¡NO PASARAN!

Espanjan sisällissodan
kulttuurihistoriaa

Toimittaneet Hanne Koivisto & Raimo Parikka

¡NO PASARÁN!

¡NO PASARÁN!

Espanjan sisällissodan
kulttuurihistoriaa

toimittaneet

Hanne Koivisto & Raimo Parikka

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura
Helsinki 2015

© Toimittajat ja kirjoittajat

Taitto: Raimo Parikka

Kannen kuva: Mihail Koltsov, Madrid 1936

ISBN 978-952-5976-34-2

ISBN 978-952-5976-35-9

Hansaprint Vantaa 2015

Sisällys

Hanne Koivisto & Raimo Parikka

Espanjan sisällissota aikalaiskokemuksen, muistamisen
ja tutkimuksen kohteena ...7

Jukka Kekkonen

Espanjan sisällissota, poliittinen väkivalta ja vastustajiin
kohdistuneet rankaisutoimet vertailevasta näkökulmasta ...31

Kari Kotkavaara

”Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu vuonna 1936)” ...55

Hanne Koivisto

Aistihavaintojen rikkaus Espanjan sisällissodan
kuvauksissa ...97

Jason Gurney kansainvälisten prikaatien myytin kaatajana ...133

Juho Korhonen

Robert Capan sisällissotakuviin rakennettu realismi ...143

Ossi Lehtiö

Ranskalainen elokuva ja Espanjan sisällissota ...179

Hannu Salmi

Granada, Granada, Granada ...205

Päivi Kosonen

Toivon ja toivottomuuden romaanit Espanjan
sisällissodasta ...209

Luigi G. de Anna

L'Italia e la Guerra di Spagna. Dal fascismo
al neofascismo ...227

Italia ja Espanjan sisällissota ...281

Hanne Koivisto

Solidaarisuuden tunnetta ja sodan todellisuutta –
suomalaisten vasemmistointellektuellien tulkintoja
Espanjan sisällissodasta ...295

Carl von Haartman Francon armeijassa 1936–1939 ...331

Jaana Torninoja-Latola

Espanjan lasten puolesta, fasismia vastaan
Sylvi-Kyllikki Kilpi Espanjan sisällissodan aikaisen
avustustyön organisoijana ja puolestapuhujana ...337

Mikko Aho

Espanjan asia on meidän
Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien
propaganda ja toiminta Espanjan tasavallan puolesta ...361

Mikko Majander

Espanja sydämessä ...419

Kirjoittajat ...463

Espanjan sisällissota aikalaiskokemuksen, muistamisen ja tutkimuksen kohteena

Sodan monet merkitykset

Kulttuurihistorian oppiaine järjesti huhtikuussa 2014 Espanjan sisällissodan seminaaripäivän Turun yliopistossa. Seminaarin teemasta tuli paljon ajankohtaisempi ja koskettavampi kuin olimme ajatelleetkaan sitä edellisenä syksynä suunnitellessamme. Keväällä 2014 Venäjä miehitti Krimin, eikä mennyt kauan, kun taistelut alkoivat Ukrainan valtion itäosissa. Tiedotusvälineet kertoivat tulituksista, pommituksista ja siviiliuhreista. Vaikka ajallista etäisyyttä Espanjan tapahtumiin on lähes 80 vuotta, kyse on taas eurooppalaisesta konfliktista, joka uhkaa kehittyä sisällissodaksi.

Espanjan sisällissota käytiin vuosina 1936–1939 Espanjan toisen tasavallan hallituksen ja kenraali Francon johtamien kansallismielisten kapinallisten välillä. Sodasta tuli 1930-luvun maailmanlaajuisen aatteellisen ja poliittisen kamppailun symboli.¹ Siitä tuli kansainvälinen sota myös siksi, että Italia, Saksa ja Portugali tukivat Francoa, Neuvostoliitto ja Meksiko tasavaltalaisia. Espanjassa taistelivat vastakkain fasistit, natsit, sosialistit, kommunistit ja anarkistit – jälkimmäiset välistä myös keskenään. Tuhansittain vapaaehtoisia lähti 55 maasta taistelemaan kummallekin puolelle aatteellisista syistä ja myös siksi, että Euroopan demokratiat nousivat virallisesti puuttumattomuusperiaatetta.

Sodan monimerkityksisyys käy ilmi ristiriitaisista luonnehdinnoista, joita siitä on esitetty. Monet tasavallan puolelle asettuneet

aikalaiset nimittivät sisällissotaa uuden suursodan esinäytökseksi ja tajusivat pian turhautuneina, etteivät Iso-Britannian, Ranskan ja Yhdysvaltojen poliittiset päättäjät aikoneet tehdä mitään sodan tukahduttamiseksi. Esimerkiksi kirjeenvaihtajana Espanjan sisällissodassa toiminut yhdysvaltalainen Martha Gellhorn kirjoitti, että läntisten demokratioiden velvollisuus olisi ollut avustaa Espanjan nuorta demokratiaa, mutta ne odottivat liian kauan, jolloin inhimillisen kärsimyksen hinnasta tuli ”sanoin kuvaamattomasti suurempi”.²

Aikalaisille Espanjan sisällissodasta tuli eräänlainen ”pyhä sota”, jonne lähdettiin puolustamaan itselle koettuja tärkeitä aatteita ja arvoja. Tasavaltalaiset näkivät Espanjan sisällissodan nimenomaan fasismin ja demokratian välisenä taisteluna, mutta eräät poliittiset kommentaattorit myös vanhakantaisen feodalismin ja nykyaikaista edistystä ja vapautta ilmentävän demokratian välisenä kamppailuna. George Orwell totesi monen puhuttamansa vapaaehtoisen lähteneen mukaan taistellakseen fasismia vastaan ja ”yleisen kunniallisuuden tähden”.³

Francon kansallismieliset kapinalliset ja heidän kannattajansa näkivät Espanjan sisällissodan järjestäytyneen yhteiskunnan ja kristillisen kirkon puolustussotana bolsevikkien murhanhimoa ja hävitysvimmaa sekä Neuvostoliiton johtamaa maailmanvallankumousta vastaan, jonka he katsoivat olevan aluillaan Espanjassa ja leviävän sieltä muualle. Neuvostoliiton päämääränä taas on nähty halu pitää Espanjan tasavalta otteessaan suitsimalla tasavaltalaisten anarkistien vallankumouspyrkimykset ja nujertamalla trotskilaisuus. Kataloniassa anarkistit katsoivat aloittaneensa vallankumouksen, ja he olivat siirtyneet todelliseen tasavertaisuuden ja toveruuden aikaan.⁴

Espanjan sisällissotaa on luonnehdittu myös propagandasodaksi. Propaganda sai monia muotoja, sen avulla vedottiin ihmisten ajatteluun ja tunteisiin sodan osapuolia kohtaan. Kun vastapuoli esitettiin kauhistuttavana, esitettiin oma puoli ihailtavana ja sankarillisena. Kamppailun osapuolet levittivät omaa sanaansa julisteiden, lehtien ja kovaäänisten avulla. Propaganda-

aineistoja levitettiin myös ulkomaille sympatian ja aineellisen tuen saamiseksi.

Antony Beevor on osoittanut kansallismielisten väittäneen, että elämä tasavaltalaisalueella oli jatkuvaa pappien, nunnien ja viattomien joukkomurhaa. Tasavaltalaiset puolestaan syyttivät kansallismielisiä vangittujen kidutuksista ja teloituksista, silpomisista ja teurastuksista. Tosiasia oli, että kansalliset joukot teloittivat enemmän tasavaltalaisia kuin tasavaltalaiset kansallisia. Kumpikin puoli katsoi edustavansa länsimaista sivistystä ja suojelevansa kulttuuria. Kumpikin syytti toista näiden arvojen ja niitä ilmentävien muistomerkkien ja taideaarteiden systemaattisesta tuhoamisesta. Kumpikin houkutteli vastapuolen sotilaita karkaamaan omalle puolelle.⁵

Sotaa on kutsuttu myös yhdeksi ensimmäisistä, jossa tuhoaminen oli totaalista ja kohdistui koko väestöön. Tämä järkytti aikalaisia, etenkin kun sodasta tuli myös siihen mennessä yksi parhaiten dokumentoiduista ja tiedotetuista sodista. Susan Sontagin sanoin Espanjan sota oli ensimmäinen, joka on ”todistettu”, raportoitu modernissa mielessä: suuri määrä ammattikuvaajia oli rintamalinjoilla ja pommituksissa, ja heidän ottamansa kuvat nähtiin pian lehdissä. Julmuudesta kertovat kuvat olivat harvinaisia tuolloin. Ne olivat eräänlaista luvatonta tietoa, Sontag painottaa.⁶

Lehtimiesten, kirjailijoiden ja taiteilijoiden sota

Tasavaltalaiset saivat runsaasti lehtimiehiä ja kirjailijoita puolelleen, ja tasavaltaa tukeneet lehdet julkaisivat Espanjan hallitusten propaganda-aineistoja. Neuvostoliiton ja länsimaiden reportterit Ilja Ehrenburgista ja Mihail Kolzovista Arthur Koestleriin ja Herbert Lionel Matthewsiin kirjoittivat reportaasejaan lehdille. Monet konservatiivilehtienkin kirjeenvaihtajat alkoivat sympatisoida tasavaltalaisia. Tästä johtuu, että se, mitä on jäänyt jäljelle Espanjan sisällissodan kokemuksesta, on voittopuolisesti tasavaltalaisten näkökulmasta ja ulkomaalaisten toimesta kirjattua.

Tällä on vaikuttanut vahvasti myös siihen tutkimukseen, mitä Espanjan sisällissodan tapahtumista on Espanjan ulkopuolella kirjoitettu. Asioita katsotaan kansainvälisin, useimmiten tasavaltalaisin silmin. Jopa tämän artikkelikokoelman tekstit ovat osa tätä traditiota.

Paul Preston on korostanut sitä, että kun kirjeenvaihtajat yrittivät vangita tarkkaan sen, mitä näkivät, heidän havaintonsa muuttuivat suuttumukseksi ja heidän myötätuntonsa kiihkeäksi uskollisuudeksi taistelijoita kohtaan. Louis Delaprée, *Paris Soirin* kirjeenvaihtaja, kirjoitti kahdeksan päivää ennen pommituksessa tapahtunutta kuolemaansa (joulukuussa 1936) rivit, jotka kuvaavat hänen puolustautumistaan niitä vastaan, jotka epäilevät hänen kirjoituksiaan propagandaksi:

Mikä sitä [nähtyä] seuraa ei ole syyttäjän toimintaa vaan kirjanpidollinen prosessi. Minä listaan raunioita ja lasken kuolleita, arvioin, paljonko on vuotanut verta. Minä olen nähnyt kaikki ne marttyyriksi tulleen Madridin kuvat, jotka nyt koetan laittaa silmienne eteen, ja joita suurimmaksi osaksi on mahdoton kuvata. Pystyn olemaan uskottava. Minä vaadin, että minua uskotaan. Välitän vähät propagandakirjallisuudesta tai ministeriöiden kunnistelluista raporteista. En seuraa puolueiden enkä kirkkojen määräyksiä. Ja tässä tulee teille minun todistukseni. Vetäkää itse omat johtopäätöksenne.⁷

Länsimainen älymystö seurasi järkyttyneenä Espanjan uutisointia. Virginia Woolf luki Louis Delapréen tekstejä ja katseli lehtien julkaisemia, Espanjan hallituksen lähettämiä valokuvia sodan uhreista. Niissä oli kaduilla makaavien siviilien ruumiita, joista ei voinut sanoa, olivatko ne miehiä vai naisia. Muodottomat mytyt olisivat voineet olla sikoja, mutta ne luultavasti olivat lapsia, kirjoitti Woolf ja tuomitsi väkivallan tarkoituksettomuuden ja kasvottoman julmuuden. Franco käytti maanmiehiinsä samoja keinoja kuin Marokossa värillisiin vihollisiin: pommituksia, kidutuksia ja teurastuksia. Käsitys sodasta oli muuttunut, se ulottui nyt sotilaiden lisäksi kaikkiin kansalaisiin, sen uhrin olivat nimettömiä ja usein myös tunnistamattomaksi silpoutuneita.

Valokuvat vahvistivat Woolfin ajatukset taistelujen epäoikeudenmukaisuudesta. Kun kohteena ovat siviilit, on kyseessä inhottava barbaria, ja se täytyy estää mihin hintaan tahansa. Woolf kirjoitti asiasta sodanvastaisen pamflettinsa *Three Guineas* vuonna 1938.⁸

Tieto sodan julmuudesta levisi maailmalle myös espanjalais-ten taiteilijoiden töissä. Pablo Picasson *Guernicasta*, joka esiteltiin yleisölle Pariisin suuressa taidenäyttelyssä vuonna 1937, tuli nopeasti Espanjan sisällissodan siviiliuhrien ja raunioituneiden kaupunkien, tuhon ja kärsimyksen symboli.⁹ Katalonialaisen vallankumouksellisen, taiteilija ja runoilija Helios Gomezin ekspressionistiset työt levisivät grafiikan vedoksina ympäri läntisen maailman. Niitä painettiin vasemmistolaisiin kulttuurilehtiin, kuten suomalaiseen *Kirjallisuuslehteen* vuonna 1937. Kuvien aiheiden vastakkainasettelu oli selvä. Tasavaltalaiset Helios Gomez kuvasi kauniiksi, nuoriksi ja vahvoiksi: tasavaltalaiset talonpojat ja työläiset marssivat tarmokkaasti ja päättäväisinä pitkin teitä aseet olallaan. Vastapuolen sotilaat hän esitti rumina ja julmina. Hän kuvasi heidät epäjärjestyksessä olevaksi rykelmäksi, jossa sotilaiden kasvot vääristyivät vihasta (Kuvat 1 ja 2).¹⁰

Sodasta tuli nimenomaan kansainvälisten kirjailijoiden ja taiteilijoiden sota. Francon joukkoja tukivat muun muassa Ezra Pound, Gertrude Stein, Wyndham Lewis, Robert Brasillach ja Pierre Drieu La Rochelle. Myös monet katoliset kirjailijat ja intellektuellit tuomitsivat tasavaltalaisten kirkonvastaisuuden sekä pappien ja nunnien murhat. Heihin kuuluivat Evelyn Waugh, J.R. Tolkien, Carl Schmitt, Hilaire Belloc, Roy Campbell, Giovanni Papini ja Paul Claudel.

Tasavallan puolelle asettuivat muiden muassa John Dos Passos, Pablo Neruda, W. H. Auden, Stephen Spender, Cecil Day-Lewis, Herbert Read, Georges Bernanos, Antoine de Saint-Exupéry, Louis Aragon ja Paul Elouard. André Malraux kirjoitti taistelujen alkuvaiheesta romaanin *L'espoir* (*Toivo*) 1937, jossa hän asetti kansainvälisiin joukkoihin kuuluneet sosialisti-, kommunisti- ja anarkistisotilaat – monet heistä intellektuelleja – keskustelemaan vallankumouksesta ja sosialistisista tulevaisuuden mahdollisuuksista. Samalla hän kuvasi sodan ilmestyskirjamaisia kauhuja eri

Kuva 1. Kuvassa "Yhtyneet työläiset ja talonpojat" Helios Gomez kuvaa tasavaltalaisten joukkoja. Siinä erottuu monenlaisia kasvoja – espanjalaisia ja kansainvälisten prikaatien taistelijoita, talonpoikia ja työläisiä, silmälasipäisiä intellektuelleja, naisia ja miehiä. Kuva Kirjallisuuslehti 14–15, 1937, 217.

Kuva 2. "Siviilikaarti" välittää toisenlaisen tunnelman. Väkivaltaiset upseerit ovat sitoneet alastoman miehen käsistään. Mitä hänelle tapahtuu? Helios Gomezin taiteessa siviilikaartilaisten hatuista tulee mustan Espanjan symboli. Kuvien tarkoitus on tuoda verinen ja dramaattinen Espanja katsojan tuomittavaksi. Kuva Kirjallisuuslehti 14-15, 1937, 215.

aselajien kannalta näkemäänsä estetisoiden ja miesten toisiaan kohtaan tuntemaa lojaaliutta korostaen. Siitä tuli heti länsimaisen vasemmiston kulttiromaani, solidaarisuuden ja veljeyden symboli.

Ernest Hemingway puolestaan kirjoitti yksilön näkökulmasta romaanin *For Whom the Bell Tolls* (*Kenelle kellot soivat*) 1940, jonka päähenkilönä oli rintamalinjojen takana vihollisen rautaita räjäyttävä sissi. George Orwell kirjoitti osallistumisestaan anarkistisen Katalonian taisteluihin reportaasin *Homage to Catalonia* (*Katalonia, Katalonia*) 1938. Alkuvaiheen innostus anarkistien sankarillisesta vallankumouksesta vaihtui pettymykseksi ja epäluuloksi kommunisteja kohtaan. Orwell jatkoi näkemänsä sulattelua kriittisesti vielä romaaneissaan *Animal Farm* (*Eläinten vallankumous*) 1945 ja *Nineteen Eighty-Four* (1984) 1949. Kriittisimmän käsityksen kokemuksistaan esitti Orwellin maamies, kuvanveistäjä Jason Gurney muistelmillaan *Crusade in Spain* (1974) (*Ristiretki Espanjaan*). Hänen idealisminsa sortui sodan todellisuudessa ja tuloksena on tilitys, jossa saivat kuulla kuniansa niin huono sodanjohto kuin keskenään taistelevat tasavaltalaiset ja tasavaltalaisia sympatisoineet kirjailijat ja lehtimiehet.

Espanjan sodasta tuli monelle siellä taistelleelle ja taisteluista raportoineelle ”minun sotani”, joka ei unohtunut. Espanjasta tuli maa, joka vei heidän sydämensä. *New York Timesin* kirjeenvaihtaja, aluksi Francon joukkojen toimintaa raportoinut, sitten tasavaltalaisten puolelle siirtynyt ja myöhemmin kommunistisympatioistaan tunnettu Herbert Lionel Matthews korosti erityisesti Madridin vetovoimaa: ”Draama, jännitys, sähköistävä optimismi, näiden hullujen ja ihanien ihmisten taisteluhenki ja kärsivällinen rohkeus ovat asioita, joiden vuoksi kannattaa elää ja nähdä ne omin silmin.”¹¹

Toisen maailmansodan jälkeen Matthews kirjoitti ihannoiden, ettei mikään voi nostaa sodan kokeneita enää samoihin korkeuksiin, eikä enää voi tehdä mitään sen veroista, mitä he tekivät. Vuodet Espanjassa antoivat hänen elämälleen tarkoituksen, ne antoivat hänelle rohkeutta ja uskoa ihmisyyteen ja ne opettivat

mitä oli kansainvälisyys. Miehet olivat veljiä keskenään; kansakunnat, uskonnot ja rodut olivat vain ulkoista:

Enkä vain minä sano niin, vaan jokainen, joka eli tämän ajan espanjalaisten tasavaltalaisten kanssa. Sotilas tai lehtimies, espanjalainen tai amerikkalainen, britti tai saksalainen, ranskalainen tai italialainen, ei sillä ollut väliä. Espanja oli sulatusuuni, josta kuona paloi pois ja jäljelle jäi puhdasta kultaa.¹²

Alfred Kazin (1915-1998), Hannah Arendtin piiriin kuulunut amerikanjuutalainen kirjailija ja kriitikko, nimitti vielä myöhään 1980-luvulla Espanjan sisällissotaa sodaksi, jonka haavat eivät parannu. Hän kirjoitti paljon kriittisemmin kuin Matthews, mutta tunneside sotaan oli hänelläkin rikkumaton:

Espanja ei ole minun maani, mutta Espanjan sisällissota oli minun sotani. Sen aikana menetin ystäviäni. Menetin toivon, että Hitler voitaisiin pysäyttää ennen toista maailmansotaa. Menetin kaiken sen toleranssin kommunismia kohtaan, mitä oli jäljellä Moskovan näytösoikeudenkäyntien jälkeen. Siitä huolimatta Espanjan Tasavallan tuhoajat tulevat aina olemaan minun vihollisiani.¹³

Sodan haavat ja uusi muistojen sota Espanjassa

Sodan muistosta tuli kipeä Espanjan kansalle. Sisällissotaa ja sodan jälkeistä Espanjaa useissa tutkimuksissaan¹⁴ luodannut Helen Graham toteaa lakonisesti: ”Sotatoimet loppuivat 1. 4. 1939, mutta sitä seurannutta aikaa ei voi kutsua rauhaksi.”¹⁵ VäkivaltaisuuDET jatkuivat. Hävinneet suljettiin kovin ottein yhteiskunnan ulkopuolelle ja heidät demonisoitiin anti-espanjalaisiksi, väittää Graham. Satoja tuhansia miehiä, naisia ja lapsia teljettiin vankiloihin, uudelleenkasvatustiloihin, keskitysleireille tai työpataljoonisiin. Työpataljoonissa he korjasivat sodan tuhoja ja rakensivat muistomerkkejä Francon voittojen kunniaksi.¹⁶

Helen Graham puhuu sisäisestä maanpakolaisuudesta, joka kohtasi entisiä tasavaltalaisia. Heiltä kiellettiin pääsy valtion

virkoihin ja heidän lapsiltaan yliopistoihin. Vangittujen äitien lapset nimettiin uudelleen, ennen kuin heidät sijoitettiin kasvatuserheisiin, jotta siteet sukuihin ja menneisyyteen katkeaisivat. Tuhansia lapsia lähetettiin valtion laitoksiin, koska heidän perheitään ei pidetty kelvollisina kasvattajina. Lapsia syytettiin vanhempiensa teoista ja heidät saatiin tuntemaan itsenä arvottomiksi. Naapureita ja jopa perheenjäseniä rohkaistiin ilmiantamaan läheisiään tasavaltalaisuudesta. Tapettujen nimiä ei mainittu missään; he makasivat nimettömissä haudoissaan. Heidän kuolemaansa ei voinut julkisesti surra. Toisin oli kansallisten joukoissa kuolleiden laita: heidän nimensä kaiverrettiin kirkkojen seiniin. He olivat kaatuneet Jumalan ja Espanjan puolesta.¹⁷

Hiljaisuus laskeutui hävinneiden surun ylle. Perheillä oli tietoa kuolleista omaisista, mutta siitä ei puhuttu omaisten ja erityisesti lasten suojelemiseksi. Ihmiset vaikenivat 40 vuotta. Heitä vaadittiin hyväksymään se, ettei heidän menneisyyttään tai muistojaan julkisesti tunnustettaisi. Francolainen eliitti myöntyi kyllä ajan mittaan demokratian paluuseen, mutta edellytti vastineeksi poliittista armahdusta, joka perustettiin hiljaisuuden sopimukselle. Kansa tuki tätä sopimusta, koska pelkäsi vanhojen haavojen repimistä auki.¹⁸

Francon kuoltua vuonna 1975 alkoi asenneilmasto vapautua, ja seuraavalta vuosikymmeneltä alkoi sisällissodan jälkeisen sorron tutkiminen. Graham toteaa, että tieto kasvoi räjähdysenomaisesti, kun alettiin rekonstruoida minuutti minuutilta ja paikkakunta paikkakunnalta, mitä oli tapahtunut – ja kenelle. Nyt historia kerrottiin oikeilla nimillä ja toisin kuin Francon valtakaudella. Kun rikokset tunnustettiin julkisesti, saivat yksityiset ihmiset rauhan mielelleen ja saattoivat jatkaa elämäänsä.¹⁹

Helen Graham puhuu sisällissodan palauttamisesta muistetuksi ja tämän prosessin suuresta merkityksestä. Uuden vuosituhannen taitteen jälkeen on kirjaimellisesti kaivettu esiin tasavaltalainen muisto sisällissodan ajoista: DNA-testien avulla on selvitetty vainajien henkilöllisyyksiä. Kymmenet tuhannet perheet ovat pyytäneet saada selvyyttä sukunsa uhrien kohtaloihin. Menneisyys on avautunut uudella tavalla kansalaisyhteiskunnan

toiminnan kautta ja sen omia kanavia pitkin, ei niinkään instituutioiden avulla. Asian ovat nostaneet esiin erityisen voimakkaasti toimittajat. Tiedotusvälineiden dokumenttiohjelmat kadotetuista lapsista ovat vedonneet katsojiin.

Tämä uusi käänne ei tarkoita kuitenkaan konsensusta. Helen Graham puhuu muistojen sodasta, joka alkoi, kun Pio Moa julkaisi vuonna 2003 sisällissodan myyteistä kirjan nimellä *Los mitos de la guerra civil*. Sen anakronistinen francolainen propaganda on osoitettu tavallisille lukijoille. Erityisesti nuoret ovat olleet siitä innostuneita, ehkä siksi, että kouluhistorian kuvaus 1930- ja 1940-luvun tapahtumista on ollut usein sirpaleista tai puuttunut oppikirjoista kokonaan.²⁰

Suomalaiset ja Espanjan sisällissota

Suomesta katsoen Espanjan sisällissota oli kaukainen asia ja Espanja huonosti tunnettu maa 1930-luvulla. Lähimmin se kosketti niitä noin kahta sataa vapaaehtoista suomalaista tai suomalaistaustaista, jotka lähtivät Suomesta, Yhdysvalloista ja Kanadasta paikan päälle. Suurin osa heistä liittyi tasavaltalaisten kansallisiin prikaateihin ja oli taustaltaan työläisiä, useimmat myös kommunisteja. Kansallisten puolelle päätyi 14 sotilasta.

Poikkeuksellisen vireää kiinnostusta Espanjan sisällissotaan osoittivat sodankäynnin teknologian kehitystä seuranneet suomalaiset. Espanjan siviilikohteiden tuhoisat pommitukset saivat muun muassa Akateemisen ilmansuojeluyhdistyksen kiinnittämään huomion ilmasodankäyntiin ja erityisesti ilmapuolustukseen ja valmistautumaan pahimman varalta. Kaupunkien evakuoitinta alettiin suunnitella ja ottaa selvää uusimman teknologian ilmapuolustuksesta (Kuva 3).

Virallinen Suomi oli puolueeton ja pidättäytyi julkisista kannanotoista Espanjan sisällissotaan. Yksityiset ihmiset ajattelivat sodasta oman maailmankatsomuksensa mukaisesti, mutta Suomen puoluepoliittinen lehdistö jakautui pelkistetysti siten, että Kansallisen Kokoomuksen lehdet kannattivat Francon kansal-

Kuva 3. Raunioitunut talo. ”Tällä hetkellä valmistautuu koko maailma tulevaan sotaan. Minkälaiseksi se muodostuu, siitä antaa käsityksen uusi sodankäyntiteoria *edottomasta hävityssodasta*.” Näin kirjoitettiin vuonna 1937 Akateemisen ilmansuojeluyhdistyksen julkaisemassa kirjassa *Ilmapuolustus sanoin ja kuvin*. Siinä julkaistiin neljä kuvaa Madridin ilmapommitusten tuhoista. Raunioituneen talon kuvan alla lukee: ”Pommituksien tarkoitus on hävittäminen, häiritseminen ja vastustajan moraalien heikentäminen.” Kuva *Ilmapuolustus sanoin ja kuvin*. toim. Kalervo Elomaa. SKS:n kirjapaino 1937, 13, 82.

lismielisiä joukkoja ja Suomen Sosialidemokraattisen puolueen lehdet tasavaltalaisia, mutta ei kuitenkaan Espanjassa taistelleita kommunisteja. Sosiaalidemokraattien vasen siipi ja erityisesti sen pieni vasemmistolainen älymystö yhdessä maanalaisten kommunistien kanssa oli tasavaltalaisten vankkumattomin ja kiihkein tukiryhmä Suomessa. Sen lehdissä kirjoitettiin usein Espanjan tilanteesta etenkin sodan toivoa herättävinä alkuvuosina.²¹

Francoa ihailtiin eniten Isänmaallisen Kansanliikkeen piirissä; useimmat oikeistolaiset näkivät hänet pikemminkin pienempänä pahana. He ajattelivat, että Espanjan tasavaltaa johdettiin Moskovasta ja että se oli maailmanvallankumouksen seuraava kohde. Tästä syystä tasavaltalaisten puolustaminen muodosti myös Suomen itsenäisyydelle turvallisuusriskin. Vasemmiston sympatioista Espanjan tasavaltaa kohtaan kirjoitettiin lehdissä ”Espanjantautina” ja pelättiin, että sotimassa olleet halusivat jatkaa taistelua Suomeen palattuaan. Jyrkimmin tasavaltalaisiin ja heidän sympatisoijiinsa suhtautuivat IKL:n kannattajat. Näiden näkemyksissä Francon joukot puolustivat hyvää pahaa vastaan. Ne puolustivat espanjalaista yhteiskuntaa tilanteessa, jossa bolsevikit hävittivät sitä ja lietsoivat vallankumousta. Espanjan tasavalta oli heidän katsannossaan Neuvostoliiton kommunismin ja juutalais-marxilaisen salaliiton etäpesäke.²²

Vasemmistolaisin kulttuurilehdistö reagoi Espanjan sodan käännteisiin samoin kuin muissakin maissa: kirjoittamalla ja toimimalla tasavaltalaisten puolesta, keräämälle näille avustuksia ja koettamalla omalta osaltaan viedä tasavaltalaisten asiaa eteenpäin. Tietoa Espanjasta saatiin myös suoraan, sillä suomalaiset vapaaehtoiset lähettivät rintamakirjeitä ja sotapäiväkirjaansa omaisilleen ja niitä julkaistiin lehdissä. Näin suomalaisetkin saivat omat ”sotakirjeenvaihtajansa”, niin harrastelijakirjoittajia kuin nämä – esimerkiksi Paavo Pajunen ja Lauri Vilenius – olivatkin.

Kotiin palanneiden, tasavaltalaisten puolella taistelleiden suomalaisten muistelusta julkaistiin kirja *Suomen pojat Espanjassa* (1939). Teoksen toimituskunnan muodostivat samat vasemmistointellektuellit, jotka olivat kirjoittaneet lehtiinsä Espanjan tasavallan puolesta. Kokoelman teksteistä osa oli jo julkaistuja

matkakirjeitä ja päiväkirjakatkelmia, osa heti Suomeen paluun jälkeen kirjoitettuja muistoja. Kokoelma on moniäänisyydessään vaikuttava kuvaus sodan ihanteellisuudesta ja todellisuudesta, voittojen ja tappioiden hetkistä. Se on ruohonjuuritason todistusta sodan kovuudesta ja myös kunnianosoitus Espanjassa kaatuneille. Jokaisesta henkensä menettäneestä kirjoitettiin muistosanat kirjan loppuun. Amerikansuomalaiset tekivät vastaavan kirjan omille veteraaneilleen, K. A. Heikkisen toimittaman *Meidän poikamme Espanjassa* (Finnish Workers Federation, U.S.A. Inc. Publishing Department 1939).

Seuraavana vuonna julkaisi Francon joukoissa taistellut Carl von Haartman päiväkirjamuistiinpanoista toimittamansa kirjan *Francon armeijasta Kollaanjoelle* (1940). Siinä hän kertoo taisteluista ja haavoittumisistaan, monista haasteellisista tehtävistään upseeristossa ja yläluokkaisesta elämästään loma-aikoina. Näkökulma tapahtumiin on toinen kuin tasavaltalaisten puolella taistelleilla työläisillä. Teoksia onkin kiinnostavaa lukea rinnakkain.

Kuva 4. Aaro Amnell julkaisi vuonna 1974 Espanjan vuosistaan romaanimuotoisen muistelmateoksen *Pyreneitten yli*. Kirjan nimisivua somistaa Amnellin Espanjan tasavallan kansainvälisten prikaatien sotilaspassi.

Espanjassa taistelleen Paavo Pajusen puoliso Jenni Pajunen julkaisi vuonna 1976 kirjan *Espanja, sinä nuoruutemme*. Kirjan tavoitteena oli kertoa Paavo Pajusen ja tämän tovereiden näkökulmasta Espanjaan lähdöstä, siellä olostä ja paluusta. Lisäksi kirja kertoo siitä, minkälaista heidän elämänsä oli kommunistisina työläisinä ja pariskuntana Espanjan sisällissodan aikaan. Jenny Pajunen tilittää myös omaa haluaan lähteä taistelemaan yhdessä miehensä kanssa, niin nainen kuin olikin. Toimittajana työskennellyt Pajunen käytti monenlaista lähdeaineistoa kirjassaan. Hän referoi ja siteerasi puolisonsa kirjeitä ja sotavuosien lehtikirjoittelua. Hän keräsi muistitietoa muilta Espanjan sisällissotaan lähteneiltä ja luki kaiken, mitä sodan vaiheista löysi. Teoksesta tuli sekä omakohtainen että reportaasinomainen kollaasi Espanjan sisällissodan vuosista. Kirjasta näkyy, kuinka suuri merkitys Espanjan sisällissodalla Pajusille oli: se oli heidän nuoruutensa huippukohta. Nimen teokselleen Jenni Pajunen otti Nazim Hikmetin runosta ”Espanja”, jonka Brita Polttila oli kirjan kirjoittamisaikaan suomentanut:

Espanja, sinä nuoruutemme, /Espanja, sinä sydämissämme puhjennut tumma ruusu, /Espanja, sinä ystävyyskämme kuolema yössä, /sinä ystävyyskämme katoamattoman toivon loisteessa, /sinun öljypuusi runneltiin, sinun maatasi raastoivat tuhannet haavat...

Muistelutoiminta on ollut suosittua erityisesti Iso-Britanniassa, Irlannissa ja Yhdysvalloissa, jossa kansainvälisten prikaatien muistoa on vaalittu vuosittaisissa tapaamisissa, konserteissa ja tieteellisissä konferensseissa, ja joissa organisoitua toimintaa on tukenut myös vuonna 2002 perustettu The International Brigade Memorial Trust (Kuva 6). Yhdysvalloissa Abraham Lincoln-prikaatin veteraaneilla on jopa oma lehti, *The Volunteer*, joka julkaisee uusinta tietoa Espanjan sisällissotaa koskevasta tutkimuksesta.

Jyrki Juusela laaja tutkimus *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa* (2003) on tähän mennessä kokonaisvaltaisin kartoitus suomalaisten osallisuudesta sotaan. Hän kokoaa siinä yhteen ennen julkaistun tiedon ja omat tutkimustuloksensa ja esittää kokonais-

Kuva 5. Suomalaiset Espanjan tasavallan puolesta taistelleet kokoontuneina Lauri ja Lempi Vileniuksen kotiin 20 vuotta Espanjaan lähdön jälkeen. Taustalla Espanjan naisten lahjoittamat Etelä-Katalonian ja Espanjan tasavallan liput. Vasemmalta Eino Laakso, Tauno Erkkilä, Onni Hukkinen, Sulo Paaso, Arvo Ojanen, Erkki Lojander, Ensio Andersson, Jenny Pajunen, Tuure Lehén, Olavi Åhman, Lasse Heikkinen, Arvi Pekkalin, Paavo Koskinen, Armas Leppänen, Henry Jansson, Lauri Vilenius, Eero Hautojärvi, Jarno Pennanen, Einari Ketola, Antti Hyvönen.

Kuvaan liittyvä teksti antaa ymmärtää, että kyse oli yksittäisestä ja epävirallisesta Espanjan sodan veteraanien kokoontumisesta, muistelemista ja yhdessäolosta. Myöhemmistä tai aiemmista kokoontumisista ei ole tietoja, ehkä niitä ei ole ollutkaan. Jenny Pajunen ei sellaiseen kirjaan viittaa, ei myöskään Jyrki Juusela. Kansainvälisten prikaatien muistoa ei Suomessa ole vaalittu monien muiden maiden tapaan. Vuosipäiviä toki juhlistettiin, esimerkiksi Kansan Uutiset omisti 18.7.1976 (40 vuotta Espanjan kansalaissodan alkamisesta) kokonaisen aukeaman suomalaisten Espanjan kävijöiden muistoille. Vuonna 1961 järjestettiin sodan alkamisen 25-vuotismuistojuhla jossa puhuivat Tuure Lehén ja Elvi Sinervo.²³ Kuva Kansan Arkisto, Jenny Pajusen kokoelma.

Kuva 6. Ruudunkaappauskuva The International Brigade Memorial Trust kotisivusta, <http://www.international-brigades.org.uk/>.

näkemyksensä sisällissodan syistä, sen kansainvälisestä kontekstista, sodan toimijoista niin Suomessa kuin muuallakin, tapahtumien etenemisestä, suomalaisten sotaan lähtemisestä, perillä olemisesta, taisteluista, vangitsemisista ja takaisin paluusta. Teoksen keskiössä ovat tasavaltalaisten puolella olleet suomalaiset, mutta myös francolaiset saavat huomiosta osansa. Juusela esittelee kaikki Suomesta sotaan lähteneet miehet ja kertoo näiden vaiheista ja kohtaloista.²⁴

Näkökulmia Espanjan sisällissotaan

Espanjan sisällissotaa voi tutkia monesta näkökulmasta. Siitä voi tehdä vertailevaa tutkimusta. Sitä voi lähestyä niin yksilöiden kuin joukkojen näkökulmasta, henkilökohtaisesta tai kollektiiv-

visesta osallisuudesta sotaan. Niin sanotun uuden sotahistorian lähtökohdista voi kysyä, mitä sota on aikoinaan kokijoilleen merkinnyt, ja mitä se merkitsee nyt. Espanjan sisällissodan muistelu jatkuu edelleen ja saa erilaisia merkityksiä kuin sodan jälkeen.

Espanjan sisällissodan tutkimus on monitieteistä ja tieteidenvälistä: luonnontieteilijät ja humanistit, oikeustieteilijät ja historioitsijat tekevät työtä yhdessä. Eikä tarvitse olla poliittisen historian tutkija voidakseen lähestyä Espanjan sisällissotaa. Sota ovat dokumentoineet kirjailijat, taiteilijat, lehtimiehet, valokuvaajat ja elokuvantekijät, mikä antaa lähtökohtia taidehistorian ja kirjallisuustieteen, musiikin ja äänimaisemien, aistien ja tunteiden tutkijoille sekä elokuvatutkimuksen ja kulttuurihistorian tutkijoille.

Oikeushistorian ja roomalaisen oikeuden professori Jukka Kekkonen aloittaa kokoelman artikkelillaan *Espanjan sisällissodan poliittinen väkivalta ja vastustajiin kohdistuvat rankaisutoimet vertailevasta näkökulmasta*. Hän avaa näkymän Espanjan sisällissodan väkivallan ja sorron ilmenemismuotoihin, kertoo sodan pääpiirteet ja esittelee myös sitä koskevan uusimman tutkimuksen. Hän kysyy: Miten vastustajia kohdeltiin Espanjan sisällissodassa? Oliko vallankäytössä minkäänlaisia oikeudellisia elementtejä? Kekkonen pohtii myös sitä, miksi Espanjan uhrimäärä nousi poikkeuksellisen korkeaksi. Vaikeniko oikeus aseiden puhuessa? Vertailevan tutkimusotteen avulla Kekkonen nostaa esiin Espanjan sisällissodan erityispiirteet, mutta myös samankaltaisuudet muihin sisällissotiin, esimerkiksi Suomen sisällissotaan suhteutettuna.

Espanjan sisällissodassa tulilinjalle joutui myös katolinen kirkko: papit, mikit, nunnat ja uskovaiset. Tasavaltalaisten viha ja kostonhalu kirkkoa kohtaan näkyi tuhansien kirkonmiesten ja naisten murhina ja katolisten pyhäinkuvien tuhoamisena. Taidehistorian dosentti Kari Kotkavaaran artikkelissa *Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu 1936)* liikutaan alueella, joka on jäänyt harmaaksi, ellei peräti näkymättömiin, vaikka Espanjan sisällissotaa on tutkittu Suomessa, ja vaikka Espanjaan on matkustettu ja sen kulttuuria harrastettu jo pitkään. Kysymyksessä on espanjalaisten intohimoinen ja ambivalentti suhde uskontoon ja erityi-

sesti katolisen kirkon kuviin. Niitä on tuotettu, koristeltu ja hoi-vailtu, ja vuodesta toiseen tuhansia veistoksia kannetaan esille, juhlistavaksi kaduilla ja toreilla. Toisen tasavallan vuosina ja sisäl-lissodassa moni Kristus, Neitsyt ja pyhimys sai kuitenkin surkean lopun. Kotkavaara kertoo näistä tapahtumista ja niiden vieläkin Espanjassa herättämästä mielenkohusta ja erimielisyydestä. Kot-kavaara kysyy, mikseivät edes suomalaiset Espanjan taidetta tut-kineet taidehistorioitsijat näytä tuntevan ilmiötä?

Kulttuurihistorioitsija, FL Hanne Koivisto kysyy artikkelissaan *Aistihavaintojen rikkaus Espanjan sisällissodan kuvauksissa*, miltä Espanjan sisällissota näytti ja kuulosti, miltä se haisi, maistui ja tuntui. Aistien ja tunteiden historian näkökulmasta hän tutkii, miten kansainvälisesti tunnetut kirjailijat, ranskalainen André Malraux, britti George Orwell ja amerikkalainen Upton Sinclair kirjoittivat Espanjan sisällissodan aistimaailmasta. Vertailukohta löytyi suomalaisten vapaaehtoisten rintamakirjeistä ja päiväkir-jakatkelmista. Sotaa käyvän maan äänimaisema nousee tekstissä keskeiseksi. Eikä kyse ollut vain sodan jylinästä ja paukkeesta, vaan myös megafonien kaiuttamasta propagandasta. Musiikilla oli Espanjan sisällissodassa aivan oma paikkansa. Kansainväliset työväenlaulut ja iskelmämusiikki, jazz ja klassiset sävelmät soivat ympäri sotaa käyvää maata.

Myös brittiläisen kuvanveistäjän, Jason Gurneyn kokemus sisällissodasta oli tunteiden ja aistien välittämä. Koivisto esittelee hänen muistelmateoksensa *Ristiretki Espanjaan* ja tuo esille Gur-neyn kauhun ja kiukun, kritiikin ja pettymyksen tapahtumiin. Erityisesti Hemingway saa kuulla kunniansa.

Kansainvälisten valokuvaajien merkitystä käsittelee kulttuu-rihistorioitsija FM Juho Korhonen artikkelissaan *Robert Capan sisällissotakuviin rakennettu realismi*. Hän kertoo Capan kiin-nostavat elämänvaiheet, mutta keskittyy Espanjan sisällissodan tapahtumiin ja Capan humanistisiin elokuviin. Juuri Robert Capa otti koko sisällissodan symboliksi nousseen valokuvan, jota ensin kutsuttiin ”Kuolevaksi sotilaaksi”, sittemmin ”Kaatuvaksi sotilaaksi”. Monet ovat koettaneet rekonstruoida kyseisen kuvan kohdetta ja kuvanottotilannetta. Korhonen seuraa näitä yrityk-

siä ja keskustelua siitä, onko kuva aito vai lavastettu – ja missä ja milloin se on otettu. Korhonen johdattaa lukijan kiehtovaan tutkimusprosessiin, jonka viimeistä sanaa ei ehkä voi sanoa.

Kameran linssin läpi katsotaan Espanjan sisällissotaa myös ranskalaisen kulttuurin ja historian asiantuntijan, FM Ossi Lehtiön artikkelissa *Ranskalainen elokuva ja Espanjan sisällissota*. Ranskalainen älymystö osallistui omalla panoksellaan fasismin vastaiseen taisteluun. Sen parhaat voimat tukivat Espanjan tasavaltalaisia, ei niinkään aseita, vaan kulttuurin keinoin ja levittämällä tietoa sodan tapahtumista ja vastapuolen julmuuksista. Espanjan sisällissota onkin yksi ensimmäisistä hyvin dokumentoiduista sodista: uutisfilmejä lähetettiin ympäri maailman. Lehtiö tarkentaa kuvauksensa neljään ranskalaisten Espanjan sisällissodasta kertovaan elokuvaan ja niiden vaiheisiin. Erään hävinneen ja uudelleen löytyneen elokuvan tarina vie lukijat tutkimusmatkalle Yhdysvaltoihin asti.

Aikakauden maineikkaisiin elokuvaajiin kuului neuvostoliittolainen Roman Karmen. Hän kuvasi Espanjan sisällissotaa ja teki sodasta kahden aikatason kollaasin *Grenada, Grenada, Grenada moja* vuonna 1967, kylmän sodan riehueessa pahimmillaan. Monimerkityksistä elokuvaa luonnehtii alkujaan elokuvabloginsa kirjoituksessa Kulttuurihistorian professori Hannu Salmi otsikolla *Granada, Granada, Granada*. Kyseessä on toisaalta dokumentti, toisaalta muisto. Oman sävynsä elokuvaan tuo myös propaganda Neuvostoliiton puolesta.

André Malraux on tämän kokoelman useimmin mainittu kirjailija. Hänen tavoitteensa kirjoittaa aikakauden henkisiä virtauksia jäsentelevä keskusteluromaani vie lukijan Espanjan sisällissodan tasavaltalaisten puolelle. Kirjallisuustieteen dosentti Päivi Kosonen kertoo esseessään *Toivon ja toivottomuuden romaanit Espanjan sisällissodasta* André Malraux'n ja hänen vastinparikseen nostetun amerikkalaisen Ernest Hemingwayn yrityksistä ilmaista Espanjan sisällissota modernissa romaanissa. Kumpikin kirjailija oli taustaltaan seikkailija-reportteri ja kumpikin teos otteeltaan omakohtainen. Sekä Malraux'n *Toivo* että Hemingwayn *Kenelle kellot soivat* -romaneissa on näkijän ja todistajan

näkökulma, vaikka teokset eivät olekaan suoranaisesti omaelämäkerrallisia. Aika on kohdellut kirjailijoita eri tavoin. Hemingway tunnetaan edelleen, mutta luetaanko Malraux'ta enää muuten kuin tutkijoiden keskuudessa? Perusviritykseltään pasifistiin sotakuvauksiin kuuluva romaani on nytkin ajankohtainen.

Uuden näkökulman Espanjan sisällissotaan avaa myös italian kielen ja kulttuurin emeritusprofessori Luigi de Annan artikkeli *L'Italia e la Guerra di Spagna. Dal Fascismo al neofascismo* (suomennettuna lyhentäen *Italia ja Espanjan sisällissota*). Francon kansallisten joukkojen historia on Suomessa vähemmän tunnettu kuin tasavaltalaisten vaiheet. Sama koskee italialaisten mukaan-tuloa sisällissotaan. De Anna kertoo, mikä sai Italian auttamaan Francoa: Mussolinin Italialla oli pelissä myös omat ulkopoliittiset, Ranskan rajoittamiseen ja Iso-Britannian lähentymiseen tähdänneet tavoitteensa, jotka eivät sodan myötä toteutuneet. Franco ei toisen maailmansodan aikana tullut Italian tueksi, vaan maa joutui tukeutumaan Saksaan. Yhteinen kieli löytyi vasta sodan jälkeen, kun Italian äärioikeisto läheni Francon Espanjaa ja tuli tärkeäksi kumppaniksi anti-kommunistisessa taistelussa.

Kulttuurihistorioitsija FL Hanne Koivisto kääntää artikkelissaan *Solidaarisuuden tunnetta ja sodan todellisuutta – suomalaisen vasemmistointellektuellien tulkintoja Espanjan sisällissodasta* näkökulman kotimaan vasemmistointellektuellien *Kirjallisuuslehden* toimitukseen. Sinne tulvi tekstejä ja kuvia Espanjan sisällissodasta. Miten Raoul Palmgrenin, Arvo Turtiaisen ja Jarno Pennasen solidaarisuus ilmeni runokuvina ja lehtikirjoituksina? Miten Kaisu-Mirjami Rydberg tulkitsi valokuvia? Entä miten sodan kokivat Espanjan kaoottisissa olosuhteissa taistelleet suomalaiset vapaaehtoiset? Minkälaiseksi muodostui tunteiden skaala täällä ja siellä, kun innostuneen alun jälkeen kohdattiin sodan julma todellisuus? Vastauksia löytyy myös teoksesta *Suomen pojat Espanjassa* (1939).

Eräänlaisena vastakuvana tälle teokselle Koivisto luonnehtii Francon puolella taistelleen Carl von Haartmanin sotamuistoja. *Francon joukoista Kollaanjoelle* (1940) kertoo osin samaa, osin eri tarinaa Espanjan sisällissodasta.

Aikalaisiin vetosi niin syvästi Espanjan kansan hätä, että monissa maissa aloitettiin avustustoiminta. Espanjaan toimitettiin lääkkeitä ja ruokaa, ja lapsia tuotiin sodan jaloista turvaan muualle Eurooppaan. Myös Suomessa herättiin toimintaan – erityisesti vasemmistonaisten keskuudessa. Suomen historian tutkija, FM Jaana Torninoja-Latola perehtyy artikkelissaan *Espanjan lasten puolesta, fasismia vastaan. Sylvi-Kyllikki Kilpi mukana avustustyössä Espanjan sisällissodan aikana* SDP:n kansanedustaja Kilven ponnisteluihin avustustyön organisoimiseksi työläisnaisliikkeen keskuudessa. Torninoja-Latola korostaa avustustyön paitsi ideologista myös sukupuolittunutta luonnetta.

Ilmapiiri Suomessa ei ollut Espanjan tasavallalle kovinkaan otollinen. Vain vasemmistososialistit ja kommunistit kokivat, että Espanjan tilanteesta vallitsee täällä virheellinen käsitys ja että sitä oli pyrittävä muuttamaan. Tämä pieni joukko sai kuitenkin paljon aikaan: satoja lehtikirjoituksia, kymmeniä yleisötilaisuuksia ja Suomea kiertäneen näyttelyn. Mistä heidän tuessaan oli kysymys – oliko se solidaarisuutta ja sympatiaa vai silkkaa tasavaltalaisten propagandaa? Ja mitä propagandalla tuolloin ymmärrettiin? Näihin kysymyksiin vastaa historioitsija, FM Mikko Aho artikkelissaan *Espanjan asia on meidän – Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda ja toiminta Espanjan tasavallan puolesta*. Hän kertoo kokoavasti, minkälaisen tiedon varassa vasemmistososialistit kirjoittivat Espanjan sisällissodasta, mitä he kirjoittivat, mihin he pyrkivät, miten asiat liittyivät Suomen oloihin ja mikä merkitys tällä kaikella oli.

Espanjan sydämessä on historiantutkija, VTT Mikko Majanderin esseen otsikko. Essee luotaa syvältä jälkiä, joita Espanjan sisällissota jätti maailmankirjallisuuteen ja -taiteeseen, kun runouden kollektiivinen sydän sykki Espanjan sisällissodalle ja taiteilijat ikuistivat sen teoksiinsa lähtemättömästi. Majander kokoaa yhteen kokoelmassa esiin nousseita kirjailijoihin ja intellektuelleihin liittyneitä teemoja, mutta nostaa myös esiin uusia nimiä ja avaa uusia tulkintareittejä taiteilijoiden ja kirjailijoiden Espanjaan. Eric Hobsbawmin hengessä hän nivoo yhteen kulttuurin ja politiikan ja vetää myös suomalaiset vasemmistopiirit

osaksi länsimaista, Espanjaa sympatisoinutta älymystöä ja Espanjan sisällissodan nostattamaa kulttuurikeskustelua. Federico Garcia Lorca, Pablo Neruda, André Gide, W. H. Auden, George Orwell, Ernest Hemingway, Bertolt Brecht ja Pablo Picasso, jonka tapaamisesta Alvar Aallon ja Maire Gullichsenin kanssa Pariisin maailmannäyttelyssä 1937 Majander kertoo, ovat vain muutamia nimiä taiteilijoiden ja intellektuellien hengästyttävän pitkässä kavalkaadissa.

Kirjallisuutta:

- Aho, Mikko (2006): *Espanjan asia on meidän. Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda Espanjan tasavallan puolesta Espanjan sisällissodan 1936–1939 aikana*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Beevor, Antony (2006): *Taistelu Espanjasta. Espanjan sisällissota 1936–1939*. Hki 2006.
- Graham, Helen (2004): Coming to Terms with the Past: Spain's Memory Wars. *History Today*, Volume 54, issue 5 May 2004.
- Hobsbawm, Eric (1999): *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)*. Vastapaino Tampere.
- Juusela, Jyrki (2003): *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa*. Atena 2003, Jyväskylä.
- Preston, Paul (2008): *We saw Spain die. Foreign Correspondents in the Spanish civil War*. Constable & Robinson, London.
- Sontag, Susan (2002): "Looking at War", *The New Yorker* 9.12.2002.

Viitteet

- 1 Hobsbawm 1999, 202–203.
- 2 Marthe Gellhorn: *The Face of War*, 1959, ks. Preston 2008, 19.
- 3 Orwell (1938), 1974, 54.
- 4 Katalonian tilanteesta, ks. Orwell (1938), 1974, 10–12.

- 5 Beavor 2006, 342–350.
- 6 Sontag 2002, passim.
- 7 Louis Delaprée: ”Le Martyre de Madrid. Témoignages inédites de Louis Delaprée” 1936, ks. Paul Preston, 2008; 18–19.
- 8 Susan Sontag kertoo, että Louis Delapréen kirjoitus ”Le Martyre de Madrid” oli löytynyt lehfileikkeenä Woolfin pamfletin *Three Guineas* välistä hänen arkistossaan. Sontag 2002, passim.
- 9 Beavor 2006, 356.
- 10 Ks. *Kirjallisuuslehti* 1937, 215, 217.
- 11 Matthews: *Two Wars and More to Come*. New York 1938, ks. Preston, 2008, 52
- 12 Matthews: ”The Education of the Correspondent.” 1946, ks. Preston, 2008, 53.
- 13 Kazin: ”The Wound That Will Not Heal” *The New Republic* 1986, ks. Preston, 2008, 431.
- 14 Esim. *The Spanish Republic at War 1936–1939*. Cambridge, U.P. 2002; Spain 1936. *Resistance and revolution. The Flaws in the Front in Opposing Fascism*. Cambridge, U.P. 1999. *Socialism and War. The Spanish Socialist Party in Power and Crisis 1939–1939*. Cambridge, U.P. 1991, ja ”The memory of murder: mass killing, incarceration and the making of Francoism.” *War Memories, Memory Wars. Political Violence in Twentieth-Century Spain*, 2008.
- 15 Graham 2004, 1.
- 16 Graham 2004, 1–2.
- 17 Graham 2004, 2–3.
- 18 Graham 2004, 4.
- 19 Graham 2004, 4–5, 7.
- 20 Graham 2004, 4–6.
- 21 Oikeiston ja keskustan sanomalehtien kannoista, ks. Aho 2006, 136–138. Vasemmistointellektuellien kannasta Espanjan sisällissotaan, ks. Aho 2006.
- 22 Aho 2006, 136–138.
- 23 *Kansan Uutiset* 18.7.1976; Sinervon ja Lehénin puheet, Jenny Pajusen kokoelma, kansio 3, lehfileikkeet, Kansan Arkisto. Pohdinnan aihe olisi, miksi Suomessa ei olla oltu kiinnostuneempia Espanjan sisällissodan muistosta. Ovatko syynä omien sotiemme ajallinen läheisyys ja painolasti, Suomesta lähteneiden pieni määrä (noin 80), muistelijoiden haluttomuus muiston ylläpitämiseen vai työväenliikkeen jakautuneisuuteen ja puolueiden priorisointeihin liittyvät syyt.
- 24 Ks. tarkemmin Juusela 2003, 404–406.

Espanjan sisällissota, poliittinen väkivalta ja vastustajiin kohdistuneet rankaisutoimet vertailevasta näkökulmasta¹

Johdanto: tarkastelun ydinkysymyksiä

Espanjan sisällissota oli 1930-luvulla maailman mediahuomion keskipisteessä, kärjessä. Kun ulkopuoliset valtiot – erityisesti Saksa, Italia ja Neuvostoliitto – sekaantuivat sotaan, siitä muodostui myös eräänlainen esinäytös toiselle maailmansodalle. Sota jakoi vahvasti mielipiteitä kaikkialla Euroopassa ja Euroopan ulkopuolellakin. Konflikti nähtiin yleisesti demokratian ja fasismin välisenä ratkaisevana yhteenotona. Näin oli erityisesti sodan alkuvaiheissa, koska sisällissota käynnistyi sotilaskapinana laillista ja legitiimiä hallitusta vastaan, joka oli helmikuussa 1936 voittanut demokraattiset vaalit. Mielipiteisiin vaikuttivat laajasti myös muun Euroopan tapahtumat kuten Mussolinin (1922), Salazarin (1928) ja erityisesti Hitlerin (1933) valtaannousu samoin kuin oikeistolaisten ja autoritaaristen hallintojärjestelmien synty laajalla rintamalla eri puolille Eurooppaa 1930-luvulla. Euroopan poliittisen arkkitehtuurin muutos oli seurausta paitsi maailmanlaajuisesta talouslamasta, myös ensimmäisen maailmansodan luomista uusista valtakonstellaatioista ja niiden tuottamasta tyytymättömyydestä.

Euroopan mielipide jakaantui jokseenkin samalla tavalla kuin Espanjakin suhteessa kapinaan. Erityisesti työväestön, alempien

yhteiskuntaryhmien ja intellektuellien tuki tasavaltaiselle Espanjalle oli vankkaa. Sen sijaan oikeiston piirissä tunnettiin sympatiaa kapinallisia kohtaan. Oikeiston piirissä oli nähty ja nähtiin Espanjan radikaalin vasemmiston vievän maata kohti Neuvostoliiton etupiiriä ja viime kädessä kohti kommunismia. Neuvostoliiton aktiivinen tuki tasavallalle ja kommunistisen internationaalin toiminta vahvistivat tällaisia asenteita. Kommunismin uhan tema oli keskeisellä sijalla myös nationalistien omassa propagandassa siitä huolimatta että kommunistit olivat vasta kolmanneksi suurin vasemmiston puolue.

Kun sota eteni ja nationalistisen asema vahvistui, muuttui myös suhtautuminen konfliktiin. Erityisesti poliittisen keskustan porvarillisissa piireissä alkoi löytyä entistä enemmän ymmärrystä vahvemaksi osoittautuneelle osapuolelle. Osaltaan tähän ja samoin kenties sodan asetelmankin muutokseen vaikutti kansainvälisen yhteisön Kansainliitosta lähtien omaksuma neutraali kanta konfliktiin. Se oli alun alkaen suorastaan shokeeraavaa Espanjan tasavaltalaiselle hallitukselle, joka oli odottanut saavansa tuekseen Euroopan suurista valtioista ainakin demokraattiset Englannin ja Ranskan.

Espanjan asia oli 1930-luvulla voimakkaasti myös tunnetason asia – seikka, jonka ymmärtäminen nykyajan näkökulmasta ei välttämättä ole aivan helppoa.² Tämä seikka tulee havainnollisesti esille, kun lukee aikalaisten kirjoittamia sotaan liittyviä tekstejä muistelmista päiväkirjoihin. Intensiivisestä kiinnostuksesta kertoo paitsi kommunistisen internationaalin tukeman kansainvälisen prikaatin saama suosio, myös eri puolilla maailmaa organisoitu laaja taloudellinen ja humanitaarinen apu Espanjan tasavaltalaisille ja sodan jaloista paenneille pakolaisille.

Tarkastelen tässä kirjoituksessa hyvin tiivistetysti sitä, miksi Espanjan sisällissodasta muodostui kansainvälisen vertailun valossa poikkeuksellisen väkivaltainen konflikti. Tähän liittyen kuvaan oikeudellisen ja muun repression käyttöä vastustajia kohtaan lähes kolme vuotta kestäneen konfliktin aikana. Pohdin sitä, millaista roolia oikeudelliset näkökohdat näyttelivät väkivaltaisen repression kokonaisuudessa. Vaikeneeko oikeus totaalisesti

aseiden puhuessa vai onko oikeudellisten prosessien ja instrumenttien käyttämisellä merkitystä väkivallan luonteeseen – määrään ja laadun – näkökulmasta?

Koska analyysin keskiössä ovat miksi-kysymykset, otan esille eräitä vertailevia näkökohtia muista suuren mittaluokan yhteiskunnallista konflikteista.³ Samalla tuon esille vertailevan tutkimusotteen avaamia mahdollisuuksia oikeuden roolia kriisitilanteissa ja niiden jälkeen luotaavassa tutkimuksessa ja yleisemmin.⁴

Espanjan sisällissota pähkinänkuoressa

Espanjan sisällissota käynnistyi sotilaskapinana laillista ja legitiimiä hallitusta vastaan. Se ei kuitenkaan syttynyt yllättäen. Sen taustalla olivat ennen kaikkea tasavallan kauden (1931–1936) tapahtumat, joita puolestaan ei voi ymmärtää tuntematta Espanjan yhteiskunta- ja poliittista historiaa aikaisemmilta vuosisadoilta.⁵ Konkreettiseen ja yksityiskohtaiseen analyysiin menemättä voidaan sanoa, että sodan taustalla oli sekä suuren mittaluokan yhteiskunnallisia rakennetekijöitä että lyhyemmän aikavälin tilannetekijöitä, joiden yhteisvaikutuksesta konflikti käynnistyi.⁶

Espanja oli 1900-luvulle tultaessa eurooppalaisessa vertailussa takapajuinen, myöhäisen modernisaation maa. Vielä 1900-luvun alkupuolella maatalous oli selvästi hallitseva elinkeino. Maaomistusoloja köyhässä etelässä (Andalusia, Extremadura) ja vanhassa Kastiliassa voi luonnehtia lähestulkoon feodaaliseksi. Maanomistus oli erittäin voimakkaasti keskittynyt suurtiloille ja tilapäistöiden varassa elänyt maatalousproletariaatti eli jatkuvasti nälkärajalla.

Teollistuminen käynnistyi Espanjassa vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ja silloinkin lähinnä vain Kataloniassa ja Baskimaalla. Valtio oli poliittisesti äärettömän epävakaa; valta vaihtui useasti ja kiistat kärjistyivät myös aseellisten konfliktien asteelle. Valta oli tiukasti yläluokan käsissä, mutta eliitti ei suin-

kaan ollut yksimielinen harjoitetun politiikan perusteista. Kuten monissa muissakin Euroopan maissa yksi keskeinen rintamalinja kulki liberaalien ja konservatiivien välillä. Karkeasti ottaen jako myötäili yhtäältä teollisuuden ja kaupan, toisaalta suurmaan-omistajien intressejä.

Vuosi 1898 nostetaan usein esimerkiksi siitä, miten heikoissa kantimissa maan asiat olivat vuosisadan vaihteessa. Tuo vuosi merkitsi espanjalaisen aikalais- ja myöhemmänkin näkemyksen mukaan katastrofia Espanjalle: se menetti lähes kaikki siirtomaansa ja koki siinä yhteydessä pahoja sotilaallisia nöyryytyksiä. Vuosi vahvisti ja jätti perinnökseen kriittisen tai jopa avoimen halveksivan suhtautumisen poliitikkojen kykyyn johtaa maata.⁷

Sosiaalisen rakenteen muutokset ja valtavat yhteiskunnalliset epäkohdat synnyttivät Espanjaan vasemmiston, jossa sosialistien ohella anarkisteilla oli vahva kannatus. Anarkistien kannatus oli vahvinta köyhässä etelässä ja toinen suurimmista ammattiliitoista oli heidän käsissään.⁸ Jatkuvat protestit sen enempää kuin poliittinen ja ammattiyhdistysliikkeen toiminta eivät kuitenkaan johtaneet yhteiskunnallisiin reformeihin. Reformien puute ja niiden yritysten kariutuminen toistuvasti radikalisoivat kansaa.

Espanja ei osallistunut ensimmäiseen maailmansotaan. Silti maassa syntyi voimakasta liikehdintää samoin kuin muuallakin Euroopassa maailmansodan päättymisen jälkeisinä vuosina. Vuonna 1917 maassa oli lähes vallankumouksellinen tilanne. Tässä mielessä Espanja ei poikennut monista muista Euroopan maista, joita sodan jälkeinen epävarmuus runteli.⁹ Muutokset jäivät tälläkin kertaa tulematta, kunnes epävarmuuteen löytyi ratkaisu. Eräänlainen viimeinen pisara yhteiskunnan läpäisseen tyytymättömyyden aallossa oli armeijan häviö Marokon kapinalisille vuonna 1922. Siitä syytettiin laajasti korruptoitunutta hallitusta. Keino, jolla tilanne laukaistiin, ei olisi voinut olla perinteisempi maan historiassa: kenraali *José Miguel Primo de Rivera* nousi armeijan ja poliittisen eliitin tuella maan johtoon vallankaappauksella (*pronunciamento*) 13.9.1923.

Primo de Riveran hallinnon poliittiset eväät syötiin kuitenkin nopeasti loppuun. Taloudelliset, sosiaaliset ja poliittiset ongel-

mat odottivat ratkaisuja. Vuosikymmenen lopun lähestyessä tuki hänen takanaan kuihtui ja Primo de Rivera joutui luopumaan vallasta 28.1.1930. Vaatimukset tasavallan toteuttamiseksi voimistuivat myös porvarillisissa piireissä. Tasavaltaa tukeneiden puolueiden johtajat pitivät kokouksen 17.8.1930 San Sebastianissa linjaten tietä kohti tasavaltaa. Paikallisvaaleissa 12.4.1931 tasavaltaa kannattaneet puolueet saavuttivat ylivoimaisen voiton. Tällöin (14.4.1931) myös Primo de Riveraa tukenut kuningas *Alfonso XIII* päätti lähteä maanpakoon. Samana päivänä julistettiin Espanja tasavallaksi ja perustuslakia säättävän parlamentin vaalit järjestettiin 28.6.1931.¹⁰

Tämän prosessin jälkeen ”pehmeäksi” luonnehdittua diktatuuria seurasi turbulentti tasavallan kausi. Paikallisvaalien tulos vuonna 1931 antoi tasavaltalaisille puolueille murskaavan voiton. Perustuslakia säättävä parlamentti sai intensiivisen valmistelun jälkeen valmiiksi uuden tasavaltalaisen perustuslain joulukuussa 1931. Aikakauden mittapuun mukaan se oli moderni ja edistysellinen, perustui yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen ja rakentui ylinten valtioelinten vallanjaon varaan modernin oikeusvaltiollisen mallin mukaan. Kansalaisten perusoikeudet turvattiin ennennäkemättömän vahvasti. Kirkon ja sen sääntökuntien asemaa koulutuksen antajina sekä niiden erioikeuksia heikennettiin ja kansalaisille annettiin lupauksia sosiaalisista ja taloudellisista reformeista. Maanjakoon liittyvät kysymykset – miten turvata toimeentuloa maata omistamattomille – oli kaikkein polttavin yhteiskunnallinen kysymys, joka odotti ratkaisua.

Nämä muutokset ja niiden myötä lisääntynyt pelko vielä radikaalisemmista uudistuksista sai Espanjan perinteisen eliitin takajaloilleen. Suurmaanomistajat, teollisuuden harjoittajat, kirkko ja armeija sekä oikeiston puolueet tyytyivät vain pitkin hampain tilanteeseen. Itse asiassa ne olivat valmiit kaatamaan tasavallan heti, kun siihen tarjoutuisi mahdollisuus.

Tasavallan kausi voidaan hallitusten poliittista väriä silmällä pitäen jakaa kolmeen vaiheeseen: reformistiseen kauteen heinäkuun 1931 vaalien jälkeen, jossa vasemmistolaiset tasavaltalaiset ja sosialistit nousivat suurimmiksi puolueiksi (1931–1933),

marraskuun 1933 vaalien jälkeiseen oikeistolaisen käänteeseen (1933–1936) ja kansanrintaman vaalivoiton (helmikuun 1936) jälkeiseen – lyhyeksi jääneeseen – aikaan.¹¹

Tasavallan kauden alusta alkaen kävi selväksi, että yhteiskunnallisten uudistusten toteuttaminen tulisi olemaan todella tuskallista. Monet eniten odotetut reformit vesittyivät tai kaatuivat. Eriytyisen vaikeaa oli saada maanjakoa liikkeelle siten, että köyhien alueiden maaseutuväestölle olisi saatu toimeentulon takaavia tiloja kohtuullisilla taloudellisilla ehdoilla.

Prosessin hitaus lisäsi kansan turhautuneisuutta. Kun kenttä radikalisoitui, antoi se viranomaisille legitimaatiota koventaa otteita. Näin syntyi eräänlainen protestoinnin ja sen tiukkenevan kontrollin välinen itseään ruokkiva kierre. Myös vasemmistolaiset ministerit joutuivat käyttämään perinteistä järjestysvaltaa osin omien kannattajiensa esittämiä protesteja vastaan, mikä edelleen radikalisoi työväestön asenteita.

Vuoden 1933 vaaleissa oikeistolaisten – osin avoimesti tasavallan vastaisten – puolueiden muodostama koalitio saavutti voiton. Tulos pani yhteiskunnalliset uudistukset suurelta osin jäihin. Tämä puolestaan turhautti uudistuksia odottavia ja kiristi yhteiskunnallisia suhteita entisestään. Poliittinen väkivalta lisääntyi eri puolilla maata. Tulevien tapahtumien näkökulmasta olennaista oli sekin, että kärjistyvässä ilmapiirissä eri osapuolten kuvitelmat vastapuolen todellisista aikeista saivat aivan uusia ulottuvuuksia. Kuvitelmat vastustajien tavoitteista ruokkivat pelkoja ja jyrkensivät omia asenteita.

Helmikuun 1936 vaalivoiton jälkeen kansanrintaman hallituksella oli suuria vaikeuksia ylläpitää järjestystä. Poliittinen väkivalta eskaloitui ja armeijan ja oikeiston piirissä suunniteltiin hallituksen kaatamista ja kapinaa sekä avoimesti että salaisesti. Tukea näille suunnitelmille haettiin myös ulkomailta, Saksasta ja Italiasta.

Kapina käynnistettiin – eivätkä aikalaiset todellakaan pitäneet sitä yllätyksenä – heinäkuun 18. päivänä 1936. Kapinan ensimmäiset päivät ratkaisivat, kumpi osapuoli saisi minkin alueen hallintaansa. Lopputuloksen vaikuttivat kasarmien lojaliteettien

ohella se, kuinka päättäväisesti tasavallan viranomaiset toimivat ja miten aktiivisesti ne pyrkivät tukemaan työläisten järjestöjen aseellista toimintaa tasavallan instituutioiden puolustamiseksi. Tärkeää roolia näytteli myös kapinallisten Italialta saama kuljetus- ja muu apu, jonka ansiosta Pohjois-Afrikan kautta maahan tulleet kapinalliset saivat tukevan sillanpääaseman maan eteläosiin.

Kansainvälisen yhteisön reaktio yllätti tasavaltalaisen hallituksen.¹² Suureksi pettymyksesä Euroopan johtavat läntiset demokraatit, jopa Ranska, jossa hallitus oli sosialistijohtoinen sekä kansainliitto julistautuivat konfliktien suhteen puolueettomiksi ja ryhtyivät toimenpiteisiin neutraliteetin turvaamiseksi. Käytännössä puolueettomuuden valvonta ei onnistunut ja se oli pikemminkin osasy siihen, että akselivallat saattoivat suhteellisen avoimesti tukea kapinallisia ja Neuvostoliitto tsavaltaa.

Poliittinen väkivalta ja uhrilukemat

Espanjan sisällissodan aiheuttamat inhimilliset kärsimykset nousivat poikkeuksellisen korkeiksi, mitataanpa niitä millä tavoin tahansa. Yhdysvaltalaisen historianutkija Stanley Paynen (1987) mukaan kyseessä on länsimaiden uuden ajan historian verisin konflikti.¹³ Perinteinen ja paras, joskaan ei helppo tapa mitata väkivaltaisten yhteenottojen luonnetta, on niiden aiheuttama kuolleisuus. Sodan aiheuttama uhrimäärä voidaan jaotella karkeammin tai tarkemmin. Usein käytetty perusjaottelu pitää sisällään kolme peruskategoriaa: taisteluissa kuolleet, poliittisen väkivallan uhrat ja vankileireillä kuolleet. Lisäksi maanpakoon joutuminen kuuluu konfliktien aiheuttamien ylimääräisiin kärsimyksiin.

Rajat ovat monesti häilyviä. Yleinen tendenssi on se, että luonteeltaan neutraalimpiin kategorioihin sijoitetaan usein sellaisia-kin tapauksia, jotka selvästi olisivat kuuluneet poliittisen väkivallan joukkoon. Näin tehdään siksi, että oma toiminta voitaisiin esittää mahdollisimman vähän negatiivisia mielleyhtymiä herättävässä valossa.

Oma, vielä vaikeampi problematiikka nousee esille silloin kun pohditaan, kuinka suuri osa väkivallasta oli luonteeltaan oikeudellista. Oikeudellisuus edellyttää kunkin aikakauden konteksti huomioon ottaen tiettyjen muodollisten ja sisällöllisten kriteerien täyttymistä. Nämä kriteerit koskevat tuomioistuinten rakennetta ja kokoonpanoa, oikeudenkäyntimenettelyn puolueettomuutta sekä tuomioistuinten käyttämiä seuraamuksia. Kysymys on oikeusvaltion peruseriaatteista, joiden historia ei ole pitkä. Se oli vahvassa mielessä alkanut vajaan kaksisataa vuotta aikaisemmin valistuksen ja Ranskan suuren vallankumouksen aikakaudella.¹⁴

On tietysti selvää, että kriisien aikana myös oikeusvaltiolliset standardit joustavat. Mutta nekään eivät taivu loputtomiin, vaan rajat tulevat ennemmin tai myöhemmin vastaan. Myös kriisikaikojen oikeudenkäyttöä voidaan siten tarkastella niin sanotun immanentin kritiikin mittapuiden mukaan: järjestelmän toimintaa analysoidaan vertaamalla sitä sen omiin julkilausuttuihin tavoitteisiin ja sen omaan oikeudelliseen perustaan.¹⁵

Myös käsitteiden käyttö on oikeudellisen ja muun vallankäytön yhteydessä olennaista. Oikeudellisuus antaa toiminnalle aina tiettyä hyväksyttävyyttä, legitimaatiota, tarkasteltiinpa asiaa oman ajan tai myöhempien aikakausien kontekstissa. Virallisten ja pysyvien, lainsäädännön tuntemien elinten antamat tuomiot näyttäytyvät eri valossa kuin erilaisten tilapäisesti koottujen ja oikeusjärjestykselle vieraiden orgaanien toiminta.

Edellä sanottu osoittaa, kuinka sekä asioiden luokittelu että käytetty terminologia saattavat sisältää erittäin vahvoja poliittisia ja ideologisia latauksia, joilla pyritään antamaan tiettyä väritystä tarkasteltavalle ilmiölle.¹⁶

Sisällissotien uhrimääriä on usein aluksi paisuteltu – sekä tietoisesti tarkoituspuurteisesti että luotettavan tutkimuksen puuttumisen vuoksi. Espanjan sisällissodan jälkeen eli myytti miljoonasta kuolleesta. Se on osoittautunut ylimitoitetuksi.

Uhrien määrä on tutkimuksen lisääntymisen myötä täsmenytynyt ja muuttunut. 1990-luvulle saakka nojaututtiin laajasti Ramón Salas Larrazábalin (1974) esittämiin arvioihin. Hänen mukaansa tasavaltalainen terrori tuotti noin 73 000 uhria ja

nationalistinen terrori 57 000, johon voidaan lisätä sodanjälkeisen repression uhrimäärä 23 000 – 28 000. Itse sotatoimissa kaatui noin 145 000 espanjalaista, jotka jakautuivat suunnilleen tasan osapuolten kesken. Lisäksi vanki- ja muilla leireillä kuoli sodan aikana ja sen jälkeen ainakin 324 000 ihmistä.¹⁷

Larrazábalin, joka ei ollut ammattihistorioitsija, lukemia kohtaan esitettiin pitkään kritiikkiä ja epäilyjä. Niiden arveltiin olevan liian suotuisia Francon hallinnolle ja sen toimille. Yleisestikin sodan voittajilla on taipumus yliarvioida vastustajien ja aliarvioida omia aikaansaannoksia silloin, kun on kysymys ilmiöistä, joihin liittyy negatiivisia, tunteisiin liittyviä ja muita latauksia. Epäilykset osoittautuivat oikeiksi. Erityisesti paikallisen tason repression kohdistuvia tutkimuksia ja opinnäytteitä alkoi ilmestyä demokratiaan siirtymisen (1978) jälkeen, ja niiden pohjalta alkoi hahmottua uudenlainen kokonaiskuva poliittisen väkivallan ja muun repression määrästä.

Lukemia korjattiin vuonna 1999 ilmestyneessä espanjalaisista tutkijoista koostuneen tekijäkollektiivin toimittamassa teoksessa *Victimas de la Guerra*. Teos on synteesi edellisten vuosikymmenten intensiivisestä, poliittiseen väkivaltaa eri puolilla Espanjaa kohdistuneesta tutkimuksesta.¹⁸ Sittemmin vilkkaana jatkuneen tutkimuksen tulokset on koottu Espanjan historian kuuluisimman edelleen vaikuttavan tutkijan, Paul Prestonin, massiiviseen ja fundamentaalisen tärkeään *The Spanish Holocaust* (2012) teokseen. Mainittu tutkimus on tällä hetkellä epäilemättä Espanjan sisällissotaa koskevan tutkimuksen ehdoton kivijalka. Näiden tutkimusten valossa tilanne näyttää siltä, että suurimmat muutokset, kun tarkastellaan kvantitatiivisia seikkoja, koskevat arvioita poliittisen väkivallan tuottamista uhrimääristä. Tämä on ollut ja on edelleen yksi Espanjan sisällissodan tutkimuksen suurista kiistakysymyksistä.¹⁹

Perinteinen näkemys pitää paremmin paikkansa tasavaltalaisen terrorin kuin nationalistisen terrorin lukemia tarkasteltaessa. Tasavaltalaisen terrorin määräksi arvioidaan nyt noin 52 000 – 58 000. Sen sijaan nationalistisen terrorin uhrien määrän arvioidaan olevan reilusti yli 100 000, kenties jopa 150 000 tai

sitäkin enemmän. Myös sodan jälkeisen väkivaltaisen repression määrän arvellaan nousevan ainakin 35 000:een saakka. Sen sijaan taisteluissa kuolleiden määrien arviot – yhteensä 140 000 – ovat pysyneet suurin piirtein ennallaan. Sotatoimien johdosta kuolleiden määrään on vielä lisättävä ainakin 20 000 pommituksissa kuollutta siviiliä. Lisäksi nationalistien perustamilla vanki- ja työleireillä menehtyi yli 150 000 henkeä ja paljon enemmänkin jos tarkastelun aikaväliä pidennetään sodan jälkeiseen aikaan. Tarkempien lukemien esittäminen on vaikeaa ja voi olla, että sekä taisteluissa että vankileireillä kuolleiksi merkittyjen ryhmiin kuului todellisuudessa poliittisen väkivallan uhreja tai jonkinlaisen tutkinnan tai pikaoikeudenkäynnin jälkeen teloitettuja.²⁰

Kaikista yrityksistä huolimatta lienee selvää, ettei lopullisia, tai edes kovin tarkkoja lukemia voida koskaan selvittää. Ajan kulumisen ohella vaikeuksia lisää se, että aineistoja on tietoisesti vääristelty ja arkistoja tuhottu. Tämäkin ilmiö on tuttu monista kriiseistä: vallanpitäjät eivät halua jättää jälkeensä ikävää tai raskauttavaa todistusaineistoa. Sanotusta huolimatta on syytä painottaa sitä, että nykyinen tutkimus antaa aikaisempaa olennaisesti paremmat lähtökohdat sekä poliittisen että oikeudellisen väkivallan syiden pohdinnalle.

Poliittisesta väkivallasta ja muusta repressionista vain suhteellisen pieni osa oli oikeudellista, kuten jo edellä on esitetty. Silti se ei ole merkityksetöntä; oikeudellisen ja muun vallankäytön rajalinja on kiinnostava tarkastelun kohde. Selvää on, että kaikki vakavat kriisit vaikuttavat oikeudenkäyttöön samansuuntaisesti. Normaalin oikeudenkäytön ala kaventuu sotilaallisen oikeudenkäytön tieltä. Erityistuomioistuimet vievät alaa yleisiltä tuomioistuimilta ja sovellettava normista muuttuu. Yleisen lainkäytön alue väistyy erityisten lainkäyttöalueiden tieltä. Oikeudenkäyttö muuttuu luonteeltaan summaariseksi. Tehokkuus, nopeus ja tarkoitushakuisuus syrjäyttävät normaalit oikeudenkäytön standardit. Tällaiset muutokset ankaroittavat säännönmukaisesti kontrollia myös normaalin rikollisuuden alueella, kuten monissa tutkimuksissa on voitu osoittaa.

Espanja jakaantui maantieteellisesti kahtia kapinan puhjettua. Tasavallan puolella pyrittiin aluksi pitämään – huonolla menestyksellä tosin – kiinni normaaleista oikeudenkäytön rakenteista vaikka poliittisen terrorin huippupiste osui sodan ensimmäisiin kuukausiin. Normaali tuomitsemistoiminta lamaantui nopeasti ja sen rinnalle alkoi vahvistua sotilaallinen oikeudenkäyttö. Pian radikaalit vasemmistolaiset alkoivat myös kehittää uutta tuomioistuinorganisaatiota, joka heijastelisi ”kansan” oikeustajua. Jo elokuussa vuonna 1936 aloitettiin tuomioistuinlaitoksen uudistaminen anarkisteja edustaneen oikeusministeri *García Oliverin* toimeksiannosta. Aluksi perustettiin paikallisia erityistuomioistuimia, joiden tehtävänä oli puolustaa tasavaltaa kapinaa, vakoi-lua ja niihin yllyttämistä vastaan. Järjestelmä laajeni toukokuussa vuonna 1937 kansantuomioistuinten järjestelmäksi, jonka tuli olla instrumentti taistelussa poliittisia vastustajia vastaan. Kansantuomioistuinten toimivalta laajeni nopeasti kaikenlaisiin rikoksiin ja se korvasi normaalin lainkäyttöjärjestelmän.²¹

Nationalistien puolella toiminta oli alun alkaen suoraviivaista ja selkeää. Valta keskitettiin kapinan johtajille (joista tärkeimpiä olivat kenraalit *Mola*, *Sanjurjo* ja *Franco*). Heistä *Francisco Franco* nousi syksyllä 1936 kapinallisten johtoon ja samalla onnistui edelleen tiukentamaan vallan keskitystä, josta tuli sitten sodan jälkeen perustetun uuden valtion (*el Nuevo Estado*) perusprin-siippi.

Kautta konfliktin ankara poliittinen väkivalta oli keino tais-telussa tasavaltaa vastaan. Korostetulla ankaruudella haluttiin pelottaa ja masentaa valloitetujen alueiden tasavaltalaisia asuk-kaita. Väkivaltaista laajalle ulottunutta puhdistusta ei juuri voi-lunnehtia oikeudenkäytöksi, vaikka sotilastuomioistuimet olivat sen toteuttamisessa olennainen osa. Niiden lisäksi puhdistukseen osallistui suuri joukko oikeiston eri ryhmittymien aktivisteja.

Kun kapina syttyi, nationalistit legitimoivat valtansa sillä, että he pelastivat Espanjan vajoamasta anarkiaan ja kaaokseen, jonne tasavalta oli ollut maata kuljettamassa. Samalla he julistivat puo-lustavansa maan perinteisiä arvoja ja espanjalaista elämäntapaa saaden voimakasta ideologista tukea kirkon johdolta. Tällaiselle

perustalle rakentunut päättely oikeutti heidät kohteilemaan vastustajiaan, lailliselle hallitukselle uskollisia espanjalaisia, kapi-nallisina, joita voitiin tuomita (kuolemaan) Espanjan sotaväen rikoslain mukaan sotilaskapinasta ja maanpetoksesta. Tätä oikeudellisesti kestäväntöntä ja muutoinkin outoa perusteluket-jua on kuvattu muun muassa kapina-käsitteen ”epäluonnollista-miseksi.”²²

Osapuolten oikeudellista repressiota yhdistää myös sen poliit-tinen tarkoitushakuisuus. Silloinkin, kun oikeudenkäytöstä voi-tiin puhua, oli siinä mukana vahva poliittinen lataus. Tämä tuli näkyviin siitä, keihin ja miten repressio suunnattiin. Molemmat osapuolet suhtautuivat ankarimmin vastapuolen poliittisiin akti-visteihin. Silti osapuolten ideologiassa oli eroja. Selvin ero oli siinä, että francolaiset jakoivat alun alkaen espanjalaiset kahteen kategoriaan. Kaikki nationalistien tavoitteita vastustaneet olivat kansakunnan vihollisia. He eivät olleet oikeita espanjalaisia vaan maanpettureita, jotka ansaitsivat paarialuokan aseman.

Jo sodan loppuvaiheissa (9.2.1939) annetulla lailla ”poliittisista velvollisuuksista” kriminalisoitiin taannehtivasti kaikenlainen toiminta tasavallan hyväksi – myös sotaa edeltäneellä tasavallan kaudella. Mainittu laki tuli olemaan oikeudellisen repression ja puhdistuksen pääinstrumentti sodan jälkeisinä vuosina. Sen tarjoamaan keinovalikoimaan kuului rikosoikeudellisten seu-raamusten ohella hallinnollisia ja taloudellisia sanktioita. Lakia käytettiin kaikki virastot, koulut ja organisaatiot läpäisseeissä puhdistuksessa, joka tapahtui lain nojalla perustetussa tuomiois-tuinorganisaatiossa. Käytännössä repressio kohdistui ankarim-min niihin alueisiin, joissa autonomian ajatuksilla oli ollut vahvin jalansija (Katalonia, Baskimaa).²³

Oikeudellisen repression poliittisuus näkyi myös tarkoitus-hakuisissa tai täysin laista piittaamattomissa laintulkinnissa ja seuraamusten ankaruudessa. Silti vastustajien kohtelussa oli eroja. Francon hallinto oli erityisen säälimätön niitä kohtaan, joi-den ideologia oli kansainvälinen. Näin kommunistit olivat sille pahempia vihollisia kuin anarkistit ja sosialistit. Sodan jälkeen perustettiin erityistuomioistuimia tuomitsemaan kommunisteja

ja vapaamuurareita. Viimeksi mainittua liikettä vastustaessaan Franco sai eräänlaisen avoimen valtakirjan kontrolloida ja syyttää sellaisia henkilöitä, joiden ”syntirekisteristä” ei välttämättä muutoin löytynyt sellaisia aineksia (vasemmistolaisuus, tasavaltaisuus), joiden vuoksi heihin olisi voinut päästä käsiksi.

Franco halusi käydä sodan loppuun, siihen pisteeseen saakka, että hänen voittonsa olisi täysin kiistaton ja tarvetta kompromisseihin saati vallan jakamiseen vastapuolen kanssa ei olisi. Ahtaalle joutuneen tasavallan johdon epätoivoiset yritykset rauhanneuvottelujen käynnistämiseksi eivät tuottaneet tulosta. Silti Francon oli otettava huomioon – kuten tultiin näkemään – se, miten suursota eteni Euroopassa ja millaisia muutoksia se aiheutti Euroopan poliittiseen arkkitehtuuriin. Saksan alkumenetys vei Espanjan lähelle sotaan yhtymistä, mutta varsin pian epäilevät äänenpainot ja laskelmointi vahvistuivat siten, että tietyn asteinen neutraalisuus voitti aktiivisemman ulkopoliitiikan vaihtoehdot. Suhdanteiden vaihtelu heijastui myös repression alueelle: mielenkiintoista kyllä sisällissodan jälkeisen repression kovin vaihe päättyi samaan aikaan, kun Saksan häviö vuoden 1943 keväällä alkoi sinetöityä.

Vertailevia näkökulmia

Vertailevan lähestymistavan suosio on lisääntynyt valtavasti viimeisten vuosikymmenten aikana niin historian- kuin yhteiskuntatutkimuksenkin piirissä. Samalla vertailevan otteen kirjo on monipuolistunut. On tärkeä havaita, että ei ole yhtä ainoaa tapaa lähestyä tutkimuksellisen vertailun kysymyksiä. Päinvastoin myös vertailevan tutkimus on vahvasti sidoksissa tutkimuksellisiin koulukuntiin ja sitä kautta tutkijan perusnäkemys siinä, mitkä voimat historiaa liikuttavat ja mikä on historian toimijoiden, erityisesti yksilöiden, rooli historian kulun muokkaamisessa.

Vertailevan tutkimuksen klassinen peruskysymys on se, miten vertailujen kautta lokalisoituvat yhtäläisyydet ja eroavaisuudet tutkimuksen kohteessa voidaan selittää.²⁴ Kun vertailu kohdistuu

kahteen tai useampaan yksikköön, on selvää, että mainitun kaltainen tutkimuskysymys asettaa tutkijan vaativan tehtävän eteen. Hän saattaa joutua kontekstualisoimaan havaitsemiaan ilmiöitä ja tapahtumia laajemmin kuin yhteen kohteeseen kohdistuvassa tutkimuksessa. Kontekstualisointi ei koskaan voi onnistua ilman tutkittavan yhteiskunnan ja kulttuurin ja niiden historian riittävän syvällistä tuntemusta. Tutkimus ei myöskään voi unohtaa vertailtavien kohteiden historiaa sen enempää kuin niiden välistä mahdollista vuorovaikutusta. Ja itsestään selvää on, että paikalliset alueelliset ja valtiolliset konfliktit on suhteutettava kansainvälisen politiikan muuttuviin konstellatioihin.

Vertailevaan tutkimusotteeseen aina liittyvä ehdoton etu on siinä, että se auttaa näkemään uusin silmin, ja siten nostaa esiin uusia kysymyksiä vertailun kohteena olevista ilmiöistä. Varsinkin sellaisten valtioiden historiankirjoitukselle, joissa kansallinen historia on haluttu nähdä kovin erityisenä, voi vertaileva tutkimus tuoda erityisen paljon uutta. Yleinen kokemus vertailevan tutkimuksen tekemisestä on kansallisten erityispiirteiden ja kehityskulkujen roolin ja merkityksen asettuminen uuteen valoon. Jopa hämmästyttävän usein törmätään siihen, että ilmiö, jota on luultu kansalliseksi erityispiirteeksi, onkin esiintynyt hyvin samankaltaisena myös muissa maissa.²⁵

Toisin kuin ehkä ensi kuulemalta ajattelisi, erinomaisen vertailukohdan Espanjan sisällissodan ilmiöihin tarjoaa Suomen vuoden 1918 sisällissota. Molemmat sisällissodat olivat luonteeltaan totaalisia konflikteja, jotka jakoivat kansan sosiaalisten ja poliittisten sidonnaisuuksien ja lojaliteettien kautta kahtia. Sotien taustallakin voidaan nähdä saman tapaisia myöhäisen modernisaation ongelmia, jotka kulminoituivat maakysymyksen ratkaisemiseen. Molempien maiden konflikteja edelsi myös yhteiskunnallisen järjestyksen horjuminen, johon osapuolet vastasivat omilla koneistoillaan ja eskaloitunut poliittinen väkivalta.

Maiden sisällissotia yhdistävät myös monet muut tekijät kuten uhrilukemien suuruus – sodan erilaisesta kestosta huolimatta – eri osapuolten harjoittaman terrorin tietyt piirteet ja oikeudellisen repression korostunut poliittinen tarkoitushakuisuus. Kum-

mankin maan tapauksessa rankaiseminen oli olennainen osa poliittista puhdistusta, jossa vastapuolta haluttiin rangaista ”riittävän” ankarasti. Tähän liittyi erityisesti massaoikeudenkäyntien idea, jonka mukaan kaikkien vastustajien syyllisyys oli tutkittava – ei vain johtajien. Oikeudenkäyntien suuri määrä taas johti välillisesti suureen kuolleisuuteen vankiloissa ja pakkotyöleireillä.²⁶

Myös konfliktien väliset erot ja niiden selittäminen ovat kiinnostavia kysymyksiä vertailevassa tutkimuksessa. Eriasteisten erojen selittämisessä kohdataan täsmälleen samat vaikeudet kuin yhtäläisyyksien analyysissä. Suomea ja Espanjaa verratessa kiinnittyy erilaisuuksien osalta huomio muassa sodan alkuasetelman, sodankäynnin oikeudellisen legitimaation ja konfliktien osapuolten kannattajakunnan sosiaalisen rakenteen eroihin – Espanjassa erityisesti akateemisen keskiluokan rooliin tasavallan tukijana – sekä kirkon sekä armeijan rooliin.²⁷

Parhaimmillaan vertailujen kautta voidaan päätyä tutkittavia ilmiöitä koskeviin yleistyksiin. Analyysiä voidaan vielä jatkaa teorioiden kehittelyn suuntaan. Esimerkiksi historiallisen sosiologian piirissä on lukuisten tutkimusten kautta päädytty tärkeisiin yleistyksiin, jotka liittyvät vallankumouksellisten tilanteiden edellytyksiin. Kysymys on tällöin siitä, millaisten edellytysten valitessa – empiirisen ja historiallisen kokemuksen ja tutkimustiedon valossa – yhteiskunnallinen tilanne kärjistyy vakavan väkivaltaisen yhteenoton asteelle.²⁸

Johtopäätöksiä: oikeuden rooli kriisitilanteissa

Tunnetun, Rooman imperiumin historian kokemuksista nousevan Ciceron lausuman mukaan lait vaikenevat, kun aseet puhuvat (*Inter Arma Enim Silent Leges*). Lausumassa on paljon perää, kun katsomme maailman historian kriisivaiheita. Ja sama voidaan sanoa myös totuuden kohtalosta. Teesi ei kuitenkaan ole mikään aksiomaattisen tosi kuvaus historian todellisuudesta tai kaikkialla sodissa itsestään selvästi toteutuva ennuste. Pikemminkin päinvastoin. Viime vuosikymmeninä lisääntynyt konfliktien vertai-

levä tutkimus viittaa siihen, että lausumaa on syytä modifioida erityisesti vertailuja hyväksikäyttäneen tutkimuksen tuottaman tiedon valossa.

Ensinnäkään sen enempää sisällis- kuin muutkaan sodat eivät aiheuta määrätyn suuruisia uhrilukemia, vaan uhrilukemien suuruus on vaihdellut ja vaihtelee. Kaikkein verisimmät sisällissodat ovat tuhonneet jopa yli 10 prosenttia väestöstä. Tällaisia olivat uuden ajan Euroopassa Venäjän vallankumouksen jälkeinen sisällissota ja toisen maailmansodan jälkeinen konflikti (1944–1948) silloisen Jugoslavian alueella. Molemmat liittyivät osaltaan maailmansotien päättymiseen.²⁹

Esille otettuja huomattavia variaatioita ei voi selittää yhdellä syyllä tai millään yksinkertaisella mekanismilla kuten aseistuksen laadulla tai kansanluonteen piirteellä. Syitä on etsittävä syvemmältä ja tutkimuksellinen analyysi on mahdollista vain laajojen vertailujen ja ilmiöiden kontekstualisointien avulla. Tällöin on pureuduttava kunkin yhteiskunnan sosiaalisiin ja taloudellisiin perusrakenteisiin ja niiden muutoksiin. Kysymys on viime kädessä tekijöistä, jotka liittyvät yhteiskunnallisten resurssien – taloudellisista tiedollisiin – ja vallan jakautumiseen. Laaja tutkimustieto eri aloilta viittaa siihen, että suuret yhteiskunnalliset valtaerot altistavat erilaisille ongelmille. Ne tuottavat myös ankaraa valtiollista kontrollia. Suurten valta- ja luokkaerojen lävistämät yhteiskunnat eivät pysy koossa ilman kovaa kuria ja järjestystä. Itsevaltiuden aika Euroopan historiassa on tästä paras todiste.³⁰

Vastaavasti valtaerojen kaventuminen lieventää tutkimustiedon mukaan yhteiskunnallista kontrollia, kun järjestyksen ylläpitämiseksi tarvittavan pelotteen tarve vähenee. Demokraattisen oikeusvaltion synty valistuksen kauden ja Ranskan vallankumouksen jälkeen kertoo havainnollisesti tästä muutoksesta. Muutos ei kuitenkaan ole ollut suoraviivainen saati automaattinen. Päinvastoin se on ollut seurausta vaikeista prosesseista demokratian laajentamisen suuntaan.

Varsinkin, kun tarkastelun kohteena on uusi aika, on erityisen tärkeä nostaa esille myös kansainvälinen näkökulma. Kansainvälispoliittisen arkkitehtuurin muutokset heijastuvat suoraan ja

välillisesti myös valtioiden sisälle. Kyse ei ole pelkästään suorasta tuesta intervention, aseiden tai taloudellisen avun antamisesta osapuolille, vaan myös ja ennen kaikkea kansainvälisen poliittisen arkkitehtuurin pienille valtioille tarjoamasta liikkumatilasta. Varsinkin voimavaroiltaan vähäisemmät ja pienemmät valtiot joutuvat ottamaan maailmanpolitiikan suhdanteet ja realiteetit huomioon.³¹

Artikkelini kohteena ollut Espanjan sisällissota on valaiseva esimerkki siitä, miten yhteiskunnallinen muutos voi kontekstin mukaan saada erilaisia suuntia ja miten kansainvälisen tilanteen muutokset heijastuvat suoraan ja välillisesti valtion sisäiseen politiikkaan. Espanjassa Franco oli erityisen tarkka punnitessaan erilaisten ulkopoliittisten toimintavaihtoehtojen vaikutuksia omaan asemaansa.³²

Espanjan sisällissodan verisyyden syitä on etsittävä eri yhteiskuntaryhmien asemasta ja niiden välisistä jättiläismäisistä sosiaalisista eroista. Näiden erojen olemassaolo tekee vastapuolen position ja tavoitteiden sekä viime kädessä koko elämäntavan ymmärtämisen erityisen vaikeaksi. Kun eri osapuolten sosiaalinen todellisuus ja maailmankuva ovat kaukana toisistaan, on vaikea löytää ymmärrystä tai edes halua ymmärtää toista osapuolta.

Tässä mielessä Espanjan tilanne vastasi pitkälti absolutismin kauden – erityisesti 1500- ja 1600-lukujen – todellisuutta Euroopassa. Kun tuomiovalta oli yksinvaltiaan ja häntä tukevien aateliston käsissä ja kun tuomioille joutuivat ennen kaikkea alempisäätyiset, muodostui käytäntö systemaattisen ankaraksi ja jälkikäteistarkastelijan silmissä suorastaan julmaksi. Kritiikki tätä käytäntöä kohtaan oli tärkeä osa koko sääty-yhteiskunnan valtarakennetta vastaan suunnattua arvostelua. Muutoksen aika koitti valistuksen aikakaudella, jolloin yhteiskunnallisen kontrollin systemaattinen lieventäminen alkoi.³³ Taustalla oli valistuneiden itsevaltioiden politiikka, jossa vallankäyttöön osallisten määrä laajennettiin yhteiskunnan keskikerrosten suuntaan. Näin otettiin ensimmäisiä askelia kohti liberaalista oikeusvaltiota, jonka keskeisiä ideoita olivat ylimmän yhteiskunnallisen vallan jakaminen, vallankäytön lakisidonnaisuus, kansalaisille taatta-

vat perusoikeudet ja oikeudellinen yhdenvertaisuus. Sittemmin oikeusvaltion demokratisoituminen johti valtiollisen kontrollin lieventymiseen, joskin kriisit aiheuttivat merkittäviä katkoksia lievenevään yleistrendiin.³⁴

Aivan samalla tavalla tuomio- ja muuta valtaa käyttäneiden ja syytettyjen sosiaalinen etäisyys vaikutti niin suoranaisten väkivallan kuin enemmän tai vähemmän organisoidun ja lakisidonnaisen repression välineiden käyttämiseen. Poliittinen tarkoitushakuisuus, johon liittyi vastustajan ”riittävän ankaraksi” katsottu kohtelu, oli kaiken vallankäytön johtotähti. Sellaiset menettelyt ja rankaisutavat, joiden ei katsottu tuottavan tarvittavaa kovuutta, sysättiin syrjään.³⁵

Espanjan ja muidenkin suuren mittaluokan väkivaltaisten konfliktien tarkastelu osoittaa myös sen, että oikeudellisuuden mukaantulo prosesseihin lieventää repressiota. Määrämuotojen noudattaminen ja oikeuslähteisiin nojaava harkinta johtavat käytännössä siihen, että suoraviivaiseen rankaisemiseen tulee mukaan tietty jarruttava elementti. Tämän elementin merkitystä ei ole syytä aliarvioida, kun pohditaan, voiko oikeudella olla mitään roolia vakavien yhteiskunnallisten kriisien aikaisessa valankäytössä.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Pajunen, Jenny (1976): *Espanja sinä nuoruutemme*. Gummerus, Jyväskylä.

Lehtiartikkelit

Kekkonen, Jukka (2010): ”Sisällissodan syttymisen taustalla on ollut monimutkainen tapahtumasarja”. *Helsingin Sanomat* 12.12.2010.

Tutkimus

Alapuro, Risto (1988): *State and Revolution in Finland*. University of California Press, Berkeley.

Beevor, Anthony (2006): *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936–1939*. Cambridge University Press, Cambridge. Ilmestynyt suomeksi: Beevor, Antony (2006): *Taistelu Espanjasta. Espanjan sisällissota 1936–39*. WSOY, Juva.

Carr, Raymond (1977): *The Spanish Tragedy. The Civil War in Perspective*. Weidenfeld and Nicolson, London.

Casanova, Julián (2011): *The Spanish republic and Civil War*. Cambridge University Press, Cambridge.

Gerwarth, Robert & Horne, John (2013): *Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Vastapaino, Tampere.

Hugh, Thomas (1961): *The Spanish Civil War*. Eyre & Spottiswoode Ltd, London.

Jensen, Richard (2013): *The Battle Against Anarchist Terror. An International History*. Cambridge University Press, Cambridge.

Juusela, Jyrki (2003): *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.

Jyränki, Antero (2014): *Kansa kahtia, henki halpaa: oikeus sisällissodan Suomessa?* Art House, Helsinki.

- Haupt, Hans-Peter – Kocka, Jürgen (2009): *Comparative and Transnational History*. Berghahn Books New York, Oxford.
- Kekkonen, Jukka (1991): "Explaining historical change in social control." *Theatres of Power. Social Control and Criminality in Historical Perspective*. (ed.) Heikki Pihlajamäki. Publications of Matthias Calonius Society. Helsinki.
- Kekkonen, Jukka (1991): *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeuden käyttö Suomessa vuonna 1918*. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki.
- Kekkonen, Jukka (1997): "Modernin oikeuden synty, kehitys ja tulevaisuus." *Maailmankuvaa etsimässä: Tieteen päivät 1997*, toim. Jan Rydman, WSOY, Porvoo.
- Kekkonen, Jukka (2007): "Vertailevan tutkimuksen haasteita." *Tieteessä tapahtuu* 2007/3–4, s. 32–37.
- Kekkonen, Jukka (2012): "The Finnish path to a state based on rule of law from 1850's to the present". *Introduction to Finnish Law and Legal Culture*. (eds.) Kimmo Nuotio, Sakari Melander, Merita Huomo-Kettunen. Forum Iuris, Helsingin yliopisto, Helsinki. 2012a
- Kekkonen, Jukka (2012): "Juridical repression during and after the Finnish (1918) and Spanish (1936–1939) civil wars. A comparative analysis." *Justice in Wartime and Revolutions. Europe 1795–1950*. (eds.) Margo de Koster, Dirk Luyten and Xavier Rousseaux. Brussels: State Archives. *Justice and Society* 2012/6, s 67–82. 2012b
- Kekkonen, Jukka (2013): *Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria?* Forum Iuris, Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Kekkonen, Jukka – Ylikangas, Heikki: *Vapausrangaistuksen valtakausi. Nykyisen seuraamusjärjestelmän historiallinen tausta*. Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisu, Helsinki 1982.
- Larrazábal, Ramón Salas (1977): *Las Pérdidas de la Guerra*. Editorial Planeta, Barcelona.
- Letiz, Christian & Durnton, David J. (eds) (1999): *Spain in an International Context, 1936–1959*. Berghahn Books, New York, Oxford.
- Lowe, Keith (2012): *Savage Continent. Europe in the Aftermath of World War II*. Penguin Books, London.
- Moore, Barrington Jr (1966): *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Paasivirta, Juhani (1987): *Pienet valtiot Euroopassa*. Kirjayhtymä: Suomen historiallinen seura, Helsinki.

- Payne, Stanley G. (1987): *The Franco Regime 1936–1975*. University of Wisconsin Press, Madison.
- Payne, Stanley (2011): *Civil War in Europe 1905–1949*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Preston, Paul: (2012) *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in 20th Century Spain*. Harper Press, London.
- Sanches-Rezio, Glicerio (1991): *Justicia en Guerra en Espana Los Tribunales populares 1936–1937*. Alicante 1991.
- Santos, Juliá (coordinador) (1999): *Víctimas de la Guerra Civil*. Temas de Hoy, Historia, Barcelona.
- Tusell, Javier (2011): *From Dictatorship to Democracy 1939 to the Present*. Wiley-Blackwell, Malden, Oxford, Victoria.
- Westerlund, Lars (toim.) (2004): *Sotaoloissa 1914–1918 surmansa saaneet*. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki.
- Vinas, Ángel (ed.) (2012): *El combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el franquismo*. Pasado y Presente, Barcelona.
- Ylikangas, Heikki (1983): *Miksi oikeus muuttuu? Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana*. WSOY, Porvoo.

Viitteet

- 1 Teksti on kirjoitettu Turun yliopistossa Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa käsitelleessä seminaarissa 11.4.2014 pitämäni alustuksen pohjalta.
- 2 Olisi todella mielenkiintoista verrata systemaattisesti Espanjan sisällissodassa taistelleiden vapaaehtoisten ja myöhempien sotien- myös tämän päivän maailman vapaaehtoisten motiiveja. Mitkä tekijät saavat ihmiset liikkeelle vaarantamaan henkensä kaukana kotimaastaan? Suomalaisista vapaaehtoisista Espanjan sisällissodassa ks. Jenny Pajunen: *Espanja sinä nuoruutemme*. Gummerus 1976 ja Jyrki Juusela: *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa*. Atena Kustannus Oy, 2003.
- 3 Miksi kysymykset ovat kontekstuaaliseksi nimitetyn oikeushistorian tutkimusotteen ytimessä. Kontekstuaalinen oikeushistoria ei tyydy aatteiden synnyn leviämisen tutkimukseen, vaan asettaa aina kysymyksen, kuka tai ketkä tiettyä aatteellista tai ideologista ratkaisu kannattivat ja löytyykö eri mielipiteiden kannatuksen taustalla toimijoiden sosiaaliseen taustaan liitettäviä säännönmukaisuuksia. Ks. Jukka Kekkonen: *Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria?* Forum Iuris, Helsingin yliopisto, 2013. Ks. myös Heikki Yli-

- kangas: *Miksi oikeus muuttuu? Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana*. WSOY 1983.
- 4 Tästä ks. Jukka Kekkonen: ”Vertailevan tutkimuksen haasteita”. *Tieteessä Tapahtuu* 2007/3–4, s. 32–37.
 - 5 Espanjan sisällissodan taustoja analysoivista merkittävimmistä teoksista mainittakoon seuraavat: Hugh Thomas: *The Spanish Civil War*, London 1961; Raymond Carr: *The Spanish Tragedy. The Civil War in Perspective*, Weidenfeld and Nicolson, 1977; Julian Casanova: *The Spanish republic and Civil War*. Cambridge University Press, 2011; Paul Preston: *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in 20th Century Spain*. Harper Press, 2012. Ks. myös Antony Beevor: *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936–1939*. Cambridge University Press, 2006.
 - 6 Tässä kohden tilanne oli paralleelinen muun muassa Suomen 1918 sisällissodan kanssa. Ks. Jukka Kekkonen: ”Sisällissodan syttymisen taustalla on ollut monimutkainen tapahtumasarja”. *Helsingin Sanomat* 12.12.2010 ja Kekkonen 2012b, s. 67–82.
 - 7 Ks Carr 1977.
 - 8 Anarkisteilla on huomattavaa kannatusta myös Aragoniassa ja Barcelonassa. Kommunistien kannatus alkoi huomattavasti kasvaa vasta sisällissodan alettua. Anarkistisista liikkeistä ja niihin kansainvälisesti kohdistetusta huomiosta ja kontrollista ks. Richard Jensen: *The Battle Against Anarchist Terror. An International History*. Cambridge University Press, 2013.
 - 9 Ks. Robert Gerwarth & John Horne (toim.): *Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Vastapaino 2013.
 - 10 Ks. Casanova 2011.
 - 11 Ks. Carr 1977; Casanova 2011. Vasemmistolaisten tasavaltalaisten puolueiden valtakausi alkoi huhtikuussa 1931. Vaalien jälkeen tapahtui lievä siirtymä vasemmalla ja uudeksi pääministeriksi nousi *Manuel Azaña*. Keskustalaisen radikaalipuolueen ja oikeiston vaalivoiton jälkeen pääministeriksi nousi *Alexander Lerroux*. Azaña nousi uudelleen pääministeriksi vuoden 1936 vaalien jälkeen. Hänet valittiin tasavallan presidentiksi vuonna 1936. Hänen muistelmiaan pidetään eräänä parhaimmista ja luotettavimmista Espanjan tasavallan kautta ja sisällissotaa käsittelevistä lähteistä.
 - 12 Ks. Cristian Leitz & David J. Durnton (eds.): *Spain in an International Context, 1936–1959*. Berghahn Books, 1999.
 - 13 Ks. Payne 1987, s. 209–210; Tusell 2011, s. 20.
 - 14 Ks. Kekkonen 1997, s. 531–440; Kekkonen 2013.
 - 15 Tätä metodologia olen käyttänyt *Laillisuuden haaksirikko* -tutkimuksessani (1991), jonka kohteena olivat vuoden 1918 sisällissotaa seuranneet oikeudenkäynnit valtiorikosoikeuksissa.
 - 16 Ks. Antero Jyränki: *Kansa kahtia, henki halpaa*. Art House 2014.

- 17 Ks. Ramón Salas Larrazábal: *Pérdidas de la Guerra*. Planeta, Barcelona 1977.
- 18 Ks. Santos Julia (coordinador): *Víctimas de la Guerra Civil*. Temas de Hoy, Historia, Barcelona, 1999.
- 19 Ks. Ángel Vinas (ed): *El combate por la historia. La República, la Guerra Civil, el franquismo*. Pasado y Presente, Barcelona, 2012.
- 20 Suomen sisällissodan uhrien tutkimuksessa on käynyt ilmi, että osa taisteluissa tai leireillä kuolleista on kohdannut kohtalonsa poliittisen väkivallan uhrina – joskus muodollisen ja summaarisen tutkinnan suorittamisen jälkeen. Ks. Vuosina 1998–2004 toimineen Suomen Sotasurmat projektin loppuraportti Lars Westerlund (toim.): *Sotaoloissa 1914–1918 surmansa saaneet*. Valtioneuvoston kanslia 2004, eri kohdin.
- 21 Ks. Glicerio Sánchez-Recio: *Justicia en Guerra en Espana Los Tribumales populares 1936–1939*. Alicante 1991.
- 22 Legitimaatiota haettiin aina rationaalisen luonnonoikeuden teoreetikoilta saakka. Näiden (erityisesti Thomas Hobbesin) ajattelun peruslähtökohtiin kuului se, että yhteiskunnallinen järjestys on aina parempi olotila kuin sen puuttuminen. Siksi se oikeutti äärimmäisetkin toimet järjestyksen ylläpitämiseksi ja palauttamiseksi.
- 23 Ks. Preston 2012, s. 503–504 ja eri kohdin.
- 24 Hs. Hans-Peter Haupt – Jürgen Kocka: *Comparative and Transnational History*. Berghahn Books, 2009.
- 25 Aina joudutaan kuitenkin pohtimaan sitä, milloin ilmiöiden voidaan sanoa olevan ”paralleelisia” tai peräti samanlaisia? Yleisesti ottaen on niin, että mitä suuremman mittaluokan kysymykset ovat tutkimuksen kohteena, sitä todennäköisempää on, että kiinnostavia yhtäläisyyksiä löytyy.
- 26 Ks. Jukka Kekkonen: *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918*. Kauppakaari, 1991 ja Jukka Kekkonen: ”Juridical repression during and after the Finnish (1981) and Spanish (1936–1939) civil wars. A comparative analysis”. Margo de Koster, Dirk Luyten and Xavier Rousseaux (eds.): *Justice in Wartime and Revolutions. Europe 1795–1950*. Brussels: State Archives. *Justice and Society* 2012/6, s. 67–82. 2012a.
- 27 Ks. Kekkonen 2013.
- 28 Ks. Alapuro 1988 ja siinä viitattu kirjallisuus. Barrington Moore Jr:n teos *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Penguin Books, 1966) on suurenmoinen vertaileva analyysi tekijöistä, jotka ovat myötävaikuttavat väkivaltaisten konfliktien puhkeamiseen tai siihen, että niiltä on välttytty.
- 29 Ks. Stanley Payne: *Franco’s Regime*. Madison 1987 ja Stanley Payne: *Civil War in Europe 1905–1949*. Cambridge University Press, 2011. Ks. myös Keith Lowe: *Savage Continent. Europe in the Aftermath of World War II*. Penguin Books, 2012.
- 30 Ks. Kekkonen ja Ylikangas 1982, s. 47–68 ja eri kohdin.

- 31 Ks. Juhani Paasivirta: *Pienet valtiot Euroopassa*. Kirjayhtymä: Suomen historiallinen seura, 1987.
- 32 Ks. Paul Preston (teoksessa: Leitz & Durnton (ed.) 1999, s. 3–18.
- 33 Ks. Kekkonen – Ylikangas 1982, s. 68–78 ja Jukka Kekkonen: ”Explaining historical change in social control”. Heikki Pihlajamäki (ed.): *Theatres of Power. Social Control and Criminality in Historical Perspective*. Publications of Matthias Calonius Society, Helsinki 1991, s. 143–159.
- 34 Ks. Jukka Kekkonen: “The Finnish path to a state based on rule of law from 1850’s to the present.” Kimmo Nuotio, Sakari Melander, Merita Huomo-Kettunen (toim.): *Introduction to Finnish Law and Legal Culture*. Forum Iuris, Helsingin yliopisto, s. 75–83. 2012b.
- 35 Täsmälleen samoin toimittiin Suomen sisällissodan yhteydessä: kapinallisia haluttiin rangaista riittävän laajalla rintamalla ja ankarasti, mikä johti kaikkien kapinallisten syyllisyyden tutkintaan, massaoikeudenkäynteihin ja välillisesti myös vankileirikuolemiin. Ks. Kekkonen 1991.

”Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu vuonna 1936)”

Kerrottiinko tästä taidehistoriassa?

Kookkaassa kirjassa ”Pyhä viikko Malagan provinssissa” vuodelta 1994 on satamäärin valokuvia, jotka herättävät taidehistoriaa ammatikseen opettavassa tutkijassa ihmetystä. Siihen on kaksi syytä. Ensiksikin on kiinnostavaa saada nähdä ikään kuin katolista uskoa harjoittavan andalusialaisen silmin sellaisia pääsiäisen kulkueissa kannettavia veistoksia ja näyttämöllistä rekvisiittoa, joka taiteen yleisesityksissä mainitaan vain sivumennen. Kylä kylältä esitellään ristiä kantavan tai ristille naulitun Kristuksen ja itkevän Neitsyen kuvia, samoin kookkaita kannettavia katoksia ja telineitä, lyhtyjä, kukkaviritelmiä, sekä tällaisten ympärillä ja jäljissä parveilevia, erilaisiin kirkkonäytelmän rooliasuihin pukeutuneita ihmisiä. Monet valokuvat houkuttavat pohtimaan, miten nämä menot ovat kenties satoja vuosia liittäneet toisiinsa kyläkuntia, sukuja, naapureita. Sillä siinä missä pyhimpien henkilöiden osassa aina nähdään kulttikuva, arkisemmissa rooleissa toimivat ylipapit, vartiosotilaat, kuningas Herodekset ja neitokset ovat aina olleet jonkun kotiväkeä ja tuttavvia (kuva 1). Yhdessä kaiketi toteutetaan ja koetaan myös se synkkä näytös, jossa nukan tehtävänä on iskostaa mieliin Juudas Iskariotin kova kohtalo (kuva 2).

Toinen syy hämmästykseen on, että lukija huomaa monen kuvan kohdalla samantapaisen lyhyen maininnan, kuten vaikkapa ”Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu vuonna 1936)”¹ Teknisesti heikktasoisessa mustavalkoisessa valokuvassa (kuva 3) on

Kuva 1. ”Pyhän viikon kulkueen Kuningas Herodes (Foto: Archivo Temboury),” Olías, Málaga. Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga, s. 276.

Kuva 2. ”Pyhä viikko El Burgossa: pääsiäissunnuntai. Hirttäytyneen Juudaksen kuva.” Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga. Takakannen sisäpuoli.

"Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu vuonna 1936)"

*Nuestro Padre Jesús Nazareno (destruido en 1936)
(Foto: Mª Pilar Gonzales. Arrabal)*

*Kuva 3. "Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu vuonna 1936)
(Foto: M:a Pilar Gonzales. Arrabal)", Almogía. Lähde: Semana
Santa en la provincia de Málaga, s. 48.*

tahrainen värilitografia, jonka koko oikea alakulma on repeytynyt pois (ehkä kahdeksankymmentä vuotta sitten hävinneestä teoksesta ei ollut saatavilla laadullisesti parempaa kuvaa). Yhden veistoksen kohdalla teksti toteaa: ”Kaikkein pyhin Tuskien Maria ennen kuin se vuonna 1936 poltettiin” (kuva 4), ja alempana olevan, samaa aihetta esittävän kuvan alla lukee: ”Vuosi 1943. Veistos on restauroitu” (kuva 5).² Kirjan tekstissä kerrotaan, että ”Tuskien Marian” kasvot olivat säästyneet tulelta, ja nähtävästi uusi kokonaisuus oli konstruoitu säilyneen fragmentin ympärille. Asiayhteydestä lukija ymmärtää, että korjaaminen pantiin toimeen voittajien, siis kenraali Francon johtamassa Espanjassa, ja että kuvien hävittäminen puolestaan oli liittynyt tasavallassa puhjenneeseen levottomuuteen ja vandalismiin.

Tämän artikkelin tavoitteena on liittää katolisten kulttikuvien Espanjan toisessa tasavallassa jo vuodesta 1931 ja sisällissodassa – vuosien 1936 ja 1939 välillä – kokemat vaiheet suomalaiseen taidehistorialliseen keskusteluun, sillä asia ei meillä näytä askarruttaneen ketään. En tietenkään väitä, että Espanja unohdettaiisiin, kun taidehistoriaa opetetaan ruotsin ja suomen kielellä tai kun sen kuvataidetta tutkitaan. Jo ennen kuin taidehistoriasta 1800-luvun jälkipuolella tuli yliopistollinen oppiaine, espanjalainen 1500–1600-luvun maalaustaide oli arvossaan sekä taidekoulutuksessa että taiteen tekemisessä, sillä myös taiteen pääkaupungissa Pariisissa ihailtiin Bartolomeo Murillon, José de Riberran ja Diego Velázquezin vanhoja maalauksia. Samalla uusien, oman ajan yleisölle suunnattavien teosten toivottiin noudattavan Espanjan kulta-ajan ilmaisumuotona pidettyä tarkkaa todenkaltaisuutta, realismia. Suomeen sen välitti ensimmäisenä taidemaalari Adolf von Becker, ja hänen jäljissään Albert Edelfelt.

Maailmantaiteen suurten joukkoon nostettiin varhain myös Francisco de Goya, josta tehtiin ensin yksi romantiikan sankareista, ja vain muutama vuosikymmen myöhemmin myös muiden muotiin tulleiden ilmaisumuotojen esikuva. Tässä vaiheessa huomiota saivat nimenomaan *maalaustaide* ja sen tarjoamat mallit, samoin maurien ja kristittyjen arkkitehtuuri – niiden erikoislaatuinen, pitkään jatkunut rinnakkaiselo – mutta eivät

Kuva 4. "Kaikkein pyhin Tuskien Maria ennen kuin se vuonna 1936 poltettiin." Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga, s. 129.

Mª Sma. de los Dolores antes de ser quemada en 1936.

Mª Sma. de los Dolores. Año 1943, después de su restauración.

Kuva 5. "Kaikkein pyhin Tuskien Maria. Vuosi 1943. Veistos on restauroitu." Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga, s. 129.

niinkään veistokset. Espanjan historia ja kulttuuri löydettiin Suomessa kaunokirjallista ja kuvallista ilmaisua innoittavina lähteinä jonkun verran aikaisemmin kuin humanististen tieteenalojen kannalta merkityksellisenä tutkimuskohteena.³

Katolinen usko ja kirkolliset seremoniat olivat 1800-luvun kuluessa houkuttaneet suomalaisia historian ja muinaismuistojen tutkijoita Zachris Topeliuksesta Emil Nervanderiin,⁴ ja 1890-luvulla katolisen reformaation espanjalaiset ilmenemismuodot koskettivat nuorta taidemaalari Magnus Enckelliä. Ranskalaisen kirjallisuuden ja kulttuurin uusi suuntautuminen uskontoon innoitti Enckelliä hänen esitellessään ruotsin kielellä ”jumalallisen” Luis de Moralesin sekä Francisco de Zurbaránin teoksia: kuvia kärsimyksestä, yksinäisyydestä, ja yön hiljaisuudesta! Enckellin ”Kirjeitä Espanjasta” ilmestyi *Ateneum*-aikauskirjassa vuonna 1901.⁵ Taidekriitikko Ludvig Wennervirta puolestaan esitteli muutamassa 1910-luvun artikkelissa suomeksi aikakauden suurimman löydön. Tämä oli Kreetalta Venetsian kautta Espanjaan päätynyt ja 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alun Toledossa suuren tuotannon luonut El Greco, taidemaalari jonka alkuperäinen nimi oli Doménikos Theotokópoulos.⁶

Kun Espanjan ”kultakauden” maalaukset kerran olivat nousseet suosioon, niistä kertovia kirjoja ja näyttelyluetteloja ilmestyi 1900-luvun kuluessa luvuton määrä saksan, ranskan, englannin ja ruotsin kielillä, ja niitä on paljon myös Suomen kirjastoissa ja kodeissa. Kylmän sodan Suomessa vuonna 1962 ilmestyi Ingjald Bäcksbackan de Moralesin elämää ja teoksia käsittelevä englanninkielinen monografia – ainoa Suomessa kirjoitettu Espanjan taidetta käsittelevä väitöskirja.⁷

Taiteemme merkkihenkilöiden kiinnostus

Suomessa viime vuosikymmeninä harjoitetussa taidehistorian tutkimuksessa ei ole tarkasteltu Espanjan taidetta suoraan, vaan analysoitu sitä innoitusta, jota sen ”suuret mestarit” herättivät 1800-luvun ja 1900-luvun Helsingissä ja Etelä-Suomessa toimi-

neissa taidemaalareissa. Heitä olivat von Beckerin, Edelfeltin ja Enckellin rinnalla mm. Venny Soldan, Helena Westermarck ja Helene Schjerfbeck.⁸ Samoin on osoitettu, millaiset vaiheet johtivat Pariisissa vuosikausia eläneen Albert Edelfeltin ensin löytämään ranskalaisten taidekokoelmien ”Espanjan”, ja sitten matkustamaan Pyreneiden yli ja katselemaan turistin silmin Madridia, Toledoa, Granadaa, Cordobaa ja Sevillaa.⁹

Mitä tulee Espanjan asemaan 1900-luvun taiteen kaanonissa – merkittäviksi luokiteltujen teosten jatkumossa – sitä edustavat Antoni Gaudí ja hänen arkkitehtuurinsa Barcelonassa ja ennen muuta Pablo Picasso, joka toimi ja loi maineensa Ranskassa ja Yhdysvalloissa. Syytä on mainita myös katalonialaiset Salvador Dalí ja Joan Miró. Heillä kaikilla on ikään kuin itseoikeutettu paikkansa taidehistorian perusopetuksessa ja Suomessa käytettävissä brittiläisissä ja yhdysvaltalaisissa maailmantaiteen yleisesityksissä.¹⁰

Maalaustaiteen ”suuria nimiä” paljon vähemmälle huomiolle Suomessa ovat jääneet uskonnolliset veistokset, vaikka Magnus Enckell jo 1901 kertoi niiden voimakkaasta värityksestä ja oudoilta tuntuvista, oikeista hiuksista tehdyistä peruukeista, irtoparroista ja silmäripsistä (sellaiset eivät hänen mielestään kuuluneet kuvataiteeseen).¹¹ Enckelliä oudoksutti sekin, että kokonaisuus oli usein koottu mallinukkemaisesta rungosta ja siihen kiinnittyvistä liikuteltavista osista, jaloista, käsivarsista ja päästä (vrt. kuvat 6, 7). Taiteen tutkimuksessa tällaiset tavallaan puolitekoisiksi jätetyt ja koristeellisilla vaatteilla verhotut pyhäinkuvat rajattiin viime vuosikymmeniin saakka esteettisen ja historiallisen analyysin ulkopuolelle. Usein puettavien kuvien vaiheista kertominen on jäänyt niistä huolehtivan uskonnollisen rahaston ja veljeskunnan (*cofradía*, *hermandad*) asiaksi. Siksi on hauska huomata, että vuonna 1966 julkaistussa E. D. Molesworthin englannista suomeksi käännettyssä yleisesityksessä *Euroopan veistotaidetta romaniikasta Rodiniin* kerrotaan parin sivun verran (ja muutamain mustavalkokuvien) 1500–1600-lukujen Espanjassa kehitetystä poikkeuksellisen aistivoimaisesta uskonnollisesta illu-

Kuva 6. Virgen Esperanza Macarenan vasemmassa poskessa olevia värivaurioita esittävä valokuva. Lähde: Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica (1989), kuva 217, s. 227.

Kuva 7. Virgen Esperanza Macarenan oikean käden sormissa näkyvän värin kulumisen ja samoin kädenselkämyksen värisävyn muutokset aiheutti besamanos, käsien suuteleminen, sekä rituaaliin liittyvä tapa pyyhkiä kerta kerran jälkeen uskovien huulillaan koskettava pinta puhtaaksi. Lähde: Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica (1989), s. 227.

sionismista, pyhien patsasten ”kinemaattisista ominaisuuksista” ja ”technicolor-värytyksestä”.¹²

Kuten Marie-Sofie Lundström on osoittanut, yksi 1600-luvulla tehty uskonnollinen veistos oli kuin olikin herättänyt Magnus Enckellissä ihailua. Vuonna 1901 Enckell kuvaili Toledon katedraalia ja sen sakaristossa Pedro de Menan *Pyhää Franciscus Assisilaista* (kuva 8), jota silloin pidettiin Alonso Canon työnä. De Mena ei ollut kuvannut pyhimystä tyyliin pidättyvästi kuten pitkin keskiaikaa oli ollut tapana. Tämän kasvot loistavat hehkuvaa barokin hartautta, ja juuri tuo outo hohto tuntui ylittävän kaiken Enckellin aiemmin näkemän taiteen (hän ei tiennyt de Menan patsaan itse asiassa esittävän kuollutta, silmät avoimina pystyasentoon haudattua Franciscusta).¹³ Enckellin avauksesta huolimatta Espanjan veistokset eivät maalausten tavalla nousseet Suomessa taidekiinnostuksen keskiöön.

Kuva 8. Pedro de Mena, Pyhä Franciscus Assisilainen (yksityiskohta). Mustavalkoinen postikortti on kirjoittajan hallussa.

Guernica ja muita sisällissodan aikana tehtyjä kuvia

Kuten edellä esitetystä käy ilmi, Espanjan taiteen merkkiteokset tulivat suomalaiseseen tietoisuuteen alun perin Pariisissa ja erilaisen taideinstituutioiden – museoiden, julkaisujen, ja taidekeskustelun – välittämänä. Sama koskee myös Espanjan toisen tasavallan ja sisällissodan ikoniksi tulkittua Pablo Picasson *Guernica*-seinämaalausta.

Toisen tasavallan hallitus tilasi teoksen taitelijalta kesken sisällissotaa tammikuussa 1937. Pariisin maailmannäyttelyä varten luodun valtavan maalauksen esitleminen Espanjan tasavallan palatsissa teki siitä kertaheitolla kenraali Francisco Francon vastaisen taistelun vertauskuvan. Kuten tunnettua, *Guernica* viittaa saksalaisen lentolaivueen 26.4.1937 Baskimaassa raunioiksi pommittamaan Gernikan kaupunkiin ja sen siviiliuhreihin. Maailmannäyttelyn päätyttyä *Guernica* lähetettiin kiertueelle läntisen Euroopan suuriin kaupunkeihin ja keväällä 1938 Yhdysvaltoihin. Tasavallan häviö vuonna 1939 ja kiristynyt tilanne Euroopassa lisäsivät koko ajan sen latausta, ja kun teoksen sijoituspaikkana vuodesta 1942 vuoteen 1981 oli Museum of Modern Art New Yorkissa, sen sanoma ehdittiin kytkeä myös muiden, Espanjan sisällissodan jälkeen käytyjen sotien vastaisiin kampanjoihin, ennen kuin *Guernica* vuonna 1981 päättyi Madridiin.¹⁴

Ainakin niiltä osin kun kysymys on suomalaisesta taidehistoriasta, *Guernican* varjoon näyttää jäävän kaikki se mitä kuville ja rakennuksille tapahtui toisen tasavallan Espanjassa ja sisällissodan vuosina 1936–1939. Syitä on epäilemättä monia. Akateemisessa työnjaossa rajautuvat toisessa tasavallassa ilmenneet jännitteet samoin kuin tasavaltalaisten ja ns. kansallisten välillä käyty sota historian, kulttuurihistorian, poliittisen historian, oikeustieteen ja kirjallisuustieteiden alueeksi, varsinkin kun puheena on työväenkulttuurin tutkimus ja suomalaisen ja muun eurooppalaisen vasemmiston Espanjan toista tasavaltaa kohtaan osoittama solidaarisuus.

Vaikka 1930-luvun vasemmistointellektuellit esittelivät aikakauslehdissään tasavaltalaisia julisteita ja muuta propagandaa,

sodan kummankin osapuolen kuvasto on pysynyt etäisenä suomalaiselle taidehistorialle. Näin on siitä huolimatta, että toisin kuin vielä pari vuosikymmentä sitten, jo nopea sukellus elektronisiin lähteisiin avaa tarkasteltavaksi esimerkiksi Espanjan kulttuuri-, opetus- ja urheiluministeriön laajan, 2000-luvun kuluessa julkaiseman kokoelman sisällissodan molempien osapuolien julisteita.¹⁵

Tasavallan propagandasta olkoot esimerkkinä F.A.I:n (Federación Anarquista Ibérica) *Libertad!* (Vapaus), jonka piirtäjien ammattiliitto edustanut Carles Fontseré teki Barcelonassa (kuva 9).¹⁶ Siinä katsellaan taustalla hulmuavaa, anarkistien tulenpu-naista ja mustaa lippua vasten läheltä – vierestä ja alaviistosta – huutavaa, väkivahvaa työmiestä kohottamassa oikeassa kourassaan sirppiä niin, että sen terä ylettyy vapaus-sanan korkeudelle. Eikä ole tietenkään sattuma, että miehen kasvot ja ylävartalo kääntyvät juuri siihen suuntaan, johon kirjoitus etenee, sillä koska luemme vasemmalta oikealle, tulkitsemme lukusuunnan aina vievän edemmäs, tulevaisuuteen. Kuvan päätöksessä on paljon piirteitä – väritys, sommittelu, tekstitys – jotka houkuttaisivat vertaamaan sitä Meksikon ja Neuvostoliiton ja miksei myös Saksan ja Italian vastaaviin kuvastoihin.

Ikään kuin geometrian ja karttojen kuvioin ja viivoin sano-maansa kaiuttaa "Ensimmäinen ristiretki", *1 cruzada* (primera cruzada), "Kansallisen propagandapalvelun" juliste, jonka tunte-maton taitelija teki vuosien 1939–1940 vaiheilla voittoisan falan-gin ja Francon Espanjassa (kuva 10).¹⁷ Siinä aution maapallon pinnalla kelluu pelkkä Iberian niemimaa, ja sen ylle piirtyy kuvan vasemmassa laidassa tyhjyydestä kohoavan ristin varjo. Ristin pystysakarana nähdään jättiläismäinen numero yksi, ja horison-taalisena poikkipuuna sana "cruzada", ristiretki. Autoritääristä sanomaa julisteessa vahvistaa vielä maapallon alareunaan ylem-pään ja alempaan riviin sommiteltu väite: *España orientadora espiritual del mundo* (Espanja on koko maailman hengellinen suunnannäyttävä).

Internet ei tietenkään ole ainoa väylä, jonka kautta Espanjan sisällissodan poliittista kuvastoa voi tarkastella. Itse asiassa puo-

Kuva 9. Carles Fontseré, *Libertad! (Vapaus)*. F.A.I:n (Federación Anarquista Ibérica) julisteiden espanjankielinen versio. Lähde: Los carteles de la guerra civil española, Centro Documental de la Memoria Histórica, <http://pares.mcu.es/cartelesGC/servlets/visorServlet?cartel=1245&page=25&from=catalogo>.

Kuva 10. "Kansallisen propagandapalvelun" juliste 1 cruzada (Ensimmäinen ristiretki). Lähde: Los carteles de la guerra civil española, Centro Documental de la Memoria Histórica, <http://pares.mcu.es/cartelesGC/servlets/visorServlet?cartel=1973&page=40&from=catalogo>.

lisen sataa tasavaltalaisten julisteiden alkuperäiskappaletta on talletettu Työväen arkistoon, kuten historian tutkija Mikko Aho on osoittanut. Aho käsittelee Tampereen yliopiston Suomen historian oppiaineessa vuonna 2006 tekemässään pro gradu -tutkielmassa ”Espanjan asia on meidän” Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propagandaa ja heidän toimintaansa tasavallan tukemiseksi. Ahon arvion mukaan Työväen Arkiston kuvakokoelma on osa Cay Sundströmin kesällä 1937 Espanjasta tuomaa ja talvella 1937–1938 työväenyhdistysten tiloissa Helsingissä, Turussa ja useilla muilla paikkakunnilla esittelemää näytelyä, jota tehtiin tunnetuksi myös vasemmistolaisissa lehdissä.¹⁸

Cay Sundströmin keräämään aineistoon sisältyi kuvia kansallisten pommituksissa mm. Alcalá de Henaresissa vaurioituneesta kirkosta (se on Cervantesin kastekirkko) ja kardinaali Cisnerosin hautamuistomerkistä. Vasemmistointellektuellien näkökulmasta juuri Espanjan toinen tasavalta oli kulttuurin ja taiteiden suojeleja, ja heidän käsityksensä mukaan koko Espanjan älymystö seisoi sen tukena kansallisten aggressiota vastaan.¹⁹ Todellisuus oli kuitenkin paljon rikkonaisempi ja muissa Euroopan maissa oli varmasti vaikeaa luoda siitä selkeää kokonaiskuvaa. Tiedossani ei ole, missä määrin suomalaisilla Espanjan tasavallan tukijoilla oli esimerkiksi käsitystä sen hallintoalueilla tapahtuneista pappien ja luostariväen surmista, kirkkojen polttamisesta ja pyhimyskuvien tuhosta, tai millä tavalla he olisivat niihin suhtautuneet.

Tuhon reunamerkitöjä

Viime vuosikymmeninä myös taidehistoriassa on ryhdytty tutkimaan teosten ja rakennusten vaiheita sodissa, vallanvaihdoksissa, sekä tilanteissa, joissa rajojen siirrot johtavat vanhojen merkitysten yli pyyhkimiseen, uusien luomiseen, vaikenemiseen ja vastakertomuksiin. Yhtä kaikki maailmantaiteen yleisesityksissä ohitetaan edelleen nopeasti sellaiset tapahtumasarjat kuin ensimmäisen ja toisen maailmansodan suurpommitukset, uskontojen hävittäminen Neuvostoliitossa, juutalaisyhteisöjen hävittäminen

Saksassa ja sen komentoonsa kaappaamassa Euroopassa, kansallisten historioiden torjuminen Neuvostoliiton valloittamassa Itä-Euroopassa, tai sisällissotien Euroopan reuna-alueilla aiheuttama hävitys Suomessa, Venäjällä, Espanjassa, Kreikassa sekä entisen Jugoslavian alueella. Yleistäen voitaneen todeta, että keskittymisen taiteen tuottamiseen ja tilaamiseen on tavannut jättää vähälle huomiolle tuhoamisen, vaikka sekin monesti on ollut ideologisesti suunniteltua ja järjestelmällisesti ohjattua.

Verkon tarjoama Espanjan sisällissotaa koskeva tietojen ja kuvien kirjo herättää kysymyksiä, joille taidehistoriassa ei ole valmiita vastauksia. Esimerkiksi Albert Edelfeltin aikoinaan ihas-telemasta Toledosta käytiin taisteluja, jotka ensin tasavaltalaisten ja sitten kansallisten joukossa näyttävät ryöstäytyneen vandalis-miksi, summittaiseksi riehumiseksi ja hävittämiseksi. Edellisten raivo kohdistui uskonnollisiin teoksiin kaikesta päätellen sekä silloin kun ne olivat kirkoissa että silloin kun säilytyspaikkana oli museo. Facebook-sivuilla ”Pyhä kulttuuriperintömme ja sisällis-sota” on vanha mustavalkoinen valokuva Museo de la Santa Cru-zissa Toledossa olevasta alankomaalaisen Rogier van der Weyde-nin myöhäiskeskiaikaisesta maalauksesta, jossa kärsivä Kristus ja sureva Neitsyt on kuvattu toistensa puoleen kääntyneinä, kuin hiljaisessa keskustelussa (kuva 11). Teksti kertoo vandalisoinnin tapahtuneen vuonna 1936. Kummatkin kasvot oli raavittu rikki (vai oliko silmät myös puhkottu?), aivan kuin tarkoituksena olisi ollut sokaista elävä, raivoa ja vihaa herättävä henkilö. Museon nykyisiä kokoelmia esittelevillä sivuilla on värikuva, jossa maa-laus nähdään konservoituna.²⁰

Vandalismin kohteena saattoi olla myös Espanjan taidehisto-rian kaanoniin kuuluvia teoksia, jotka sittemmin on saatettu kon-servoida niin huolellisesti, että tieto vaurioista on osattava varta vasten kaivaa esiin. ”Unohdettu Toledo”-niminen blogi sisältää harvinaisen valokuvakokoelman, jonka kaupungissa toiminut Pelayo Mas Castañeda oli koonnut vuonna 1938. Kuvissa on monia tuhottuja kohteita. Yhtenä esimerkkinä ovat vauriot, joita tasavaltalaisten miliisien riehunta aiheutti pyhän Johannes Kasta-jan hospitaalissa ja sen kirkossa.

Kuva 11. Rogier van der Weyden, Kipujen mies ja Tuskien Neitsyt, Toledossa turmeltu alankomaalainen maalaus. Lähde: Patrimonio sacro y guerra civil <https://www.facebook.com/227916804034547/photos/pb.227916804034547.-2207520000.1426430188./235095583316669/>

Kuva 12. El Greco, Kardinaali Juan de Tavera. Kansallisten toimeksiantosta Fernando Labrada korjaili Toledossa viillellytä maalausta Sevillassa. Lähde: Sanchez Butragueño, <http://toledoolvidado.blogspot.fi/2011/03/el-hospital-tavera.html>.

El Greco oli vuosina 1608–1614 maalannut muotokuvan mai-neikkaan hospitaalın perustajasta kardinaali Taverasta (tämä oli kuollut vuonna 1545). "Unohdettu Toledo" esittää siitä kolme mustavalkoista valokuvaa: yhdessä näkyy, että maalauksesta puuttuu lähes kolmannes, toisessa kuvan irrallisia riekaleita on ommeltu kiinni johonkin väliaikaiseen taustakankaaseen, ja kolmannessa (kuva 12) nähdään työ mitenkuten kokoon kursit-tuna.²¹

Kardinaali Taveran muotokuva on julkaistu monissa suurelle yleisölle suunnatuissa El Greco-teoksissa, mutta on harvinaista, että rikki viilelemisestä tai konservoimisesta sanottaisiin niissä mitään²² Princetonin yliopistopainon vuonna 1962 julkaisemaan Harold E. Wetheyn El Greco-monografiaan ja systemaattiseen teosluetteloon Taveran muotokuva sisältyy, ja sen toisen niteen kuvatiedoissa mainitaan kankaan tulleen "pahasti viillellyksi 1936–1938" ja sittemmin korjatuksi (teoksen alaosassa olleen signatuurin sanotaan tuhoutuneen).²³ Mutta Wetheyn luettelo ei ole täydellinen. Siihen sisältyy esimerkiksi samanlaisen kohtalon samassa toledolaisessa rakennuksessa kokenut *Ylös nousut Kris-tus*, mutta sen kohdalla mistään vaurioista tai sellaisten korjaa-misesta ei ole mainintaa.²⁴ Enemmän tietoa (kuva 13) on tässäkin tapauksessa äsken mainitussa blogissa, vaikka siinä ilmenevät valinnat, rajaukset ja tulkinnat ovat samalla tietysti oma lähde-kriittinen ongelmansa.²⁵

En olisi taipuvainen liittämään El Grecon *Ylös nousseen Kris-tuksen* tai monien muiden tuhattujen veistosten julkaisemista verkossa keskusteluun taiteesta, vaan loppumattomiin yrityksiin saada haltuun ristiriitojen täyttämä lähimenneisyys – yrityksiin, joiden päässä ei näytä hämmöttävän sovinto saati yksimielisyys. On paljastavaa, ettei ainakaan löytämilläni ja lähteinä käyttä-milläni sivustoilla näy tutkittua tietoa esimerkiksi siitä, paljonko kirkollisia esineitä lopulta tuhottiin, miten hävitys vaihteli alueel-lisesti ja ajallisesti, ja kenen rahoituksella ja kuinka pitkän ajan kuluessa vauriot korjattiin.

Kipeitä asioita espanjalaisten muistoissa kuitenkin riittää: lähi-vuosiin kuuluvat avatut ja tarkkaan tutkitut tasavaltalaisten jouk-

Kuva 13. El Greco, Ylösnoussut Kristus, Hospital Tavera, Toledo. Lähde: Sanchez Butragueño, <http://toledoolvidado.blogspot.fi/2011/03/el-hospital-tavera.html>.

kohaudat, keskustelu kahdeksankymmentä vuotta sitten teloitetuista papeista ja eri sääntökuntien jäsenistä, ja samoin verkossa esitellyt valokuvat häpäistyistä kirkkoista: niiden kryptoista kaive-
tuista vainajista, irtonaisista kalloista, auki reväistyistä ruumis-
arkuista kaikki tynni töllisteltäväksi leviteltynä pitkin alttareita,
ovensuita ja portaita.²⁶ Muistelemisen on nostanut esiin myös
sen, että hyökkäykset kirkkoihin alkoivat jo 1930-luvun alussa
ja samoin että sisällissota esimerkiksi Andalusian vuorimailla
jatkuu kustotoimina ja sellaisten vastaiskuina kymmenkunta
vuotta virallisen päättymisensä jälkeen. Mielenkuuhu Espanjan
verkossa ei osoitakaan laantumisen merkkejä, vaikka kaunokir-
jallisuudessa kyllä tapaa myös hienovireisiä ja kiihottomia tul-
kintoja kaikkia koskettaneista tapahtumista. Vuosikymmeniä ne
ovat luoneet perusvireen mm. Ana María Matuten tuotantoon,
ja parin vuoden takaa sopii mainita Almudena Grandes, jonka
romaanissa "Jules Vernen lukija" kommunistien maanalainen
toiminta ja "päättymätön sota" Andalusian köyhissä kylissä koe-
taan ikään kuin kouluikäisen pojan silmin.²⁷

Tuoreessa teoksessaan "Kaikki se mikä oli pysyvää" tunnus-
tettu espanjalainen kirjailija ja esseisti Antonio Muñoz Molina
arvostelee maanmiestensä taipumusta palata vuosikymmenestä
ja vuodesta toiseen sisällissodan vihoihin, ja erityisesti tilan-
teissa, joissa vastuu yhteisistä asioista edellyttäisi nykyhetkeä
koskevia oivalluksia, johtopäätöksiä ja toimintaa. Muñoz Molina,
jonka lähtökohtana on nuoruusvuosien maanalainen kommu-
nismi, analysoi maansa kivistä tietä demokratiaan ja 1970- ja
1980-luvuilla eläiltyjen toiveiden haaksirikkoutumista poliitti-
sen kokemattomuuden, kasvavan korruption, ja häikäilemättö-
män taloudenpidon Espanjassa.

Semana Santan, pääsiäistä edeltävän kärsimysviikon kulku-
eita Muñoz Molina kuvaa elävästi, kuin yksi kadun tungoksessa
odottavista juhlijoista. Sekä fiktion että esseen keinoin hän pys-
tyy hienosti avaamaan näkymiä myös sellaisten juhlanviettäjien
ajatuksiin, jotka pysyvät hiljaisen varautuneina tai kääntävät
kokonaan selkänsä.²⁸ Kriittistä, valistushenkistä kirjailijaa näyt-
tää ärsyttävän se, että Espanjan vasemmisto demokratiaa raken-

Kuva 14. Juan de Mesa, *Jesús del Gran Poder*, 1620. Vuonna 1920 kirjoitettu ja päivätty kortti on kirjoittajan hallussa.

EXPOSICIÓN IBERO-AMERICANA DE SEVILLA 1929-1930

Ntra. Sra. de la Esperanza de la Macarena

Kuva 15. "Nuestra Señora de la Esperanza de la Macarena". Sevillassa 1929–1930 järjestetyn Ibero-amerikkalaisen näyttelyn yhteydessä julkaistun postikortin kustansi saippuatehdas Jabón Zotal. Kortti on kirjoittajan hallussa.

nettaessa ainakin julkisella tasolla palasi Semana Santan viettoon ikään kuin jokaista velvoittavana, sekä paikallista että valtakunnallista kulttuuriperintöä edustavana tapana, jonka tahdotaan nähdä yhdistävän kaikkia yhteiskunnalliseen asemaan, sukuun, elämänhistoriaan ja ideologiaan katsomatta.²⁹

Kätketyt ja pelastetut kuvat

Kaikki vanhat kirkkoveistokset tai komeasti puettut ja liikuteltavat kuvat eivät siis hävinneet 1930-luvulla tai sisällissodassa, kuten jokainen Espanjan kirkoissa vaellellut tietysti on voinut huomata. Esimerkiksi Sevillassa on paljon hyviä esimerkkejä, sellaisia kuin Juan de Mesan Kristus-patsas *Suuren Voiman Herra* (kuva 14) sekä kyynelehtivä Neitsyt *Esperanza Macarena* (kuva 15). Kumpaakin säilytetään suhteellisen pienessä kappelissa, josta ne kannetaan juhlasaatossa öisille kaduille joka kerran, kun kaupungissa vietetään Pyhää viikkoa. Erityisesti *Esperanza Macarenan* pukujen loisteliaisuus on niin vaikuttava, että sen eteen seisahtuva tuskin tulee ajatelleeksi, miten kokonaisuus oikeastaan on rakennettu (edellä nähtiin juuri siihen lukeutuvia osia: Neitsyen oikea käsi sekä hänen kasvonsa ja kaulansa). Kirkkoon sisältyy myös *Esperanza Macarenasta* (ja parista muusta veistoksesta) huolehtivan veljeskunnan ylläpitämä museo täynnä kuville kuuluvia pukuja ja laahuksia, kullattuja ja hopeanvärisiä metallikruunuja ja sädekehii, brokadeja, pitsejä, riippuvia kirkkolamppuja, korkeita kyntelikköjä, kukkamaljoja, votiivilahjaina annettuja pienoisveistoksia, sekä kulkueissa kannettavia lippuja ja sauvoja.³⁰

Esperanza Macarenan veljeskunta on myös julkaissut lähes seitsemän sataa sivua käsittävän kirjan, jossa selvitetään laajasti sen omaa historiaa ja toimintaa samoin kuin pyhäinkuvien vaihteita, niiden rakennetta, kuntoa ja konservoimista unohtamatta *Esperanza Macarenaa* tervehtimään saapunutta Francisco Francoa (kuva 16), kuningas Juan Carlosia, kuningatar Sofiaa ja paavi Johannes Paavali II:sta, tai ties kuinka monen sukupolven ajan kulkuetta vartioineita ”legioonalaisia” (kuva17), tai säveltäjiä,

Kuva 16. "Hänen Korkeutensa Valtionpäämies Francisco Franco otetaan kenraali Queipo de Llanon läsnä ollessa Macarenan veljeskunnan kunniajäseneksi 7.5.1943." Lähde: *Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica* (1989), kuva 99, s. 125.

Kuva 17. "Asejoukkojen kapteeni vuoden 1870 vaiheilla käytetyissä varusteissa". Lähde: *Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica* (1989), kuva 60, s. 81.

kapellimestareita ja flamencolaulajia, jotka kaikki ovat osa sitä pääsiäisen näyttämöä, jonka sevillalaiset veljeskunnat vuodesta toiseen rakentavat kaupunkinsa julkiseen tilaan.³¹

Teoksessa kerrotaan myös miten *Esperanza Macarena* ja veljeskunnan muut pyhäinkuvat toisessa tasavallassa kirkkoihin kohdistuneiden vihanpurkausten pelossa siirrettiin pois San Gil-kirkosta ja kätkettiin. Kaupungilla kuvien kohtalosta liikkui monia tarinoita, ja yhden mukaan kirkon siivoja Victoria Sánchez otti Neitsyen parin vuorokauden ajaksi läheisellä Escoberos-kadulla sijaitsevaan pieneen asuntoonsa (*Esperanza Macarena* kuulemma sijoitettiin vuoteeseen, ja asunnon hurskas haltija nukkui yönsä lattialla).³² Ennen pitkää kolme veljeskunnan johtavaa jäsentä haki veistoksen, jota kuljetettiin isossa laatikossa (ja viimeistään nyt lienee riisuttu kaikesta painavasta, tilaa vievästä verhoiluista) kuorma-autolla salaiseen paikkaan. Heinäkuun 18:n ja 19:n välisenä yönä 1936 San Gil sytytettiin polttopulloilla ja rakennus vaurioitui pahoin. *Esperanza Macarenan* piilona oli pitkän aikaa etäisellä Orfila-kadulla sijainnut Eläinklinikka, josta se – kansallisten otteen lujittuessa – lokakuussa siirrettiin Sevillan yliopiston kirkkoon ja vasta useita vuosia myöhemmin, vuonna 1941, entiselleen korjauttuun basilikaansa. Orfila-kadun kätköpaikka sisustettiin kappeliksi.³³

Pitkittyvän pelon, epävarmuuden, ja vihanpidon piinaamia uskovia *Esperanza Macarenan* ”paluu” on epäilemättä kosketanut. Kysymyksessä oli tummasävyiseksi seremoniaksi järjestetty julkinen palauttaminen kirkolliseen käyttöön (kuva 18). Poissa olivat kultabrokadit, kalliit ja ylenpalttiset pitsit, röyhelöt ja kruunu, ja kuva oli verhottu mustaan surupukuun. Sen kädet oli asetettu koholle ja taivutettu ristiin rintaa vasten. Kynttilöiden lepattavassa valossa lasikyyneliä itkevä Neitsyt nähtiin samassa laatikossa, jossa sitä oli kannettu kätköpaikasta toiseen, ja veljeskunnan kronikka kertoo läsnäolijoiden polvistuneen, syleilleen toisiaan ja itkeneen.³⁴

Esperanza Macarena -kirjan selostus veljeskunnan kuvien suojelemisesta ja siirroista vastaa niitä tietoja, joita muiden veljeskuntien verkkosivuilla on julkaistu muista veistoksista. Julkais-

Kuva 18. ”Sunnuntaina 4. lokakuuta 1936 Neitsyt tuodaan jälleen nähtäväksi Marian ilmestyksen kirkossa.” Lähde: *Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica* (1989), kuva 91, s. 116.

tuista kuvista ehkä vaikuttavimmat esittävät Sevillan *Virgen de la Amarguraa*, "Katkeran tuskan Neitsyttä". Fernando Oller on ja Concha R. Worthin tietojen mukaan *Amargura* suljettiin laatikkoon jo 27. huhtikuuta 1936. Parin muun samalle veljeskunnalle kuuluvan kuvan rinnalla se piilotettiin Carlos Gonzales Campo-sin keramiikkatuotteiden varastoon Calle Marqués de Paradasin varrella. Laatikossa olevasta, kuin valepukuun puetusta Neitsyestä on verkossa useita eri valokuvia. Yhden tunnelma tuo mieleen ranskalaisten ja kataloniaalaisten surrealistien viritykset (vaikka tuskin kuvaaja on tavoitellut sellaista vaikutelmaa). Surusilmäinen *Amargura* (kuva 19) seisoo varastohuoneessa pää valkeaan harsoon kietaistuna – outo, kädetön nukke vartaloa myötäilevässä lakanassa. Toisessa valokuvassa *Amarguran* rinnalla nähdään mies, joka verkkojulkaisun mukaan on Manuél Ruiz de los Santos (kuva 20). On 30. marraskuuta 1936, ja kohta on määrä avata kapea, pystysuora kaappi, nostaa veistos ulos, sekä koota ja vaatettaa se.³⁵

Toisin kuin Andalusiassa suurissa kaupungeissa, tasavaltalainen uskonnonvastaisuus vallitsi kauan Madridissa, ja sen keskeisin kulttikuva *Jesús de Medinaceli* varjeltui tavalla, joka kiinnostavasti poikkeaa edellä esitellystä. Ensiksikin veistoksen historiaan sisältyy episodi, jolle sisällissota antoi uutta ajankohtaisuutta. Sen kerrotaan satoja vuosia sitten joutuneen islamilaisien merirosvojen käsiin ja Pohjois-Afrikan kaupunkien kujilla sitä kuuluu raahatun ympäriinsä ja häväistyn. Tähän tarinaan pohjautuu Madridiin sittemmin päätyneeseen Jeesus-patsaaseen liitetty ilmaisu *rescatado*, "uudelleen löydetty" tai "kunniaan palautettu".³⁶ Sen oudolta ja pelottavalta vaikuttava ulkonäkö johtunee siitä, että veistoksen päässä on oikeista hiuksista tehty tuuhea peruukki (kuva 21). Sitä paitsi liikkumattomana seisovan hahmon kasvot ovat tummat, ja niiden omalaatuisuutta lisäävät värin kuluneet, kolhiintuneet pinnat. Veistoksen kulttikäyttöä edistämään on tuotettu suurelle yleisölle ja erityisesti pyhiinvaeltajille suunnattu, puolen sataa värikuvaa sisältävä "Medinacelin Kristuksen historia", johon tässä esittelemäni tiedot perustuvat.

Kuva 19. La Virgen de la Amargura, Sevilla.
Lähde: <http://sevil-laciudaddeembrujo.blogspot.fi/2008/10/el-fantasma-de-san-juan-de-la-palma.html>.

Kuva 20. La Virgende la Amarguran veljeskunnan arkistossa on Sánchez del Pandon lähes 80 vuotta sitten ottama valokuva, jossa Neitsyen säilytyslaatikon vieressä nähdään Manuel Ruiz de los Santos. Lähde: <https://www.flickr.com/photos/62782342@N07/5775311633/>.

"Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu vuonna 1936)"

Kuva 21. "Meidän Isämme Jeesuksen kuvan" sensuuri on hyväksynyt Madridissa 6.9. 1932. Kuva on kirjoittajan hallussa.

Tasavaltalaisessa Madridissa *Jesús de Medinaceli* oli kätkeyty samaan tapaan kuin Sevillan kuvat. Oman kirkkonsa kellarikomerossa veistos pysyi piilossa kaikenlaisen rojun takana helmi-kuuhun 1937, jolloin polttopuita etsiskellyt sotilasosasto löysi sen. Sitä ei tuhottu kuten andalusialaisissa attentaateissa, vaan kuvan kohtalosta tahdottiin neuvotella. Yhtenä ajatuksena oli luovuttaa *Jesús de Medinaceli* kulttikäyttöön Baskimaassa, jonka asukkaiden enemmistö oli lojaaleja paitsi tasavallan hallitukselle, myös katoliselle kirkolle. Tasavallan kulttuurimuistoista vastaan-
nut komitea katsoi, että kysymyksessä kuitenkin oli niin merkittävä taideteos, että *Jesús de Medinaceli* päätettiin liittää Pradosta ja muista museoista, luostareista ja palatseista kerättyjen maalauksen, veistosten, käsikirjoitusten, gobeliinien ja muunlaisten arvoesineiden joukkoon. Ja koska sotatoimien, varsinkin ilmapommitusten uhka oli kaiken aikaa ilmeinen, ja kun rintamalinjat vaihtelevat, koko esineistö – *Tesoro Artístico Nacional* – matkasi aluksi kahdeksan auton saattueena Madridista Valenciaan, ja maaliskuussa 1938 edemmäs pohjoiseen, tasavaltalaisten hallitsemaan Kataloniaan. Helmikuussa 1939 kuorma evakuoitiin rajan yli ja kuljettiin Ranskan kautta Geneveen, jossa se sodan loppuun asti oli talletettuna Kansainliiton päämajaan.³⁷

Aarteiden palauttaminen jäi voittajien tehtäväksi. *Jesús de Medinaceli* oli Sveitsissä dokumentoitu ja luetteloitu kuten muutkin evakuoituneet esineet, mutta kun niiden paluuta suunniteltiin, *Jesús de Medinaceli* muuttui uudestaan kulttikuvaksi. Muut Kansainliiton suojissa olleet teokset asetettiin ennen kotimaahan lähettämistä näytteille Geneveen, mutta pyhäinkuva saatettiin matkaan yksin sille varatussa junanvaunussa, ikään kuin kyydissä olisi elävä valtionjohtaja. Kristus-kuvan matka taittui Espanjan lipulla verhotussa laatikossa halki Etelä-Ranskan, Pyreneiden ja Kastilian, ja aamulla 14. toukokuuta 1939 perillä Madridissa odottivat kirkolliset seremoniat ja juhlasaatot. Ei voinut olla sattuma, että madridilaisten oman Jeesuksen ”toinen palauttaminen ja takaisin saattaminen” osui kaupungin suojeluspyhimyksenä juhlitun San Isidron eli pyhän Isidoruksen päiväksi (kuva 22). Kaduilla esitettiin kansantansseja, saapuvilla oli kansanpukuihin

Procesión para celebrar el «Segundo Rescate»: 14 de mayo de 1939.

Kuva 22. "Medinacelin Kristuksen historiassa" 14 toukokuuta 1939 otettu valokuva rinnastuu puolen vuosisataa myöhemmin Madridissa kuvattuihin pitkäperjantain kulkueisiin. Lähde: Fernandez Villa, s. 35.

tai muuten parhaimpiinsa puettua väkeä, ja niin sitten oltiin osa "takaisin saattamista".³⁸

Sisällissodan kuluessa tasavaltalaisten lojaalisuus ja aggressio kirkkoa ja kaikkea uskonnollista kohtaan oli vaihdellut niin alueellisesti kuin ajallisesti, mutta kansallisten oman julistuksen mukaan katolisuuden puolustaminen ja säilyminen oli yksin *el Caudillon*, Francisco Francon ansio. *Jesús de Medinacelin* juhla-saatto huipentuikin julkiseen kukittamiseen, jota suorittaessaan kenraali Espinosa de los Monteros piti kuin rukouksen muotoon

Kuva 23. ”Kuuluisa ilmiö: kansa jonottaa suutelemaan Medinacelin Kristuksen jalkoja.” Lähde: Fernandez Villa, sivua 56 vastapäätä oleva värikuva.

kirjoitetun voitonpuheen. Hänen tervehdyksensä Kristukselle sopii osoitukseksi siitä, millaiseksi voittajien Espanja epäilemättä tahtoi tulkita *Jesús de Medinacelin* ja muiden veistosten tehtävän: ”Sotajoukkojemme ja poliisivoimiemme puolesta, kiitän kaikesta sydämestäni Sinua, Jeesukseni, että alati innoitat Generalissimus-

tamme, Caudillo Francoa, aivan kuten tähänkin asti olet varjellut hänen kallista elämäänsä".³⁹

Yksityisten ihmisten omassa tiedossaan pitämien tunteiden ja todellisen lojaalisuuden arvioiminen tuntuu ylivoimaiselta tehtävältä, varsinkin sattumanvaraisten lähteiden, kaunokirjallisten tekstien, mielipidekirjoitusten ja kuvien perusteella. Vuosikymmeniä sodan jälkeen *Jesús de Medinacelin* kirkossa otetussa valokuvissa (kuva 23) nähdään aivan tavallisten maallikoiden korutonta hartautta, jossa monet jokapäiväisen, köyhän elämän yksityiskohdat ovat aseistariisuvia: vanhojen ja keski-ikäisten naisten arkikunnossa olevat kampaukset, lyhyen harmaapäisen miehen ulsteri (onko hänellä sen taskussa hansikkaat?), pari popliinitakkia, halpa käsilaukku, ja aivan keskellä silmälasipäisen rouvan kirkas vihreä muovikassi. Kuin marketin kassalla ikään tässä jonotetaan vuoroa päästä tervehtimään veistosta, siis suutelemaan Kristuksen jalkoja.

Lisälehtiä taidehistoriaamme

Tämän kirjoituksen alkuosassa ihmettelin sitä, ettei kristillisten kuvien hävittäminen Espanjan toisen tasavallan ja sisällissodan aikana ole jättänyt merkkejä Suomessa harjoitettuun taidehistorian tutkimukseen (tai opetukseen), vaikka kiinnostuksella espanjalaiseen taiteeseen on pitkät perinteet ja sen kielen, kulttuurin, ja historian – myös sisällissodan – tutkimusta on kyllä tehty monilla muilla tieteenaloilla. Toistaiseksi näyttää parhaalta selitykseltä se, että nukkemaiset, puettut pyhimyskuvat ovat niin espanjankielisessä, kansainvälisessä, kuin suomalaisessa taiteen tutkimuksessa jääneet toissijaisiksi. Kiinnostus on suunnattu ensisijassa ns. suurten miesten tekemisiin, kun ikäviä asioita ja muistoja on mieluiten vältetty. Pidän todennäköisenä, ettei ilmiöllä ole hallitsevaa asemaa edes Espanjan taidehistoriassa.

Suomen tilanne tuntuu joka tapauksessa omituiselta, sillä sisällissota on koskettanut monella tasolla niitä, joille Espanjan kulttuuri, sen kielet ja tarinat ovat tärkeitä. Yhtenä esimerkkinä

voitaisiin mainita, että ”poliittisella” 1960-luvulla Suomessa julkaistiin useita Federico Garcia Lorcan teoksia, runojen ja näytelmien suomennoksia, ja joitain kertoja niissä esiteltiin myös hänen muissa teksteissään antamaansa kuvaa Espanjasta ennen kesän 1936 vallankaappausta ja Francisco Francoa.

Vuonna 1977, vasta pari vuotta diktaattorin kuoleman jälkeen, ilmestyi Brita Polttilan kääntämänä *Runoelma cante jondosta*, ja sen esipuheessa kääntäjä antaa runoilijan puhua ja kertoa kokonaisen modernistien sukupolven kiinnostuksesta maan kulttuuriin reuna-alueisiin, sekä niistä teistä, joita säveltäjät, teatteriväki, kirjailijat ja kuvataiteilijat etsivät Al Anadaluzin ja Sefaradin, maurilaisen ja juutalaisen Espanjan lähteille. Kaksikymmentäluvulla romanivähemmistön laulut ja tanssit olivat – teatteriväen välittämänä – lumonneet nuoren Federicon, sillä niissä ikaikaiset kristilliset tunnukset tuntuivat liittyvän omia, kirjaamattomia teitään etenevään olemassaoloon, jonka sisällä eli oudolla tavalla aistillinen, hellä suhde kuolemaan, yksinäisyyteen, traagiseen rakkauteen, ja kärsimykseen.⁴⁰

Tässä yhteydessä on paikallaan huomauttaa, että Garcia Lorca katsoi romanien ja muun köyhän kansan uskonnollisia toimituksia modernin taiteen suomin vapauksin ja otti niistä aiheita teksteihinsä. Ja hän piirsi, paitsi näyttämön vannehameisia primadonnia, ainakin yhden kerran sellaisen kulkueessa kannettavan Neitsyen, joita tasavaltalainen vandalismi kymmenkunta vuotta myöhemmin hävitti.⁴¹ Piirros *Seitsemän tuskan Neitsyt* on 1920-luvun puolivälistä ja säilynyt taiteilijaystävä Gregorio Prieton kokoelmassa.⁴² Mahdollisesti surrealistitaiteilijoiden ja varsinkin toisen läheisen ystävän Salvador Dalin innoittama tapa tulkita pyhiä perinteitä ärsytti joitakuuta konservatiivisia ja kiivaita espanjalaisia. Niin tai näin, Federico Garcia Lorcan murhaan Granadan Viznarissa 18./19. elokuuta 1936 pidetään syyllisinä falangistimiehiä, kai paikallisia tuttavvia, joiden mielestä homoseksuaalia oli rangaistava.

Onko lopulta yllättävää, ettei puettujen kulttikuvien tuhoamiselle – tai niiden vaihtuville statuksille ja rooleille – ole pantu painoa taidehistorioissamme! Ovathan näet taiteen ja esineelli-

sen kulttuurin tutkijamme vasta aivan viime vuosina tarttuneet Suomen lähihistorian käänteisiin kytkeytyvään teosten unohtamiseen, aikaisempien tulkintojen unohtamiseen, vaivihkaiseen yli pyyhkimiseen sekä toisin selittämiseen. Muistomerkkien ja erilaisten esineiden kohtaloita keisarivaltaa purettaessa on kyllä jo pohdittu, samoin talvi- ja jatkosodasta johtuvia ilmiöitä, mutta esimerkiksi Lapin sodan ja vuoden 1918 osalta asiat ovat melko lailla toisin. Näistä kysymyksistä tutkijat eri puolilla Suomea tuottavat parhaillaan uutta tietoa.⁴³

Suomen suuriruhtinaskunnan ja tasavallan museoissa ja kirkoissa säilyneitä katolisia veistoksia on arvostettu monista syistä, mm. todisteina maamme varhaisista yhteyksistä länteen ja lounaaseen. Akateemisessa taidehistoriassa kiinnostus kohdistui pitkään pyhimyskuvien ja krusifiksien muotoon ja tyyliin, ja arvioita (arvauksia) mahdollisista tekijöistä pidettiin tärkeinä.⁴⁴ Vastikään on kuitenkin esimerkiksi Elina Räsänen tarttunut uusin ottein yli puoli vuosituhatta sitten tuotettuihin teoksiin ja korostanut niiden materiaalisuutta ja tilallisuutta – sekä käyttäjälle tarjoutunutta mahdollisuutta ikään kuin aivan tietyn henkilön kohtaamiseen (puhuttelemiseen), koskettamiseen ja esimerkiksi vaatettamiseen.⁴⁵ Näin Räsänen pyrkii tekemään lukijalle ymmärrettäväksi sellaisen kielen, aistien värinän, jonka Ruotsin kuningaskunnan puhdasoppinut valtionkirkko pyrki kitkemään pohjoisilta mailta. Herättelijän tehtävä on tietysti vaikea. Sillä vaikka meillä kuten muualla keskustellaan siitä, missä pyhiä kuvia tulee säilyttää ja esitellä, Suomessa olevien katolisten veistosten ei voine edellä kuvattuihin ilmiöihin verrattaessa väittää todella *koskettavan* yleisöä! Ja kuinka silloin voisi olla mitään nopeaa ja helppoa tapaa oppia ymmärtämään ambivalenttia espanjalaista menoa – pyhien kuvien äärellä heräävää vihaa, kyllästymistä, liikutusta ja paloa?

Viitteet

- 1 Semana Santa en la provincia de Málaga 1994, 48.
- 2 Semana Santa en la provincia de Málaga 1994, 129.
- 3 Lundström 2001, [92], 95–98, Lundström 2007, 62–63, 85–87, 128, 182.
- 4 Ringbom 1986, 31–32.
- 5 Enckell 1901, 12–14.
- 6 Lundström 2001, [92], 95.
- 7 Lundström 2001, 95, Enckell 1901, 12–13, Bäcksbäck 1962.
- 8 Lundström 2007, 166–174, 326–332, Ahtola-Moorhouse 2012, 47, 50–58.
- 9 Lundström 2007, 247–399.
- 10 Honour & Fleming 2001, 731, 773–778, 787–793, 801–802, 813–816, 833, Janson 2011, 929–930, 950–954, 993–994, 996–999, 1031–1032.
- 11 Enckell 1901, 11.
- 12 Molesworth 1966 [1965], 227–230, Kotkavaara 2013, 76–80.
- 13 Lundström 2001, 95, Enckell 1901, 14–15, Martín Gonzales 1991, 212–214.
- 14 Quilez, Raquel, <http://www.elmundo.es/especiales/2011/cultura/guernica/connotaciones.html>, Viciosa, Mario & Dario Izeddin, <http://www.elmundo.es/especiales/2011/cultura/guernica/traslado.html>, 4.11. 2014.
- 15 Los carteles de la guerra civil española, Centro Documental de la Memoria Histórica, Catálogo, <http://pares.mcu.es/cartelesGC/>, 15.3. 2015.
- 16 Los carteles de la guerra civil española, Centro Documental de la Memoria Histórica, <http://pares.mcu.es/cartelesGC/servlets/visorServlet?cartel=1245&page=25&from=catalogo>, 4.11. 2014, ks. myös Aho 2006, 120.
- 17 Los carteles de la guerra civil española, Centro Documental de la Memoria Histórica, <http://pares.mcu.es/cartelesGC/servlets/visorServlet?cartel=1973&page=40&from=catalogo>, 5.11. 2014.
- 18 Aho 2006, 9, 44–45, 60–65, 120.
- 19 Aho 2006, 89–92.
- 20 Patrimonio sacro y guerra civil, <https://www.facebook.com/227916804034547/photos/pb.227916804034547.-2207520000.1426430188./235095583316669/> Valokuva osoitteessa https://www.flickr.com/photos/ynysforjan_jack/7156191319/nearby/?by=everyone&taken=alltime&sort=distance&show=detail&page=7, 20.12. 2014.
- 21 Sanchez-Butragueño 2011, <http://toledoolvidado.blogspot.fi/2011/03/el-hospital-tavera.html>, 19.12. 2014.

- 22 Goldscheider 1949 [1938], kuva 140, Puppi 1967, 38 ja kuva 65, Scholz-Hänsel 2006, 77.
- 23 Wethey 1962,I, kuva 338, Wethey 1962, II, 97.
- 24 Wethey 1962,I, kuvat 356a, 356b, Wethey 1962, II, s. 161. Vrt. Puppi 1967, 34 ja kuva 35, Scholz-Hänsel 2006, 34.
- 25 Sanchez-Butragueño 2011, <http://toledoolvidado.blogspot.fi/2011/04/la-barbarie-anticlerical-en-la-guerra.html>, 19.12. 2014.
- 26 Vrt. kommentit ja keskustelu Sanchez-Butragueño 2011, <http://toledoolvidado.blogspot.fi/2011/04/la-barbarie-anticlerical-en-la-guerra.html>, 20.12. 2014.
- 27 Grandes 2012.
- 28 Muñoz Molina 2013 [1992], 179-183, Muñoz Molina 2013, 66-67.
- 29 Muñoz Molina 2013, 68-72.
- 30 *Esperanza Macarena* 1989, 287-392.
- 31 *Esperanza Macarena* 1989, 33-175, 213-285, 427-451.
- 32 *Esperanza Macarena* 1989, 115, 461.
- 33 *Esperanza Macarena* 1989, 115-118, 193-194, 461-463.
- 34 *Esperanza Macarena* 1989, 116.
- 35 Ollero, Fernando Ollero, Hermano de la Amargura por tradición familiar, <http://blogs.grupojoly.com/amargura-y-silencio/2011/11/30/en-el-cajon/>, 30.12. 2014. Worth, Concha R., Hermandad de la Amargura, Anecdótico <http://www.lagubiyeltas.us/DomingodeRamos/Hermandades/Amargura/Amargura-Adt.htm>, 30.12. 2014.
- 36 Fernandez Villa, 6-14.
- 37 Fernandez Villa, 27-32.
- 38 Fernandez Villa, 33-35.
- 39 Fernandez Villa, 35.
- 40 Ks Brita Polttilän johdanto Garcia Lorca 1977, 9-11.
- 41 Rius Xirgu, Xavier, <http://margaritaxirgu.es/castellano/vivencia2/63lorcac/63lorcac.htm>; Exposición, Cernuda, Lorca, Prieto: dos poetas y un pintor, Revista de Estrudiantes, <http://www.residencia.csic.es/bol/num4/expo.htm>, 26.1. 2015.
- 42 Fundación Gregorio Prieto, <http://gregorioprieto.org/museo/sala-federico-garcia-lorca/>, 2.2. 2015.
- 43 Suomen Akatemian rahoittamassa Feeniks-projektissa Lapin yliopiston johtamaa tutkimusta on tekemässä useita eri puolilla Suomea toimivia henkilöitä. Hanna Kempin valmistumassa oleva taidehistorian väitöskirja Helsingin yliopistossa sisältää uutta tietoa suomenvenäläisten ja Suomen ortodoksisen kirkon osasta vuoden 1918 jälkiselvittelyssä.

44 Räsänen 2009, 16–17.

45 Räsänen 2009, 18–20, 24–26.

Lähteet ja kirjallisuus

Tutkimuskirjallisuus

Aho, Mikko (2006), *Espanjan asia on meidän, Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda Espanjan tasavallan puolesta Espanjan sisällissodan 1936-1939 aikana*, Pro gradu-tutkielma, Tampereen yliopisto, Historiatieteen laitos, Suomen historia. Julkaistu osoitteessa <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/93692/gradu01242.pdf>.

Ahtola-Moorhouse, Leena (2012), ”Kaikista vieraista vaikutteista huolimatta minä luon teokseni ... Kaikki kauneus vain rikastuttaa meitä”, Huomioita Helene Schjerfbeckin suhteesta toisten maalareiden teoksiin, pääkiinnostuksena suhde El Grecoon, *Helene Schjerfbeck 150 vuotta*, Ateneumin taidemuseo/Valtion taidemuseo, Hämeenlinna, 45–59.

Bäcksbacka, Ingjald (1962), *Luis de Morales, Societas scientiarum Fennica, Commentationes humanarum litterarum*, XXXI (1) Helsinki.

Enckell, Magnus (1901), *Bref från Spanien, Ateneum, Internationell, illustrerad tidskrift för konst, litteratur och spörsål af allmänt intresse, utgifven av O.Donner Jr, Axel Gallén och Wentzel Hagelstam*, 1901 (1), Helsingfors, 10–[15].

Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica (1989), Hermandad de Nuestra Señora del Santo Rosario, Sentencia de Cristo y Nuestra Señora de la Esperanza Macarena Coronada, Ediciones Guadalquivir S.L. Ediciones, Sevilla.

Fernandez Villa, Fray Domingo [ei painovuotta], *Historia del Cristo de Medinaceli*, Editorial Everest S.A., La Coruña.

Garcia Lorca, Federico (1977), *Runoelma cante jondosta*, suomentanut Brita Polttila, Tammi, Helsinki.

- Goldscheider, Ludwig (1949), *El Greco*, Phaidon Press LTD London, Innsbruck.
- Grandes, Almudena (2012), *El lector de Julio Verne, La guerilla de Cencerro y el Trienio del Terror Jaén, Sierra Sur, 1947–1949, Episodios de una guerra interminable*, Tusquets Editores, Barcelona.
- Honour, Hugh & John Fleming (2001), *Maailman taiteen historia*, suomentanut Marja Itkonen-Kaila, Helsinki.
- Janson, Horst Woldemar (2011), *Janson's History of Art, The Western Tradition*, Penelope J. Davies [et al.], Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Kotkavaara, Kari (2013), Toisten paikassa, *Rovaniemi, Turku, Bysantti ja Oulu ...*, Juhlakirja Marja Tuomiselle, toimittaneet Mervi Autti [et al.], Lapin yliopisto, Rovaniemi.
- Lundström, Marie-Sofie (2001), Från Murillo till El Greco. Spanska mästare i finländsk allmän konsthistoria: Rötterna i 1800-talet och förvandlingen i det tidiga 1900-talet, *Konsthistorisk tidskrift*, 70 (1–2), [93]–101.
- Lundström, Marie-Sofie (2007), *Travelling in a Palimpsest, Finnish nineteenth-century painters' encounters with Spanish art and culture*, Akademisk avhandling, Åbo Akademi.
- Martín Gonzáles, Juan José (1991), *Escultura barroca en España 1600–1770*, Ediciones Catedra S.A., Madrid.
- Molesworth, H. D. & P. Cannon Brookes (1966), *Euroopan veistotaidetta romaniikasta Rodiniin*, suomentaneet Raija Mattila ja Pekka Suhonen, Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava, Milano.
- Muñoz Molina, Antonio (2013) [1992], *Los misterios de Madrid*, Seix Barral, Barcelona.
- Muñoz Molina, Antonio (2013), *Todo lo que era sólido*, Seix Barral, Barcelona.
- Semana Santa en la provincia de Málaga*, (1994) Servicio de Publicaciones del Obispado de Málaga 1994, Colabora: Universidad de Málaga. Toimittanut Pedregal Bueno, Miguel, Málaga.
- Puppi, Lionello (1967), *El Greco, The life and work of the artist illustrated with 80 colour plates*, Translated from the Italian by Eva Pirie, Thames and Hudson.
- Ringbom, Sixten (1986), *Art History in Finland before 1920, Societas scientiarum Fennica*, Helsinki.

- Räsänen, Elina (2009), Ruumiillinen esine, materiaallinen suku, *Tutkimus Pyhä Anna itse kolmantena -aiheisista keskiajan puuveistoksista Suomessa, Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* 116, Helsinki.
- Scholz-Hänsel, Michael (2006), *El Greco, Domenikos Theotokopoulos 1541–1614*, Translation John Gabriel, Taschen.
- Wethey, Harold E. (1962), *El Greco and his School*, 1,2, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Digitaaliset lähteet

- Exposición, Cernuda, Lorca, Prieto: dos poetas y un pintor, Revista de Estrudiantes, <http://www.residencia.csic.es/bol/num4/expo.htm>, 26.1. 2015.
- Fundación Gregorio Prieto, Sala Federico Garcia Lorca, <http://gregorio-prieto.org/museo/sala-federico-garcia-lorca/>, 2.2. 2015.
- Los carteles de la guerra civil española, Centro Documental de la Memoria Histórica, <http://pares.mcu.es/cartelesGC/servlets/visorServlet?-cartel=1245&page=25&from=catalogo>, 5.11. 2014.
- Ollero, Fernando, Hermano de la Amargura por tradición familiar, Amargura y silencio, <http://blogs.grupojoly.com/amargura-y-silencio/2011/11/30/en-el-cajon/>, 30.12. 2014.
- Patrimonio sacro y guerra civil, <https://es-es.facebook.com/pages/Patrimonio-sacro-y-Guerra-Civil/227916804034547>, 20.12. 2014.
- Quilez, Raquel (2011), Connotaciones políticas, <http://www.elmundo.es/especiales/2011/cultura/guernica/connotaciones.html>, 4.11. 2014.
- Rius Xirgu, Xavier, Margarita Xirgu, Vivencias, 63, Federico Garcia Lorca 1927–1930, <http://margaritaxirgu.es/castellano/vivencia2/63lorcac/63lorcac.htm>, 26.1.2015.
- Sanchez Butragueño (2011), Toledo olvidado, <http://toleodolvidado.blogspot.fi/2011/03/el-hospital-tavera.html>, 19.12. 2014.
- Valokuva osoitteessa https://www.flickr.com/photos/ynysforgan_jack/7156191319/nearby/?by=everyone&taken=alltime&sort=distance&show=detail&page=7, 20.12. 2014.

Viciosa, Mario & Daniel Izeddin (2011), Traslado y restauración, <http://www.elmundo.es/especiales/2011/cultura/guernica/traslado.html>, 4.11. 2014.

Worth, Concha R., Hermandad de la Amargura, Anecdótico, <http://www.lagubiayeltas.us/DomingodeRamos/Hermandades/Amargura/Amargura-Adt.htm>, 30.12. 2014.

Kuvaluettelo

Kuva 1: ”Pyhän viikon kulkueen Kuningas Herodes (Foto: Archivo Temboury),” Olías, Málaga. Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga, s. 276.

Kuva 2: ”Pyhä viikko El Burgossa: pääsiäissunnuntai. Hirttäytyneen Juudaksen kuva.” Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga. Takakannen sisäpuoli.

Kuva 3: ”Isämme Jeesus Nasaretilainen (tuhottu vuonna 1936) (Foto: M:a Pilar Gonzales. Arrabal),” Almogía. Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga, s. 48.

Kuva 4: ”Kaikkein pyhin Tuskien Maria ennen kuin se vuonna 1936 poltettiin.” Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga, s. 129.

Kuva 5: ”Kaikkein pyhin Tuskien Maria. Vuosi 1943. Veistos on restauroitu.” Lähde: Semana Santa en la provincia de Málaga, s. 129.

Kuva 6: Virgen Esperanza Macarenan vasemmassa poskessa olevia väri-vaurioita esittävä valokuva. Lähde: Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica (1989), kuva 217, s. 227.

Kuva 7: Virgen Esperanza Macarenan oikean käden sormissa näkyvän värin kulumisen ja samoin kädenselkämyksen värisävyn muutokset aiheutti besamanos, käsien suuteleminen, sekä rituaaliin liittyvä tapa pyyhkiä kerta kerran jälkeen uskovien huulillaan koskettama pinta puhtaaksi. Lähde: Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica (1989), s. 227.

Kuva 8: Pedro de Mena, Pyhä Franciscus Assisilainen (yksityiskohta). Mustavalkoinen postikortti on kirjoittajan hallussa.

Kuva 9: Carles Fontseré, Libertad! (Vapaus). Julisteen espanjankielinen versio. Lähde: Los carteles de la guerra civil española, Centro Documental de la Memoria Histórica, <http://pares.mcu.es/cartelesGC/servlets/visorServlet?cartel=1245&page=25&from=catalogo>.

Kuva 10. ”Kansallisen propagandapalvelun” juliste 1 cruzada (Ensimmäinen ristiretki). Lähde: Los carteles de la guerra civil española, Centro Documental de la Memoria Histórica, <http://pares.mcu.es/cartelesGC/servlets/visorServlet?cartel=1973&page=40&from=catalogo>.

Kuva 11: Rogier van der Weyden, Kipujen mies ja Tuskien Neitsyt, Toledossa turmeltu alankomaalainen maalaus. Lähde: Patrimonio sacro y guerra civil <https://www.facebook.com/227916804034547/photos/pb.227916804034547.-2207520000.1426430188./235095583316669/?type=3&theater>.

Kuva 12: El Greco, Kardinaali Juan de Tavera. Kansallisten toimeksiannosta Fernando Labrada korjaili Toledossa viillellyä maalausta Sevillassa Lähde: Sanchez Butragueño, <http://toledoolvidado.blogspot.fi/2011/03/el-hospital-tavera.html>.

Kuva 13: El Greco, Ylösnoussut Kristus, Hospital Tavera, Toledo. Lähde: Sanchez Butragueño, <http://toledoolvidado.blogspot.fi/2011/03/el-hospital-tavera.html>.

Kuva 14: Juan de Mesa, Jesús del Gran Poder, 1620. Vuonna 1920 kirjoitettu ja päivätty kortti on kirjoittajan hallussa.

Kuva 15: ”Nuestra Señora de la Esperanza de la Macarena”. Sevillassa 1929–1930 järjestetyn Ibero-amerikkalaisen näyttelyn yhteydessä julkaistun postikortin kustansi saippuatehdas Jabón Zotal. Kortti on kirjoittajan hallussa.

Kuva 16: ”Hänen Korkeutensa Valtionpäämies Francisco Franco otetaan kenraali Queipo de Llanon läsnä ollessa Macarenan veljeskunnan kunniajäseneksi 7.5.1943.” Lähde: Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica (1989), kuva 99, s. 125.

Kuva 17: ”Asejoukkojen kapteeni vuoden 1870 vaiheilla käytetyissä varusteissa”. Lähde: Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica (1989), kuva 60, s. 81.

Kuva 18: ”Sunnuntaina 4. lokakuuta 1936 Neitsyt tuodaan jälleen nähtäväksi Marian ilmestyksen kirkossa.” Lähde: Esperanza Macarena en el XXV Aniversario de su Coronación Canónica (1989), kuva 91, s. 116.

Kuva 19: La Virgen de la Amargura, Sevilla. Lähde: <http://sevillaciudaddeembrujo.blogspot.fi/2008/10/el-fantasma-de-san-juan-de-la-palma.html>.

Kuva 20: La Virgende la Amarguran veljeskunnan arkistossa on Sánchez del Pandon lähes 80 vuotta sitten ottama valokuva, jossa Neitsyen säilytyslaatikon vieressä nähdään Manuel Ruiz de los Santos. Lähde: <https://www.flickr.com/photos/62782342@N07/5775311633/>.

Kuva 21: "Meidän Isämme Jeesuksen kuvan" sensuuri on hyväksynyt Madridissa 6.9. 1932. Se on kirjoittajan hallussa.

Kuva 22: "Medinacelin Kristuksen historiassa" 14 toukokuuta 1939 otettu valokuva rinnastuu puolen vuosisataa myöhemmin Madridissa kuvattuihin pitkäperjantain kulkueisiin. Lähde: Fernandez Villa, s. 35.

Kuva 23: "Kuuluisa ilmiö: kansa jonottaa suutelemaan Medinacelin Kristuksen jalkoja." Lähde: Fernandez Villa, sivua 56 vastapäätä oleva värikuva.

Marina Ginestà (29. tammikuuta 1919 Toulouse – 6. tammikuuta 2014 Pariisi) oli ranskalainen toimittaja ja Espanjan sisällissodan veteraani, joka somistaa tässä Nick Lloydin vielä tekeillä olevan matkaoppaan kantta. Kansikin on vasta luonnos. Marina Ginestàn kuuluisan valokuvan otti saksalaisen sotakuvaaja Hans Gutmann (myöh. Juan Guzmán) 21. heinäkuuta 1936 Barcelonassa sijaitsevan Colón-hotellin katolla. Mustavalkoisessa kuvassa 17-vuotias Ginestà poseeraa kivääri selässään. Kuva on tunnetuimpia Espanjan sisällissodan aikaisia valokuvia, joka on myöhemmin esiintynyt monien kirjojen kansikuvissa.

Marina Ginestà Colón-hotellin katolla oli myös Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineen järjestämän Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa -seminaarisivuston tunnuskuvana.

Aistihavaintojen rikkaus Espanjan sisällissodan kuvauksissa¹

Historia on usein nähty aatteiden ja politiikan temmelyskenttänä, ei niinkään aistimellisena hetkellisyytenä, äänien ja tuoksujen tilana, kirjoittaa kulttuurihistorioitsija Hannu Salmi.¹ Myös aatteita ja politiikkaa sekä niiden vuoksi käytyjä sotia voi lähestyä aistimaailman – ääni- ja näköhavaintojen, hajujen ja makujen – näkökulmasta, sikäli kuin niistä on jäänyt lähteisiin jälkiä. Espanjan sisällissodassa (1936–1939) tasavaltalaisten puolella olleiden kirjoitukset ovat tästä erinomainen esimerkki.

Niissä aistihavaintojen representaatioihin yhdistyivät vahvat tunteet: yksilölliset ja kollektiiviset tuntemukset sodan alkuinnostuksesta rintamaoloihin sopeutumiseen ja lopulta epätoivoon mahdollisuuksien hiipuessa.² Minkälaisia nuo aistihavainnot olivat ja mitä ne merkitsivät sodan tarkkailijoille ja sotilaille, jotka kirjoittivat sodasta suoraan tapahtumapaikoilta tai muistelivat tapahtumia myöhemmin. Tulkitsen aistihavaintoja nimenomaan vasemmistolaisen³ aatemaailman läpi sen merkityksiä ja tunteyhteyksiä osoittaen, sodan kokemusta painottaen.⁴ Lähestymistapani edustaa lähtökohdiltaan kulttuurihistoriallista sota-historiaa, joka huomioi tutkittujen henkilöiden maailmankuvan, yhteiskuntakäsityksen, arvot ja merkitysjärjestelmät ennen kaikkea kulttuurisina – ei vain poliittisina, taloudellisina ja sosiaalisina – rakenteina. Se pyrkii tavoittamaan aikalaiskokemuksen

1 Artikkelini on julkaistu aiemmin Ennen ja nyt, vasemmistolaisuuden teemanumerossa, 1/2015, <http://www.ennenjanyt.net/>

käytänteineen, dynaamisena vuorovaikutuksena yksilöiden ja kulttuuristen rakenteiden välillä.⁵

Sisällissodan syttyminen vuonna 1936 teki Espanjan tasavalta taistelutantereeksi, jolla kohtasivat toisensa tasavaltalaiset ja kansallismieliset joukot toisilleen vastakkaisine ideologioineen. Sodan alkuvaiheessa Espanjan tasavaltalaiset olivat toiveikkaita. Heillä oli tunne, että oli yhtäkkiä siirrytty tasa-arvon ja vapauden kauteen. Tasavaltaa puolustettiin erilaisin motiivein. Useimmat tasavallan kannattajista lähtivät sotaan puolustaakseen oikeudenmukaiseksi koettua demokratiaa, maan laillisesti valittua hallitusta. Kataloniassa anarkistit kokivat vallankumouksen alkaneen. Vallankumouksen hetki oli heille utooppinen, riemukas tila, jota he lähtivät vakiinnuttamaan työläisten samanvertaisuuteen pohjautuvaksi yhteisöksi.⁶

Tasavaltalaisten puolelle perustettuihin kansainvälisiin prikaateihin hakeutui tuhansittain vapaaehtoisia kaikkialta maailmasta. He tulivat puolustamaan demokratiaa ja kukistamaan fasismia. Heistä useimpia innosti kansojen vapauden ja veljeyden aate.⁷ Joillekin kyseessä oli velvollisuuden täyttäminen oman sisäisen sosialistisen tai kommunistisen vakaumuksen ohjaamana. George Orwellin tulkinnassa sosialismin lumous syntyi tavallisen ihmisen mielessä tasavertaisuuden saavuttamisen mahdollisuudesta.⁸ Monet uskoivat, että he itse tulisivat jäämään historiaan fasismin pysäyttäjinä ja ihmiskunnan vapauttajina. Heidän voimantunteensa oli valtava.⁹

Espanjan sisällissodasta¹⁰ tuli yksi siihen mennessä tarkimmin raportoiduista sodista, sillä se houkutteli paikalle myös ennen näkemättömän määrän sanomalehtireporttereita ja kirjailijoita kuvaamaan tapahtumia. Siitä kirjoitettiin romaaneja, reportaaseja ja aikakaudelle ominaisia reportaasiromaaneja, joissa yhdistettiin faktaa ja fiktiota. Siitä tuli myös yksi ensimmäisistä propaganda-sodista.¹¹ Vaikka tasavaltalaiset lopulta hävisivät sisällissodan, he voittivat propagandasodan. Espanjan sisällissota on jäänyt historiaan nimenomaan tasavaltalaisten näkökulmasta kuvattuna, kun sodan eppinen draama vetosi tasavaltalaisten puolelle asettu-

neisiin, vasemmistolaisiin lehtimiehiin ja taiteilijoihin. Taide oli alkanut politisoitua ensimmäisen maailmansodan jälkeen.¹²

Käytän lähdeaineistona kahdenlaisia tekstejä: kansainvälisesti tunnustettujen kirjailijoiden ja suomalaisten vapaaehtoisien kirjoittamia kuvauksia sisällissodan aikaisesta Espanjasta. Ensimmäisestä ryhmästä olen valinnut kolme teosta: ranskalaisen André Malraux'n reportaasiromaanin *Toivo* (*L'Espoir* 1937, suomennettu 1983), yhdysvaltalaisen Upton Sinclairin aikalaishetimitelmäromaanin *Taistelu Madridista* (*No Pasaran! A Novel of the Battle of Madrid* 1937, suomennettu 1937) sekä englantilaisen George Orwellin reportaasin *Katalonia*, *Katalonia* (*Homage to Catalonia* 1938, suom. 1974). Kaikki kolme kertovat Espanjan sisällissodan alkuvuosista. Vaikka teokset ovat lajityypiltään erilaisia, niitä yhdistää aistihavaintojen tietoinen käyttö ja silminnäkijäkuvauksen ote. Malraux oli itse mukana taistelulenkoilla tarkkailijana ja Orwell osallistui taisteluihin Katalonian rintamilla. Sinclair kertoo muutamien amerikkalaisten lähdöstä vapaaehtoisiksi ja Abraham Lincoln -pataljoonan osallistumisesta Madridin taisteluun tavalla, joka antaa aiheen uskoa hänen ainakin kuulleen siellä olleiden kertomuksia.¹³

Toinen aineistoryhmä koostuu suomalaisten Espanjan-kävijöiden¹⁴ rintamakuvauksista ja muisteluista, jotka julkaistiin *Suomen pojat Espanjassa* -antologiana vuonna 1939. Osa teksteistä on miesten rintamalta lähettämistä, alun perin vasemmistolaisissa lehdissä¹⁵ julkaistuja kirjoituksia ja osa muisteluista, jotka kerättiin heti miesten palattua sodasta. Antologian kirjoitukset kuvaavat vuosien 1937–1938 tapahtumia.¹⁶ Osa teksteistä julkaisiin viranomaisen pelosta anonyymeinä ja osa nimellä. Muutamat kirjoittajat ovat jäljitettävissä elämäkertatietojen avulla. Kirjoittamista harrastaneet ja vasemmistoälymystön piireissä liikkuneet Paavo Pajunen ja Lauri Vilenius erottuvat lukuisten lehtikirjoitustensa vuoksi muuten melko tuntemattomaksi jäävästä joukosta.

Suomen pojat Espanjassa -teoksen tekstit ovat antologian toimitussihteerin, toimittajan ja runoilijan Jarno Pennasen stilisoimia. Lukujen johdannot ja jotkut katkelmat lienevät tekstien len-

Kuva 1. Suomen pojat Espanjassa -antologiassa kuuluu Espanjassa tasavaltalaisten puolella taistelleiden ääni. Monet sotamuistoista julkaistiin viranomaisten pelosta nimettöminä, mutta esimerkiksi Paavo Pajunen, Lauri Vilenius, Herman Haapaniemi ja Sulo Paaso kirjoittivat ja muistelivat myös omalla nimellään. Kirjan sivuilla Espanjassa koettu herää uudelleen elämään. Rintaman karut olot ja taistelut, kanssakäyminen suomalaisten ja kansainvälisten tovereiden kanssa ovat tekstien aiheina. Myös tuokiokuvat rintamien takana sekä Espanjan maaseudun ja kaupunkien kuvaukset saavat teoksessa osansa. Niistä rakentuu Espanjan-kävijöiden kollektiivinen kokemus. Kuva Raimo Parikka.

nokkaasta ja kouliuntuneesta tyylistä päätellen kokonaan hänen itse kirjoittamiaan. Käytän kuitenkin kirjaa kokonaisuudessaan aineistona, koska kyseessä oli kollektiivisesti tuotettu muisto sotaan osallistumisesta.

Se, että aikalaiskuvausten kirjoittajissa oli sekä kansanmiehiä että sivistyneistöön kuuluneita, antaa mahdollisuuden kiinnittää huomiota myös siihen, miten tottumus tai tottumattomuus kirjoittamiseen näkyi aistihavaintojen kuvauksissa. Aatteellisesti kirjoittajat edustivat erilaisia vasemmistolaisuuden suuntauksia. Suomalaisista kirjoittajista useimmat olivat kommunisteja. Kansainväliset kirjailijat puolestaan tunsivat sympatiaa sosialismia – joskaan eivät välttämättä kommunisteja tai Neuvostoliittoa – kohtaan. Kaikkien kirjoittajien teksteissä liikutaan sekä etulinjassa että kotirintamalla. Kuvauksista hahmottuukin sotatapahtumien lisäksi myös Espanjan maa – kaupungit, joissa yritettiin elää taistelujen välillä tavallista elämää, auringossa uinuvat maaseutukylät, jylhä vuoristo ja Välimeri sinisyydessään, kun maahan tulleet näkivät junan ikkunasta vieraiden maisemien vilisevän silmissään ja orientoituivat itselleen kokonaan uuteen ympäristöön kaikkia aistejaan käyttäen.

Äänten paljoudessa

Hämmästyttävän usein kirjoittajat kiinnittävät huomionsa kokemaansa äänimaailmaan – huudahduksiin, lauluihin, megafonin, radion ja levysoittimien ääneen – sekä tietenkin sodan ääniin: kranaattien räjähdyskiin, kiväärien paukkeeseen, lentokoneitten jyrinään ja sireenien ulvontaan. Ne muodostivat osansa äänimaailmassa, jota teknologisesti tuotetut äänet dominoivat.¹⁷

Modernina aikana sodan äänimaailma on musertava valtavassa volyymissään ja intensiivisyydessään. Espanjan sisällissodassa sen merkitystä lisäsi mukana olleiden tietämättömyys ja epävarmuus siitä, mitä oli tapahtumassa ja mitä itse piti tehdä. Jatkuva hermojäännitys sai sotilaat virittämään aistinsa poikkeuksellisen vastaanottaviksi. Elettiin myös aikaa, jolloin äänen tekno-

logisen tuottamisen ja levittämisen mahdollisuudet megafonin, radion ja gramofonin keinoin oli otettu täysimittaisesti käyttöön erityisesti propagandatarkoituksessa rintamalla ja niiden takana.

Uudet innovaatiot kuuluivat vahvasti myös rauhallisiin hetkiin rintamalinjojen takana, olivathan radio ja gramofoni alkaneet yleistyä jo edellisellä vuosikymmenellä kaikkialla maailmassa. Uusien innovaatioiden rinnalla eli vahva kansanmusiikin ja työväenmusiikin perinne. Laulaminen ja soittaminen yhdistivät espanjalaiset ja kansainvälisten prikaatien sotilaat toisiinsa emotionaalisesti taistelutahtoa ja taistelumoraalia kasvattamalla. Espanjankieliset huudahdukset ja laulut oli ensimmäinen asia, jonka maahan tulleet vapaaehtoiset kokivat. Saattoi kestää pitkiäkin aikoja, ennen kuin he pääsivät rintamalle kohdatakseen taistelujen äänet.¹⁸ Tästä syystä aloitan äänihavaintojen analyysin siviilimaailman äänistä, vaikka taistelujen äänet varmasti olivat vaikuttavuudessaan ylittämättömät.

Innostavat tervehdykset ja sävelet

Kun kansainvälisten prikaatien taistelijat saapuivat Espanjaan, tasavaltalainen kansa otti heidän vastaan sankareina. Ensimmäinen äänimaailman elementti, joka espanjankävijöiden teksteihin ilmestyi, olivat espanjankieliset tervehdykset ja huudahdukset: ”Salud internacionales” ja ”Viva, viva!” Paikalliset asukkaat tulivat asemille tervehtimään heitä – sotilaiden käsiä puristettiin ja iloisia huudahduksia ”Camaradas internacionales, viva” sekä ”Saludamos camarada internacional!” kuului kaikkialta.¹⁹ Erityisesti lasten riemukkaat tervehdykset jäivät miesten mieleen. Vuoristossa lapset juoksivat kansainvälisiä joukkoja vastaan – nyrkki pystyssä kommunistitervehdyksessä ja huutaen niin, että vuoret kaikuivat: ”Salud! Salud!”²⁰ Tervehdykset saivat sotilaat liikuttumaan ja vahvistivat heidän maailmankatsomustaan ja voitontahtoa. He tunsivat matkustavansa junilla Espanjan maan ja kansan sydämiin. Asemilla oli väkeä, joka juhli heitä, kuin sota olisi jo voitettu. Se tuntui juhlalliselta ja hämmäntävältä. Mieleen jäi

välähdyksiä erityisesti aivan pienistä lapsista; eräskin nelivuotias huusi radan varrelta kirkkaalla lapsenäänellään sotilaille: ”Salud”. Maa, jossa lapset olivat heidän puolellaan, oli puolustamisen arvoinen.²¹

Myös romaaneihin tallentui jälkiä tervehdyksistä ja huudahduksista. Upton Sinclair kertoo *Taistelu Madridista* -romaanissaan amerikkalaisten vapaaehtoisten saamasta vastaanotosta pateettisesti. ”Los camarados americanos, salud”, huudettiin heille, ja tytöt tanssivat kaduilla laulaen vapaudesta, kiitollisuudesta ja rakkaudesta nuoria amerikkalaisia sankareita kohtaan. Sotilaiden marssiessa kaupungin halki kokonaiset kansanjoukot riemuitsivat ja lauloivat: ”oli ruusuja, myrtejä varrella tien”. Kansainvälisistä prikaateista tuli jo heti niiden saavuttua legenda, kirjoitti Sinclair.²² Taistelujen alettua tasavaltalaisten merkittävimmän agitaattorin Dolorés Ibárrurin eli La Passionarian lanseeraama ”no pasarán” vakiintui iskulauseeksi, jota toistettiin monissa kirjoituksissa.²³ Se päättyi paitsi Sinclairin romaanin otsikkoon myös suomalaisen vasemmistolehdistön sivuille.

Espanjankävijöiden tekstit tulvehtivat lauluja. Teksteissä kerrotaan laulujen kuulemisesta, yhdessä laulamisesta ja sen vaikutuksesta. Musiikin universaalinen, ihmisiä yhdistänyt voima tulee hyvin esille aineistoissa. Eräs suomalaismuistelija kertoi viimeisestä illasta ennen rintamalle lähtöä. Eri kansallisuuksista koostunut joukko lauloi kukin omalla kielellään mandoliinin ja kitaran säestyksellä läpi yön.²⁴ Laulut olivat kansanlauluja ja kansainvälisiä työväenlauluja, kuten puolalaista alkuperää oleva ”Warsavjanka”. Aatteellisesti vaikuttavimpia oli kaikkien tuntema ”Internationale” – ”Kansainvälinen”, joka alkaa: ”Työn orjat sorron yöstä nouskaa,/ maan ääriin kuuluu kutsumus./ Jo ryskyin murtuu pakkovalta, tää on viime ponnistus...”.

”Kansainvälisen” laulamista kuvasi moni kirjoittaja. Eräs suomalaismuistelija kertoo rintamalle lähdön riehakkaista tunnelmista. Kuultuaan rintamalle pääsystä miehet huusivat ja hurrasivat ja heittelivät lakkejaan ilmaan ”kuin hullut”. Sitten he lähtivät liikkeelle ”Kansainvälistä” laulaen: ”Ajatelkaa nyt vain tuhannen miehen joukkoa, jossa on vähän joka kansallisuutta. - - Koko

Kuva 2. Helsingin Toveriseuralla oli harvinaisia vieraita Herttoniemen majalla 7. syyskuuta 1937: Espanjan tasavaltalaisia merimiehiä. Meneillään on nyrkkitervehdyksen opettelu. Suomalaisilta se näyttää sujuu vielä hieman kankeasti. Varmaankin Herttoniemen pimenevässä syysillassa kajahti myös ”Salud! Salud!”

Toveriseura ei sattumalta isännöinyt vierailua. Helsingin Sosialidemokraattisesta Nuorisoyhdistyksestä vuonna 1934 erotettujen vasemmistolaisten siirtyminen Mauri Ryömän johdolla Toveriseuraan vahvisti vasemmistolaista suuntautumista. Uusi suunta tuli selvästi esiin vuosikokouksessa vuonna 1936, jolloin puheenjohtajaksi valittiin Cay Sundström ja johtokuntaan enemmistö puolueen vasemmistosiivestä mm. Ahti Myrsky ja Kaisu-Mirjami Rydberg. Kuva Kansan Arkisto.

joukko kulki rientomarssia kylään laulaen suurella äänellä ”Kansainvälistä”, kukin omalla kielellään. Siinä kaikui vanha, komea taistelulaulumme espanjaksi, suomeksi, ruotsiksi, norjaksi, tanskaksi, saksaksi, eestiksi...”²⁵

Vaikuttavimpiin kuvauksiin kuuluu André Malraux’n *Toivo*-romaanin kohta, jossa Kansainvälinen prikaati marssii kohti kasarmia ja laulaa ”Kansainvälistä”. Sen laulaminen saa romaanissa vahvan symbolisen merkityksen työväenliikkeen eri kansallisuuksia yhdistävän taistelun näkökulmasta: ”Lähestyessään kasarmeja he alkoivat laulaa ja ensimmäistä kertaa maailmassa lauloi Internationaalia taistelumuodostelmaan järjestäytynyt joukko, jossa oli miehiä kaikista kansakunnista.”²⁶

Malraux’n mukaan riveistä erottuivat itsepäiset kommunistien kasvot, pitkätukkaiset intellektuellit, vanhat ja nuoret puolalaiset, saksalaiset, algerialaiset, italialaiset, englantilaiset ja ranskalaiset. Selät olivat suorat ja kasvot vakavat. Nämä sotilaat eivät olleet lapsellisen innokkaita. Heillä oli vielä muistissaan maailmansota, jossa he olivat taistelleet toisiaan vastaan.²⁷

Laulaminen oli niin tärkeä tunnelmannostattaja tasavaltalaisten puolella, että sotaa voi ainakin alkuvaiheessaan kutsua laulavaksi sodaksi. Tämä ei sinänsä ollut ainutlaatuinen tai uusi ilmiö, sillä lauluja ja laulamista on käytetty sotilaiden taisteluvalmiuden nostattamiseen ihmiskunnan historiassa antiikin ajoista alkaen. Rummut ovat pärisseet ja huilut soineet halki Euroopan taistelutantereiden. Erityisesti sotilasmarsseissa on paljon voimaa, ne aiheuttavat jopa fysiologisia muutoksia kuulijoissa: ne antavat energiaa, poistavat pelkoa ja suggeroivat mielet joukkovoiman tunteeseen.²⁸

Musiikki on ollut tärkeä väline niin vallanpitäjille kuin valtaa vastustaneille. Työläiset ovat nousseet vallanpitäjiä vastaan laulaen omia taistelulaulujaan.²⁹ Lauluilla on ollut erityinen tehtävä kansannousuissa ja vallankumouksissa. Ranskan suuren vallankumouksen ”Marseljeesia” pidetään ”Kansainvälisen” ohella vahvimmin kansaan vedonneista lauluista työväenliikkeen historiassa. Musiikki voi sytyttää ja ylläpitää toivoa paremmasta. Yhdessä laulaminen synnyttää utooppisen tilan, hetken, jossa jo

Kuva 3. Ruudunkaappaus videoidusta konsertista, jossa amerikkalainen folklaulaja ja vasemmistolainen aktivisti Pete Seeger esitti pojanpoikansa Tao Rodriguez-Seegerin kanssa Viidennentoista prikaatin tunnuskappaleen ”Viva la Quince Brigada” silmäkantamattomalle, laulun rytmistä eläytyneelle yleisömerelle Barcelonassa vuona 1993. Francon valtaantumisen aiheuttama pitkä vaikeneminen tasavaltalaisten sisällissodan muistoista oli päättynyt ja Espanjan kansan toinen puoli oli saanut historiansa takaisin. Konsertti, jossa Seegerit esiintyivät, merkitsi kadotetun menneisyyden haltuunottoa ja sukupolvien kohtaamista puolen vuosisadan kuluun yli. <https://www.youtube.com/watch?v=tqe7LpBUzqU> 27.3.2015.

Viidestoista prikaati oli koottu espanjalaisen ja kansainvälisten prikaatien sotilaista ja se puolusti voitokkaasti Madridia pitkän piirityksen aikana. Laulun sanoissa hurrataan prikaatille, joka peittyi kunniaan taistellessaan fasisteja vastaan, valitetaan lentokoneiden, panssareiden ja tykkien puuttumista ja mainitaan, että prikaati on lähdössä uusille kunnian kentille. Laulusta tuli amerikkalaisen Abraham Lincoln -prikaatin ja sen veteraanien tunnuslaulu, jota jatkuvasti esitetään Espanjan sisällissodan muistojuhlissa.

Pete Seeger oli Espanjan sisällissodan syttyessä 17-vuotias ja vuodesta 1936 tuli merkittävä hänen tulevaisuutensa kannalta: juuri tuona vuonna hän löysi folkmusiikin ja liittyi Kommunistiseen Nuorisoliittoon. ”Viva la Quince Brigada” -laulun hän kertoo kuulleensa ensimmäisen kerran kotiin palanneilta sotilailta pari vuotta myöhemmin – niiltä harvoilta, jotka Espanjasta tulivat takaisin.

siirrytään tulevaisuuteen; laulaessa tuntuu kuin tavoite olisi melkein saavutettu.³⁰

George Orwell kuvasi, kuinka kansa ja sotilaat lauloivat myös espanjankielisiä vallankumouslauluja. Nekin herättivät kansassa innostusta, nostivat taistelutahtoa ja lisäsivät taistelukuntoa, loivat yhteisyyttä ja kohottivat moraalia. Ne antoivat mahdollisuuden tuntea toisten läsnäolo. Ne olivat agitaation ja propagandan välineitä ja niiden avulla kutsuttiin joukot koolle. Espanjankieliset laulut kertoivat proletaarisesta veljeydestä ja solidaarisuudesta sekä vastapuolen pahuudesta. Idealistiset ja lukutaidottomat espanjalaiset käsittivät vallankumousfraasit sananmukaisesti, Orwell kirjoitti.³¹

André Malraux kuvaa *Toivo*-romaanissaan, kuinka sodan kuluessa Wagnerin ”Valkyyrioiden ratsastus” lakkasi kuulumasta ja fasistien hymni, joka hänestä muistutti vanhanaikaista sirkusmusiikkia, vaihtui valittavaan flamenco. Tämä porautui hänen mieleensä kuin syvältä kumpuava hautajaisitku tai autiomaassa etenevä karavaaninajajan apea huuto. Kokonaan toisenlaisen tunnelman viritti riehakas ja voimaa uhkuva tasavaltalaisten tunnussävelmä, jonka Malraux mainitsi kuuluneen tuon tuostakin rintamilta ja niiden takana. Tästä tunnussävelmästä liikkui useita eri tekstiversioita. Sävelmä perustui ”Rumbala Rumbala Rumbala” -kertosäkeestään tunnettuun kansanlauluun ”Ay Carmela”.³²

Laulaminen sai myös erikoisia ilmaisumuotoja rintamaluoteissa. Etulinjoilla vartijat viihdyttivät itseään laulamalla samanaikaisesti rintaman kummallakin puolella, näköetäisyyden päästä toisistaan. Iltaisin sotilaat viihdyttivät itseään laulamalla yhdessä ja yksin.³³ Suomalaissoitilas muistelee laulaneensa iltahetkinä yhdessä toisten kanssa ”Partisaanilaulua”:

Kautta laaksojen ja vuorten/ kulki partisaanien tie./ Lyömäjoukot fascisteiden meren rantaan marssi vie. // Eikä päivän näiden muisto/ joudu koskaan unholaan. Taisto partisaanein näiden / tien jo johti kunniaan. //Punaliput purppuraiset/ viime kerran hulumaa. / Lähti sissieskadroona, / tuli taistelijat maan.³⁴

Kuva 4. "Sotilaskuljetusjunassa espanjalainen soittamassa kitaraa ja suomalaiset vapaaehtoiset keskittyneesti kuuntelemassa." (Kansan Uutiset 18.7.1976) Kuva laulavasta ja kitaraa näppäilevästä sotilaasta on luonteenomainen Espanjan sisällissodalle. Hämmästyttävän monissa muistikuvissa kerrotaan laulamisesta ja soittamisesta – ja aina hyvin myönteisessä hengessä. Työväenlaulut ja kansanlaulut, romanssit ja iskelmät yhdistivät eri kansallisuuksia ja loivat tunnelmaa. Ne rohkaisivat, viihdyttivät ja rentouttivat. Kuva Kansan Arkisto.

Taistelulaulut olivat kuitenkin vain osa kaikkialla kuuluvasta musiikista. Monenlaista musiikkia soitettiin. Paavo Pajunen kertoo istuneensa iltaisin väsyneenä viikunapuun alla ja kuunnelleensa haltioituneena kuinka espanjalainen poika soitti kitaraa ja kaunis senjorita pianoa. Hän ei ollut koskaan ennen välittänyt musiikista. Nyt hän ei olisi halunnut tehdä mitään muuta kuin kuunnella näitä ihmeellisiä säveliä.³⁵

Espanjankävijät kertovat myös kaikkialla kuullusta gramofonimusiikista – kaduilla ja toreilla, kahviloissa ja puistoissa soitettiin espanjalaista flamenco ja rumbaa, päivän iskelmiä ja kansanomaisia laulelmia. Kansanvälistä alkuperää olevaa jatsia soitettiin paitsi levyiltä myös kaiuttimista kovalla äänellä. Siinä soi vallan-

kumous ja uusi aika. Öisinkin ilma täyttyi musiikista. Malraux kuvaa kuinka Madridin yössä radioista kaikuivat kaikenlaiset laulut, ”koko toivon ja kiihtymyksen kohina”.³⁶

Kyseessä oli samanlainen moderni kaupunkilaisuuteen kuuluva äänimaiseman muutos mikä tapahtui 1920-luvun lopun helsinkiläistä työläiskaupunginosassa. Tiina Männistö-Funk on nimittänyt sitä säveltulvaksi. Kerrostalojen ikkunoista kaikui yli kaupungin kovaääninen gramofonimusiikki, joka ärsytti rauhaa ja hiljaisuutta kaipaavia, mutta veti mukaansa uudenlaiseen, kiihkeään ja melodramaattiseen elämänsykkeeseen nuoremman väen työväenluokkaa myöten.³⁷ Myös Espanjassa oli meneillään kaupunkitilan uudenlainen haltuunotto taisteluiden välisinä aikoina. Espanjan maaseutua aikalaistarkkailijat pitivät jälkeenjääneenä ja primitiivisenä, mutta kaupungit olivat heidän mielestään kuin mitä tahansa modernin ajan keskuksia. Niissä ihmiset loivat uutta identiteettiään gramofonimusiikkia huudattamalla ja koettivat unohtaa käynnissä olevan sodan.³⁸

Taistelujen jylisevä äänimaisema

Uusi ääniteknologia palveli myös sotatoimia. Taistelulauluja soitettiin radiossa, ja niitä kaiutettiin gramofonien ja megafonien välityksellä. George Orwell kuvaa, kuinka megafonit ”mylvivät” vallankumouslauluja. Ne syytivät ilmoille myös propagandapuhetta, jossa esimerkiksi vihollisotilaita houkuteltiin karkaamaan vastapuolelle. Orwell piti megafonin käyttöä niin merkittävänä sodan käymiselle, että nimitti sen Espanjan sisällissodan keskeiseksi aseeksi.³⁹ Myös André Malraux ymmärsi uuden teknologian tärkeyden. Hän käytti megafonikuulutuksia jopa romaaninsa eräänä tekstielementtinä. Romaanin kerrontaan limittyy kuulutuksia, kuten: ”Hallituksella on tilanne hallinnassa” ja ”Barcelonassa kansan voitto fasisteista ja kansallisten joukoista on täydellinen”. Malraux pani myös erään henkilönsä pohtimaan sitä, kuinka hyvä olisi, jos radioista lähetettäisiin taisteluiden ääniä, niin että ne kuuluisivat ”kuolleisiin tähtiin asti”.⁴⁰ Hannu Salmi

ja Bruce Johnson ovat todenneet, että äänitallenteen keksiminen teki siitä vallankäytön välineen. Ensimmäisestä maailmansodasta lähtien teknologisoituneet äänet ovat vaikuttaneet kuulijoiden mieleen, kun ne välitettiin rintamilta koteihin radiosta kuultaviksi.⁴¹

Rintamien äänimaailma oli kauhistuttava. Suomalaisista vapaaehtoisista monet kuuluivat jalkaväkeen ja sen konekivääri-ryhmiin. Usein heidän taistelukuvauksissaan visuaaliset ja auditiiviset elementit lomittuivat toisiinsa, kuten Aragoniassa käydyn taistelun kuvauksessa:

Tuli meidän vuoromme hyökätä raskaitten konekiväärien kanssa eteenpäin. Vihollisen asemat syytivät tulta meitä kohti joka puolelta. Ilma oikein vinkui ja vihelsi, se oli täynnä savua ja tulta ja kuulaa toisenkin kokoista. Kaikki oli yhtenä myllerryksenä ja pauhuna, sauhua ja tulta ja kuivasta maasta yhtä mittaa korkealle pöllähtäviä hiekkapilviä.⁴²

Monet kirjoittajat kuvasivat taistelujen äänimaailmaa ”helvetilliseksi”.⁴³ Vihollisen lentohyökkäyksessä ilma oli täynnä pommien räjähdysten ääniä ja hyökkäykseen vastanneiden ”konekiväärien ja ilmatorjuntatykkien helvetillistä melua, hälytyssireenien ulvontaa, kaduilla kiitävien ambulanssautojen varoitussignaaleja”.⁴⁴ Akustiikan tutkijat tietävät, että tietynlaiset äänet saavat aikaan pelon ja paniikin. Ylhäältä tuleva ääni on uhkaavampi kuin sivulta tuleva.⁴⁵ Saksalaisvalmisteisiin syöksypommittajiin oli asennettu sireenit, jotka ujelsivat ja vonkuivat pommikoneen syöksyn aikana. Kaikki tiesivät, että ääntä seuraisi pian tarkasti osuva räjähdys. Kyseessä oli aikakauden pelottavin pommikone Stuka: sen äänen musertavuus lamasi ihmiset.⁴⁶ Jopa pienet espanjalaislapset tiesivät, että suurin vaara tuli ilmasta, vihollisten pommikoneista. Mutta kun omat tykit ampuivat, niiden ääni oli toisenlainen; ammukset lensivät kohisten korkealta yli.⁴⁷

Taistelukuvausten äänimaisema rakentui suomalaisten espanjankävijöiden muistoissa lentokoneiden surinasta, tykkien jyskeestä ja maan tömähTELystä ammusten jysähtäessä lähelle. Kranaattien räiske, konekiväärien papatus ja ”takutus” jatkuivat tunnista toiseen. Luodit ujelsivat ilmassa ja ”tupsahtelivat” hiekkaan,

sotilaat kirosivat ja huusivat, haavoittuneet voihkivat.⁴⁸ Sitä oli kauhea kuunnella. Kaameaksi kuvattiin myös ääntä, joka syntyi, kun konekiväärin ammuksiset osuivat piikkilankoihin. Ääni teki pahaa korville ja vihloi selkäpiitä, muisteli eräs mukana ollut katkelmassa, jonka otsikko on ”piikkilankasoitin”.⁴⁹

Kokonaan toisenlainen äänimaailma rakentui sissitoiminnassa⁵⁰, johon suomalaista osallistuivat mm. Paavo Pajunen ja Lauri Vilenius. Sissit kulkivat öisin ja koettivat liikkua äänettömästi ja huomaamatta. Hiljaisuuden rikkoivat sissejä alituisen seuranneiden koirien haukunta, silloin tällöin ruohikosta kuuluneet eläinten aiheuttamat rapsahdukset ja jokunen kaukainen pistoolinlaukaus tai käsikranaatin räjähdys.⁵¹ Samanlainen hiljaisuuden maailma rakentui öisin rintaman läheisyyteen: ”silloin tällöin repäisi yön mustan verhon pikakiväärisuihkun lyhyt terävä ääni”.⁵² Päiväsaikaan rintamalle asettunut hiljaisuus oli pahaenteistä – mitä vihollisen puolella oli tekeillä?

Sodan äänimaailman kuvauksiin kuuluu myös ”Viimeinen konekiväärinauhua”, muistokirjoitus, joka on laadittu viimeiseen mieheen menehtyneen suomalaisen konekivääriosaston kunniaksi. ”Musikaalisuudessaan” se poikkeaa kaikista muista teksteistä; alusta lähtien se on ladattu sinfoniamusiikin metaforilla ja auditiivisilla ilmauksilla:

Kun ensimmäiset auringonsäteet punasivat taivaanrannan, niin alkoi kuulua lentokonemoottorien surinaa. Jo hetken kuluttua saattoi selvästi erottaa taivaalla kolme lentolaihua pommituskoneita. Samassa kuului lentopommien aiheuttamaa sihinää ja heti seurasivat voimakkaat räjähdykset yksi toisensa jälkeen. – – Vihollisen järeä tykistö alkoi toimia. Se oli alkusoitto tuolle vähitellen kiihtyvälle hirmusinfoniale. Kimakoin äänin yhtyivät kenttätykit järeän tykistön kumeean jyrinään konekiväärien kivan rätinän toimiessa tuossa hornanorkesterissa pikkusoittimina. Tykistön toiminta saavutti nopeudessaan hornamaisen vauhdin. Tulistunut metalli vinkui ilmassa. Tykkien jyrinä, konekiväärien loppumaton papatus, terävät kiväärien laukaukset täyttivät äänilään ilman. Maa vapisi tykinammusten räjähdyksistä ja tuntui

Kuva 5. Paavo Pajunen (1904–1940), kivityömiestä ja reservin alikersantti Helsingistä liittyi Espanjassa XI:n prikaatin André-pataljoonan konekiväärikomppaniaan. Hänen vastuullaan oli komppanian 8. konekivääri. Suomeen palattua Pajunen osallistui talvisotaan ja loikkasi joulukuussa 1939 Neuvostoliittoon, missä hän antautui vangiksi. Jenny Pajusen selvityksen mukaan suomalaisten kuulustelijana toiminut Tuure Lehén oli pitänyt Pajusta vakoilijana ja hänet oli teloitettiin tammikuussa vankeileirillä. "Kävin sota-arkistossa 21.1995. Paavo Pajusesta oli 2 pientä korttia. Siirtynyt vihollisen puolelle 14.12. 39. Tuure Lehénin lausunnon perusteella teloitettiin tammikuun alussa. Lehén piti Paavo vakoilijana." Jenny on lisännyt, että "neuvostoliittolaiset epäilivät aina vakoojaksi. Paavo oli antautunut vangiksi. Ohrana epäili, että Paavo olisi lähetetty desanttina takaisin." (Jenny Pajusen selvitys miehensä katoamisesta, Kansan Arkisto). Jyrki Juuselan kirjan perusteella on syytä olettaa että taustalla oli myös jotakin muuta, jotakin mitä Espanjassa tai Molotov–Ribbentrop -sopimuksen jälkeen oli tapahtunut ("vajoaminen yhtenäisyystouhuun") ja hiersi Paavo Pajusen ja Tuure Lehénin välejä. (Juusela 2003, 311–312.). Kuva Kansan Arkisto., Jenny Pajusen kokoelma.

siltä, kuin helvetti olisi avannut tulikitansa. Oli alkanut pirullinen tanssi – hyökkäys.⁵³

Silmin nähden

Ihmisen tärkein aisti on näkö. Näkeminen on yhdistetty länsimaiden historiassa totuuteen, järkeen ja älyyn, lukemiseen ja tietämiseen. Näkemistä pidetään myös maskuliinisena tapana tehdä aistihavaintoja.⁵⁴ Ei ihme, että monissa Espanjan sisällissodan kuvauksissakin näkömielikuvat nousevat keskeisiksi. Ne kohdistuvat espanjalaisiin ihmisiin, propagandajulisteisiin, maisemiin ja kaupunkeihin – ennen ja jälkeen pommitusten. Etenkin heti maahan saavuttuaan vapaaehtoiset kirjoittivat mielellään kaikesta erilaisesta, mitä näkivät. Monet kirjoittivat espanjalaisista kansanihmisistä ja kiinnittivät huomionsa kirkkaisiin väreihin, joita heillä oli vaatteissaan: tytöillä oli sinisiä, punaisia ja punamustia huiveja. Katukuvassa vilisi myssyjä, joissa oli punaiset tupsut, mustia baskereita, joista Suomessakin tuli kommunistin tunnusmerkki ja sinisiä haalareita, jotka kertoivat vallankumouksellisesta asenteesta.⁵⁵ Kataloniassa George Orwell kiinnitti huomionsa kaikkialla liehuneisiin sosialistien punaisiin ja anarkistien punamustiin lippuihin sekä sirppien ja vasaroiden kuviin, jotka symboloivat vallankumousta. Hän kirjoitti olevansa ensimmäistä kertaa kaupungissa, jossa työväki oli ottanut vallan. Ilma-piiri oli hänestä raju ja liikuttava.⁵⁶

Kaikki kirjoittajat kiinnittivät huomionsa kaduille ja seinille levitettyihin suuriin, värikkäisiin propagandajulisteisiin, joissa oli selkeät, helposti tulkittavat kuvat ja muutama hyvin valittu iskusana.⁵⁷ Niillä oli suuri vaikutus lähes lukutaidottomaan väestöön, joka seisoskeli julisteiden edessä hitaasti tavaten niiden sanoja. Julisteiden aiheina toistuivat vihollisen naurettavuus ja tuomitavuus sekä omien joukkojen sankarillisuus, voima ja rohkeus. Fasismi esitettiin kulttuurin ja tiedon vihollisena, mutta tasavaltaisuus niiden suojelijana. Julisteet ohjasivat siviilejä palvelemaan sotaa ja omaa maataan parhaalla tavalla.⁵⁸

Räjähdyksiä ja raunioita

Taisteluista kirjoitettiin paljon. Suomalaisten muistelukset saattoivat alkaa miljöön kuvauksesta, jossa rauhan ja sodan maailmat asetettiin toisiaan vastaan. Katkelma ”Linnoitettu idylli” alkaa tulituksen kohteena olevan Fuentes de Ebron kaupungin luonnehdinnalla: ”Ja tuota kaunista, hymyilevää, auringossa loistavaa kaupunkia meidän täytyi ryhtyä ampumaan kaiken taitomme mukaan. Sellaista on sota.”⁵⁹ Etenkin ensimmäiset taistelukokemukset olivat katsojista vaikuttavia: ”Olin ensi kertaa tykkituloessa. Juhlallinen näky, maata ja kiveä räiskähteli ilmaan, yläpäästä leveämpi savupatsas leijaili hetken räjähdyspaikan yläpuolella.”⁶⁰ Tulitusten kuvaukseen haettiin metaforista sanastoa *Raamatusta*. Se oli kirja, jonka myös vähän kouluja käynyt työläinen tuns. Fuentes de Ebron rintamalla käytiin taistelua, joka toi kirjoittajan mieleen ”Vanhan Testamentin” maailman:

Ilma oli aivan täynnä savua ja tulta. Oikein vanhatestamentillinen tunnelma, maailma oli täynnä tulta ja tulikiveä kuin Sodomassa ja Gomorrassa. Mekin saimme jotakin maalauksellista katseltavaa ja vähän hengähdysaikaa välillä.⁶¹

Myös André Malraux käytti taisteluista Apokalypsin metaforaa, joka viittasi *Raamatun* ”Ilmestyskirjaan” ja sen kuvaamaan hirmuiseen maailmanloppuun.⁶² Näköhavaintoihin liittyi usein voimakkaita tunteita ja fyysisiäkin tuntemuksia, pelkoa ja kauhua sekä yksinäisyyttä. Uskonasiatkin tulivat monille mieleen. Yksin vuorilla vartiossa ollut sotilas kertoi: ”Kyllä siellä ”jumalansa tuns”, kun ei mitään muuta nähnyt kuin silloin tällöin vihollisen tykkien kauhean kirkkaan valonleimahduksen.”⁶³ Myös ihmisyyden alhaiset puolet ilmenivät näköhavaintoina. Viholliskoneet lensivät niin matalalla, että sotilaat näkivät saksalaislentäjien kasvot, kun nämä yrittivät nauraen saada pakenevia sotilaita tähtäimeensä. Toisaalta näköhavaintoihin liittyi hyviäkin tunnelmia. Omille lentäjille hurrattiin onnistuneitten pommitusten johdosta, ja nämä huiskuttivat iloisesti kättään takaisin.⁶⁴

Madridin ja Valencian pommitusten aiheuttamista tuhoista on kuvauksia *Suomen pojat Espanjassa* -antologiassa. Madrid on niissä ikivanha kaupunki, suuri elävä taidemuseo Espanjan sydämessä. Toista vuotta kestäneiden pommitusten jälkeen monet kirkot ja luostarit olivat luhistuneet soraläjiksi ja taideaarteet karsineet suurta tuhoa. Kauheinta oli kuitenkin nähdä siviiliväestön ja heidän kotiensa hävitys. ”Sitä ei voi sanoin kuvata”, toteaa kirjoittaja ja vertaa tilannetta Tampereen valtauksen aikaansaamiin tuhuihin Suomen sisällissodassa.⁶⁵

Pahinta paikallaolijoista oli nähdä ihmisuhreja – siviileitä: naisia ja lapsia. Valencian pommitusten kuvauksessa kerrotaan, kuinka raunioissa työskennelleet pelastusmiehet vetivät esiin siviilien silvottuja ja palaneita ruumiita. Kaduilla seisojia itkeviä ihmisiä. Lapset pitivät kiinni äitiensä hameen helmoista, ”laajentuneissa silmäterissä kauhun ja hämmästyksen ilme”.⁶⁶ Teille ilmestyivät pakolaisten kulkueet, ja kaupungeissa ihmiset kyyristelivät talojen seinustoilla viltteihin kääriytyneinä, nälkäisinä, väsyneinä ja hiljaisina.⁶⁷

Sota katoilta ja lintuperspektiivistä

George Orwell kuvasi sotatapahtumia myös kaupunkisodan epätavallisesta perspektiivistä: Barcelonan kerrostalojen katoilta.⁶⁸ Hän luonnostelee lukijalle kuvan, jossa visuaaliset havainnot katujen muodoista ja väreistä yhdistyvät havaintoihin sodan korvi-asärkevästä äänimaailmasta:

Istuin tavallisesti katolla ja kummastelin kaiken tuon mielettömyyttä. Tähtitornin pienistä ikkunoista oli näköala mailien säteellä – joka puolella uusi näkymä korkeita, kapeita rakennuksia, lasikupoleja ja mielikuvituksellisesti kaareilevia kattoja, joita peittivät kirkkaanvihreät tai heleän kuparin sävyiset kattotiilet. – Ja koko suuri miljoonan asukkaan kaupunki oli lukkiutunut jonkinlaiseen väkivaltaiseen voimattomuuteen, painajaismaiseen meluun ilman liikettä. – Ja koko ajan pirullinen pauke, jonka tuhannet kivirakennukset kertosivat, jatkui jatkumistaan kuin trooppinen rankka-

Kuva 6. Tuskin pystyy kuvittelemaan, kuinka korvia huumaaava jysähdyksen on täytynyt olla ja kuinka kauas kaikki sen tiellä ollut on lentänyt, ennen kuin Ilmapuolustus sanoin ja kuvin -kirjassa julkaistuun kuvaan ikuistunut valtava kuoppa on syntynyt keskelle Madridin kaupunkia. Kuoppa lienee nimenomaan öisen pommituksen tulosta, sillä edellä mainitussa kirjassa kerrotaan: "Pommituslentäjät ovat ilmasodan vaikuttavimmat suorittajat ja sodan palon ensimmäiset sytyttäjät. Päivisin keveäköiden koneiden massaryhminä, öisin raskaiden ja pienemmin yhtymien lentävinä hyökkäysaltoina ne pudottaen pommeja tonnimääriin, kylvävät tuhoa ja turmaa." Kuva kirjasta Ilmapuolustus sanoin ja kuvin. Toim. Kalervo Elomaa. Akateeminen ilmansuojeluyhdistys, SKS:n kirjapaino 1937, 78, 83.

*sade. – – Mitä pirua oikeastaan tapahtui, kuka taisteli ketä vastaan ja kuka oli voitolla? Tätä oli aluksi hyvin vaikeaa saada selville.*⁶⁹

André Malraux kuvaili taisteluja kaikkien aselajien kannalta, mutta ilmasota sai hänen tekstissään erityistä huomiota. Lentäjiä pidettiin aikakauden sankareina, hävittäjien ja pommikoneiden lentäjät olivat näiden korkeinta kastia. Malraux teki itse parhaansa saadakseen tasavaltalaisille lentokoneita ja oli mukana taistelulenkoilla tarkkailijana kymmeniä kertoja. Hänen kuvauksensa olivat vahvasti aistivoimaisia. Niissä on sijansa paitsi pommitusten, räjähdysten ja tulipalojen kuvauksilla myös maalaismaiseman ja kaupunkien miljöökuvauksilla, jotka muistuttivat kohokartan katsomista. Malraux käyttää metaforia ja analogeja uudenlaisen perspektiivin kuvaamiseen:

*Sodan ja rintaman tällä puolen viljankeltainen maa nukkui rauhassa iltapäivän untaan näköpiirin reunasta toiseen, Toledon vuorista Estremaduran kukkuloihin. Tomuisen usvan noustessa aurinkoa vasten vuoriston sivuhaarat ja kukkulat piirtyivät matalina siluetteina taivaanrantaan – – Kaupunki [Bajadoz] näytti yhtä karulta kuin sen oma kallioinen maaperä, alastomalta kuin berberien luuranko Afrikan autiomailla: ei puita kattojen yllä, vain harmaita tiilikattoja auringonvalossa. Ohjaajat katselivat karttojaan – – Heidän alapuolellaan oli vanha espanjalainen kaupunki – – ja kaikki vaikutti niin kuivuneelta, että tuntui kuin ensimmäinen pommi murentaisi tiilikatot ja kiviaidat, talot ja katot tomuksi luiden ja soran hauraasti ropistessa.*⁷⁰

Kuvatessaan pommituksia Malroux käytti vahvaa kuvallista ilmaisua avatakseen useimmille lukijoille vieraan lintuperspektiivin näköalat. Väreillä oli kuvauksessa tärkeä tehtävä:

Pommit, jotka hän pudotti, kiiltelivät valonsäteessä, katosivat näkyvistä ja jatkoivat matkaansa itsenäisinä kuin torpedot. Suuret punaisenkeltaiset tulenleimahdukset alkoivat räjähdellä kuin miinat torilla, jonka savu täytti. Korkeimman liekin yläpuolella tuprahti valkoista savua paksun ruskean savun keskeltä; sitten äkkiä

sitä vasten näkyi mustana, pienenä varjokuvana kuorma-auto, joka teki hurjan voltin ja putosi takaisin marmorisuoniseen pilveen.⁷¹

Malraux'n kiinnostus estetiikkaan ja taideteoriaan näkyy edellä olevasta kuvauksesta, joka esittää pommituksen eräänlaisina tulen, savun, värien ja lentävien esineiden performanssina, ei niinkään ruumiina, raunioina tai kauheutena.

Malraux'n kuvaukset olivat usein kirjaimellisesti korkealentoisia. Hän kirjoitti pilvistä, jotka suojasivat lentäjiä, taivaan kirkkaudesta, joka avautui pilvien yläpuolelta ja siitä ymmärryksestä, mikä syntyi katseltaessa alla olevaa maapalloa:

Jälleen he leijailivat taivaalla, joka kaartui liikkumattomana pilvien yllä. Pilvet näyttivät seuraavan maan kiertoliikettä, tuuli ajoi niitä idästä länteen; aukkoja oli suhteellisen paljon. Yksinään äärettömyydessä he alkoivat kiertää kehää järkkymättömän täsmällisesti kuin tähti.⁷²

Lentäjät tunsivat olevansa kuin planeetta radallaan. Sitten heistä alkoi tuntua siltä kuin koko pilvimaisema olisikin kiertänyt heitä ja he itse olisivat pysyneet paikoillaan. Taivaalla, pilvien yläpuolella todellisuus rakentui toisin. Lentäjät sanoivat tunteensa kehossaan maapallon painovoiman. He kertoivat, että taivaalla heidän yksinäisyytensä oli suurimmillaan, mutta täpärissä taistelutilanteissa myös heidän keskinäinen toveruutensa tiivistyi vahvimmilleen.⁷³

Pahat hajut, oudot maut ja piinaavat tunnot

Erityisesti André Malraux ja George Orwell kiinnittivät huomionsa Espanjan sisällissodan rintamien ja tuhottujen kaupunkien hajumaailmaan. Haavoittuneita ja kuolevia kuljettaneissa, hitaasti etenevissä sairausjunissa matkustajia etoivat eritteiden, veren ja mädän haju. Kaupungeissa palavien talojen katku täytti ilman. Rintamien kuvottavan hajun saivat aikaan kranaattien

räjähdyskatkut ja palamisesta syntynyt savu. Nämä yhdistyivät ulosteiden ja rintamalle jääneiden ruumiiden löyhkään. Orwell paheksui erityisesti sitä, ettei rintamalinjoille tehty kenttäkäymälöitä, vaan löyhkääviä ulosteita oli kaikkialla, jopa taisteluhau-doissa. Hän piti kenttäkäymälöitä sivistysvaltion mittarina.⁷⁴

Länsimaissa hajut ja primitiivisyys on modernin ajan alusta asti yhdistetty toisiinsa, toteaa Hannu Salmi. Ylemmät yhteiskuntaluokat ovat pyrkineet hajuttomuuteen ja ne ovat pitäneet hajuja alempien sosiaaliryhmien ja kansallisuuksien tunnusmerkkinä. Pahat hajut yhdistetään edelleenkin toiseuteen ja vierauteen.⁷⁵ Oliko niin, että juuri vapaaehtoisten esittämät haju- ja makuha-vainnot Espanjasta kertoivat sellaisesta toiseuden ja vierauden kokemuksesta, mikä yhdistetään primitiivisyyteen. Espanjan yhteiskuntaa kuvattiin 1930-luvulla useissa kirjoituksissa feodaaliseksi, ja sen kansaa köyhäksi ja kurjuudessa eläväksi.⁷⁶

Toisaalta sotaan kuului se, että rintamalla miehet olivat likaisia ja haisivat pahalta. He myös kärsivät likaisuudestaan ja syöpäläisistä. Mutta he eivät olisi olleet suomalaisia sotilaita, elleivät olisi keksineet rakentaa saunoja. Kirjoituksissa on useita mainintoja saunomisen ja peseytymisen tuomasta nautinnosta.⁷⁷

Sotilaat kärsivät usein nälästä ja janosta. Sissiretkillä vettä juotiin jopa ojista ja lammikoista, kun vesipullot olivat tyhjentyneet. Nälkää tyydytti syöminen, mutta rintamien ruuat eivät aina miellyttäneet suomalaisia, vaikka muonaa oli. Ruoka-aineet olivat outoja – vieraita vihanneksia, herneitä ja monenvärisiä papuja tarjottiin usein. Purkkipavuista meni vatsa sekaisin. Mutta outoihin makuihin tottui. Monet kertovat syöneensä mielihyvin muu-linlihakeittoa, perunamuhennosta ja säilykelohta. Myös suolattu sianliha ja ”oliivinmarjat” maistuivat. Leipä ja juusto mainitaan haluttuina, samaten harvinaiset kananmunat ja maito, kahvi ja suklaa. Ruokaviiniä tarjottiin runsaasti.⁷⁸

Juhlahetki oli, kun Amerikasta lähetettiin joulupaketti rintamalle erälle osastolle: mansikkahilloa, marmeladia, keksejä ja tupakkaa – parempaa eivät miehet tienneetkään. Viski sen sijaan maistui monista oudolle. Talonpojat toivat sotilaille appelsiineja, omenoita ja viinirypäleitä. Nämä eksoottiset hedelmät koettiin

herkullisiksi – ne kohottivat tunnelmaa Espanjan kansan vieraanvaraisuuden ja hyväntahtoisuuden merkinä.

Kokonaan oma kysymyksensä oli oliiviöljy. Öljyä laitettiin runsaasti kaikkiin ruokiin, mitä suomalaiset vieroksuiivat etenkin alussa. Monesta tuntui siltä, kuin koko Espanjan yllä olisi leijunut oliiviöljyn vahva haju ja jokainen ruokalaji olisi ollut kyllästetty öljyllä. Mutta ajan mittaan siihen tottui, ja lopulta miehet ryyppäsivät öljyä suoraan pullonsuusta.⁷⁹ Suomalaisotilaiden kertomus vieraaseen ruokavalioon tutustumisesta ja sopeutumisesta noudattelee Mark M. Smithin käsitystä siitä, miten eri kulttuurien edustajat omaksuvat helposti virikkeitä toistensa ruokavalioista ja muokkaavat niitä edelleen.⁸⁰

Kylmän ja kuuman, märän ja kuivan vaihtelu oli sekin Espanjan sisällissodan kokeneiden muistissa vahvana. Kylmät talvipäivät vuorilla, Espanjan kylmimmillä seuduilla, saivat huonoissa varusteissa olleet miehet palelemaan. Läkähdyttävä auringonpaiste kesällä uuvutti jatkuvalla janolla ja kovetti maan hankalaksi kaivaa. Sadekausina miehet värjöttelivät märkinä vuorokaudet ympäri sitkeässä savivellissä.⁸¹

Siviiliväestö saattoi lamautua pelosta jatkuvissa pommituksissa, sotilaat tunsivat itsensä kuin koneiksi, jotka tekivät mitä käskettiin, mitään ajattelematta, mitään tuntematta, mitään muuta aistimatta kuin sen hetkisen tulituksen todellisuuden:

Taistelu oli ihan kauhea. Tuntui ihan siltä kuin koko ilma olisi ollut täynnä kuulia ja kuolemaa. Ei siinä ehtinyt ajatella tietoisesti yhtään mitään, ei arvailla, tulisiko oma vuoro jo tänään vai huomenna, kun tovereita kaatui sivuilla ja edessä yhtämittaa. Siinä ei enää ajattele yhtään mitään, ampuu ja suojelee vaistomaisesti omaa henkeään, niin kuin tekisi mitä muuta työtä tahansa, sokeasti, tarmokkaasti, hammasta purren, tähtää tarkasti, kylmästi, ei tunne mitään, ei ajattele mitään, ei ajattele mitään muuta kuin hyvää osumista, mahdollisimman tiheätä koneen syöttämistä ja laukaisemista.⁸²

Kuva 7. Suomen Sosialidemokraatti -lehti julkaisi 11.7.1937 kirjoituksen "Suomalaisiakin mukana Espanjan taisteluissa". Kirjoituksen kuvitukseksi oli tämä kuva ja sen kuvatekstissä todetaan: "Suomalainen kivityömiestä on vaihtanut ammattia: hoitelee konekivääriä hallituksen rintaman etulinjoilla Espanjassa." Nimetön kivityömiestä on Paavo Pajunen. Kuva Kansan Arkisto.

Aistihavainnot sodan kokemuksessa

Espanjan sisällissotaan osallistuminen oli äärikokemus kaikkein vakaumuksellisimmillekin aatteen miehille. Espanjan yhteiskunta oli myllerryksessä, ja sisällissodan maailma oli kaoottinen. Rintaman todellisuus oli sekava ja vaikeatulkintainen. Vapaaehtoiset joutuivat selviytymään oudossa ympäristössä ja tilanteissa maan kulttuuria ja tapoja tuntematta, ja outoutta lisäsivät lukuisat vieraat kansalaisuudet ja kielet. Kansainväliset prikaatit koottiin monista kansallisuuksista, ja miehet oppivat puhumaan hiukan espanjaa ja muiden eurooppalaisten kielten sekamelskaa.

Tällaisissa paineenalaisissa tilanteissa ja uusissa ympäristöissä aistihavainnot, eleet, ilmeet ja muu ei-kielellinen viestintä saa-

vat uusia kommunikatiivisia tehtäviä. Aistiherkkyys korostuu ja havaitseminen on kokonaisvaltaisia. Aistien kommunikatiiviset tehtävät saattavat jäsentyä uudelleen, kun liikutaan vieraassa ympäristössä, kuten Hannu Salmi ja Bruce Johnson korostavat. Aistit sovittautuivat muuttuneisiin olosuhteisiin niitä tulkitsemaan ja ymmärtämään, ja ne voivat vaihtaa tehtäviään keskenään. Kokija tulkitsee aistihavainnot kuitenkin aina oman kulttuurinsa ohjaamana.⁸³

Etenkin kielitaidottomat suomalaiset olivat aistiensa varassa, kun he koettivat saada selvän ympärillä tapahtuvasta, mutta myös heitä lukeneemmat kansainväliset kirjailijat törmäsivät vieraaseen kulttuuriin. Ehkä juuri siksi aistihavaintoihin pohjautuvat muistikuvat tulevat niin vahvasti esiin, etenkin rintamaoloissa laadituissa kirjoituksissa. Sävelet ja sodan erilaiset, tilannesidonaiset teknologiset äänet jäivät myös helposti mieleen poikkeuksellisuutensa vuoksi ja siksi että niihin liittyi jännitystä ja vahvoja tunteita.

Sävelmät vaikuttivat tunteisiin innostavasti, yhteenkuuluvuutta lujittaen ja motivaatiota lisäten. Taistelujen äänet varoittivat vaarasta ja ohjasivat valppauteen. Mutta visuaalisesti painotuneilla silminnäkijäkuvauksillakin on merkityksensä, etenkin kun tavoitteena oli antaa kokonaisvaikutelma kylistä ja kaupungeista tai luoda tilannekatsaus sotatapahtumista ja tärkeistä taisteluista. Kuvaukset, jopa yksittäiset virkkeet, oli kyllästetty eri aistien välittämällä havainnolla. Tässä ne muistuttivat monesti matkakirjojen kuvauksia, joissa uudenlainen ympäristö saa aistit herkistymään hienovireiseen, uutta oivaltavaan ympäristön tarkkailuun.⁸⁴

Eniten kirjoituksissa ja muistikuvissa tuotiin esiin erikoisia ja uudenlaisia aistihavaintoja.⁸⁵ Kun asettaa aistihavainnot kronologiseksi jatkumoksi, huomaa, että ne limittyvät vaihtuviin tunnelmiin ja mielialoihin. Alkuvaiheen huuma ja toiveikkuus häipyivät sodan jatkuessa ja sotamenestyksen kääntyessä tappioiden sarjaksi. Mielialat laskivat katkeriksi ja pettyneiksi jatkuvan ase- ja ammuspuolan sekä eri ryhmittymien, esimerkiksi kommunistien ja anarkistien sisäisten välienselvittelyjen vuoksi. *Suomen*

pojat Espanjassa -kirjassakin painoutuivat lopulta sodan arjen kuvaukset ja kovien taistelujen ankaruus.

Espanjan sisällissodan jälkeen André Malraux'n poliittiset näkemykset lientyivät. Upton Sinclairin näkemykset eivät alun alkaenkaan olleet kovin radikaaleja. George Orwell säilytti sosialistisen maailmankatsomuksensa, mutta pettyi vallankumoukseen, sisällissodan välienselvittelyihin ja eri ryhmittymien väliinseen epäluottamukseen. Haavoittuminen ja joutuminen kommunistien hampaisiin sai hänet lähtemään Espanjasta kotiin Englantiin niin pian kuin se oli mahdollista:

Minulla oli suunnaton halu päästä irti tästä kaikesta kaameasta poliittisesta epäluulosta ja vihan ilmapiiristä, aseistettujen miesten täyttämistä kaduista, ilmahyökkäyksistä, taisteluhaudoista, kirskuvista raitiovaunuista, maidottomasta teestä, öljyisestä ruuasta ja savukepulasta – lähes kaikesta, minkä olin oppinut yhdistämään Espanjaan.⁸⁶

Mutta niin paljon hänellä oli kuitenkin tunnesiteitä kaikkeen tapahtuneeseen, että heti Espanjan rajan ylitettyään hän huomasi ikävöivänsä Espanjaa ja sen kansaa. Hän toivoi, että olisi jäänyt sinne vangittavaksi yhdessä muitten kanssa.⁸⁷

Aistihavaintojen kirjaamisen kannalta on kiintoisaa, että hän tilitti kirjansa lopussa myös kykyään tallentaa Espanjan kokeuksiaan. Vaikka hänen tekstissään on paljon aistihavaintojen representaatioita, hän toteaa itsekriittisesti, että on vain osittain pystynyt taltioimaan tekstiinsä kokemaansa tunnetta, johon erilaiset aistihavainnot olivat vaikuttaneet:

Siihen [tunnetilaan] sekoittuu näkyviä, tuoksuja ja ääniä, joita ei voi välittää kirjoittamalla: taisteluhautojen haju, vuoriston auringonnousut, jotka ulottuivat jonnekin mittaamattomiin kaukaisuuksiin, luotien jäinen rätinä, käsikranaattien jyrähdykset ja leimahdukset: Barcelonan aamujen valo ja saappaiden tömähely kasarmien pihalla...⁸⁸

Myös Malraux lopetti romaaninsa aistihavaintoihin – ääniin, jotka hän yhdisti erästä henkilöön, Manuelia, kuvatessaan oman itsen löytämiseen. Tuhoisan taistelun jälkeen Manuel kuuli vain lähteiden solinan, johon sekoittui pianon soittoa eri puolilta kaupunkia. Pianoilla pimputettiin yksinkertaisia romansseja eikä kukaan enää soittanut ”Internationalia”. Manuel oli luullut vieraantuneensa musiikista sodan melskeessä. Nyt hän huomasi, ettei kaivannut mitään muuta niin paljon kuin musiikkia. Hän löysi gramfonin ja levyjä, joilla oli klassista musiikkia. Hän alkoi kuunnella Beethovenin ”Jäähyväissonaattia”. Musiikin vaihtelevat tempot kietoutuivat hänen menneisyyteensä ja puhuivat samaa kuin kaupunki hänen ympärillään.⁸⁹ Pianosonaatti päättyi jälleennäkemisen riemukkaisiin tunnelmiin, perspektiivi avautui uuteen suuntaan. Manuel tunsi tulleen tietoiseksi itsestään ja kaikkien taisteluissa mukana olleiden läsnäolosta: ”Hän ymmärsi nyt heidän kohtaloidensa rajattomat mahdollisuudet”.⁹⁰

Lähteet

Alkuperäislähteet

Malraux, André (1983): *Toivo (L'Espoir [1937])* Suom. Väinö Kirstinä. Tammi, Keltainen kirjasto, Helsinki.

Orwell, George (1974): *Katalonia, Katalonia. (Homage to Catalonia, 1938, suom. Taisto Nieminen)* Porvoo, Helsinki WSOY.

Sinclair, Upton (1937): *Taistelu Madridista (No Pasaran!: A Novel of Battle of Madrid)*. Suom. Niilo Wadenström) Helsinki, Kirjailijain kustannusliike.

Suomen pojat Espanjassa (1939): Toimituskunta Viljo Kajava et al. Toimitussihteeri Jarno Pennanen. Hilkka Viitanen, Helsinki.

Tutkimukset

- Aho, Mikko (2006): *Espanjan asia on meidän. Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda Espanjan tasavallan puolesta Espanjan sisällissodan 1936–1939 aikana*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.
- Anderson, Ben (2002): "A Principle of Hope: Recorded music, Listening practices and Immanence of Utopia." *Geografisk Annaler*, B. Vol 84, no 3/4/2002, 211–227.
- Beever, Antony (2006): *Taistelu Espanjasta. Espanjan sisällissota 1936–1939*. (The Battle for Spain. Spanish civil War 1936–1939). Suom. Matti Kinnunen. WSOY, Helsinki, 2006.
- Bourke, Joanna (2006): "Uusi sotahistoria." *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki, Jyväskylä.
- Johnson, Bruce ja Cloonan, Martin (2009): *Dark Side of the Tune. Popular music and violence*. Ashgate e-book.
- Johnson, Bruce ja Salmi, Hannu (2012): "Aistien historia. Kohteet ja menetelmät." *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala ja Rami Mähkä. Cultural History – Kulttuurihistoria 10. Turku, 82–106.
- Juusela, Jyrki (2003): *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa*. Atena-kustannus, Jyväskylä.
- Järviluoma, Helm (2005): "Äänimaisema ja sosiaalinen muisti." *Kuultava menneisyys. Suomalaisen äänimaiseman historiaa*. Toim. Outi Ampuja ja Kaarina Kilpiö. Turun historiallinen yhdistys.
- Kivimäki, Ville (2006): "Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa." *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksen talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki, Jyväskylä.
- Levitas, Ruth (2010): *The Concept of Utopia*. Oxford, Peter Lang, 2010a
- Levitas, Ruth (2010): "In eine bess're Welt Entrückt: Reflection on Music and Utopia." *Utopian Studies* Vol 21, no 2/2010, 215–231, 2010b
- Männistö-Funk, Tiina (2009): "Säveltulva kaupungeissa – Gramofonimusiikki uudenlaisena kaupungin äänenä ja makukysymyksenä Helsingissä 1929". *Ennen ja nyt. Historian tietosanomat*. Helmikuu 2009.

- Preston, Paul (2008): *We Saw Spain Die. Foreign Correspondents and Spanish Civil War*. Constable & Robinson Ltd. London.
- Salmi, Hannu (2001): ”Onko tuoksuilla ja äänillä menneisyys? Aistiympäristön historia tutkimuskohteena.” *Kulttuurihistoria – Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. SKS, Helsinki, 339–357.
- Smith, Mark M (2007): *Sensory History*. Berg, Oxford, New York.

Viitteet

- 1 Salmi korostaa, että länsimaissa aistimellisuus on liitetty ruumiillisuuteen, erotuksena henkisestä ja sielullisesta. Salmi 2001, 339.
- 2 Johnson ja Salmi korostavat aistielämysten ja tunteiden yhteen kietoutumista: esimerkiksi kivun, tuskan ja kärsimyksen kokemukset ovat aistimellisia, mutta samalla ne kytkeytyvät laajempaan tunteiden rekisteriin. Johnson ja Salmi 2012, 88.
- 3 Vaikka suurin osa Espanjan sodan kuvauksista ja muisteluista on tasavaltalaisten näkökulmasta kirjoitettuja, voisi aihetta lähestyä myös kansallismielisten suunnalta. Esimerkiksi suomalainen Carl von Haartman, joka toimi Francon joukoissa pataljoonankomentajana, julkaisi muistelmansa *En nordisk Caballero i Francos Armé* (1939).
- 4 Huomion kiinnittämisestä yksilöiden kokemuksiin taisteluissa ja näiden kokemusten merkitysten tutkimuksesta uudessa sotahistoriassa, ks. Bourke 2006, 29–32.
- 5 Ns. kulttuurihistoriallista sotahistoriaa on tehty 1970-luvulta angloamerikkalaisessa maailmassa ja viime aikoina myös Saksassa, jossa sillä on läheinen suhde ns. kokemushistoriaan. Ks. tarkemmin Kivimäki 2006, 73.
- 6 Orwell 1974, 12.
- 7 Sundström: ”Poliittinen kehitys: Kun vapauden kellot kutsuivat – Kansainvälinen prikaati”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 30–31.
- 8 Orwell 1974, 116.
- 9 Orwell 1974, 54; Sinclair, 1937, 206, 238.
- 10 Espanjan sisällissota käytiin Espanjan toisen tasavallan vapailla vaaleilla valitun hallituksen ja kenraali Francon kansallismielisten kapinallisten välillä 1936–1939. Aluksi 27 maata liittyivät puuttumattomuussopimukseen, mutta koska Saksa ja Italia avoimesti rikkoivat sitä tukemalla Francon joukkoja, alkoi Neuvostoliitto tukea tasavaltalaisia. Komintern avusti kansainvälisten vapaaehtoisprikaatien kokoamisessa. Kaikkiaan 52 maasta lähti 45 000

vapaaehtoisia taistelemaan tasavaltalaisten rinnalle, eniten Ranskasta ja Puolasta, mutta myös Yhdysvalloista, Britanniaista ja esimerkiksi Suomesta. Määrä vaikuttaa suurelta, mutta itse asiassa Franco sai tukijoita muualta enemmän, 150 000. Tasavaltalaisissa joukoissa taisteli separatisteja, liberaaleja, sosialisteja, anarkisteja ja kommunisteja. Sodan tappiot olivat mittavat, kaikkiaan noin puoli miljoonaa kuollutta. Näistä 200 000 menehtyi taisteiluissa, 130 000 teloitettiin, noin 35 000 kuoli pommituksissa ja nälkään.

- 11 Espanjan sisällissodasta nimenomaan propagandasotana suomalaisen lehti-kirjoittelun näkökulmasta, ks. Aho 2006, passim.
- 12 Antony Beevor luettelee Espanjan sisällissodan aikana maassa vierailleita ulkomaisia kirjailijoita ja toimittajia: Ernest Hemingway, John Dos Passos, Pablo Neruda, W. H. Auden, Stephen Spender, Cecil Day-Lewis, Herbert Read, Georges Bernanos, Antoine de Saint-Exupéry, Louis Aragon ja Paul Elouard. André Malraux, George Orwell, John Cornford ottivat osaa taisteluihin. Beevor 2012, 351. Ks. myös Preston 2008, passim.
- 13 André Malraux (1901–1976) oli ranskalainen kirjailija, taiteen ja kulttuurintutkija, joka 1930-luvulla tunsı vasemmistosympatıaa, kannatti Ranskan kansanrintamaa ja tuki Espanjan sisällissodassa tasavaltalaisia organisoimalla näille lentokoneita. George Orwell (1903–1950) oli brittiläinen kirjailija, esseisti, sanomalehtimies ja älyllisestä rehellisyydestään tunnettu kulttuuri- ja yhteiskuntakriitikko. Hän oli vakaumukseltaan Stalinia vastustanut sosialisti. Upton Sinclair (1878–1968) tuli tunnetuksi yhteiskunnallisesti kantaottavista romaaneistaan Yhdysvalloissa. Hän erosi sosialistipuolueesta vuonna 1934 pysyen vakaumukseltaan sosialistina, vaikka poliittisesti kannattikin demokraatteja.
- 14 Suomalaisia tai suomalaistaustaisia vapaaehtoisia lähti Espanjaan 225, Suomesta noin 70. Näistä kaatui kolmannes. 80 % suomalaisista oli vakaumukseltaan kommunisteja, useimmat työläisiä tai merimiehiä. Suomalaisista vapaaehtoisista ks. tarkemmin Juusela 2003, passim.
- 15 Esimerkiksi *Kirjallisuuslehdessä*, *Suomen Sosialidemokraatissa* ja *Merimieslehdessä* julkaistiin suomalaisten sotilaiden lähettämiä rintamakuvauksia ja kirjeitä.
- 16 Kirjan tarkoituksena oli kerätä rahaa sodassa haavoittuneille. Toimituskuntaan kuuluivat muun muassa tunnetut vasemmistoälymystön runoilijat Viljo Kajava, Arvo Turtiainen, Elvi Sinervo ja Katri Vala, kansanedustaja Cay Sundström ja kulttuurivaikuttaja Hella Wuolijoki. Mukana oli myös Espanjassa taistellut Paavo Pajunen, jonka kynänjälki näkyy monissa anonyymeissäkin teksteissä.
- 17 Salmi ja Johnson puhuvat akustisesta kulttuurihistoriasta, jota voidaan tietoisesti tutkia visuaalisen kulttuurihistorian vastinparina ja ehkä vastakohtanakin ja kiinnittää huomiota eri aistein hahmotetun kokemuksen eroihin. Akustisen historian tutkiminen on sitäkin kiinnostavampaa, kun 1800–1900-lukuja on pidetty nimenomaan katsomisen kulttuurin kautena.

- Johnson & Salmi 2012, 92. Modernin ajan äänimaisemasta, ks. Smith 2007, 54–55.
- 18 Vapaaehtoisjoukkojen koulutus vei aikansa. Ase- ja ammuspula hidasti osaltaan joukkojen järjestämistä taisteluvalmiuteen.
 - 19 Pajunen: ”Juna kulkee Espanjassa”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 79.
 - 20 Anonyymi muistelija: ”Lapset ojensivat viininassakoita”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 69.
 - 21 Anonyymi muistelija (todennäköisesti Lauri Vilenius): ”Niin kuin tulisin vain voittoa katsomaan”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 77. Myös Paavo Pajunen kirjoitti pikkulapsesta, joka huusi heille ”Talud”, kun ei osannut vielä sanoa s-äännettä. Pajunen: ”Juna kulkee Espanjassa”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 79.
 - 22 Sinclair 1937, 204, 206, 218.
 - 23 Anonyymi muistelija, ”Skandinaavinen pataljoona lähtee Terueliin”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 99.
 - 24 Anonyymi muistelija, ”Lähtölauluja”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 92.
 - 25 Anonyymi muistelija: ”Skandinaavinen pataljoona lähtee Terueliin”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 99.
 - 26 Malraux 1983, 262.
 - 27 ibid. Myös Upton Sinclairilla on vaikuttava kuvaus ”Kansainvälisen” laulamisesta. Amerikkalaiset pitivät Madridin taistelussa hallussaan kaksi viikkoa erästä saviojaa ja kun tulitus välillä taukosi, he lauloivat ”Kansainvälistä”. Sinclair 1937, 238.
 - 28 Esimerkiksi Kreikassa laulettiin sotalauluja jo 400 ekr. Johnson & Cloonan 2009, 4, 124, 148–149; Johnson 2009, 50; Johnson & Salmi 2012, 98.
 - 29 Jacques Attali on esittänyt nämä ajatukset; ks. Tiina Männistö-Funk 2009, 13.
 - 30 Marseljeesista, ks. Johnson 2009, 96. Ernst Bloch näki musiikin eräänä utopistisuuden muotona, ks. Levitas 2010a, 99–100; Levitas 2010b, 220–221.
 - 31 Orwell 1974, esim. 11–12, 120.
 - 32 Malraux 1983, 108–109, 118–119. Toinen suosittu laulu oli anarko-syndikalistisen ammattiliiton CNT:n tunnussävel ”A Las Barricadas”. ”Ay Carmelaa” laulettiin useilla sanoituksilla, mm. ”El Ejército del Ebro” ja ”Viva la Quince Brigada”. Jälkimmäinen version otti myös amerikkalaisten Abraham Lincoln -pataljoona tunnussävelekseen, ja se on jäänyt elämään yhtenä Espanjan sisällissodan parhaiten tunnetuista muistoista esimerkiksi Peter Seegeerin esittämänä. Sanoituksen sisältö tiivistyy Arja Saijonmaan suomenkielisessä versiossa seuraavaan: ”Viidennen prikaatin maine/ Rumbala Rumbala Rumbala./ Kiiirinyt on kaikkialle, oi Manuela, oi Manuela./ On vihollisena meillä – – /Fasistien palkkajoukot. Yachmaran rintamalla./ Puuttuu meiltä

lentokoneet, puuttuu tankit/ – – Pian vie tiemme Espanjasta/ – – Uusille rintamille/ – – Viidennen prikaatin maine/ – – Kiirinyt on kaikkialle.)

- 33 Orwell 1974, 11, 116–120.
- 34 Anonyymi muistelijä: ”Kukin lauloi synnyinmaansa kielellä”. *Suomen pojat Espanjassa*, 1939, 149.
- 35 Paavo Pajunen: ”Päiväkirjaa Espanjassa”, *Kirjallisuuslehti* 18–20/ 1937, 294.
- 36 Malraux 1983, esim. 108–109.
- 37 Männistö-Funk 2009, 1,6,8,11, 13. Männistö-Funk on todennut, että gramfonimusiikkia Suomessa vastustivat sekä oikeisto että vasemmisto, keskiluokkaiset ja työväenluokkaiset lehdet. Jazzia pidettiin outona ja vieraana.
- 38 Äänimaiseman muuttumisesta äänitetyksi äänimaisemaksi Yhdysvalloissa 1900–1930-luvuilla, ks. Järviluoma 2009, 54–55. Uusien ääniteknologioiden avulla luodut identiteetit voivat järkyttää yhteiskunnan välisiä valtasuhteita ja äänimaiseman muuttuminen muuttaa myös todellisuuden rakentumista ihmisten mielessä, ks. tarkemmin Männistö-Funk 2009, 15.
- 39 Orwell 1974, 11, 48. Myös Etelä- ja Pohjois-Korean välisessä sodassa käytettiin kaiuttimia. Ks. Johnson 2009, 33.
- 40 Malraux 1983, 37, 40–50, 174.
- 41 Johnson & Salmi 2012, 103–104.
- 42 Anonyymi muistelijä: ”Aragonia: Hyökkäys”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 130.
- 43 Samankaltaisia kuvauksia oli myös ensimmäisestä maailmansodasta. Kaasuhyökkäyksen kokeneet kuvailivat ääntä kovimmaksi koskaan kuulemistaan. Heistä tuntui kuin sadat paholaiset olisivat moukaroineet aivoja ja ruumis oli alkanut täristä äänen seurauksena. Johnson 2009, 51–52.
- 44 Anonyymi muistelijä (todennäköisesti Paavo Pajunen): ”Valencia palaa”, *Suomen pojat Espanjassa*, 1939, 276.
- 45 Johnson & Salmi 2012, 97.
- 46 Junkers Ju 87 Stuka otettiin käyttöön ensimmäisen kerran helmikuussa 1937. Siitä tuli Saksan ilmavoimien kuuluisin syöksypommittaja toisessa maailmansodassa. Sireenit oli sijoitettu siipien alla oleviin jarruihin ja ne ulvoivat automaattisesti aina, kun kone jarrutti syöksyssä tasatakseen nopeuttaan.
- 47 Anonyymi muistelijä, ”Aragonia: Joutavia tapauksia”, *Suomen pojat Espanjassa* 134; Pekkalin, ”Lapset”, *Suomen pojat Espanjassa*, 1939, 187.
- 48 Esim. Paavo Pajunen, ”Valencia”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 177, 274. George Orwell kuvasi pään yli lentävien harhaluotien ääntä punajalkaviklojen vihellyksen kaltaiseksi. Orwell 1974, 31.
- 49 Anonyymi muistelijä, ”Aragonia: Piikkilankasoitin”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 128.

- 50 Sissien tehtävänä oli vaikeuttaa vihollisen toimintaa esimerkiksi räjäyttämällä siltoja ja junia. Sissitoimintavalmiudet kuuluivat kommunistien koulutukseen. Ernst Hemingway kertoo romaanissaan *Kenelle kellot soivat* rintamantakaisesta sissitoiminnasta tasavaltalaisten puolella.
- 51 Paavo Pajunen: ”Vanha mylly” *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 208; Valter: ”Partisaanit – rohkeat pojat”, *Suomen pojat Espanjassa*. 220.
- 52 Anonyymi muistelija ”Neljä vuorokautta saarroksissa Gandesan luona: Yksinäinen mies näkee Ebron”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 320.
- 53 Kyseessä oli Kauko Knihtilän ryhmä. Teppo Ilja: ”Viimeinen konekivääri-nauha” *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 305. Teppo Ilja -niminen suomalainen ei osallistunut Espanjan sisällissotaan. Hänen henkilöllisyytensä ei ole selvinnyt.
- 54 Näkemisen historiaa on myös tutkittu enemmän kuin muiden aistien historiaa. Smith 2009, 9, 19–21, 23.
- 55 Esim. Sinclair 1937, 186–200.
- 56 Orwell 1974, 10.
- 57 Esim. Sinclair 1937, 186–200.
- 58 Näitä julisteita toi sosiaalidemokraattien kansanedustaja Cay Sundström Suomeen toistakymmentä kappaletta. Ne ovat Työväen Arkistossa. Mikko Aho on esitellyt niitä, ks. tarkemmin Aho 2006, 9, 11, 29, 40, 64, 74, 75, 82, 83, 91, 112, 120, 126.
- 59 Anonyymi muistelija: ”Aragonia: Linnoitettu idylli”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 129.
- 60 Anonyymi muistelija: ”Nord Pool”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 106.
- 61 Anonyymi muistelija: ”Nykyajan pelastavat enkelit”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 127–128.
- 62 Malraux 1983, 115.
- 63 Anonyymi muistelija: ”Saveen juuttunut armeija”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 127.
- 64 Esim. Anonyymi muistelija: ”Nykyajan pelastavat enkelit”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 128.
- 65 Anonyymi muistelija: ”Madridia ammutaan”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 182.
- 66 Anonyymi muistelija (ilmeisesti Paavo Pajunen): ”Valencia palaa” *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 276.
- 67 Paavo Pajunen: ”Juna kulkee Espanjassa”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 80.
- 68 Aistien historiasta kirjoittanut Mark M. Smith korostaa maalaustaiteen perspektiiviopin vaikutusta siihen, miten maisemaa on totuttu katsomaan renessanssiajasta alkaen. Ks. tarkemmin Smith 2009, 22.
- 69 Orwell 1974, 141–142.

- 70 Malraux 1983 94–95.
- 71 Malraux 1983, 99.
- 72 Malraux 1983, 141.
- 73 Ibid.
- 74 Malraux 1983, 210, 224; Orwell 1974, 22, 37.
- 75 Salmi 2001, 343. Johnson & Salmi 2012, 85. Ks. myös Smith 2007, 59–60, 66–74.
- 76 Etenkin talonpoikien köyhydestä ja yksinkertaisesta elämästä savimaajoissa, joissa ihmiset ja eläimet elivät samoissa tiloissa, oli myös kuvauksia. Esim. Paavo Pajunen kertoi Espanjan köyhydestä tekstissään ”Päiväkirjaa Espanjassa”. *Kirjallisuuslehti* 18–20. 1937, 294–296.
- 77 Esim. Anonyymi muistelija: ”Sauna Berulassa”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 195–196. Syöpäläisistä, ks. esim. Orwell 1974, 84.
- 78 Ruuista; ks. *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 35, 74, 78, 86, 93, 108, 128, 164, 168, 209, 253, 268.
- 79 Ibid.
- 80 Smith mainitsee esimerkkinä Pohjois-Amerikan intiaanien ja siirtolaisten kohtaamisen, joka vaikutti kummankin ruokailutottumuksiin. Smith 2007, 86–87.
- 81 Esim. Anonyymi muistelija: ”Nord Pool”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 101–110, 126; Anonyymi muistelija: ”Aragonia: Saveen juuttunut armeija”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 210.
- 82 Anonyymi kirjoittaja: ”Aragonia. Taistelu kirkossa ja kirkkomaalla”, *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 122.
- 83 Johnson & Salmi 2012, 82, 85–86.
- 84 Matkakuvauksien aistihavainnoista, ks. Salmi & Johnson 2012, 86.
- 85 Helmi Järviluoma on todennut äänimaisematutkimuksessaan, että erityisesti kollektiivisesti muistetaan parhaiten uudet ja tavallisuudesta poikkeavat kuulohavainnot. Ajatusta voi minusta soveltaa aistimaailmaan laajemminkin. Ks. Järviluoma 2005, 76.
- 86 Orwell, 1974, 214.
- 87 Orwell 1974, 246.
- 88 Orwell 1974, 246.
- 89 Kohtaukseen sopii hyvin Ben Andersonin ajatus levyjen kuuntelun yhteydestä utopian kokemukseen. Anderson 2002, 224.
- 90 Malraux 1983, 471–472.

Kansainvälisen Prikaatin vapaaehtoisia sotilaita yhteiskuvassa Albaceten kaupungissa, lähellä Valenciaa heinäkuussa 1937. Takana: Vennberg (ruotsalainen, kaatui Teruelissa), ? (ruotsalainen), Richard Pikka (virolainen, kaatui Kataloniassa 1938), Sulo Paaso (Tornio), ? (tanskalainen), Vilho Vajus-Anttila (Helsinki), keskellä: Pikka (virolainen, kaatui Kataloniassa 1938?), Sauveauk (virolainen), Sauli Lassila (kaatui Suomessa 1940), edessä: Ahti Lassila (kaatui Ebrolla), Hugo Koski (Helsinki), Valentin Vattulainen (Helsinki, kuoli Valencian sairaalassa).

Jyrki Juusela mainitsee kaikkien kuvassa olevien suomalaisten kuuluneen sissijoukkoihin, joten saattaa olla että kuvassa on XI prikaatin sissijoukkue. (Juusela 2003, Henkilöhakemisto, 425-446). Kuva Kansan Arkisto.

Jason Gurney kansainvälisten prikaatien myytin kaatajana

Jason Gurney (1910–1973), Lontoon Chelseassa asunut kuvanveistäjä, taisteli Espanjan sisällissodassa tasavaltalaisten puolella yhdeksän kuukautta vuosina 1936–1937. Rintamalla haavoittunut Gurney kirjoitti kokemuksestaan muistelmat, jotka hänen leskensä Judith Gurney julkaisi vuonna 1974 nimellä *Crusade in Spain* (*Ristiretki Espanjaan*. Suom. Marko Home, Desura, Helsinki 2000). Haavoittumisen takia Gurney joutui jättämään kuvanveiston. Muuta tietoa hänen myöhemmistä vaiheistaan ei löydy.

Gurneyn teos on kriittisyydessään ja suorapuheisuudessaan vailla vertaa. Hän tekee parhaansa murtaakseen tasavaltalaisten puolella taistelleiden kansainvälisten prikaatien gloorian, päinvastoin kuin edellä olevassa artikkelissa mainitut Upton Sinclair ja André Malraux, jotka nimenomaan rakensivat sitä romaaneissaan. Sinclairin *Taistelu Madridista* (1937) on otteeltaan suoraan naivin ihannoiva kuvaus idealisteista, jotka lähtivät Abraham Lincoln prikaatiin Espanjan tasavaltaa puolustamaan ja myös Malraux'n *Toivo* (1937) korostaa kansainvälisten prikaatien keskinäistä solidaarisuutta ja esimerkillisyyttä. Kumpikin näistä kirjoitettiin vuonna 1937, jolloin tasavaltalaisilla oli vielä toivoa ja optimismiin oli toisaalta aihettakin, mutta samaan aikaan ajoittuvat myös Gurneyn kokemukset, joista ei toivo pilkahtanut.

Noihin vuosiin sijoittuu myös George Orwellin omakohtaisesti koettu *Katalonia, Katalonia* (1938), joka alkaa innostunein ja optimistisin tunnelmin, mutta päättyy kriittisiin, turhautuneisiin mielialoihin. Gurneyn ja Orwellin näkemykset lähenevät monin

kohdin toisiaan, esimerkiksi tilanteiden kaoottisuuden kuvauksissa ja vastenmielisyydessään kommunisteja ja Neuvostoliittoa kohtaan. Heidän kirjoitustapansa muistuttavat myös toisiaan – kumpikin kirjoitti terävän analyttisesti, jopa purevasti. Kummankin teksteissä kuvataan myös samoja Espanjan sisällissodan erikoisuuksia, kuten sitä, että kaupunkisodan taistelijat ajoivat raitiotievaunuilla ammuskelemaan vastapuolta ja palasivat niillä myös kotiin syömään päivällistä. Taisteluiden väliset ajat elettiin normaalia kaupunkilaiselämää.¹ Itse asiassa Gurney tunsikin Orwellin teoksen, hän viittaa siihen omassa kirjassaan.

Näkökulma teokseen

Ristiretki Espanjaan on teos, jota voi lukea esimerkiksi aistien ja tunteiden tutkimuksen näkökulmasta. Gurney tarjoaa tämän näkökulman itsekin. Hän sanoo, ettei pitänyt itseään intellektuellina vaan taiteilijana ja että hän oli kiinnostunut ”lähes yksinomaan asioiden tunteellisista ja aistillisista ominaisuuksista”.² Ennen Espanjaan lähtöä hänen elämänsä oli täyttynyt – tässä järjestyksessä: naisista, kavereista, ryypämisestä ja kuvanveistosta. Uraansa aloittelevana kuvanveistäjänä häntä kiinnosti erityisesti ihmisvartalo, jonka anatomiaan hän perehtyi huolella – teoriassa ja käytännössä.³

Gurney luonnehtii itseään taustaltaan keskiluokkaiseksi radikaaliksi, joka halusi Marxin *Kommunistiseen manifestiin* perustuen yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta ja tasavertaisuutta. Marxin pääteoksia hän ei jaksanut lukea eikä kestänyt kommunisteja, joille puolue oli ylin, aina oikeassa oleva auktoriteetti. Gurney lähti Espanjaan taistelemaan oikeudenmukaisuuden ja vapauden puolesta. Hän oli valmis kuolemaan vakaumuksensa vuoksi. Hän luonnehti itseään radikaaliksi. Jos kysyttiin, mitä vasemmistolaisuuden suuntausta hän edusti, hän mainitsi olevansa marxilainen.⁴

Järkyttävä sodan todellisuus

Jason Gurney kertoo, että hänen aivan ensimmäiset vaikutelmansa Espanjasta ja espanjalaisista olivat valoisia ja innostuneita. Mikä sai Gurneyn idealismin sammumaan? Lyhyesti sanottuna kaikki se mielivalta ja väkivalta, jota hän näki: huonosti johdettu sodankäynti ja miesten tarkoitukseton tappaminen Jaraman rintamalla, siellä olon ensimmäisistä päivistä alkaen. Gurney taisteli aluksi brittipataljoonassa, joka kärsi Jaraman rintamalla suuret miestappiot. Gurney mainitsee kahden kolmasosan kaatuneen. Tilanne muuttui niin epätoivoiseksi, että sotilaiden moraalinen selkäranka oli katketa – heiltä vaadittiin yltiöpäistä rohkeutta, sankaritekoja ja itsensä uhraamista kerta toisensa jälkeen, vaikka aseistus oli surkea, komento huono ja sotilaat osaamattomia. Luvattuja tukijoukkoja – lentokoneita, tykkeitä tai panssariajoneuvoja ei koskaan tullut, ja miehet saivat tulla toimeen miten parhaaksi näkivät.⁵ Joutuminen heti koviin taisteluihin oli järkytys Gurneylle. Hän luuli tulevansa hulluksi, kun taistelun tauoton melu täytti ilman; panssarivaunujen tulitus, tykkien jyrinä, ammusten ulvonta ja toisiaan seuranneet räjähdykset muodostivat äänimaiseman. Kivääritulituksen luodit ryöpsähtelivät oliivipuiden rungoista eikä hän saanut selvää, mistä päin ammuttiin.⁶

Tunne- ja aistiherkkä Gurney joutui kohtaamaan järkyttäviä asioita, joiden hän mainitsi aiheuttaneen itselleen pysyviä sieluvammoja. Hän löysi kymmenien haavoittuneiden ryhmän, joka oli jätetty kuumaan auringonpaisteeseen kuolemaan. Hän kärsi pitkään syyllisyydestä, kun ei voinut auttaa näitä edes antamalla vesitilkkaa. Syyllisyys kehittyi kauhun tunteeksi, joka ei tahtonut väistyä. Gurney ei ollut ainoa vahvasti reagoinut, hän kertoo vastaan horjuneista, taistelussa seonneista sotilaista, joilla oli kauhu silmissään.⁷

Pahinta mitä Gurney sodassa kohtasi, olivat silpoutuneet. Ihmisruumiista kiinnostunut kuvanveistäjä, joka oli hyvin perehtynyt luuston ja lihaksiston, nivelten ja jänteiden systeemiin, ei kestänyt nähdä runneltuja, rikki menneitä vartaloita. Mutta kun hän itse oli kuolemanvaarassa, hän ei tuntenut kauhua, ainoastaan

suurta surua.⁸ Gurney kirjoittaa, ettei varsinaisesti kammoksunut kuolleiden näkemistä, mutta osuminen kaatuneitten kokoamispaikalle sai hänet miettimään elämän perimmäisiä kysymyksiä. Ruumiit oli levitetty ympäri ”lihapihaksi” kutsuttua aluetta ”kuin banaanin kuoret”. Oliko elämä vain kokemus ilman menneisyyttä ja tulevaisuutta, hän pysähtyi miettimään. Älyllinen romahdus oli lähellä.⁹

Keskiluokkaisuuden ongelma

Gurney ei viihtynyt brittipataljoonassa. Yhtenä syynä tähän hän näkee oman keskiluokkaisuutensa. Iso-Britannia oli vahvasti luokkayhteiskunta, ja sen työväenluokasta tulleet kommunistit kävivät luokkasotaa. Ei ollut helppoa tulla hyväksytyksi ryhmään. Monet keskiluokkaiset englantilaiset liittyivät mieluummin espanjalaisiin joukkoihin kuin brittiläiseen pataljoonaan. Esimerkiksi George Orwell liittyi marxilaisen POUMin miliisiin. Gurney huomasi myös, että ei-kommunistina häneen suhtauduttiin epäillen. Hän itse katsoi olevansa marxilainen, mutta ei leninisti ja se merkitsi niissä oloissa leimautumista trotskilaiseksi. Henki saattoi olla yhden ajattele mattomasti lausutun sanan varassa – Gurney päättikin välttää kokonaan aatekeskustelut kommunistien kanssa.¹⁰

Hän pyysi siirtoa amerikkalaisten Lincoln-pataljoonaan ja viihtyi siellä paremmin. Hän kertoo kiinnostavista miehistä. Yksi näistä oli afroamerikkalainen kommunisti, toinen New Yorkista kotoisin ollut juutalainen ja kolmas miellyttävä yläluokkainen lääkäri, joka aina säilytti tyyneytensä. Gurney mainitsee myös Lincoln-pataljoonan kovan ytimen, kokeneet taistelijat, jotka olivat muuta kuin brittipataljoonan kokemattomat sotilaat.¹¹

Uusi näkökulma kirjailijoiden, taiteilijoiden ja lehtimiesten sotaan

Rintamaolosuhteet säilyivät kuitenkin huonoina, kun miehet joutuivat olemaan kuukausia etulinjan sittemmin rauhallisella rintamaosuudella pääsemättä sieltä välillä pois. He olivat koko ajan samoissa täisissä vaatteissa ja ilman lämmintä ruokaa, kuvottavassa, ulosteiden aiheuttamassa rintamanhajussa.¹² Ala-arvoisissa olosuhteissa kuukaudesta toiseen eläneitä sotilaita ärsytti tavattomasti kauniina ja rauhallisina päivinä tehdyt ”turistivierailut”.

Tasavaltalaisia sympatisoineet lehtimiehet ja vasemmistolaiset kirjailijat kävivät puolen tunnin vierailulla – tullakseen katsomaan Espanjan kärsimystä ja kirjoittaakseen rintamalta palattuun propagandaa tasavaltalaisten puolesta. ”Voisinpa jäädä tänne teidän luoksenne”, he sanoivat, mutta lähtivät kuitenkin kiireesti pois. Nämä vierailijat eivät korottaneet sotilaiden taistelutahtoa, painottaa Gurney.¹³ He kuitenkin kirjoittivat Espanjan sisällissodan historian aikakirjoihin.

Rintamaturisteihin kuuluivat sosialisti-professori J. B. S. Haldane, maailmankuulu valokuvaaja Henri Cartier-Bresson (josta Ossi Lehtiö kertoo omassa artikkelissaan), tunnetut kirjailijat ja runoilijat John Dos Passos, W. H. Auden, Archibald MacLeish ja Ernest Hemingway sekä monet muut. Kiistanalaisin kaikista oli Gurneyn mielestä Hemingway, joka oli täynnä teennäistä hyvänthahtoisuutta. Hän asettui konekiväärin luodinkestävän suojakilven taakse ja räiski kokonaisen vyön panoksia vihollisen suuntaan. Tämä provosoi vihollisen vastaamaan tuleen kranaattikeskityksellä, mutta sitä Hemingway ei enää jäänyt seuraamaan. Sen saivat hoitaa rintamalla olleet sotilaat.¹⁴

Eräs huomattavimmista vierailijoista oli Herbert Lionel Matthews, konservatiivisen *New York Timesin* reportteri. Gurney suhtautui varautuneesti tähän (johdantoartikkelissa mainittuun) hienostuneen vanhanaikaisesti ja huolitellusti pukeutuneeseen herrasmieheen, joka näytti aivan amerikkalaiselta pankkiirilta. Myöhemmin Gurney huomasi yllätyksekseen, että tämä kirjoitti

sekä heistä että tasavallasta oikeudenmukaisesti kirjassaan *An Education of a Correspondent* (1946).¹⁵

Veljiä keskenään?

Malraux korosti *Toivossa* kansainvälisten vapaaehtoisten keskinäistä veljeyttä ja solidaarisuutta tavalla, jota on pidetty yhtenä maailmankirjallisuuden upeimmista. Suomalaiset vapaaehtoiset sanoivat samaa ja korostivat myös Espanjan kansan suurenmoisuutta. Gurney ei tehnyt kumpaakaan, päinvastoin. Hän kertoo siitä, miten erillään toisistaan eri kansallisuudet pysyttäytyivät Espanjassa ollessaan. Kaikki olivat omissa ryhmissään. Saksalaiset kerääntyivät ringiin laulamaan vallankumouslauluja – aina samoja – täsmällisesti ja yksitoikkoisesti. Ranskalaiset joivat, pelasivat ja väittelivät omissa ryhmissään tupakansavuun kietoutuneina – juuri niin kuin Malraux kuvaa heitä *Toivossaan*. Englantilaiset joivat ja valittivat. He eivät pitäneet paikasta eivätkä ihmisistä, ruoka oli heistä huonoa ja olut surkeaa. Se oli Gurneystä heidän tapansa esittää koti-ikävä. Yhtäpitävästi Orwell valitti ruuista, juomista ja savukepulasta. Espanjalaisiin Gurney ei saanut mitään yhteyttä, nämä olivat töykeitä englantia puhuvia rintamanaapureitaan kohtaan, vaikka hän koetti lähestyä heitä.¹⁶ Hän ihmetteli myös kaikkialla näkemiensä kirkkojen häpäisyä ja tuhansien pappien murhia ja pohti, miksi kansa oli näitä niin vihannut, miksi se oli tehnyt tällaiset raakuudet. Hän päätyi ajatukseen, että papit olivat olleet tekopyhiä ja pettäneet kansaa rikkaiden hyväksi.¹⁷

Erityisempää arvostamisen aihetta hän ei löytänyt omistakaan joukoista. Idealistit sulkivat pois arkitodellisuuden. Poliittiset opportunistit yrittivät hyötyä tilanteesta, vaikka todennäköisesti kuolivat ennen kuin saivat mitään aikaan. Dogmaattiset marxilaiset yrittivät vakuuttaa itselleen, että tiesivät mitä tulisi tapahtumaan, sillä he katsoivat olevansa poliittisia selvänäkijöitä. He olivat Gurneyn mielestä kuitenkin parhaita sotilaita, koska heillä

oli sotimiseen realistinen asenne. Sitten olivat vielä roistot, joita kiinnostivat vain huorat ja juopottelu, lataa Gurney.¹⁸

”Tämä ei ollut minun sotani”

Gurneyn mitta alkoi tulla täyteen. Barcelonassa marxilainen POUM joutui Moskovalle uskollisten kommunistien hampaisiin. Nämä väittivät POUMin liittoutuneen Francon kanssa. Gurney ei sitä uskonut.¹⁹ Katoamisia, vangitsemisia ja laittomia teloituksia tapahtui yhä enemmän – niiden pelostahan George Orwellkin päätti lähteä takaisin kotiin niin pian kuin mahdollista. Kansainvälisten prikaatien komentaja antoi ymmärtää, että virallisesti oli teloitettu 500 luottonsa kadottanutta, mutta kaikki tiesivät, että heitä oli enemmän. Monet kokivat, että heitä käytettiin politiikan välineinä. Julkisena salaisuutena puhuttiin, että eri vasemmistoryhmittymiin kuuluvat pelkäsivät enemmän toisiaan kuin yhteistä vihollista, Francoa.

Gurney oli ollut valmis kuolemaan Espanjan puolesta, mutta ei kommunistipuolueen eikä minkään muun puolueen puolesta.²⁰ Hänestä alkoi tuntua, että Espanjan sisällissota ei ollut enää hänen sotansa. Hän päätti lähteä tavalla tai toisella. Sodan päämäärä muuttui hänelle pelkästään eloonjäämistäisteluksi. Minkäänlaista vakaumusta ei hänellä enää ollut.²¹ Sama vaivasi muitakin, miehiä alkoi karata rintamalta.²²

Kävellessään kerran rintamaosuudella, jonka poikki miehet olivat joutuneet nopeasti siirtymään paikasta toiseen, Gurney alkoi tutkia kirjoja, joita nämä olivat heittäneet pois keventääkseen reppujaan. Ensin oli heitetty pois Marxin painavat teokset. Sitten alkoi tulla vastaan sekaisin pornografisia lehtiä, Nietzscheä, Spinozaa, runoja, teos buddhalaisuudesta ja espanjan kielten oppikirjoja. Sotilaat saattoivat jatkaa ilman henkistä pääomaa matkaansa.²³

Gurney haavoittui, hänet leikattiin, hoidettiin hyvin amerikkalaisten sairaalassa ja kotiutettiin. Hän tunsi, ettei saanut keneltäkään kiitosta osallistumisestaan vapaaehtoisena sotaan, vaan

häntä kohdeltiin kuin rikollista. Maassa vietetyt yhdeksän kuukautta tuntuivat yhdeksältä vuodelta. Hän vihasi koko matkaansa, muttei katunut sitä. Siinä oli hänestä jotain vääjäämätöntä. Kotiin palatessaan hän katsoi olleensa naivi ja romanttinen idealisti, pettymys kaikkeen koettuun oli suuri.²⁴

Eikö Gurneyille tapahtunut mitään hyvää Espanjassa? Onneksi tapahtui. Hän kirjoittaa lämpimästi saaneensa suuren joukon ystäviä aikana, jonka vietti Lincoln-pataljoonassa. Lisäksi hän tutustui viehättävään amerikkalaiseen sairaanhoitajaan, jonka kanssa solmi kiihkeän seksuaalisuhteen. Seksuaalisuudesta eivät Sinclair, Malraux tai vaimonsa kanssa matkassa ollut Orwell kirjoittaneet mitään, sen sijaan suomalainen vapaaherra von Haartman kuvasi useassakin kohdassa Espanjan sisällissotamuistelmansa *Francon joukoista Kollanjoelle* (1940) rakastelujaan viehättävän sairaanhoitajan kanssa.

Gurney mainitsi myös Barcelonan kaupungin täynnä värien ja äänten juhlaa – oli baareja, bordelleja ja musiikkikapakoita. Hänenkin tekstissään kulkueet marssivat ja soittokunnat soittivat vallankumouslauluja. Ja sitten oli Espanjan kevääseen heräävä luonto – rinteillä pieniä kukkia, kaikkialla versovia viiniköynnöksiä, korkealla ilmassa iloisesti livertäviä leivosia, hyönteisten surinaa. Upeita päiviä.²⁵

Viitteet

- 1 Gurney 2000, 42.
- 2 Gurney 2000, 146.
- 3 Gurney 2000, 157.
- 4 Gurney 2000, 155–157.
- 5 Gurney 2000, 104
- 6 Gurney 2000, 116.
- 7 Gurney 2000, 108, 116.
- 8 Gurney 2000, 115.

- 9 Gurney 2000, 145.
- 10 Gurney 2000, 41, 45, 47–68.
- 11 Gurney 2000, 129–131.
- 12 Gurney 2000, 126–134.
- 13 Gurney 2000, 137–139.
- 14 Gurney 2000, 138.
- 15 Gurney 2000, 138.
- 16 Gurney 2000, 51, 135.
- 17 Gurney 2000, 55.
- 18 Gurney 2000, 61.
- 19 Gurney 2000, 135.
- 20 Gurney 2000, 155.
- 21 Gurney 2000, 136–137.
- 22 Gurney 2000, 134.
- 23 Gurney 2000, 107.
- 24 Gurney 2000, 164, 177 182.
- 25 Gurney 2000, esim. 128, 146, 158.

Spanish Civil War Memorials

Spanish Civil War Memorials on Google Maps -sovellus johon on merkitty Euroopassa olevat Espanjan sisällissodan kansainvälisten prikaatien muistomerkit. Sivuston ylläpidosta huolehtii Hollannin kansainvälisten prikaatien muistojärjestö Stichting Spanje 1936-1939 – <http://spanje3639.org/>.

Huomio kiinnittyy ilman muuta Englannin, Skotlannin ja Irlannin muistomerkkien suureen määrään suhteessa muuhun Eurooppaan. Euroopan ulkopuolella muistomerkkejä on USA:ssa ja Kanadassa useampia sekä Australiassa ja Uudessa-Seelannissa molemmissa yksi. Entisen Neuvostoliiton alueelle ei ole merkitty ainuttakaan. Myös Suomi on tyhjä läiskä.

Spanish Civil War Memorials -karttasivu löytyy osoitteesta: <https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=zMoy1oBA-aSI.kCJL4guaG2hg>.

Robert Capan sisällissotakuviin rakennettu realismi

Sotakuvaus Espanjan sisällissodassa

Ennen Espanjan sisällissotaa sotakuvausta oli taistelukentillä harjoitettu enimmäkseen taisteluiden jälkeen, koska kamerakalusto oli liian painavaa ja hankalaa käyttää itse sotatilanteessa. Ensimmäisessä maailmansodassa ammattivalokuvaajia ei päästetty taistelukentille, joten lehdet metsästivät kuumeisesti amatöörien valokuvia lehtiensä sivuille. Lehdet jopa antoivat kokoontaitettavia haitarikameroita sotilaille saadakseen valokuvia sotatapah-
tumista. Valokuvien tarjonta ei vastannut kysyntää. Espanjan sisällissodassa tilanne oli toinen: ammattivalokuvaajia päästettiin taistelukentille, etenkin tasavaltalaisten puolella. Sotakuvauksen muutokseen vaikutti kuitenkin muitakin tekijöitä, kuten 35 millimetrin elokuvafilmistä kehitellyn valoherkän kinofilmin¹ yleistyminen ja kevyiden, mutta kestävien ja toimintavarmojen mitaatsinkameroiden² tulo markkinoille. Tämän jälkeen oli ainoastaan valokuvaajasta kiinni, kuinka lähelle tapahtumia hän uskalsi mennä.

Modernin painotekniikan mahdollistama korkealaatuinen valokuva lehden sivulla oli 1930-luvulla vielä uutuus ja siten itsessään lukijoita kiinnostava kuvan aiheesta ja tasokkuudesta riippumatta. Yhdysvaltalainen valokuvauksen professori Fred Ritchin toteaa osuvasti, että vuonna 1938 ”This Is War!” -kuvasarjassa (Kuva 1) *Picture Post* nimesi Robert Capan ottaman valokuvan sotilaista odottelemassa kiven alla ”ällistyttävimmäksi koskaan otetuksi sotakuvaksi”³, mutta nykymittapuulla se ei olisi tarpeeksi toiminnallinen, osallistuva ja dynaaminen

Kuva 1. "This is War!". Picture Post 13.12.1938, 14–15.

sotakuva ollenkaan julkaistavaksi.⁴ Myöhemmässä katsannossa keskinkertaiseksi nähtyjen kuvien julkaisemiseen lehtien sivuilla ennen 1950-lukua liittyy kahdenlaisia syitä. Kuvajournalismi eli 1930-luvulla innovaatioiden ja kehityksen aikaa ennen varsinaista kulta-aikaansa 1950–1960-luvuilla. Siten osaavia valokuvaajia oli verrattain vähän ja korkeatasoisten kuvien tarjonta oli suppeampaa. Valokuvaa ei nähty taiteenlajina muualla kuin entusiastien piirissä, ja lehdissä kuvaajien nimiä ei yleisesti ilmoitettu. Kaikenlaiset kuvat, joista välittyi ”läsnäolon tunne”, kelpasivat lehtien toimituksille. Tästä huolimatta lehtien asema visuaalisena päämedianä oli vankkumaton. Televisiolähetykset, jotka selvimmin haastoivat kuvalehdet todellisuuden visuaalisena välittäjänä, yleistyivät vasta 1950-luvulla.

1930-luvulla ammattivalokuvaajat oppivat ennakoimaan toimitusten odotuksia.⁵ Tämä johti siihen, että Espanjan sisällissodan valokuvauksessa käytettiin tietävästi tilanteiden ja tapahtumien lavastusta. Valokuvaajat eivät välttämättä nähneet tätä ongelmallisena, sillä lavastus saattoi heidän mielestään antaa sinänsä totuudenmukaisen kuvan sodasta. Robert Capan Espanjan sisällissodan alkuvaiheessa ottama valokuva luodin osumaan kuolevasta sotilaasta, ”Kaatuva sotilas”⁶, on yksi kiistellyimmistä kuvista totuudellisuutensa suhteen. On epäilty, että valokuva on vain yksi, kontekstistaan erotettu kuva sarjasta lavastettuja kuolemia samalla rinteellä.⁷ Sekin on epäselvää, onko kuvan ottanut Capa vai hänen silloinen tyttöystävänsä Gerda Taro, jonka kuvia julkaistiin paljon myös Capan nimissä. Kulttuurihistoriallisesti kiinnostavaa ei ole ainoastaan Espanjan sisällissodan valokuvien totuudellisuus, vaan myös se, miksi valokuville luontaisen realismin kautta rakentuvasta totuudellisuudesta kiinnipitäminen on nähty niin tärkeäksi.

Kuka oli Robert Capa?

Robert Capaa voisi luonnehtia pasifistiksi, joka inhosi sotaa, mutta ei osannut olla kuvaamatta sitä. Hän oli kosmopoliittinen, railakas naistenmies, joka piti enemmän shampanjasta, juhlimisesta ja uhkapelaamisesta kuin valokuvaamisesta. Capa oli erään aikakauden luomus, romanttinen seikkailija, jota ajoi tarve talentaa kamerallaan inhimillisyyttä sodan keskellä.

Robert Capa syntyi Endre Friedmann -nimisenä Budapestissä 22. lokakuuta 1913 köyhistä oloista lähtöisin olevaan juutalaiseen räätäliperheeseen. Friedmann kiinnostui politiikasta lukioaikanaan, koska koki syrjintää juutalaisena, ja lapsuudenystävä Eva Besnyön mukaan myös siksi, että häntä kiehtoi vaara.”⁸ Syksyllä 1929 Friedmann tutustui *Munka*-nimisen vasemmistolaisen taide- ja kulttuurilehden perustaneeseen Lajos Kassákiin. *Munkassa* julkaistiin vaikuttavia valokuvia Unkarin köyhälistöstä, joka kärsi kapitalismin ja maaseudun feodalismin vääryyksistä. *Mun-*

kan valokuvaajat kuvasivat yhteiskunnan kärsijöitä dokumentaarisen suorasti, mutta taiteellisesti. Nämä ”Szociofoto”-kuvaajat osallistuivat *Munkan* sisäpiirin Munkakörin usein radikalistiseen toimintaan, jossa myös Friedmann oli osallisena. Täten uudistusmielinen Munkakör ja *Munkan* valokuvaajat olivat Friedmannin ensimmäisiä intellektuaalisia vaikutteen antajia.

Endre Friedmann pyrki Unkarin kommunistisen puolueen jäseneksi tuloksetta vuonna 1931.⁹ Episodi kiinnitti poliisin huomion ja Friedmann pidätettiin kuulusteluja varten. On epäselvää, miksi Endre Friedmann vapautettiin – selvää on, että pian vapauttamisen jälkeen hän lähti Berliiniin Budapestin juutalaisyhteisön apurahan turvin seuraten ystävänsä Eva Besnyön esimerkkiä. Friedmann ei kuitenkaan ystävänsä tavoin aikonut opiskella Berliinissä valokuvausta, vaan kirjautui Berliinin yliopiston yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan. Laman seurauksena Friedmannin vanhemmat eivät voineet enää rahoittaa hänen opiskeluaan ja vuonna 1932 hän päätti ryhtyä ansaitsemaan elantoaan valokuvausalalla. Innostuneisuutensa ja sosiaalisuutensa ohjaamana hän eteni nopeasti pimiöapulaisesta valokuvaajaksi Dephot-kuvatoimiston palkkalistalle. Natsien valtaannousu vuonna 1933 ajoi Friedmannin Wienin kautta takaisin Unkariin. Petyttyään maan muuttuneeseen, fasismimyönteiseen ilmapiiriin hän päätti matkustaa Pariisiin, josta hänelle muodostui pitkäikäisempi turvapaikka. Pariisissa Friedmann alkoi käyttää etunimestään muotoa André ja tutustui legendaarisiin valokuvaajiin, David ”Chim” Seymoriin ja Henri Cartier-Bressoniin sekä ennen kaikkea tulevaan pitkäaikaiseen tyttöystävänsä, puolalaisen Gerda Taroon¹⁰ kesällä 1935. Toimeksiantojen puutteessa Taro ja Friedmann kehittivät pseudonyymi Robert Capan, kuuluisan ja halutun amerikkalaisen valokuvaajan, jonka alaisuudessa he olivat työskentelevinä. Sepitetty Capa meni kuvatoimistoihin täydestä ja Capan kuvia myytiin kuvatoimistoille kolminkertaiseen hintaan normaalitaksaan nähden. Sepitteen paljastuttua André Friedmann omaksui Robert Capan nimen ja identiteetin. Tästä huolimatta Robert Capa -nimen alla julkaistiin vuoteen 1937 asti edelleen sekä Taron että Capan kuvia.

Robert Capa ja Gerda Taro lensivät Barcelonaan Lucien Vogelin *VU*-lehden kustantamina kuvaamaan Espanjassa puhjennutta sisällissotaa elokuun 5. päivänä 1936. Onnekkaisesti Barcelonan ulkopuoleiselle pellolle päätyneen pakkolaskun jälkeen reportteripari löysi itsensä Katalonian pääkaupungista, joka oli anarkistisen vallankumouksen huuman päihdyttämä. Barcelonalaisten innostus tarttui Capaan ja etenkin Taroon, joka myöhemmin syksyllä omistautui kokonaisvaltaisesti taisteluun fasismia vastaan: hän alkoi syksyllä 1936 kantaa kameroidensa lisäksi pistoolia vyöllään. Barcelonasta parivaljakko – etsiessään ”toimintaa” – siirtyi Toledon kautta lähelle Córdobaa, missä Capa loi maineensa yhdellä ainoalla valokuvalla osuman saaneesta, kuolemaansa kaatuvasta sotilaasta.

Onnistuneet kuvat takasivat Capalle uuden toimeksiannon, joten hän matkusti marraskuussa 1936 yksin Madridiin. Siellä hän kuvasi kiihkeää puolustusta Casa de Campon, kaupungin läntisen puiston yliopistokaupungissa, metsissä ja juoksuhaidoissa. Madridissa liikkuminen hotellihuoneen turvasta ja viihtyisyydestä etulinjaan oli helppoa. ”Voit mennä etulinjaan raitiovaunulla, mutta älä käytä metroa: sillä voit päätyä väärälle puolelle”¹¹, paikalliset asukkaat neuvoivat Capaa. Sisällissodan ikävämpiä ja murheellisimpia kasvoja Capa kuvasi Madridin metroasemille sulloutuneiden pakolaisten ja Vallecasin työläisesikaupungin raunioissa sotaneuroosista kärsivien naisten keskuudessa – näin Capa oli ensimmäisiä valokuvaajia, jotka toivat totaalisen sodan koko lohduttomuuden esille kuvareportaaseissaan. Madridissa Capa tutustui jo tuolloin kuuluisiin kirjailijoihin Ernest Hemingwayhin ja Martha Gellhorniin. Capan ja Hemingwayn tiet kohtasivat useasti seuraavina vuosina ja he arvostivat toisiaan sekä reporttereina että ystävinä: ”Hänen lempinimensä oli muutenkin Papa ja minä otin hänet pian isäkseni”¹², Capa muistelee ystävyssuhdetta teoksessaan *Slightly Out of Focus* (1947).

Espanjan sisällissota loi Capan maineen sotavalokuvaajana, mutta toisaalta se myös aiheutti tragedian, joka vaivasi häntä lopun elämäänsä. Capan tyttöystävä Gerda Taro kuoli onnettomuudessa panssariajoneuvon peruuttaessa Taron päälle hänen

matkustaessaan kuorma-auton astinlaudalla pois päin Bruneten taistelusta. Capa oli tuolloin vielä Pariisissa ja näki suru-uutisen vasta kuolemaa (26. heinäkuuta 1937) seuranneen päivän lehdestä. Gerda Taro kanonisoitiin nopeasti fasismin vastaisen taistelun marttyyriksi. Muun muassa *Lifen* mukaan hän oli ”todennäköisesti ensimmäinen taistelussa kuollut naisvalokuvaaja”¹³. Surun murtamana Capa tarttui pulloon ja lähti Amsterdamiin toipumaan tragediasta. Loppuelämänsä ajan hän joi ajoittain rankasti ja ”etsi kuolemaa” kameroineen uhkarohkeasti. Vuonna 1939 palasi kuvaamaan Espanjan sisällissodan sydäntä raastavia loppuvaiheita ja Ranskan puolella olevia pakolaisleirejä.

Toisen maailmansodan syttyessä Capa päätyi Yhdysvaltoihin, missä hän teknisesti oli vihollisvaltion (Unkarin) kansalainen. *Life*-lehden palkkaamana Capa kuvasi seuraavina vuosina liittoutuneiden etenemistä Pohjois-Afrikassa, Sisiliassa ja lopulta Normandiassa, missä hän otti kuuluisimman kuvasarjansa Omaha Beachin maihinnousun toisen aallon ainoana valokuvaajana.¹⁴

Toisen maailmansodan loppupuolella Robert Capa rakastui amerikkalaisia sotilaita rintamalla viihdyttäneeseen näyttelijä Ingrid Bergmaniin ja seurasi tätä sodan jälkeen Hollywoodiin. Capa ei kuitenkaan viihtynyt Hollywoodissa ja jätti Bergmanin vuonna 1946. Capa teki John Steinbeckin kanssa matkan Neuvostoliittoon vuonna 1947.¹⁵ Samana vuonna hän perusti David Seymorin, Henri Cartier-Bressonin, George Rodgerin ja William Vandivertin kanssa Magnum-kuvatoimiston¹⁶ New Yorkiin. Magnumin nokkamiehenä toimiminen työllisti Capan seuraavina vuosina enimmäkseen näyttelyiden järjestämisessä ja kuvatoimiston promotoinnissa: hänestä oli tullut liikemies. Vuonna 1954 *Life*-lehti pyysi Japanissa Magnumin näyttelyä järjestämässä ollutta Capaa sijaiskuvaajaksi Indokiinan sotaan. Hän otti pestin vastaan ja saapui 9. toukokuuta Hanoiin. Helpolta vaikuttava sota oli kuitenkin kääntynyt Ranskalle tappiolliseksi ja Capa löysi itsensä ensimmäistä kertaa rintaman ”vääraltä” puolelta. Hän halusi kuvata sodan epäoikeudenmukaisuutta silläkin ehdolla, että *Life* ei julkaisisi ranskalaisille epäedullisia kuvia.¹⁷

Toukokuun 25. päivänä 1954 Capa oli kuvaamassa ranskalaisen taistelua Thai Binhissä Vietminhin joukkoja vastaan. Hän päätti uhkarohkeasti oikaista pellon poikki päästäkseen parempiin asemiin. Capan sotaonnelle Indokiinan sota oli kuitenkin liikaa: hän kuoli astuessaan pellolla olleeseen miinaan yrittäessään etsiä parempaa kuvauspaikkaa riskistä huolimatta. Kun muut saapuivat paikalle, hän edelleen puristi kädessään Contax-kameraansa. Seuraavana vuonna *Life* ja Overseas Press Club perustivat vuosittain jaettavan ”Robert Capa Gold Medal” -palkinnon poikkeuksellista rohkeutta ja yritteliäisyyttä osoittaneille valokuvaajille.

Madrid – ristiinnaulittu pääkaupunki

Capan alunperin optimistinen näkemys tasavaltalaisista – olivat nämä sitten talonpoikia kuokat taottuna aseiksi tai kovan linjan anarkisteja taistelemassa fasismia vastaan yhteisen Espanjan puolesta – muuttui hänen saapuessaan pommitettuun Madridiin marraskuussa 1936. Kapinallisten kenraali Varelan keskitäessä hyökkäystä Madridiin tasavaltalaisten uho Madridista fasismin hautana vaihtui ranskalaisen kommunistisen kuvalehden *Regardsin* joulukuussa 1936 julkaisemiin Capan pessimistiin kuviin ”ristiinnaulitusta pääkaupungista” (Kuva 2). Lehden kuvakollaasissa etualalle on nostettu valokuvat Vallecasin raunioituneista työläiskortteleista. Kiinnostavimmat näistä ovat kuvat lapsensa ”fasistien pommituksessa” menettäneestä surevasta äidistä ja vastakkaisiin suuntiin kulkevista tummiin kaapuihin pukeutuneista naisista.¹⁸ *Regards* on otsikoinut jälkimmäisen valokuvan ”kahdeksi kuvaksi surusta”, minkä tulkitsen tarkoittavan aktiivista, eteenpäin suuntautuvaa surua ja passiivista, taaksepäin suuntautunutta surua. Kalteroitu ikkuna pois päin kääntyneen naisen vierellä ja tiiliseinään laastin muodostama pieni vaalea risti naisten yläpuolella vahvistavat vaikutelmaa kuvasta vain välillisesti heijastuvasta kuolemasta ja poissaolosta. Kenties kyseessä on Madrid sellaisena kuin se tunnettiin ennen sotaa.

Kuva 2. "La capitale crucifiée", Regards 10.12.1936, 13–14

Vanhaan Madridiin ei ole paluuta, koska se on kuollut – *Regardsin* mukaan ristiinnaulittu.

Yhdysvaltalainen esseisti Susan Sontag huomioi, että vaikka shokeeraaville kuville altistuminen turruttaa, on kuitenkin kertomuksia, jotka liikuttavat ihmisiä yhä uudelleen. Hän käyttää esimerkkinä Jeesuksen ristiinnaulitsemista: representaatiot tapahtumasta eivät ole uskovien silmissä banaaleja, jos he todella ovat uskovia.¹⁹ Englantilainen taidekriitikko John Berger on Sontagin kanssa samoilla linjoilla todetessaan että valokuvaus on ”lainauksen taidetta” maalaustaiteen ollessa ”käännöksen taidetta”. Berger tarkoittaa tällä, että valokuvat lainaavat ilmentymiä, jotka muodostavat valokuvan kielen.²⁰ Nämä ilmentymät ovat ”oraakkelimaisia” viedessään merkityksen pitemmälle kuin esittämänsä ilmiöt. Toisaalta ilmentymien oraakkelimaiset mer-

kityksen ylitykset ovat harvoin riittäviä tehdäkseen laajemman luennan merkityksestä täysin kiistämättömäksi.²¹ Capan valokuva mustiin pukeutuneista surevista naisista toimii *Regardsissa* juuri tällä oraakkelimaisuuden maaperällä viitaten ilmentymissään ja kuvatekstissään kristilliseen kuvastoon kuitenkin tämentämättä yksiselitteisesti merkitystään. *Regardsin* toimitus kenties on halunnut rinnastaa valokuvan ”kahdesta surusta” Jeesuksen ristiinnaulitsemiseen ja pääsiäisen tapahtumiin naisten rinnastuessa Jeesuksen haudalle saapuviin Maria Magdalenaan ja Mariaan.²² Rinnastus ei kuitenkaan ole kuvan katsojalle ilmi-selvä, koska kuvareportaasiin ei ole koodattu ylösnousemukseen rinnasteista loppua, vaan ainoastaan toivottomuutta ja raunioita.

Vallecasin työläiskorttelien melankolisissa valokuviissa on kuitenkin nähtävissä pommitusten psykologinen käänteisvaikutus: Madridin pommitus yllytti väestön uhmaa. Kansallismieliset eivät onnistuneet vuonna 1936 murtamaan madridilaisten taistelutahtoa. Saksalaisten pommikoneiden masinoima ”psykologinen koe” epäonnistui ja Franco joutui turhautuneena julistamaan: ”Mieluummin hävitän Madridin kuin annan sen marxilaisille.”²³

Madridin yliopistokaupunkiin muodostunut asemasotatilanne joulukuusta 1936 alkaen herätti useiden lehtien mielenkiinnon. Kaupunkitaistelut oppineisuudelle ja tieteelle omistettujen rakennusten keskellä loivat asetelmia, joissa korostettiin hallituksen joukkojen omistautumista kulttuurin säilyttämiselle. Parhaiten tämä tulee ilmi *Lifen* joulukuun 28. päivän numerossa 1936. Lehden ”Camera Overseas” -palstalle on suurimpana painettu Robert Capan valokuva kansainvälisen prikaatin joukoista lounastauolla yliopiston laboratorioissa.²⁴ (Kuva 3) Kuvatekstissä korostetaan, että kemikaaleja sisältävät pullot ja laboratorioinstrumentit ovat koskemattomia. Sotilaat ovat ikään kuin kylässä heille vieraassa ympäristössä, mutta ovat silti kyenneet mukautumaan uuteen ympäristöönsä. Samaa teemaa toistaa valokuva viereisellä sivulla (Kuva 4), jossa yliopiston kirjastossa lounastavien sotilaiden konekiväärin vieressä on pinottu kirjoja ikkunoiden eteen tulitussuojaksi. Keskellä huonetta on shakkilauta, johon kuvateksti pyytää lukijaa kiinnittämään huomiota. Vertaus tiedon käyttö-

Kuva 3. Inside University City, volunteers of the International Column, Frenchman and German and Italian anti-Fascist exiles, bunk in a chemical factory. Under the framed picture and alarm clock (upper center), are loaves of bread. To the left are canned foods. Remarkably and alarm clock (upper center), are loaves of bread. To the left are canned foods. Remarkably untouched are the acid bottles and flasks and the chemical apparatus at the extreme and left of the picture. The rifle is a French carbine.[...] Life 28.12.1936, 58.

misestä shakespeareaanisesti aseena on ilmeinen. Robert Capa itse kertoi yliopistolla ottamistaan valokuvista *Death in the Making* -kirjassaan (1938) seuraavasti:

Sana ei enää hallitse Madridin yliopistossa; mestarina on nyt aseiden, konekiväärien ja tykkien tuottama lyijy. Sotilaat suihkuttavat luotejaan mailla, missä aiemmin opiskelijat väistelivät Kastilian voimakasta auringon paahdetta ja istuvat nojatuoleissa, joista professorit levittivät eri aikojen viisauksia.²⁵

Kuva 4. Militiaman lunch in University City, leaving the machine-gun at right unattended. University books have been used for window barricades by the defenders, who get the best food besieged Madrid can provide. Note the chessboard, center. [...] Life 28.12.1936, 59.

Regards ei tarttunut oppiahjoissa taistelemisen vertauskuvalisuuteen yhtä hanakasti kuin *Life*. *Regards* antoi joulukuun 17. päivän numerossaan huomattavasti enemmän palstatilaa perinteistä inhimillisen kärsimyksen kuvastoa edustaville Capan valokuville Madridin metrotunneleihin ajautuneista pakolaisista.²⁶ Valokuva äidistä lapsineen Gran Vian metroasemalla tiivistää sodan aiheuttaman turvattomuudentunteen (Kuva 5). Kuvassa äidin ympärille kerääntynyt lapsikatrakka on kuin retkellä: vanhin tyttö hymyilee aikuismaisen itsevarmasti – kuin nauraisi nuorempiansa jutuille – äidin nojatessa uupuneen ja kyllästyneen oloisena metroaseman kaakeliseinää vasten. Tyynyt, peitot, kattilat,

Kuva 5. Avec la merveilleuse insouciance leur âge, les enfants rient et jouent près de leur mère au visage si triste... Regards 17.12.1936, 14–15.

pullot ja hedelmäkori kertovat menetetystä kodista, mutta jokin kuvassa häiritsee, Susan Sontagin sanoin ”vainoa”²⁷ katsojaa. Kodin turvaa kuvasta ei löydy: ahtaus ja intiimiyden puute selvästi häiritsevät kameraan tylysti suoraan katsovaa äitiä, jolla on merkillepantavan tummat silmänaluset. Kuvan reunoilla olevia poikia äidin väsyneisyys ja kyllästyneisyys tilanteeseen näyttää hämmentävän. Nuorin lapsista, lämpimään takkiin pukeutunut tyttö, on kääntynyt sisaruksista vanhimman, isosiskon puoleen, jota koti metroasemalla ei näytä lainkaan häiritsevän. Kuvassa isosisko on ottanut poikkeuksellisessa tilanteessa itselleen perinteisen äidin roolin.

Vuoden 1936 lopulla Robert Capan valokuviissa on nähtävissä selkeä siirtyminen ekspressiiviseen realismiin. Kuvissa on aiempaa enemmän hetkellisyyden ja lavastamattomuuden tuntua. Esimerkiksi Gran Vian metroaseman perhekuvassa äidin suora katse kameraan ylittää valokuvalle luontaisen teatraalisuuden.²⁸

Valokuvan katsoja on täten erittäin tietoinen valokuvaajan läsnäolosta kuvassa. Perhekuva metroasemalta on siinä mielessä erikoislaatuinen, että se lähenee ymmärrettävyydessään kirjallisia kertomuksia, vastoin valokuvan yksiselitteisyyttä pakenevaa ominaislaatua. Sen lisäksi, että tämä valokuva ”vainoaa” katsojaa, se myös auttaa ymmärtämään sisällissodan seuraamuksia – joskaan ei sen syitä.

Kuolema kuvissa

Espanjan sisällissodan kuvaaminen asetti Capan vastakkain hänelle täysin uuden teeman kanssa. Kuolemaa oli aiemmissa sodissa kuvattu taistelun jo laannuttua etäältä. Samalla kaatuneet oli epäinhimillistetty persoonattomiksi hahmoiksi. Tätä perinteistä sotakuvastoa heijastelee Capan kolmea ruumiista vuoristomaisemassa esittävä valokuva Teruelin taistelusta, vuoden 1937 joulukuulta (Kuva 6). Kuva on siinä mielessä poikkeuksellinen, että formaatiltaan se on maisemakuva: katsojan huomio ei ensiksi kiinnity etualalla oleviin säkkimäisiin ruumiisiin vaan taka-alan kontrastisiin vuoriin. Vain kuvan alareunassa olevasta ruumiista erottuu kasvot. Kuva on rajattu niin, että ruumiit ikään kuin kuuluvat maisemaan – niitä voi jopa kuvitella olevan lisää kuvan rajojen ulkopuolella. Kolme ruumista symboloivat katsojalle kaikkia sodan uhreja. Vastustajan julmuutta korostaa se, että uhreja ei ole haudattu, ja etummaisilta ruumiilta on otettu kengät pois jalasta.

Erikoista Capan Teruelin uhreja esittävässä valokuvassa on se, että se on lähes suora toisinto eräästä Yhdysvaltain sisällissodan kuuluisimmista valokuvista, Timothy H. O’Sullivanin ”A Harvest of Deathista” (Kuolonkorjuu)²⁹ (Kuva 7). O’Sullivanin valokuva oli otettu aamulla kolme päivää kestäneen ankaran Gettysburgin taistelun jälkeen. Osittain kyseisen kuvan vaikutuksesta aiemmin maalauksissa ja painokuvissa esitettyyn taistelussa kuoleamisen ritarillisuuteen alettiin suhtautua pohjoisvaltioissa epäilevämmiin.³⁰ Sekä ”A Harvest of Deathissa” että Capan Teruel-kuvassa ainoastaan etummaisen ruumiin kasvot näkyvät ja kengät on

Kuva 6. Teruel, Aragon front, December 21, 1937. Heart of Spain. Robert Capa's Photographs of the Spanish Civil War 1999, 97.

Kuva 7. Timothy O'Sullivan: Incidents of the War. A Harvest of Death, Gettysburg, PA. Dead Federal Soldiers on Battlefield, 1863.

riisuttu kuolleilta tarvikepulan takia. Capan ”versiosta” puuttuu ainoastaan O’Sullivanin valokuvan taka-alan hevonen. O’Sullivanin valokuvaa on epäilty lavastetuksi, koska ruumiit ovat maisemassa hajaantuneena hyvin kuvauksellisesti. Valokuvaaja on saattanut hyvinkin vaikuttaa hautausta odottavien ruumiiden sijoitteluun. Samoin perustein myös Capan Teruel-kuvaa voisi epäillä lavastuksesta. Joka tapauksessa molempien kuvien teho johtuu Hubertus von Amelunxenin sanoin ”kauhun teatraalisuudesta ja siitä, että se [valokuva] on laitettu julkisesti esille”³¹. Lainatessaan O’Sullivanin valokuvaa Capa oli ilmeisesti ymmärtänyt Susan Sontagin tiivistämän ajatuksen shokeeraavien valokuvien luonteesta: ”Kuva shokkina ja kuva kliseenä ovat saman läsnäolon kaksi puolta.”³²

Kuolema on monissa Capan valokuvissa päätepiste, liian aikaisin päättynyt tulevaisuus. Toisaalta Capan humanismi valokuvaajana nousee näiden valokuvien reportaasimaisuudesta, mikä näkyy kontekstin huomioinnissa. Tästä hyvänä esimerkkinä on valokuva viimeistä kirjettään sanelevasta, kuolettavasti haavoittuneesta miehestä Rio Segren taistelusta marraskuulta 1938 (Kuva 8). Verinen side paareilla makaavan miehen pään ympärillä, kirjeen kirjoittajan huopaviltti ja kynänpätkä sekä kädet taustalla seisovien miesten taskuissa kertovat siitä, että tapahduma ei ollut Espanjan sisällissodassa mitenkään poikkeuksellinen. Kirjeen kirjoittajan avulias ja ystävällinen ilme rintaman kylmyydestä ja materiaalisesta pulasta huolimatta tuovat mieleen analogian Capasta vilpittömänä ja hankalista olosuhteista piittaamattomana valokuvallisten viestien välittäjänä. Nämä valokuvat, samoin kuin sotilaan sanelema kirje, saapuivat koteihin kertoen omaa tarinaansa sodasta. Tämän tarinan lehdistö halusi kuitenkin usein esittää paatoksellisuuden värittämänä.³³ Australialainen valokuvan historian tutkija Caroline Brothers huomioi, että sekä brittiläinen että ranskalainen lehdistö halusivat esittää Espanjan sisällissodassa haavoittumisen eufemistisesti, mikä kertoo haluttomuudesta ja vaivaantuneisuudesta sodan raaempien realiteettien kohtaamisessa.³⁴ Nykypäivänä vastaavaa kuvaa – vastaavin kuvatekstein julkaistuna – pidettäisiin naiivina ja kliseisenä,

Kuva 8. *But for This Man It Is The End: A Dying Man Gives His Last Letter.* Picture Post 3.12.1938, 24.

koska valokuvaus ja sen katsojat ovat tulleet tietoisemmaksi valokuvien tarkoituksellisista tunnemanipulaatiopyrkimyksistä muun muassa mainosvalokuvien paljouden ja kuvankäsittelyn lisääntymisen takia.

”Katuvaan sotilaan” arvoitus

Robert Capa mullisti dokumentaarisen sotakuvauksen perinpohjaisesti yhdellä ainoalla valokuvalla kuolemaan syöksyvästä, *Lifen* kuvatekstien mukaan osuman päähänsä³⁵ saaneesta tasavaltalaissotilaasta Córdobaan rintamalla (Kuva 9). Kaatuvaa sotilasta pidettiin pitkään aitona, kuvaajan harvinaislaatuksella

taidolla ja onnella filmille ikuistamana sekunnin sadasosana, jolloin sotilaan ”sielu” poistuu kuolemaan kaatuvasta ruumiista. Vasta vuonna 1975 yhdysvaltalainen journalisti Phillip Knightly kyseenalaisti kuvan totuudenmukaisuuden teoksessaan *The First Casualty*. O’Dowd Gallagher, *Daily Expressin* kirjeenvaihtaja, oli kertonut haastattelussa Knightleylle, että ”Kaatuva sotilas” on osa taistelutauon aikana otettua lavastettua toimintakuvasarjaa.³⁶ Gallagherin luotettavuus on kuitenkin kyseenalaistettavissa, sillä hän väitti Knightleylle olleensa Capan kanssa samassa hotellihuoneessa tasavaltalaisen Espanjan länsirajalla kuvien ottamisen aikaan syyskuussa vuonna 1936. Todellisuudessa Capa oli lähellä Córdobaa, rintamalinjan luoteisrajalla. Toinen, Gallagherin muistikuvien luotettavuutta vielä enemmän horjuttava seikka on puolalais-amerikkalaisen valokuvaaja Jorge Lewinskin kirjassaan *The Camera at War* julkaisema haastattelu³⁷, jossa Gallagher väittää Capan kuvanneen ”Kaatuvan sotilaan” sisältävässä kuvasarjassa tasavaltalaisiksi pukeutuneita Francon joukkoja. On kuitenkin erittäin epätodennäköistä, että Capa olisi juutalaisena ja tunnetusti antifasistisena vasemmistomyönteisen VU-lehden palkkaamana valokuvaajana ylittänyt rintamalinjan ja riskeerannut kiinnijäämisensä ei-tervetulleena vieraana francolaisen Espanjan maaperällä.

Mielenkiintoisen lisänsä keskusteluun ”Kaatuvan sotilaan” autenttisuudesta on tuonut 1990-luvulla kuvassa kuolevan sotilaan identiteetin ”varmistuminen” Federico Borrell Garcíaksi. Itsekin tasavaltalaiseksi miliisiksi 14-vuotiaana värväytynyt alcoylainen Mario Brotóns Jordá kuuli ystävältään, että ”Kaatuva sotilas” olisi kuvattu Cerro Murianossa, Córdobaan lähellä 5. syyskuuta 1936.³⁸ Brotóns päätteli, että kuvan sotilaan oli pakko olla Alcoyn rykmentistä, koska hänellä oli päällään Alcoyn varuskunnan komentajan suunnittelema ja paikallisten nahkureiden valmistama, erityisen mallinen panosvyö.³⁹ Brotóns oli saanut historioitsija Francisco Moreno Gómezilta tiedon, että Espanjan valtiotarkkailijoista Salamancasta ja Madridista löytyisi aineistoa, jonka mukaan Cerro Murianossa olisi kuollut 5. syyskuuta 1936 vain yksi sotilas – Federico Borrell García.⁴⁰ Brotóns esittää väitteensä

Kuvat 9 ja 10: Le jarret vif, la poitrine au vent, fusil au poing, ils dévalaient la pente couverte d'un chaume raide... Soudain l'essor est brisé, une balle a sifflé – une balle fratricide – et leur sang est bu par la terre natale... VU 23.9.1936, 1106.

omakustanteessa *Retazos de una época de inquietudes*, jonka suuri ongelma historian tutkimuksen näkökulmasta on lähdeviitteiden puuttuminen. Capan elämäkerturi Alex Kershaw'n kyselyjen mukaan sekä Salamancan että Madridin arkistojen dokumenteissa ei ole jälkiä Brotónsin käynneistä, eivätkä tutkijat ole löytäneet Brotónsin väitettä tukevaa todistusaineistoa näistä arkistoista.⁴¹ Myös se seikka, että Brotóns ja Borrell olivat molemmat kotoisin Alcoysta herättää epäilyksiä ”kotiinpäin vetämisestä”.

Vaikka ”Kaatuva sotilas” olisikin henkilöllisyydeltään Federico Borrell García, valokuvaan liittyen on olemassa myös toinen, tois-taiseksi selvittämätön mysteeri: *VU*- lehdessä julkaistiin ”Kaatu-van sotilaan” kanssa täsmälleen samasta kohtaa kukkulan rinnettä otettu kuva (Kuva 10), jossa maahan vasemmalle lonkalleen lyyhistyneenä on selvästi toinen, erimalliseen panosvyöhön ja tummempiin vaatteisiin pukeutunut kuollut sotilas.⁴² On aiheellista kysyä, miksi Capa ei koskaan maininnut sanaakaan tästä toisesta sotilaasta? Miksi Brotónsin mainitsemassa aineistossa kerrotaan vain yhden sotilaan kaatuneen Cerro Murianossa, kun kerran kuolleita sotilaita ilmiselvästi on vähintään kaksi? Miksi Borrellin sukulaiset eivät tunnistaneet häntä lukuisista julkaisuista, joissa valokuva on julkaistu vuosien saatossa? Näihin kysymyksiin ei kenties koskaan löydetä lopullista vastausta, sillä Capan negatiivit tapahtumasta ovat olleet pitkään kadoksissa⁴³ ja taistelun todista-jat sekä Borrellin omaiset ovat vuosia sitten kuolleet.

Yhdysvaltalainen kulttuurihistorioitsija Richard Whelan on yhdistänyt Capan valokuvaamaan taisteluun Cerro Murianossa neljä muuta valokuvaa kaatuvien sotilaiden lisäksi. Kahdessa kuvasarjan kuvista kuuden miliisin joukko hyppää kuivuneen ojan yli (Kuva 11) ja kolmannessa asettuu tähtäämään maavallin yli vihollista (Kuva 12). Neljäs kuva on ryhmäkuva, jossa joukko sotilaita on ilmeisesti kukkulan laella kiväärit nostettuina voitok-kaasti päiden yläpuolelle (Kuva 13). Näistä kaikista on tunnistet-tavissa oletettu Federico Borrell ja ryhmäkuvasta lisäksi toinen kuolleen kuvattu sotilas. Kuvien aitouden epäilijälle merkittävin kyseenalainen seikka on osuman saaneiden sotilaiden kaatumis-paikka. Miksei toisessa kuvassa näy täsmälleen samaan paikkaan

Kuvat 11–13. Cerro Muriano, Córdoba front, September 5, 1936. Whelan 1999, 33

aiemmin kuollut sotilas? Kuolemien järjestyksestä ei ole varmaa tietoa, mutta jos oletetaan, että ”Kaatuva sotilas” olisi saanut osuman ensimmäisenä, hän olisi Richard Whelanin mukaan voinut juoksuvauhtinsa takia lentää eteenpäin, pois kameran rajaamasta ruudusta.⁴⁴ Kuvan sotilas kuitenkin selvästi kaatuu taaksepäin, siksi Whelanin selitys on ontuva. Toinen, kuolleena kuvattu maahan lyyhistynyt sotilas ei joka tapauksessa ole voinut liikkua pois kuvan rajaamalta alueelta ilman ulkopuolista apua.

Lisäksi Whelan esittää huomion ”Kaatuvan sotilaan” vasemman käden sormien kääntymisestä sisäänpäin. Rikostutkija Robert L. Franksin mukaan sormien asento merkitsisi sitä, että kuvassa oleva ihminen on jo kuollut, koska hänen lihaksena ja jänteensä ovat herpaantuneet. Elävän henkilön olisi kaatuessaan itsesuojeluvaiston takia lähes mahdotonta vastustaa ruumiin painon vastaanottamista sormet suorina. Sotilas ei pudottaisi kivääriäänkään tietten tahtoen, koska on tärkeää pitää ase toimintakuntoisena.⁴⁵ Toisaalta sotilas on voinut kaatua myös vasemman kyynärpänsä varaan. Whelanin ja Franksin päätelmät ovat toki mahdollisia, mutta miksi ihmeessä oletettu Borrell olisi kiivennyt pois ojan suojasta tarkka-ampujalle näkyvään paikkaan? Ehkä hän Capan toiveesta poseerasi kameralle, mutta saikin osuman luodista. Tämä ei silti selitä sitä, miksi toinen, tummiin vaatteisiin pukeutunut sotilas olisi vapaaehtoisesti noussut ojasta samaan paikkaan, johon häntä edeltävä sotilas oli jo kuollut.

Viime vuosina on ilmennyt uusia todisteita, joiden mukaan ”Kaatuva sotilas” ei olisikaan kuvattu Cerro Murianossa, vaan viidenkymmenen kilometrin matkan päässä Espejossa Córdoban kaakkoispuolella, noin kymmenen kilometriä lähimmältä – tuolloin inaktiiviselta – rintamalta. Robert Capan veljen Cornell Capan perustaman International Center of Photographyn (ICP) valokuvanäyttely ja Richard Whelanin näyttelyyn pohjautuva samanniminen kirja *This Is War! Robert Capa at Work* vuonna 2007 toivat julki ICP:n arkistoistaan löytämiä ”uusia”⁴⁶ ja ennen julkaisemattomia valokuvia, jotka Capa ja Gerda Taro olivat valokuvanneet samassa paikassa kuin ”Kaatuvan sotilaan”. Valokuvissa tasavaltalaissotilaat selvästi teeskentelevät hyökkäyk-

siä kameroille eri kohdissa kukkulan rinnettä, partisaanihenkeä puhkuen. Osassa kuvista horisontin vuoristomaisema ja pellot näkyvät selvemmin ja laajemmin kuin aiemmin julkaistuissa kuvasarjan valokuvissa. Espanjalainen professori José Manuel Susperregui lähetti näitä uusia kuvia Córdobaan lähistökuntiin kysyen virkamiehiltä, vastaisivatko valokuvien maastonmuodot heidän paikkakuntiaan. Ainoastaan Espejosta tuli positiivinen vastaus. Susperreguin vihjaamana sanomalehti *El Periódico de Catalunya* raportterit ja kuvaajat lähtivät Espejoon etsimään oikeaa kukkulaa. Löydökset analyyseineen julkistettiin *El Periódico* 17. heinäkuuta 2009.⁴⁷ Uusien valokuvien avulla ”Kaatuvan sotilaan” paikallistaminen Espejoon on lähes kiistatonta.

Dokumentoituja taisteluita Espejossa oli kuitenkin vasta 22. ja 25. syyskuuta 1936⁴⁸, jolloin ”Kaatuva sotilas” oli jo julkaistu *VU*-lehdessä. *El Periódico* kutsuu kuvasarjaa Capan ”nuoruuden synniksi” ja Susperregui esittää, että kuvasarja olisi lavastettu ja otettu ennen 6. syyskuuta.⁴⁹ Kieltämättä lukuisat valokuvat ”taistelevista” sotilaista vyöhykkeellä, jossa historiankirjojen mukaan ei ollut taisteluita tuona ajankohtana, eivät voi olla kuin lavastettuja. Jopa Capan omat kertomukset ”Kaatuvan sotilaan” synnystä ovat ristiriitaiset keskenään. *New York World-Telegram* kertoo Capan haastattelun pohjalta hänen jääneen yksin valokuvan sotilaan kanssa:

[He] olivat Córdobaan rintamalla haaksirikkoutuneina: Capa kallisarvoisen kameransa ja sotilas kiväärinsä kanssa. Sotilas oli kärsimätön. Hän halusi palata Lojalistien puolelle. Kerta toisensa perään hän kiipesi hiekkasäkkien yli. Joka kerta hän pudottautui takaisin konekiväärien ratinan varoittaessa häntä. Lopulta sotilas mutisi jotain siihen suuntaan, että hän aikoo kokeilla onneaan. Hän kiipesi pois juoksuhaudasta Capa takanaan. Konekiväärit tulittivat ja Capa automaattisesti napsaisi kuvan kamerallaan pudottautuen kumppaninsa ruumiin viereen. Kaksi tuntia myöhemmin, kun oli pimeää ja aseet olivat vaienneet, Capa ryömi turvaan läpi rikkonaisen maaston. Myöhemmin hän huomasi ottaneensa Espanjan sisällissodan hienoimman toiminnallisen valokuvan.⁵⁰

Myöhemmässä WNBC New Yorkin radiohaastattelussa Capa kertoi kuuntelijoille olleensa juoksuhaudassa noin kahdenkymmenen, vanhoihin kivääreihin aseistautuneen sotilaan kanssa. Vastakkaisella kukkulalla oli kapinallisten konekivääripesäke, jota kohti miehet ensin ampuivat viiden minuutin ajan ja sitten etenivät kohti konekivääriä palaten kuitenkin tulitusta peläten takaisin juoksuhaudaan. Tämä toistui useamman kerran. Neljännellä kerralla Capa nosti kameran päänsä yläpuolelle ja nappasi kuvan katsomatta mitä filmille tallentui.⁵¹ Capan kaksi kertomusta tapahtumista ovat ristiriitaisia kuvauksissaan sotilaiden määristä juoksuhaudassa.

Richard Whelan on tuonut julki *Life*-lehden valokuvaaja Hansel Miethiltä saamansa kirjeen, jossa hän kuvailee keskusteluaan Capan kanssa 1940-luvun lopulla. Capa oli masentuneena todennut ”Kaatuvan sotilaan” riivaavan häntä. Kirjeessä kuvataan, kuinka Capa oli kertonut Miethille välillisesti ”tappaneensa” ”Kaatuvan sotilaan”:

He hölmöilivät ympäriinsä”, hän [Capa] sanoi. ”Me kaikki hölmöilimme. Olomme oli mainio. Siellä ei ollut ammuskelua. He tulivat juosten alas rinnettä. Juoksin myös ja knapsaisin⁵². ”Pyytitkö heitä lavastamaan hyökkäyksen?”, Mieth kysyi. ”En helvetissä. Me olimme kaikki onnellisia. Tosin ehkä hieman hulluja.” ”Ja sitten?” ”Sitten, yhtäkkiä olimmekin tositoimissa. En kuullut tulitusta – en aluksi.” ”Missä olit?” ”Siellä, muista vähän matkaa sivustalla ja edempänä.”⁵³

”Ruumiskuvia” Espejon tapahtumista on kuitenkin olemassa useampia: kahden kaatuvan sotilaan lisäksi Capa otti kolme kuvaa, joiden voidaan tulkita esittävän joko ruumiita tai maassa nukkuvia sotilaita. Verta tai haavoja kuvissa ei näy. Voidaan kuitenkin olettaa, että jos Espejon tapahtumat etenivät Hansel Miethin kirjeessä esitetyllä tavalla, kuvat kaatuvista sotilaista olisi otettu järjestyksessä viimeisenä. Capan valokuvaamisen koiduttua kahdelle sotilaalle kohtalokkaaksi hän tuskin olisi halunnut enää ottaa valokuvia näiden ruumiista. Pidän todennäköisimpänä Robert Franksin esittämää vaihtoehtoa, jonka mukaan toi-

nen sotilas olisi juossut rinnettä alas ensimmäisen perässä. Linjojen taakse tunkeutuneen tarkka-ampujan osuttua ”Kaatuvaan sotilaaseen” hänen takanaan oleva sotilas olisi nostanut tätä kainalosta muiden vetäessä ruumiin ojaan. Taaimmaisena tulleen sotilaan ottaessa kivääriään maasta tarkka-ampuja olisi lopulta osunut häneen.⁵⁴

”Kaatuvan sotilaan” merkitykset

”Kaatuvan sotilaan” kulttuurihistoriallinen merkitys ei kuitenkaan rajaudu valokuvan arvoon historiallisena dokumenttina. Kuuluisan valokuvan merkitys tuntemattoman sotilaan kuolinhetken ikuistajana on elänyt omaa, alkuperäisestä tapahtumapaikasta ja -ajasta irrallista elämäänsä siitä saakka, kun *Life* julkaisi valokuvan otsikon ”Kuolema Espanjassa: sisällissota on vaatinut 500 000 kuolonuhria vuoden aikana”⁵⁵ yhteydessä. ”Kaatuva sotilas” kertoo katsojalle, että yksikään uhri sodassa ei ole merkityksetön. Vaikka valokuva ei olisikaan aito, samanlaisia kuolemia tapahtui – ja tapahtuu – sodassa päivittäin. Capan ystävän ja suojatin Martha Gellhornin sanoin journalistin tehtävä on muistuttaa meitä siitä, että ”sota tapahtuu ihmisille yksi kerrallaan”⁵⁶. Tämän tehtävän ”Kaatuva sotilas” täyttää yksiselitteisesti.

Englantilainen valokuvahistorioitsija Jesse Alexander liittää yhdysvaltalaisen mediateoreetikko Vivian Sobchackin formuloimia kuoleman representoinnin tapoja⁵⁷ ”Kaatuvaan sotilaaseen” sen merkityksen hahmottamiseksi. Alexanderin mukaan kuvassa ei ole koskettavaa sotilaaseen kohdistuva näkyvä kipu tai väkivalta (tätä ei kuvasta edes näy), vaan kuoleman ennen aikaan pysäyttämä liike, joka katkeaa rajusti.⁵⁸ Sobchackin mukaan kuoleman representointi tällä tavalla ”korostaa elävän ja elottoman – elävien ja kuolleiden – ajallista vastakohtaisuutta”⁵⁹. Liike on myös yksi eniten 1900-lukua määritteleviä, modernin yhteiskunnan voimia. Siksi valokuvan esittämä väliintulo, liikkeen lopetus, asettaa kyseenalaiseksi 1900-luvun ikuisen edistyksen ideaan nojaavan maailmankatsomuksen.

Caroline Brothers näkee ”Kaatuvan sotilaan” voiman valokuvana sen ”kiusoittelevassa ambivalenssissa”. Katsojan tulkinnot vaihtelevat alati siitä, mitä kyseinen valokuva esittää ja mitä se on esittävinään. Tämä takaa jatkuvan mielenkiinnon valokuvaan.⁶⁰ ”Kaatuvan sotilaan” lähes maaginen voima valokuvana on siis mitä puhtainta ranskalaisfilosofi Jacques Derridan esittämien *différences-järjestelmien*⁶¹ tuotetta. Derridan ajatusta soveltaen valokuvan esittämän ”lainatun todellisuuden” sisäpuolta, ”historiallista totuutta”, on erittäin vaikeaa jäännöksettömästi palauttaa. ”Kaatuvan sotilaan” loputtomille toisinnoille rakentuva välitön tunnistettavuus on korvannut mielikuvien tasolla esittämänsä asian, erään tuntemattoman sotilaan kuoleman Espanjan sisällissodassa ja siirtynyt symboloimaan yleisesti yksilön kuolemaa sodassa. Pienemmässä mittakaavassa ”Kaatuvan sotilaan” voi nähdä symboloivan koko tasavaltalaisen Espanjan väkevää urheutta ja taistelutahtoa fasismia vastaan.

Fotojournalismin synty Espanjan sisällissodan myötä

Fotojournalistit ja 1930-luvulla syntyneet kuvalehdet joutuivat Espanjan sisällissodan raportoinnissa uuden haasteen eteen: miten välittää nopealla aikataululla valokuvallinen representaatio vieraassa maassa käytävästä sodasta lukijoille? Lehdille joko suoraan tai kuvatoimistojen kautta lähetetyissä valokuvissa ei usein ollut kuin viitteellisiä tietoja kuvan esittämistä tapahtumista ja monilla lehdillä ei ollut käytettävissään tapahtumia todistaneita ulkomaankirjeenvaihtajia. Siksi toimitukset tulkitsivat valokuvia omien motiiviansa mukaisesti ja kehittivät valokuvien ohien tekstejä, joiden realistinen representaatio sodasta saattoi sinänsä olla osuva, mutta side todellisiin tapahtumiin ei välttämättä ollut faktuaalinen ja tarkka.

Robert Capan merkittävin kuva Espanjan sisällissodasta, ”Kaatuva sotilas”, nostettiin muun muassa *VU:ssa* ja *Lifessa* osittain siitä syystä tärkeäksi kuvaksi, koska sitä määritteli kuoleman aiheuttama liikkeen katkeaminen. Yleisellä tasolla ”Kaatuva sotilas”

oli tarkoitettu esittämään lukijoille yksinkertainen tosiasia: sota aiheuttaa yhteiskunnalliselle kehitykselle haitallisia seurauksia, koska siinä kuolee ihmisiä. Siksi onkin hieman yllättävää, että ”Kaatuvan sotilaan” totuusarvoa on niin palavasti yritetty puolustaa tai vaihtoehtoisesti osoittaa kuva todellisuuden väärennökseksi ja siten asettaa Robert Capan koko ura valokuvaajana kyseenalaiseksi. Tähän ilmiöön liittyy fotojournalistin ammatin tarkkaan määrittymätön dualismi: fotojournalistit kirjoittavat samalla historiaa valokuviinsa, mutta eivät kuitenkaan suoraan todellisuutta jäljentäen vaan taiteellisesti todellisuutta rajaten ja muokaten. Sotakuvauksen ja fotojournalismin pioneerit on myös jälkeensä haluttu nähdä ihannoivassa valossa. Heidän elämänsä ja valokuvansa tuntuvat kuuluvan menneeseen aikaan, jolloin fotojournalistien tinkimätön näkemys ja seikkailuntäyteinen elämä hädin tuskin globaalistuneessa maailmassa olivat kovin erilaisia kuin nykyään, digitaalisen kuvankäsittelyn ja uutiskuvien välittömän saatavuuden aikakaudella. Siksi tätä nostalgista käsitystä on haluttu vaalia eri foorumeilla. Paradoksaalisesti Robert Capan maine ei suinkaan ole ”Kaatuvasta sotilaasta” jo kolme vuosikymmentä käydyn keskustelun tuloksena lokaantunut, vaan hänen statuksena elämää suurempana tarinankertojana, seikkailijana ja pelurina on ainoastaan kasvanut.

Alunperin VU esitteli ”Kaatuvan sotilaan” otsikolla ”Kuinka he kaatuivat”. Kuoleman hetken valokuvallinen todistaminen 1930-luvulla oli jo sinällään huikea saavutus. *Lifen* otsikointi ”Kuolema Espanjassa: sisällissota Espanjassa on vaatinut yhden vuoden aikana jo 500 000 ihmishenkeä” tekee ”Kaatuvasta sotilaasta” kaikkien sisällissodan kuolemien symbolin. *Lifen* otsikointi oli kuitenkin harhaanjohtava; suurin osa sisällissodan kuolemista tapahtui teloituksissa tai vankileireillä taisteluiden sijasta. ”Kaatuva sotilas” on kuitenkin vain yksi esimerkki lukuisista yksittäisiin ihmisiin keskittyneistä valokuvista, joita Espanjan sisällissodasta julkaistiin. Englantilainen valokuvan historian tutkija Ian Jeffrey huomioi valokuvahistoriallisen trendin 1930-luvulla: Espanjan sisällissota muutti ns. ”human interest”-valokuvausta. Ironia ja etäisyydenotto jäivät taakse ja sisällisso-

dan valokuvaajat arvottivat kuvissaan hetkeä, tunnereaktioita ja paineen alla olevaa ihmistä.⁶²

Fotojournalismissa tapahtunut muutos 1930-luvulla asetti entistä selvemmin Espanjan sisällissodan valokuvat yksittäisten valokuvaajien tuotoksiksi anonyymien kuvatoimistojen sijaan. Kuvalehdet palkkasivat suoraan nimekkäitä valokuvaajia ja reporttereita ilman välikäsiä. Samalla syntyi käsite fotojournalistista, joka oli enemmän kuin tapahtumien mekaaninen tallentaja. Toinen ilmiö fotojournalistien ammattikunnan arvonnousun rinnalla oli kuvalehtien tarve vakuutella lukijoilleen kuvattujen tapahtumien autenttisuutta usein nimenomaan ”lehden oman valokuvaajan” valokuvien kautta.

Fotojournalisti todellisuutta valikoiden ja muokaten tallentavana taiteilijana asettaa historian tutkimuksellisia ongelmia selvitetessä onko jokin kuvattu asia tapahtunut todellisuudessa vai ei. 1930-luvulla sotavalokuvaajan ammattietiikka ei ollut niin yksiselitteinen ja sitova kuin nykyään. Capan tapauksessa on hyvin todennäköistä, että hän lavasti tai muunteli joitain valokuviaan Espanjan sisällissodasta, mutta toisaalta nämä ”lipsahdukset” rajoittuvat ainoastaan sodan alkuvaiheisiin. Myöhemmissä sotareportaaseissaan – Capa kuvasi viittä eri sotaa – hän tuli tunnetuksi valokuvaajana, joka jatkoi kuvaamista kun muut suojautuivat maahan. Robert Capa ansaitsi ensimmäiset kannuksensa sotavalokuvaajana kenties vilpillä, mutta näiden vilppien sisäinen totuus on kuitenkin näkemyksellinen ja merkittävä.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähdejulkaisut:

Capa, Robert (2007): *Sotakuvaaja. Alkuteos Slightly Out of Focus (1947).*
Suom. Leena Tamminen. WSOY, Helsinki.
Heart of Spain. Robert Capa's Photographs of the Spanish Civil War.
Aperture, New York 1999.

Sanoma- ja aikakauslehdet:

La Revue du Médecin

30.9.1936: «La guerre civile».

Life

28.12.1936: "The Camera Overseas (Continued): ... And the Spanish".
58–59.

12.7.1937: "Death in Spain: The Civil War Has Taken 500,000 Lives in
One Year". 19.

16.8.1937: "The Camera Overseas: Spanish War Kills Its First Woman
Photographer". 62–63.

Match

22.12.1938: "Rio Segre". 27.

New York World-Telegram:

1.9.1937: "Interview of Robert Capa".

Picture Post

3.12.1938: "This Is War!". 14–24.

Regards

24.9.1936, No. 141: «Combats devant Cordoue». 6–7.

10.12.1936, No. 152: "La capitale crucifiée". 11–14.

17.12.1936, No.153: «Dans les premières lignes». 6–13. «La vie sou-
teraine des réfugiés dans le métro de Madrid". 14–15.

VU:

23.9.1936, No. 445: «La guerre civile en Espagne: Comment ils sont tombés, Comment ils ont fui». 1106–1107.

Radio-ohjelmat:

Bob Capa Tells of Photographic Experiences Abroad. T: WNBC New York.
E: 20.10.1947. <<http://www.youtube.com/watch?v=MYe4ynXnqug>>
24.10.2014. tai <http://www.icp.org/robert-capa-100> 16.2.2015

Kuvalähteet:

O'Sullivan, Timothy H.: Incidents of the War. A Harvest of Death, Gettysburg, July 1863. Library of Congress. Vedos negatiivista valokuvapaperille: Alexander Gardner. < <http://www.loc.gov/pictures/item/cwp2003001110/PP/> > 16.2.2015.

Kirjallisuus:

Alexander, Jesse (2004): *Capa's Falling Soldier: Photography, Death, Monument*. Julkaisematon opinnäytetyö (BA). Surrey Institute of Art & Design, University College.

Amelunxen, Hubertus von (1998): The Century's Memorial. Photography And The Recording of History. Teoksessa Michel Frizot (ed.): *A New History of Photography*. Könemann, Köln, 130–147.

Barthes, Roland (1985): *Valoisa huone*. Alkuteos *La chambre claire* (1980). Suom. Martti Lintunen, Esa Sironen ja Leevi Lehto. Kansankulttuuri ja Suomen valokuvataiteen säätiö, Helsinki.

Beever, Antony (2006): *Taistelu Espanjasta*. Alkuteos *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936–1939* (2006). Suom. Matti Kinnunen. WSOY, Helsinki.

Berger, John (1995): Appearances. Teoksessa Berger, John & Mohr, Jean: *Another Way of Telling* (1982). Vintage Books, New York, 81–130.

Burgin, Victor (1989): Taideteorian loppu. Alkuteos *The End of Art Theory* teoksessa *The End of Art Theory: Criticism and Postmodernity* (1986). Teoksessa *Taideteorian loppu*. Suom. Tauno Saarela. Toim.

- Martti Lintunen, Tauno Saarela ja Janne Seppänen. Literos ja Suomen valokuvataiteen museon säätiö, Jyväskylä, 103–184.
- Brothers, Caroline (1997): *War and Photography. A Cultural History*. Routledge: London.
- Brotóns Jordá, Mario (1995): *Retazos de una época de inquietudes*. Omatustanne, 2. laajennetun painoksen irrallinen liite, Alcoy.
- Capa fotografió a su miliciano a su miliciano en un lugar donde no habia combates. *El Periódico di Catalunya* 17.7.2009.
- Derrida, Jacques (1976): *Of Grammatology*. Alkuteos *De la Grammatologie* (1967). Transl. Gayatri Chakravorty Spivak. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Frizot, Michel & Veigy, Cédric de (2009): *VU: The Story of a Magazine that Made an Era*. Thames & Hudson, London.
- Jeffrey, Ian (1993): *Photography. A Concise History* (1981). Thames and Hudson, London.
- Kershaw, Alex (2003): *Sotaa ja samppanjaa. Robert Capan elämä*. Alkuteos *Blood and Champagne. The Life and Times of Robert Capa* (2002). Suom. Jaana Iso-Markku. Otava, Helsinki.
- Knightley, Phillip (1975): *The First Casualty: From the Crimea to Vietnam; The War Correspondent as Hero, Propagandist and Myth Maker*. Harcourt Brace Jovanovich, New York and London.
- Lee, Hermione (2003): One of the Chaps [a review of Caroline Moorehead's biography of Martha Gellhorn] *The Guardian*, 1.11.2003. <<http://www.guardian.co.uk/books/2003/nov/01/featuresreviews.guardianreview8>> 25.10.2014.
- Lewinski, Jorge(1978): *The Camera at War: A History of War Photography from 1848 to the Present Day*. Simon and Schuster, New York.
- Nash, Elisabeth (2009): Shot Down – Capa's Classic Image of War. *The Independent* 21.7.2009. <<http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/art/news/shot-down--capas-classic-image-of-war-1754405.html>> 25.10.2014.
- Ritchin, Fred (1998): Close Witnesses. The Involvement of the Photojournalist. Teoksessa *A New History of Photography*. Ed. Michel Frizot. Könemann, Köln, 590–611.
- Serrano Esparza, José Manuel (2008): Robert Capa in Cerro Muriano: The Day in which Reality Surpassed Imagination (1st Part). Alunperin julkaistu *Film und Foto Magazin* -lehdessä (nro 2, 2007). 14.8.2008.

<http://elrectanguloenlamano.blogspot.com/2008_08_01_archive.html> 25.10.2014.

Serrano Esparza, José Manuel (2009): *Robert Capa in Cerro Muriano: The Day in which Reality Surpassed Imagination* (10th Part). 1.7. 2009. <<http://elrectanguloenlamano.blogspot.com/2009/07/robert-capa-in-cerro-muriano-and-espejo.html>> 25.10.2014.

Sobchack, Vivian (1984): Inscribing Ethical Space: Ten Propositions on Death, Representation and Documentary. *Quarterly Review of Film Studies*, Fall 1984, 283–300.

Sontag, Susan (2003): *Regarding the Pain of Others*. Farrar, Straus and Giroux, New York.

Whelan, Richard (1985): *Robert Capa. A Biography*. Alfred A. Knopf, New York.

Whelan, Richard (1999): Robert Capa in Spain. Teoksessa *Heart of Spain. Robert Capa's Photographs of the Spanish Civil War*. Aperture, New York, 26–41.

Whelan, Richard (2002): Robert Capa's Falling Soldier: A Detective Story. *Aperture* No. 166, Spring 2002, 21–28.

Whelan, Richard (2007): The Falling Soldier, 1936. Teoksessa *This Is War! Robert Capa at Work*. ICP/Steidl, New York, 53–87.

Viitteet

- 1 1930-luvulla ”ultraherkkä” kinofilmi oli nopeudeltaan nykyään käytetylle ASA-asteikolle muutettuna 50 tai 64 ASA. Nykyään terävyydeltään ja rakeeltaan vastaavaa jälkeä saa kuvattua jopa 1600 ASA:n mustavalkofilmillä.
- 2 Ensimmäisen kinofilmiä käyttävän valokuvakameran kehitti Oscar Barnack vuonna 1913. Ernst Leitzin valmistama ja Oscar Barnackin suunnittelema ensimmäinen teollisesti tuotettu kamera, Leica A, valmistui 1925. Kameraa kehiteltiin nopeaan tahtiin seuraavina vuosina. Varsinaisen kamerakultin synnytti 1932 Leica II, johon oli yhdistetty tarkennuksessa käytettävä mittaetsin. Mittaetsinkamerat säilyivät fotojournalistien kinokoon filmin pääkamerana 1950–1960-luvuille saakka, jolloin etsinprisman ja matta-

lasin kautta tarkennettavat peilirefleksikamerat (engl. SLR) syrjäyttivät ne ammattivalokuvaajien keskuudessa. Mittaetsinkameroissa myös optiikka oli aikaisempaa valovoimaisempaa. Esimerkiksi ammattilaisten suosiman Leica II:n 50 mm objektiivin valovoima oli $f/2$, kun taas 120-koon filmiä käyttävän Rolleiflexin valovoima oli $f/3.5$ ja lasilevykameroissa yleinen valovoima oli $f/8$.

- 3 ”This Is War!”, *Picture Post* 3.12.1938, 20–21.
- 4 Ritchin 1998, 593–594.
- 5 Valokuvaaja oli muuttunut 1930-luvulla vain yhdeksi julkaisukoneiston osaksi, jonka tehtävänä ei enää ollut valikoiden tarjota kuviaan lehdille, vaan ennen kaikkea vastata lehtien ja yleisön odotuksiin. Ks. Frizot & Veigy 2009, 276.
- 6 Kuva julkaistu ensimmäisen kerran *VU*-lehdessä 23.9.1936 ja laajemmalle yleisölle *Life*-lehdessä 12.7.1937.
- 7 Ks. esim. Knightley 1975, 212; Whelan 1985, 96–100 & Kershaw 2003 (2002), 64–74.
- 8 Kershaw 2003 (2002), 35.
- 9 Endre Friedmannia ei hyväksytty kommunistisen puolueen jäseneksi, koska hänen veljensä Cornell Capan (Friedmannin) mukaan värvääjä ”ei ollut kiinnostunut nuorista porvarisälyköistä”. Alex Kershaw kritisoi Cornell Capan kertomusta epäuskottavaksi, koska Friedmann ensinnäkään ei ollut porvarisälykkö ja toiseksi kommunistinen puolue halusi rekrytoida joukkoihinsa kaikki mahdolliset nuoret, kadulla pärjäävät taistelijat, joita suinkin saattoi löytää. Kershaw 2003 (2002), 36–37.
- 10 Gerda Taron alkuperäinen nimi oli monille lausumiskelvoton Gerda Porohylle. Hän muutti nimensä vuonna 1936 vaikutteenaan Pariisissa suosittu japanilaisen taiteilijan Taro Okamoton lyhyt ja ytimekäs etunimi. Kershaw 2003 (2002), 53.
- 11 Kershaw 2003 (2002), 78.
- 12 Capa 2007 (1947), 154.
- 13 ”The Camera Overseas: Spanish War Kills Its First Woman Photographer”, *Life* 16.8.1937.
- 14 Nämä kuvat ovat kuuluisia myös siitä syystä, että niiden säilyminen oli hiuskarvan varassa. Kaikkiaan neljästä rullasta, 79 kuvasta, saatiin kehitettyä vain 11, koska *Lifen* pimiöapulainen oli kiireessä säätänyt filmien kuivauskaapin lämpötilan liian kuumaksi. *Life* asetti kuvien teknisesti huonon laadun Capan syyksi kertomalla kuvatekstissä kuvaajan olleen niin hermostunut sotatilanteessa, että kamera oli tärähtänyt. Robert Capa ei koskaan tunnustanut että hänen kuvauskätensä olisi mairinnousussa ollut epävakaa, muttei liiemmin halunnut puhua tapahtuneesta myöhemmin. Capalle ominaista huumorintajua ja piikittelyä *Lifen* suuntaan osoitti hänen muistelma-

- teoksena nimi *Slightly Out of Focus* vuodelta 1947. Kershaw 2003 (2002), 172–174.
- 15 Robert Capan ja John Steinbeckin matkasta Neuvostoliittoon on julkaistu Steinbeckin kirjoittama ja Capan kuvittama matkakirja *Matkalla Neuvostoliitossa* (Tammi, 2002). Alkuperäisteos *A Russian Journal* (Viking Press, 1947).
 - 16 Magnum on ensimmäinen osuuskuntamuotoinen kuvatoimisto, jonka kuvaajat itse omistavat. Magnumin perustajat näkivät tärkeiksi että kuvaajat voisivat Magnumin kautta itse omistaa oikeudet kuviinsa ja kuvat julkaistaisiin kuvaajien ehdoilla, ts. niitä ei saisi muunnella tai rajata ilman kuvaajan suostumusta.
 - 17 Ks. Kershaw 2003 (2002), 310–311.
 - 18 “La capitale crucifiée”, *Regards* 10.12.1936, 13–14.
 - 19 Sontag 2003, 81.
 - 20 Berger 1995 (1982), 111–112.
 - 21 Berger 1995 (1982), 118.
 - 22 Ks. Uusi testamentti, Matteuksen evankeliumi 28:1. Toisen Marian sukua ei ilmoiteta, hän on vain ”se toinen Maria”. Markuksen evankeliumi 16:1 kertoo haudalla olleen kolme naista, Luukkaan evankeliumi 24:10 on myös kolmen naisen kannalla, tosin eri naisten ja Johanneksen evankeliumi 20:1 toteaa ainoastaan Maria Magdalenan olleen Jeesuksen haudalla.
 - 23 Beever 2006, 269.
 - 24 “The Camera Overseas (Continued): ... And the Spanish”, *Life* 28.12.1936, 58–59.
 - 25 Robert Capa: *Death in the Making* (1938). Lainausta *Heart of Spain* 1999, 182. Kirjoittajan suomennos.
 - 26 “Dans les premières lignes” ja “La vie souterraine des réfugiés dans le métro de Madrid”, *Regards* 17.12.1936, 6–15.
 - 27 “Narratives can make us understand. Photographs do something else: they haunt us.” Sontag 2003, 89.
 - 28 Ks. Barthes 1985 (1980), 119.
 - 29 O’Sullivan: *Incidents of the War. A Harvest of Death, Gettysburg, July 1863*, Library of Congress.
 - 30 Ks. esim. Amelunxen 1998, 144 ja Jeffrey 1993 (1981), 54–55.
 - 31 Amelunxen 1998, 144.
 - 32 Sontag 2003, 23. Kirjoittajan suomennos.
 - 33 *Match* koristeli Capan valokuvan Rio Segrestä hautajaisraidoin ja otsikoi sen sanoilla: ”Minä kuolen ... Kirjoita äidilleni ja kerro hänelle ...” ”Rio Segre”, *Match* 22.12.1938, 27. *Picture Post* (”This Is War!”; *Picture Post* 3.12.1938, 24.) esitti saman valokuvan pateettisena kertomuksena:

But for this man it is the end: A dying man gives his last letter. He will never go home again. He will never write any letters after this one. He speaks a few broken sentences. A comrade listens, tries to catch his meaning, jots his words down. Later he will contrive to send them home. Another brave man has met his end.

- 34 Brothers 1997, 168.
- 35 "Death in Spain...", *Life* 12.7.1937, 19. Vertaamalla "Kaatuvaa sotilasta" muihin sarjan valokuviiin, joissa esiintyy sama sotilas, voidaan huomata että sotilaan pääläella epäterävänä näkyvä "päähän osunut luoti" onkin sotilaan lakissa oleva tupsu. Todennäköisimmin luoti osui "Kaatuvan sotilaan" sydämeen. Ks. Serrano Esparza 2008, www-sivu.
- 36 Knightley 1975, 212.
- 37 Lewinski 1978, 88.
- 38 Ks. Whelan 1985, 95–96.
- 39 Brotóns Jordá, 1995, liite.
- 40 Whelan 2007, 70.
- 41 Kershaw 2003 (2002), 72–73. Richard Whelanin selvityksen mukaan Brotóns ei olisi koskaan väittänyt käyneensä Salamancan tai Madridin arkitoisissa: Brotóns oli luottanut historioitsija Moreno Gómezin antamiin tietoihin. Whelan 2007, 70.
- 42 «La guerre civile en Espagne...», *VU* 23.9.1936, 1106.
- 43 Negatiivit on luultavasti leikattu ajan tavan mukaan kehittämisen jälkeen 1–3 negatiiviruudun sarjoiksi Capan Pariisin pimiön teknikon Csiki Weiszin toimesta. Sittenkin kuvasarjan negatiivit ovat sekoittuneet ja suuri osa on hävinnyt. Whelan 2007, 66. Alex Kershaw tosin esittää, että Ruth Cerf olisi nähnyt "Kaatuvaa sotilasta" kronologisesti seuranneet kuvat, joissa sama sotilas makaa kuolleena maassa. Kershaw 2003 (2002), 71.
- 44 Whelan 1999, 26.
- 45 Whelan 2002, 26–27.
- 46 Viisi valokuvaa oli aiemmin julkaistu *Regardsissa*, mutta vain yksi valokuva, jossa tasavaltalaissotilaat hyppäävät ojan yli oli aikaisemmissa analyyseissä yhdistetty "Kaatuvaan sotilaaseen". "Combats devant Cordoue", *Regards* 24.9.1936. Lisäksi lääkäreille ja farmaseuteille tarkoitetun *La Revue du Médecin* ensimmäisessä numerossa (30.9.1936) julkaistiin kyljelleen kaatuneen sotilaan lisäksi neljä valokuvaa ilmeisesti samasta kuvasarjasta. Näitä kuvia ei ole sittenkin julkaistu muualla ennen This is War! -näyttelyä.
- 47 "Capa fotografió a su miliciano...", *El Periódico de Catalunya* 17.7.2009. Alunperin Susperregui esittää "Kaatuvan sotilaan" paikantamisen Espejoon teoksessaan *Sombras de la fotografía* (2009). Myös Serrano Esparza analysoi kuvasarjan ja sijoitti sen Espejoon kuukausi ennen *El Periódicoa*. Serrano Esparza 2009, www-sivu.

- 48 Espejolaan Francisco Castro oli 9-vuotias vuonna 1936. Hän muistelee Espejon sotatapahtumia: ”Not a shot was fired around here until the end of September... The militiamen strolled around the streets and ate the best hams in the village.” Nash, Elisabeth 2009. ”Shot Down – Capa’s Classic Image of War”, *The Independent* 21.7.2009.
- 49 Serrano Esparza 2009, www-sivu. Clemente Cimorra kertoo *La Vozissa* (8.9.1936), että hän kohtasi Capan 6. syyskuuta 1936 Cerro Murianossa tämän kuvatessa pakolaisia. Ks. Whelan 2007, 60 ja 63. Cerro Murianon pakolaiskuvia julkaistiin ensimmäisen kerran ”Kaatuva sotilaan” kanssa *VU-lehdessä* vastakkaisella puolella kuva-aukeamaa. ”La guerre civile en Espagne...”, *VU* 23.9.1936, 1107.
- 50 *New York World-Telegram* 1.9.1937. Kirjoittajan suomenos.
- 51 Bob Capa Tells of Photographic Experiences Abroad, WNBC New York 20.10.1947. www-sivu.
- 52 Knapsaista (”Knipse”) on Capalle tyypillistä sekakieltä – Hemingwayn sanoin ”capenesea”. Sana tarkoittaa saksalaista slangia mukaillen valokuvan nappaamista.
- 53 Hansel Miethin kirje Richard Whelanille, päivätty 19.3.1982. Whelan 2007, 72–73. Kirjoittajan suomenos.
- 54 Whelan 2007, 75 ja 78.
- 55 ”Death in Spain: The Civil War has taken 500,000 lives in one yer”, *Life* 12.7.1937, 19.
- 56 Lee 2003, 16.
- 57 Vivian Sobchackin artikkelissaan ”Inscribing Ethical Space: Ten Propositions On Death, Representation and Documentary” esittämät kuoleman representoinnin tavat liittyvät alunperin elokuvien tapoihin esittää kuolemaa. Sobchack 1984, 283–300.
- 58 Alexander 2004, 13.
- 59 Sobchack 1984, 289.
- 60 Brothers 1997, 179.
- 61 Ks. Derrida 1976 (1967), 150 ja Burgin 1989 (1986), 170.
- 62 Jeffrey 1993 (1981), 180.

Pekka Pajuvirran tuottaman draamadokumentin, Espanjankävijät juliste. Elokuva kertoo suomalaisen miehen, Kosti Viljasen vaiheista Espanjan sisällissodassa. Roolihahmon esikuvana on Paavo Koskinen, joka palveli kansainvälisissä prikaateissa salanimellä Gunnar Ebb ja yleni kapteeniksi. Hän toimi kanadalastaustaisen Mackenzie-Papineau-pataljoonan konekiväärikomppanian päällikkönä ja loppuvaiheessa syksyllä 1938 jonkin aikaa koko pataljoonan vt. komentajana. Espanjankävijöissä nähdään myös kolme muuta suomalaista Espanjan sisällissodan veteraania; Sulo Paaso, Evald Helander sekä Tauno Erkkilä. Kuva Kansan Arkisto.

Ranskalainen elokuva ja Espanjan sisällissota

Artikkelini kohteeksi olen valinnut neljä ranskalaista elokuvaa Espanjan sisällissodasta. Ranskalainen elokuvantutkija Marc Ferro on todennut, että elokuva on varhaisista vaiheistaan asti saanut olla osana poliittista propagandaa.¹ Espanjan sisällissodassa se sai ainutlaatuisen aseman niin tiedon välittäjänä kuin mielipiteen muokkaajana lukuisten siitä tehtyjen uutisfilmien ja dokumenttifilmien ansiosta. Mutta miksi juuri ranskalaisille elokuvantekijöille Espanjan sisällissodasta tuli tärkeä kuvauskohde, ja miten he sotaa kuvasivat? Ja yleisemmin, mihin dokumentti- ja propagandaelokuvien tutkijat ovat kiinnittäneet huomionsa?

Aloitan artikkelini kertomalla ranskalaisen elokuvahistorioitsija George Sadoulin² (1904–1967) ajatuksista. Sadoul tunnetaan paitsi mittavasta elokuvaa koskevasta kirjallisesta tuotannostaan, myös siitä, että hän työskenteli toimittajana vuodesta 1941 *Lettres Francaise* -kirjallisuuslehdessä. Hänen näkökulmansa elokuvan keinoihin oli näin ollen paitsi tutkijan, myös aikalaishavainnoitsijan. Hän oli nähnyt omakohtaisesti, miten Espanjan sisällissotaa esitettiin katsojille sotavuosina.

Elokuva historian lähteenä ja dokumenttina

Elokuvan tutkimisessa pätevät yleensä samat ehdot kuin muunkin historian lähdemateriaalin käsittelyssä. Elokuvaa voidaan muokata kuten valokuvaakin, monin eri tavoin ja erilaisin tarkoituksiperin. Elokuvassa voidaan leikkauksen keinoin tehdä puolen tun-

nin tärkeästä puheesta muutaman lauseen mittainen kooste, joka kertoo aivan päinvastaista kuin puheessa esitettiin.

Historian metodologian oppikirjaan (*L'Histoire et ses Méthodes*) vuonna 1972 kirjoittamassaan artikkelissa ”Temoignages photographiques et cinématographiques II” Georges Sadoul toteaa, että leikkaaminen eli kuvan ja äänen käsitteleminen antaa todellisen mahdollisuuden muokata alkuperäistä materiaalia. Sadoulin mukaan Georges Méliès (1861–1938) piti jo vuoden 1900 paikkeilla elokuvan leikkaamista ”näkökulman muuttamisena”, samanlaisina kuin teatterissa tehdyt trikkitemput. Siitä on tullut tekninen väline, jonka käyttö uutiskatsauksissa ja dokumenteissa ei ollut yksinkertaista elämän rekisteröintiä, vaan siihen sisältyi uudelleen luomista, josta saattoi helposti tulla myös valheellista.³

Meillä Suomessa Olavi Linnus (1914–2000) kirjoitti jo vuonna 1941 *Kinolehdessä* ilmestyneessä erinomaisessa artikkelissaan siitä miten ”nykyaikaiset vaatimukset täyttävä propagandafilmi on korkeata luokkaa olevaa, alkuperäistä dokumentaarista filminauhaa, jonka leikkaus vain on suoritettu siten, että se korostaa valmistajamaan ajatuksia ja kommentaarit tehostavat filmille asetettua päämäärää.”⁴

Pääsääntöisesti Sadoul jakaa filmituotannon kolmeen kategoriaan: uutiskatsauksiin, dokumentteihin ja niin sanottuihin näytelmäelokuviin. Ajankohtaiset filmit eli uutiskatsaukset – Linnuksella propagandafilmit – koostuvat Sadoulin mukaan pääsääntöisesti kolmesta eri tuotantotyypistä: a) ajankohtaislähetysten omien operaattoreiden suorittamista kuvauksista, b) eri kohtauksista ja tapahtumista, jotka on ostettu kotimaisista tai ulkomaisilta kuvaajilta tai kuvapankeilta ja c) arkistoista ja erilaisista kuvatallentamoista hankitusta materiaalista. Olavi Linnus teki mainitussa *Kinolehden* artikkelissaan elokuvan jakamisen kolmeen kategoriaan: dokumentaariseen filmiin, propagandafilmiin sekä virkistymisvälineenä käytettävään filmiin.⁵ Linnuksen jako on melko yhtäläinen Sadoulin jaon kanssa. Uutiskatsaukset ovat hänellä lähinnä samaa kuin propagandafilmit Linnuksella.

Historioitsijan tuleekin olla tarkkana materiaalin moninaisuuden suhteen. Eritoten tämä koskee kuvan ja äänen yhteen toimivuutta ja asioiden vertaamista muihin lähteisiin. Myös ns. viralliset katsaukset saattavat sisältää propagandaa ja voivat osittain olla jopa ns. näyteltyä tuotantoa.

Dokumentit, jotka käsittelevät tapahtumia, tapoja, perinteitä ja inhimillisen toiminnan erinäisiä osa-alueita, ovat suoraan yhteydessä historiaan. Niitä on yleensä pidetty parhaana tapana kertoa ihmisten jokapäiväisestä elämästä, heidän työstään, harrastuksistaan, juhlistaan, perhetapahtumistaan ja tavoistaan. Dokumentteja voidaan kutsua historiallisiksi, koska ne ovat yhteydessä oman aikansa reaalityodellisuuteen tai tapahtumiin. Toisaalta, niihinkin ovat vaikuttaneet tekijän valinnat ja painotukset, ja niitäkin on muokattu leikkaamalla.

Näytelmäelokuvat sisältävät kirjoitetun juonen, mutta nekin voivat sisältää dokumentteja ja uutiskatsauksia tai niiden osia. Ne voivat myös pohjautua todellisiin tapahtumiin ja kuvata niitä taiteellisin keinoin. Ne voivat kertoa aikakauden arvoista ja mentaliteeteista ja siksi olla erinomaisia tutkimuskohteita historiantutkijalle.⁶ Hannu Salmi toteaa osuvasti fiktiivisten elokuvien käytöstä: ”Kun historiantutkimus käyttää elokuvaa lähteenään, niin ratkaisevaa ei ole kysymys mitkä elokuvat lähteiksi kelpaavat, vaan mikä on kysymys, jota kulloinkin tutkitaan.”⁷

Huomattavasti useammin historiantutkijat ovat käyttäneet materiaalinaan ajankohtaisfilmejä ja uutiskatsauksia. Esimerkiksi käy Anthony Aldgaten teos, joka käsittelee briteille esitettyjä uutiskatsauksia Espanjan sisällissodan aikana. Samaan ryhmään sijoittuu myös ranskankielinen Guy Seligman ja Gilles Dinnematin dokumenttielokuva *La Guerre d'Espagne dans les actualités filmées Pathe*. Näiden uutisfilmien ja samalla propagandafilmiin käyttö on ollut suoraviivaista, kuten Salmi toteaa.⁸

Ranskalaiset elokuvan historian tutkijat näyttävät olevan hyvinkin yksimielisiä Espanjan sisällissodan paikasta ja merkityksestä. Carlos Pardo puolestaan toteaa, että Espanjan sisällissota oli ensimmäinen suuri poliittinen konflikti sitten äänielokuvan synnyn vuonna 1929. Niinpä siitä tuli myös poliittisen

elokuvapropagandan kohde.⁹ Toimittajana syvällisesti elokuvaan ja Espanjan sisällissotaan paneutunut Edouard Waintrop puolestaan toteaa *Liberation* -lehden artikkelissaan vuonna 2001 Espanjan sisällissodan olleen ensimmäinen moderni ideologinen sota, jossa käytettiin suurella intensiteetillä elokuvaa propagandan välineenä.¹⁰

Ranskalainen yhteiskunta ja Espanjan sisällissota

Kun kohteena on ranskalainen elokuva Espanjan sisällissodasta, on syytä aloittaa tarkastelu ranskalaisesta yhteiskunnassa ja siinä vaikuttaneista virtauksista ja aatteista. 1930-luvulla, raskaana koetun niin sanotun voittoisan suuren sodan (I maailmansota) jälkeen, oli virinnyt voimakas pasifismi, joka heijastui myös ns. kansanrintamahallituksen (1936–1937) toimintaan. Ranskalainen kansanrintama muodostui, kun vaalien toisella kierroksella 3. toukokuuta 1936 sosialistit ja radikaalit saavuttivat merkittävän vaalivoiton ja kommunistit lupasivat tukea sitä hallituksen ulkopuolelta. Léon Blum muodosti sosialisteista ja radikaaleista koostuneen hallituksen, jolla oli tavoitteena perusteelliset yhteiskunnalliset muutokset.

Ranskalainen yhteiskunta kuohui kansanrintaman hallituskaudella. Esiin tulivat myös äärioikeistolaiset voimat, joita edustivat eritoten sanomalehti *L'Action française* ja rojalistien piiristä lähteneet tai poistetut henkilöt ajatuksineen. Mukana oli myös henkilöitä, jotka olivat toimineet jo äärioikeistolaisessa Croix-de-feu -järjestössä, joka lainsäädännöllä lopetettiin 1936.

Näin muodostui salainen järjestö l'OSARN (Organisation secrète d'action révolutionnaire nationale eli paremmin tunnetulta nimeltään Cagaoule (Kagaali), joka lähti todella aktiiviseen toimintaan kansanrintamahallituksen syntymisen jälkeen vuonna 1936. Vuonna 1937 sen nimeksi muutettiin Comité secret d'action révolutionnaire (CSAR). Cagoulin sotilaalliseksi johtajaksi pyydettiin ensiksi marsalkka Pétainiä, joka kuitenkin kiel-

täytyi. Tämän jälkeen pyyntö kohdistettiin marsalkka Franchet d'Espereyille, joka suostui tehtävään.¹¹

Cagoulen tavoitteena oli vallan siirtäminen sotilaskaappauksen avulla kansanrintamalta sotilashallitukselle Espanjan mallin mukaisesti. Samalla se osallistui aktiivisesti Ranskan valtioalueella Espanjan tasavaltalaisille toimitettavan avun sabotointiin. Tämä tapahtui eritoten sen jälkeen, kun Cagoule oli tiivistänyt yhteistyötä Italian salaisen poliisin kanssa. Merkittävän tihutyön Cagoule teki elokuussa 1937 kun se räjäytti Pariisin lähistöllä kaksi amerikkalaisvalmisteistä lentokonetta, jotka oli tarkoitettu Espanjan tasavaltalaisten käyttöön. Aikaisemmin samana vuonna toukokuussa Cagoulen toimintaryhmä oli tuhonnut Perpignanissa, Ranskan ja Espanjan rajan itäisessä päässä sijaitsevassa kaupungissa tavarajunan, joka oli mitä ilmeisimmin tarkoitettu Espanjan tasavaltalaisille.¹²

Puuttumattomuuspolitiikka oli Ranskan ja Britannia yhteisesti sopimaa suhtautumista Espanjan sisällissotaan ja tähän sopimukseen liittyivät lähes kaikki länsimaat. Jopa Italia ja Neuvostoliitto allekirjoittivat sopimuksen, joskaan Saksa ja Italia eivät koskaan sopimusta noudattaneet. Ranskan kansanrintaman pääministeri Léon Blum antoi luvan toimittaa salaisesti neuvostoaseita Madriidiin Ranskan maaperän kautta.¹³

Ranskalainen elokuva ja Espanja 1936–1939

Kolmenkymmenluku oli äänielokuvan alkua ja tätä mahdollisuutta osattiin ja haluttiin käyttää hyväksi myös taiteellisesti. Ranskassa parhaana vuotena 1937 valmistettiin näytelmäelokuvia, hivenen laskutavasta riippuen noin 80–100 kappaletta. Samalla nousi esiin useita vielä nykyisinkin elokuva kulttihakmoiksi nimettyjä ohjaajia, kuten René Clair, Jean Renoir, Sacha Guitry, Max Ophüls sekä useat ranskalaisen elokuva vakiotähdet kuten Jean Gabin, Charles Boyer, Léonie Bathiat (Aletty) ja Fernand Contandin (Fernandel).

Espanjan sisällissodan aikaisista näytelmäelokuvista ovat ehkä tunnetuimmiksi tulleet Jean Renoirin Virta eli Retki maalla (*Une parti de campagne*), Elämä kuuluu meille (*La Vie est à nous*), Yömaja (*Les Bas-fonds*), Herra Langin rikos (*Le Crime de Monsieur Lange*), Suuri Illuusio (*La Grande illusion*), Marseljeesi (*La Marseillaise*) ja Pelin säännöt (*La Règle du jeu*). Nämä suurtyöt siis valmistuivat neljän vuoden aikana.

Yleensä ranskalaisen elokuvan yhteiskunnallinen kannanotto oli pasifistinen. Se oli rauhan puolella kaikkea väkivaltaa vastaan. Ranskalaisen elokuvan vahvaa asemaa ja siten myös yhteiskuntaa 1930-luvulla kuvaa hyvin tunnetun ohjaajan Jean Renoirin (1894–1979) elokuva *Suuri illuusio* (*La Grande Illusion*), jonka ensiesitys oli Ranskassa vuona 1937. Ranskalainen vasemmistokritiikki koki elokuvan suurena pasifistisena teoksena, joka agitoi kansakuntien toisiaan lähestymisen puolesta.¹⁴ Tutkija Vincent Leroy'n mukaan elokuva kertoi pasifismista jopa sen absoluutteisessa muodossa.¹⁵

Renoir ei kuitenkaan koskaan käsitellyt suoraan Espanjan sisällissotaa, vaikka hänen avustajanaan toimi myös Henri Cartier-Bresson. Tosin Ranskaan oli luotu jo vuonna 1931 Conseil supérieur de la cinématographie, jonka tehtävänä oli taistella moraalittomuutta ja Hollywoodin aiheuttamaa kilpailua vastaan. Järjestön tehtävä oli taloudellinen, moraalinen ja yhteiskunnallinen, mutta sen ohjelma ei ollut pasifistinen.¹⁶

Michel Antonyn laatiman ja internetissä julkaistun luettelon mukaan vuosina 1936–1939 Espanjan sisällissotaan liittyviä elokuvia tuotettiin seuraavasti:¹⁷

- Francolaisten toimesta 58 elokuvaa, joista pitkiä 14 ja lyhyitä tai puolipitkiä 44.
- Tasavaltalaisten toimesta 264 elokuvaa, joista pitkiä 25 ja lyhyitä tai puolipitkiä 239.
- Ulkomaalaisia oli 34 elokuvaa, joista pitkiä 14 ja lyhyitä tai puolipitkiä 20.

Ulkomaalaisista elokuvista 19 oli ranskalaisia ja ne olivat pääsääntöisesti konfliktiin mukaan liittymisen vastaisia. Luettelossa ei mainita yhtään elokuvaa tehdyn Ranskassa kansallismielisten eli francolaisten puolelta. Tähän lukuun eivät tietenkään sisälly todella lyhyet uutiskatsaukset, joita tuottivat jo tuolloin ylikansalliset yritykset Gaumont ja Pathé. Nykyisin yhtiöt ovat yhdistyneet, ja yhtiön kotisivuilla hakusanalla ”Guerre d’Espagne” löytää ajalta 1936–1939 yhteensä 318 uutiskatsausta. Niiden keskimääräinen kesto on parin minuutin paikkeilla. Tässä luvussa ei ole eritelty sitä kumman puolen näkemyksiä uutiskatsaus virallisesti tai piilotettuna edusti.¹⁸ Ranskalainen elokuvahistorian tutkija Vincent Lowy on esittänyt Espanjan sisällissodan elokuvia käsittelevässä kirjassaan, että kriisin aikana Pathén uutiskatsaukset näyttävät tukeneen pyrkimystä rauhaan ja objektiiviseen suhteen järjestämiseen.¹⁹

Nämä luvut osoittavat ehkä kaikkein selvimmin sen, miksi Espanjan sisällissotaa sanotaan useasti sodaksi, jossa hävinneet voittivat. Niin selvästi tilastot puhuvat tasavaltalaisten merkittävästi suuremmasta panostuksesta elokuvaan kuin mitä franco-laisten puolella tapahtui. Lisäksi ulkomailla valmistuneista elokuvista suuri osa oli hyvin tasavaltalaismyönteisiä.

Valokiilassa neljä elokuvaa

Ranskalaiset keskeiset elokuvantekijät tekivät Espanjan sisällissodasta kaikkiaan kolme elokuvaa ja lisäksi yksi kirjailija teki omasta teoksestaan elokuvan. Nämä neljä elokuvaa ovat eräänlaisia dokumentin ja näytelmäelokuvan sekamuotoja. Olen valinnut ne tarkemman analyysin kohteeksi lähinnä niiden historiallisen merkityksen tähden mutta myös sen takia että ne on ollut mahdollista saada katsottavaksi kohtuullisen helposti. Uutiskatsaus-ten analysointi olisi tietenkin myös mielenkiintoista, mutta materiaalin saanti on hankalaa.

On lähes mahdotonta käsitellä koko tuota laajaa elävän kuvan ranskalaista tuotantoa. Siksi olen valinnut kohteekseni kaksi

hyvin erilaista elokuvantekijää. Toisen on tunnettu eritoten valokuvaajana ja toinen kirjailijana sekä ministeritason poliittisena vaikuttajana. Toinen osallistui useiden elokuvien tekemiseen eräänlaisena tunnustettujen ohjaajien apulaisena ja toisen elokuva jäi lajissaan ainoaksi. Kohteeksi siis valikoituivat Henri Cartier-Bresson ja André Malraux ja neljä Espanjan sisällissotaan liittyvää elokuvaa.

Henri Cartier-Bresson

Henri Cartier-Bresson (1908–2004) syntyi varakkaaseen teollisuusperheeseen pienessä kylässä Pariisin lähistöllä. Hän yritti kolmesti selviytyä ylioppilaskokeesta – ja epäonnistui joka kerta. Perinteisten kuvataiteiden sijaan, joihin hän aluksi osoitti mielenkiintoa, hän innostui valokuvauksesta. Siinä oli 1910-luvulla siirrytty näppärämmän 35 mm filmin käyttöön ja valokuvaaminen oli siten oikeastaan arkipäiväistetty.

Perheen varallisuuden avulla Cartier-Bresson saattoi 1920- ja 1930-lukujen aikana tehdä useita valokuvausmatkoja eri puolille maailmaa. Hän oli erityisen kiinnostunut arkipäivästä ja sen erilaisista ilmentymisistä eri puolilla maapalloa. Ehkä tunnetuin hänen valokuvareportaaseistaan käsitteli Englannin kuninkaan Yrjö VII kruunajaisia vuonna 1937. Tilaaja oli Ranskan kommunistisen puolueen vielä nykyisinkin ilmestyvä kuvalehti *Regards*. Reportaasi ei niinkään kohdistunut itse tapahtumaan vaan yleisöön ja ihmisiin, jotka tapahtuman tavalla tai toisella kokivat.²⁰

Carier-Bresson osallistui aktiivisesti AEAR:n (Kirjailijoiden ja Taitelijoiden Vallankumouksellisen Liitto) toimintaan vuodesta 1933 lähtien ja oli mukana myös amerikkalaisen Nykinon toiminnassa. Kyseessä oli ryhmä venäläisestä elokuvasta ja kommunismista kiinnostuneita nuoria. Tällöin hän valokuvaamisen lisäksi kiinnostui myös elokuvasta. Vasemmistolaisuus ei hänen kohdallaan kuitenkaan johtanut sitoutumiseen kommunismiin eikä hän mitä ilmeisimmin koskaan ottanut Ranskan kommunistisen puolueen jäsenkirjaa.

Tunnetun kommunistisen kirjailijan Louis Aragonin pyynnöstä Henri Cartier-Bresson osallistui apulaisohjaajana vuonna 1936 ensi-iltansa saaneen Jean Renoirin elokuvan *La vie est à nous* tekemiseen. Tämän pyynnön taustalla oli Ranskan kommunistinen puolue. Puolueen kanssa tehdyn yhteistyön takana taas oli Cartier-Bressonin lanko Georges Sadoul. Henri Cartier-Bressonin elämäkerturi Pierre Assoulinen toteaa, että sitoutumisen taustalla saattoi olla poliittista opportunismia ja ainakin syvällistä sympatiaa vasemmiston asialle.²¹

Cartier-Bresson lienee ollut maailman tunnetuimpia valokuvaajia. Yksin hänen tai yhteistyössä Herbert Klinen kanssa tekemiksi katsotaan mm. Espanjan sisällissotaa 1936–1939 käsittelevät kolme dokumenttielokuvaa:

- *Victoire de la vie*, Henri Cartier-Bresson ja Herbert Kline, 1937, 47 minuuttia.
- *Avec la brigade Abraham Lincoln en Espagne*, Henri Cartier-Bresson ja Herbert Kline, 1938, 21 minuuttia.
- *L'Espagne vivra*, Henri Cartier-Bresson, 1938, 44 minuuttia.

Victoire de la vie

Kun Henri Cartier-Bresson oli kerran toimintaan ryhtynyt, hän vei sen loppuun saakka.²² Enemmän poliittisista kuin taiteellisista tai ammatillisista syistä hän hyväksyi pyynnön, jonka esitti Central Sanitaire Internationalen lääketieteellinen toimisto Espanjan demokratian pelastamiseksi. Kyseessä oli Cartier-Bressonin ensimmäinen täysin oma elokuvansa eli *Victoire de la vie* (Elämä voittoa). Se valmistui vuonna 1937 ja esitettiin ensimmäisen kerran vuonna 1938.²³

Cartier-Bresson aloitti dokumenttielokuvan kuvaamisen Espanjassa Yhdysvaltalaisen Frontier Filmin (aiemmin Nykino) ja sen perustajan ja johtajan Paul Strandin aloitteesta, mutta kuitenkin ranskalaisen henkilökunnan avustamana.

Dokumenttifilmi kertoo sairaanhoidon ja Espanjan tasavaltalaisten mobilisoinnin yhteistoiminnasta etulinjassa ja kotirintamalla. Se kertoo myös siitä lääketieteellisestä tuesta, jota tasavaltalaiset saivat ulkomailta. Sota tietenkin on esillä tässäkin dokumentissa, mutta sitä käsitellään vain yksittäisinä kuvina ja etäämmältä linjojen takana.²⁴

Keskeisessä osassa dokumentissa on haavoittuneiden sotilaiden hoito, kuntoutus ja jopa opetus. Myös Espanjalaiset lapset saavat merkittävän rooli tässä dokumentissa, joka käsittelee heitä sodan ensimmäisinä ja keskeisinä uhreina, mutta kuitenkin samalla maan tulevaisuutena. Rintamakuvauksissa taisteluidenkin aikana keskitytään hoitopisteisiin ja ensiapuun, liikkuviin sairaaloihin ja haavoittuneiden evakuointiin ambulansseihin ja sairaalajuniin ja niiden matkaan kohti Centrale Sanitaire Internationalen toimipisteitä. Juuri tämä kansainvälisesti tunnettu ja Pariisissa päämajaansa pitävä järjestö oli tilannut dokumentin Cartier-Bressonilta.

Filmin tapahtumapaikat ovat Madrid, Barcelona, Benicamin toipumiskeskus, sotilassairaalat ja eritoten C.S.I.:n eli tilaajan sairaala. Tasavaltalaisen puolen sotilaita kuvataan opettelemassa lukemaan ja haavoittuneita sakkia pelaamassa. Eräs kohtaus tapahtuu maaseudulla, ja siinä maata viljelevät luovuttavat sadonkorjuun jälkeen puolet sadostaan tasavaltalaisille taistelijoille.

Noin 49 minuutin mittainen dokumentti pitää sisällään näkemyksen marokkolaisten ja saksalainen tuesta francolaiselle armeijalle, mikä näkyy esimerkiksi kohtauksessa, jossa valloitetun kasematin (linnakkeen) sisältä löytyvät sekä hakaristi että marokkolaisjoukkojen tunnukset. Pääosassa on kuitenkin sodassa haavoittuneiden auttaminen. Tämä oli tietenkin tarkoituskin, sillä dokumentin avulla haluttiin tukea varainkeräystä Centre Sanitaire Internationalelle.

Avec la brigade Abraham Lincoln en Espagne

Pierre Assouline epäili 2006 ilmestyneessä Cartier-Bressonin elämäkerrassaan, että Espanjan sodasta olisi valmistunut kolmaskin filmi, mutta se olisi kadonnut teille tietymättömille.²⁵ Kadonnut elokuva kuitenkin löytyi 1970-luvulla perustetusta Espanjan sisällissodan veteraanien papereiden ja dokumenttien arkistosta, josta käytetään nimitystä ALBA (The Abraham Lincoln Brigade Archives). Kyseessä on noin 10 000 yksikköä käsittävä valokuvien, filmien, julisteiden, kirjeiden ja esineiden kokoelma,²⁶ joka oli ollut aiemmin sijoitettuna Brandeisin yliopistoon Massachusettesissa mutta siirretty myöhemmin New Yorkin yliopiston kokoelmaksi. Voidaankin sanoa, että Yhdysvallat on merkittävällä tavalla toiminut Espanjan sisällissodan historian tallentamona.

Kadonneen elokuvan ”löytäjä” Juan Salas kertoo tapahtumasta *Le Monde Magazine* lehdelle antamassaan haastattelussa 5. kesäkuuta 2010.²⁷ Salas oli ollut järjestelemässä Abraham Lincoln -pataljoonan vapaaehtoisten ottamia valokuvia New Yorkin yliopiston Tamiment -kirjastoon sijoitetussa Abraham Lincoln -arkistossa, kun hänelle tuli eteen elokuva, jossa oli kolme miestä. Valokuvaan merkityt koodit johdattivat Salasin kersantti Harry Randallin kirjoittamaan dokumenttiin. Randall oli toiminut amerikkalaisen prikaatin valokuvausyksikön johtajana. Totuneena historioitsijana Salas esitti kuvan perusteella kysymykset: ketkä, missä, milloin ja mitä tekemässä? Tämän jälkeen hän tunnisti ensimmäisenä kuvasta valokuvaaja Henri Cartier-Bressonin, sitten ohjaaja Herbert Klinen sekä kameramies Jacques Lemaren (Kuva 1).²⁸

Randallin dokumentin kautta selvisi myös kuvien ottamisen paikaksi Quinto de Ebro lähellä Zaragoza kaupunkia, Aragoniassa. Samalla tuli ilmi aikakin, joka oli lokakuu vuonna 1937. Filmi on tehty yhden päivän aikana eli 28. lokakuuta.²⁹ Filmin löytäjä Salas itse kertoo sen esittävän amerikkalaisten vapaaehtoisten henkilökohtaisia puuhia sodassa fasismia vastaan.³⁰ Kyse on siis amerikkalaisten rintaman läheisyydessä tekemistä harjoituksesta, tekemisen ja taistelun odottamisesta, toiminnasta missä on

The Volunteer

Founded by the Veterans of the Abraham Lincoln Brigade

HOME NEWS FEATURES VIDEO REVIEWS BLOG AUTHORS

Henri Cartier-Bresson Film Found in ALBA Archive

March 6, 2010

By Juan Salas

[Update: Capa/Taro footage found in Cartier-Bresson documentary]

In late summer 1937, former editor of the journal *New Theater*, Herbert Kline, traveled to Spain with French photographer Henri Cartier-Bresson and cameraman Jacques Lemare to shoot a documentary about the sanitary services of the American Medical Bureau, an organization created in the United States to aid Spanish democracy.

The previous spring, Kline had been in Madrid working as a journalist for EAR, the Spanish government's English language shortwave radio broadcasting station. He had been approached by the Hungarian photographer Gerza Karpathi to write a script for Dr. Norman Bethune to create a film on the work of his Blood Transfusion Institute in Spain. Neither Karpathi nor Kline had ever made a movie, but they became filmmakers overnight to produce the footage that was later edited as *Heart of Spain*.

Jacques Lemare, Henri Cartier-Bresson and Herbert Kline.
(Tamiment Library, NYU, 15th IB Photo Collection, Photo
#11_0818)

With the Abraham Lincoln Brigade in Spain narrates the life of Americans in Spain from the time they trained near the front, waiting to be mobilized, to the time they saw action, were wounded, and were sent to hospitals. It features close-ups of the volunteers, the nurses who treated them, and the locals they met while recovering from their wounds. There are never-before-seen scenes of Madrid during the fall of 1937, the first of only two showers the internationals ever took in Spain, courtesy of the French Steel Workers Union, and an unlikely soccer game in Benicassim.

The film was used in the United States to raise funds to bring American volunteers back home. Although shot in 35mm, it was distributed around the country in 16mm to be shown in union halls, clubs, and other small venues. The photographs of the shooting at Quinto help clarify the role of the three filmmakers during

Kuva 1. Abraham Lincoln prikaatin veteraanien verkkolehden Volunteerin etusivu, jossa kerrotaan Henri Cartier-Bressonin filmin löytymisestä. Samassa numerossa on julkaistu myös filmin jäljille johtanut kuva kolmesta miehestä tien reunalla. Kuva <http://www.albavolunteer.org/2010/03/henri-cartier-bresson-footage-%E2%80%A8found-in-alba-archive/>

haavoitettu ja lähetetty haavoittuneita sairaalahoitoon. Kyseessä on myöhemmin Kalifornian yliopiston taloustieteen professorina toimineen Robert Merrimanin johtamien joukkojen toiveiden ja epäilyjen kuvaamisesta pienen ja rajatun ryhmän kautta. Prikaatin kokonaisvahvuushan oli noin 2800 miestä.³¹

Le Monde Magazinen toimittaja Michel Lefebvre antaa filmistä melko tarkan kuvauksen. Filmin alussa on kohtauksia Madridista, jossa kuvataan ihmisten arkipäivää ja runojen lukemista. Tällä tavoin kerrotaan tasavallan lukutaitokampanjasta. Sitten kuvataan sotilaita suihkussa, jonka on lahjoittanut heille Ranskalaiset ammattiliitot. Tämä asia kerrotaan elokuvan tekstissä. Tämän jälkeen kuvataan sotilaiden taukohetkeä. Vuorossa on kuvaus yhteisestä amerikkalaisten ja espanjalaisten ohimarssista, jossa espanjalaiset marssivat jugoslavialaisen komentajansa Vladimir Copien johdolla.³²

Cartier-Bressonin elämäkerturi Pierre Assoulinen kertoo blogissaan 19.5.2010, että ennen kuin tieto elokuvan olemassaolosta saavutti hänet, yleisesti uskottiin, että kyseessä olisi vain legenda. Ainoa vihje elokuvaan oli aiemmin ollut Assoulinen löytämä tieto elokuvan ilmeisesti ainoasta esityskerrasta New Yorkissa, elokuvateatteri Cameossa 21. toukokuuta 1938. Tuolloin elokuva oli esitetty espanjankielisellä nimellään *Con la Brigada Lincoln en España*.³³

L'Espagne vivra

Vuonna 1938 Espanja oli edelleen sisällissodan kourissa ja Cartier-Bresson tallensi jälleen sodan todellisuutta filmille, nyt ranskalaisen Secours populairen toimeksiannosta. Kyseessä oli eräiden järjestön ja yksityishenkilöiden muodostama yhteenliittymä Espanjan tasavallan tukemiseksi. Tässäkin dokumentissa arjen kovuuteen ja julmuuteen yhdistyy esteettinen mestarillisuus ja historiallinen syvällisyys, jotka valaisevat Espanjan todellisuutta. Esiin tulevat Saksan natsien ja Italian fasistien hyökkäys Espanjan nuorta tasavaltalaista demokratiaa vastaan.³⁴

ESPAGNE VIVRA (L')

1

Genre	Documentaire
Année	1939
Coloration	Noir & Blanc
Son	Sonore
Durée	00:45:00
Réalisateur	Henri CARTIER-BRESSON
Format original	Film 35 mm

Kuva 2. Henri Cartier-Bressonin *L'Espagne vivra* -elokuva on katsottavissa netissä osoitteessa: <http://www.cinearchives.org/Catalogue-d-exploitation-494-64-0-0.html>. Sivusto on ranskalaisen elokuva-arkiston Ciné Archives ylläpitämä.

Koechlin : musique de Victoire de la vie (1ère partie)

Victoire de la vie (1937)

Documentaire sur les hôpitaux de l'Espagne Républicaine.

Réalisation : Henri Cartier (Cartier-Bresson), avec Herbert Kline.

Produit par la Centrale sanitaire Internationale.

Musique : Charles Koechlin dirigée par Roger Désormière.

Commentaire : Pierre Unik.

C'est le seul film où Koechlin, qui avait de grandes théories sur ce que devait être la musique de film, put assouvir sa passion pour le cinéma et l'on crédite « sur une idée de Roger Désormière » qui dut diriger (Koechlin ne tint jamais la baguette de chef).

<https://sites.google.com/site/rogerdesormiere18981963/cinema>
comiterogerdessormiere@gmail.com

VICTOIRE DE LA VIE

Kuva 3. *Victoire de la vie*: <https://www.youtube.com/watch?v=6msbUBZoXm4>

Henri Cartier-Bresson kuvaa melkein hetken tarkkuudella sitä tapahtumaa, jossa tasavalta maksaa vapautensa hinnan. Tuossa vaiheessa tasavaltalaiset ovat lähes yksin, apunaan toki joukko vapaaehtoisia eri puolilta maailmaa. Euroopan demokratiat, etenässä Ranska ja Britannia, ovat jättäneet heidät yksin taistelemaan Francon joukkoja ja heitä tukeneita natseja ja fasisteja vastaan.

Kuva tilanteesta on lohduton, katalonialaiset pakenevat lumen keskellä saksalaisten avoimia ilmapommituksia. Ne ovat tuhonneet koulut ja sairaalat, ja kokonaiset korttelit on jyrätty maan tasalle. Ruumiita on röykkiöittäin. Siinä on kuva kansan kohtalosta, ja tilannetta pahentaa vielä puute ravinnosta ja nälkäinen väestö.

Filmin kuvauspaikat ovat Madrid, Lontoo, Marseille, Barcelona, Guadalaraja, Perthus ja Citroën-autotehdas Pariisissa. Myös yksittäiskuvina on mukaan saatu legendaarinen Dolorès Ibárruri eli La Passionaria, Neville Chamberlain sekä tietenkin Hitler ja Mussolini. Cartier-Bressonin eräänä tavoitteena oli kertoa suurelle yleisölle erityisesti äärioikeistolaisten kansallismielisten saamasta merkittävästä ulkomaisesta valtiollisesta tuesta. Tällaista mahdollisuutta ei tasavaltalaisilla ollut, sillä Stalinin apu oli hyvin ehdollista ja melkoisen suppeata.

On todennäköistä, että *L'Espagne vivra* filmiä ei juurikaan näytetty sen valmistumisen jälkeen. Syynä oli toisen maailmansodan syttyminen ja sitä edeltäneet Münchenin sopimus sekä Molotov–Ribbentrop pakti Euroopan ”rauhasta”.

André Malraux

André Malraux (1901–1976) oli ranskalainen kirjailija, seikkailija, poliittinen henkilö ja intellektuelli³⁵. Kun henkilön maallinen vaellus päättyy Ranskan tasavallan pyhimpään eli Pantheonin kryptaan, niin silloin hän on tehnyt enemmän kuin elämäntyönsä. Näin on myös André Malraux'n kohdalla.

Ennen Espanjan vuonna 1936 alkanutta sisällissotaa Malraux oli luonut jo vankan maineen kirjailijana, seikkailijana ja lehtimiehenä. Hänen teoksensa käsittelivät pääsääntöisesti Kaukoidän tapahtumia. Teoksesta *La Condition humaine* (Sielujen kapina) vuonna 1933 tuli kirjallinen menestys, joka toi kirjoittajalleen Ranskan arvostetuimman kirjallisuuspalkinnon, Prix Concourt'in. Kirja kertoo Sanghain joukkoteurastuksesta vuonna 1927.³⁶

Hitlerin valtaannousu vuonna 1933 sai useat ranskalaiset intellektuellit ajattelemaan fasismin vaaroja. Kansa eli vielä pitkään pasifismin lumoissa, mutta muun muassa André Malraux ryhtyi toimimaan tuota vaaraa vastaan. Hän tapasi useita kansainvälisen politiikan ja kulttuurin keskeisiä henkilöitä. Näitä henkilöitä olivat Lev Trotski, Albert Einstein, Haile Selassie, Ilja Ehrenburg, Maxim Gorki ja Boris Pasternak.³⁷

Malraux'n osallistuminen Espanjan sisällissotaan oli melko aktiivista. Hän vieraili ensimmäisen kerran Espanjassa heti kansanrintaman vaaleissa saavuttaman voiton jälkeen. Tällöin hän osallistui anarkistisen ammattiyhdistysliikkeen CNT:n kokoukseen Zaragozassa.³⁸ Saman kesänä, heti sodan syttymispäivänä, 18. heinäkuuta 1936, Ranskan ilmailuministeri Pierre Cot ja hänen kansliapäällikkönsä Jean Moulin ottivat yhteyttä Malraux'hon ja pyysivät häntä ottamaan asioista selvää paikan päällä Madridissa. Matkaan hän lähti Ranskan hallituksen lentokoneella 22. heinäkuuta ja hän palasi takaisin Pariisiin 28. heinäkuuta. Takaisin tultuaan hän teki päätöksensä lähteä taistelemaan Espanjan tasavaltalaisten puolelle.³⁹

Osallistuminen sisällissotaan oli André Malraux'lle yhtä moninainen tapahtumien ketju kuin hänen ainoaksi jääneen elokuvansakin kohtalo. Kansainvälisesti hän sai suurta arvostusta ja hänen myönnettiin – kaikkien mahdollisten ranskalaisten lisäksi – kaikkiaan 41 eri valtioiden korkeinta kunniamerkkiä, joukossa mm. Suomen Leijonan suurristi.

Kun Malraux palasi takaisin sotivaan Espanjaan, hän ryhtyi värväämään pilotteja lentovoimiin. Tässä hänellä oli tukenaan salainen järjestö, jonka avulla Ranskan hallituksen ministerit

myivät salaisesti Espanjan tasavaltalaisille lentokoneita, jotka oli tarkoitettu Ranskan omille ilmavoimille.⁴⁰ Koska Malraux lupasi Espanjalle lentokoneita ja lentäjiä, ottivat niin tasavaltalaiset joukot kuin Espanjan ilmailuministeri hänet vastaan hyvin myötämielisesti. Hän onnistuikin järjestämään tasavaltalaisille parikymmentä Potez 540 -lentokonetta miehistöineen. Niistä muodostettiin kansainvälinen Espanja-lentue, jota Malraux johti vuoteen 1937 saakka.

Malraux ei osannut käsitellä lentokonetta, hän ampui huonosti, hänellä ei ollut minkäänlaista sotilaallista koulutusta eikä hän edes puhunut espanjaa tai katalaania. Silti hän osallistui kaikkiaan 65 lentueen operaatioon, ja elokuussa 1936 Toledossa, Madridissa, Guadalajarassa ja Teruelissa francolaisia joukkoja vastaan tehtyihin operaatioihin. Hän haavoittui kahdesti ja luovutti komentajan tehtävät Ranskan ilmailuministeri Pierre Cotin suosittelemalle henkilölle.⁴¹ Ansioistaan Malrauxille myönnettiin Espanjan tasavallan everstiluutnantin arvo vuonna 1937.

Toiminnastaan huolimatta tai juuri siitä syystä Malraux ei sopinut sisällissodan kaikkien osapuolten ajatuksiin, sillä Ranskan kommunistisen puolueen stalinistinen puoluejohtaja André Marty ehdotti jo helmikuussa 1937 Malraux'n likvidoimista.⁴²

Heti alkuvuodesta 1937 Malraux poistui Espanjasta ja palasi takaisin Ranskaan. Hän lähti välittömästi loppupuoella helmikuuta matkalle Yhdysvaltoihin ja Kanadaan. Matkan tarkoituksena oli kerätä varoja Espanjan tasavallan puolesta taisteleville.⁴³ Keskeisenä propagandakorttina hänellä oli väite, että kansallismieliset olivat kiduttaneet hänen oman lento-osastonsa jäseniä.⁴⁴

Toivo

Kun suuri ”taistelija” poistui kentältä, hän ryhtyi kirjoittamaan kirjaa omista kokemuksistaan. Kirja syntyi Pyreneiden vuoristossa uuden naisystävän kanssa kesällä ja alkusyksystä. Se ilmes-

tyi jo joulukuussa 1937 nimellä *L'Espoir* (*Toivo*). Waintrop kuvaillee teosta:

”*L'Espoir* on eräänlainen sisällissodan virallinen sankariromaani hyökkäyksen kohteeksi joutuneesta tasavallasta, mutta myös antifasistisen rintaman sisäisistä taisteluista, anarkistien ja Poum’in (Partido Obrero de Unificación Marxista) jäsenten murhaamisista ja vangitsemisista, Andres Nin’in (keskeinen anarkistivaikuttaja) katoamisesta ja kaikista niistä rikoksista, joihin paikalliset kommunistit ja neuvostoliittolaiset syyllistyivät.”⁴⁵

Kirjan julkaisemisen jälkeen Malraux lähti uudelleen Yhdysvaltoihin agitoidakseen tasavallan puolesta. Hän vieraili tällä matkallaan myös Hollywoodissa ja siellä hänen ajatuksensa, jotka aiemmin ovat olleet vain taustalla, realisoituvat: kirjasta ja sisällissodasta pitää tehdä elokuva, sillä se jos mikä on todella tehokasta propagandaa. Vuoden 1938 alussa Malraux saattoi elokuva-suunnitelman Espanjan tasavaltalaishallituksen pääministeri Juan Negrin tietoon, ja sai suunnitelmalleen täyden hyväksynnän.⁴⁶

Sierra de Teruel

Oli kuitenkin jo olemassa elokuva, jonka aihe oli lähellä Malraux’n esittämää. Tämä elokuva oli nimeltään Espanjan maa (*The Spanish Earth*), ja sen oli ohjannut hollantilainen Joris Ivens ja käsikirjoittanut amerikkalainen sanomalehtimies ja kirjailija Ernest Hemingway. Kyseessä oli kuitenkin dokumentti, jota ei levitetty laajasti. Sitä vastoin Malraux halusi elokuvallaan koskettaa mahdollisimman laajaa yleisöä.⁴⁷

Kukaan ei kiellä ajattelemasta ja jopa haluamasta suuria. Siksi Malraux’n ajatteli ensiksi tehdä elokuvansa Hollywoodissa. Jatkoissa hän suunnitteli sen tekemistä Ranskassa ja tehtäviin merkittäviä näyttelijöitä kuten Erich von Stroheimia Schreinerin osaan. Kohtalo kuitenkin puuttui asioiden kulkuun, sillä syksyllä 1936 Neuvostoliitto oli luvannut aseistaa tasavaltalaiset ja ottanut pantiksi maksusta tasavallan kultavarannon, joka sitten siir-

rettiinkin Moskovaan. Espanjan tasavallan valuuttapulan takia kuvaukset siirtyivät Espanjaan, koska kaikki saatettiin maksaa vain pesetoissa.⁴⁸

Malraux ei halunnut tai kyennyt tekemään itse kaikkea, joten hän hankki tiimensä espanjalaisen kirjailija Max Aubin, joka osasi myös täydellisesti ranskaa sekä Denis Marion ja Boris Peskinen, jotka toimivat apuna käsikirjoituksessa ja leikkaamisessa. Ryhmän aikomuksena oli aluksi tuoda filmille *Toivo*-romaanin kolmannen eli viimeinen osan keskeiset tapahtumat. Kyseinen osa on antanut nimensä koko teoksella, vaikka se käsittää ainoastaan vähän yli 50 sivua kaikkiaan 470 sivusta.⁴⁹ Kuitenkaan Malraux mukaan materiaalia ei ollut tarpeeksi pitkälle elokuvalla eikä sille, että kirja ja elokuva riittävästi eroaisivat toisistaan. Elokuvan nimi valittiin tapahtumapaikan mukaan ja siten siitä tuli *Sierra de Teruel*.

Elokuvan varsinainen tekeminen oli vaikeaa, sillä tasavaltalainen Espanja oli romahtamassa, sähkön saanti oli vain ajoittaista ja kansallismieliset pommittivat jatkuvasti Montjuichin studioita. Kuvattu materiaali piti toimittaa kehitettäväksi Ranskaan. Myös rahat loppuivat. Toisaalta armeija antoi elokuvantekijöiden käyttöön 2500 miestä, mikä mahdollisti vuorilta alas laskeutumisen ja kuvaamisen Montserrat'ssa. Alkuperäinen kuvauspaikka oli joutunut Francon joukkojen haltuun.⁵⁰

Malraux'n elokuvaprojekti jäi pahasti kesken, kuvaamatta jäi 11 alun perin 39 aiotusta kohtauksesta. Elokuvan tekijät poistui-
vat maasta juuri ennen Barcelonan puolustuksen sortumista ja joutumista kansallismielisten joukkojen haltuun vuoden 1939 tammikuun lopulla. Filmin valmistumiseen saatiin Pariisissa apua, käytössä oli henkilöitä ja studiot, jotka auttoivat elokuvan lopullisessa valmistumisessa.

Maailma ja sen mukana poliittiset tilanteet muuttuivat nopeasti. Elokuva ehdittiin esittää ainoastaan kaksi tai kolme kertaa. Näistä yksi esityskerta oli suunnattu alkuperäiselle rahoittajalle, jota edusti Pariisissa maanpaossa ollut Espanjan tasavallan viimeinen pääministeri Juan Negrin. Tuottajat olivat kuitenkin suunnitelleet pitävänsä elokuvan ensi-illan syyskuussa 1939 Pariisissa.

Ennen ensi-iltaa ehdittiin kuitenkin solmia kohtalokas Molotov-Ribbentrop -sopimus ja sitten alkoi toinen maailmansota, jonka nojalla radikaalipuolueen pääministeri Daladier kielsi elokuvan esittämisen liian propagandistisena.⁵¹ Tosin Olivier Todd ilmaisee asian hieman hienotunteisemmin, hänen mukaansa elokuva ei saanut esityslupaa julkiseen levitykseen.⁵²

Ranskan miehityksen aikana natsit pyrkivät takavarikoimaan kaikki elokuvan kopiot onnistumatta kuitenkaan löytämään juuri sitä (*master copy*), jonka avulla elokuvasta voi tehdä uusia kopioita. Jostain syystä se oli joutunut laatikkoon, jonka virallisena sisältönä oli erilaisia draamaelokuvia. Juuri tämän kopion avulla voitiin rauhan palattua tehdä elokuvasta uusia kopioita.

Nykyisin asiantuntijat mm. Víctor Erice, Ferrán Alberich ja Edouard Waintrop puhuvat vuonna 1945 tehdystä versiosta nimelle *Espoir*, vailla määräävää artikkelia, mikä poikkeaa Malraux'n kirjan nimestä. Uusi elokuvaversio sai melkoisen nihkeän vastaanoton. Sitä oli myös muokattu ilman Malraux'n lupaa.⁵³ Elokuvaan oli lisätty Ranskan tuolloisen tiedotusministerin Maurice Schumannin puhe elokuva tärkeydestä maailmansodan päätyttyä. Samalla siitä oli poistettu 19 kohtausta eli noin 120 metriä filmiä, joka käsitti elokuvan lopun, eli suuren joukko-kohtauksen, jossa lähdetään maanpakoon Ranskaan. Vain Darius Milhausin elokuvaan säveltämä musiikki säilyi kokonaan. Se on aina esitetty erikseen ja siinä on siis ollut mukana myös poistetun loppukohtauksen musiikki.⁵⁴

Amerikan löytö

Eräs elokuvan varhainen kopio koki myös melkoisen seikkailun ja tuli päivänvaloon vasta vuosikymmeniä valmistumisen jälkeen. Malraux itse toimitti kopion vuonna 1941 Yhdysvaltain Marseilleissa olleelle konsulille tarkoituksenaan turvata sen säilyminen natsien miehityksen aikana. Seuraavana vuonna elokuvan kopio saapui Yhdysvaltoihin. On arvioitu, että kyseessä olisi ollut Malraux'n lahja tunnetulle amerikkalaiselle intellektu-

ellille, Archibald MacLeishille, joka oli tuolloin kongressin kirjaston johtajana. Waintrop esittää oikeutetusti kysymyksen, tiesikö Malraux itsekään tämän kopion säilymisestä, sillä se sijoitettiin Kongressin kirjaston kätköihin.⁵⁵

Tämä ns. amerikkalainen versio, joka löydettiin siis vasta 1960-luvun lopulla, lienee lähinnä Malraux'n alkuperäistä elokuvaa. Sitäkin muokattiin toisen maailmansodan jälkeisissä oloissa aika-kaudelle sopivaksi. Malraux liittyi kenraali de Gaullen tukijaksi ja saavutti lopulta aseman, jossa hän ei ehkä kaivannut *Sierra de Treuelin* kaltaista työtään muistuttamaan menneestä, varsinkaan, jollei sitä olisi muokattu maailmansodan voittajien näkemysten mukaiseksi.

Yhteenveto

Ranska ylpeilee ensimmäisellä elokuvaesityksellään. Elokuvalla on ollut keskeinen rooli koko 1900-luvun maan kulttuurihistoriassa. Eräs merkittävä tapahtuma Ranskalaisen elokuvan näkökulmasta oli Espanjan sisällissota, johon virallinen Ranskan ei juuri osallistunut solmitun kansainvälisen puuttumattomuutta korostavan sopimuksen tähden.

Uutisfilmit olivat usein kansainvälistä tuotantoa, mutta niitä näytettiin ahkerasti. Varsinaisten dokumenttien tekijöistä nousi kaksi ylitse muiden. Heidän ennen sotaa ja varsinkin sen jälkeen saavuttamansa kuuluisuus nostavat sekä Henri Cartier-Bressonin että André Malraux'n aivan omaan luokkaansa, niin ranskalaisen filmintekijöiden keskuudessa kuin maailmanlaajuisesti.

Yhteistä heidän Espanjan sisällissotaa käsitteleville elokuvilleen on niiden jääminen varsin suppean piirin kokemukseksi tuotantoaikanaan. Kaksi elokuvista joutui jopa täydelliseen unohdukseen ja löydettiin vasta paljon myöhemmin. Cartier-Bressonin kolmannen elokuvan olemassaolokin oli pitkään kyseenalaista, vaikka siitä oli omat epäilynsä.

Kumpikin tekijä kohosi oman aikakautensa ikoniksi, Malraux yleisenä kulttuuripoliitikkona ja kirjailijana, Cartier-Bresson ehkä maailman arvostetuimpana valokuvaajana.

Elokuvat

Espoir, sierra de Truel. Ranska 1938–1939 (ensi-ilta 13. kesäkuuta 1945), Ohjaus: André Malraux, Tuotanto: Édouard Corniglion-Molinier (Regina) et Roland Tual, Musiikki: Darius Milhaud, Kuvaus: Louis Page et André Thomas, Käsikirjoitus: Antonio del Amo, André Malraux, Max Aub, Denis Marion ja Boris Peskine André Malraux'n romaani *L'Espoir* / Toivo mukaan, Leikkaus: André Malraux ja Georges Grace, Näyttelijät: José Sempere (commandant Pena), Andrés Mejuto (capitaine Muñoz), Nicolás Rodríguez (Mercery), José Lado (le paysan), Julio Pena (Atignières), DVD: Les Documents cinématographiques, 68 min.

L'Espagne vivra. Ranska 1938. Ohjaus: Henri Cartier-Bresson (Henri Cartier), Tuotanto: Secour Populaire de France et des Colonies, Leikkaus: Iberia, Grafiikka: Griffoul, Musiikki: J. C. Simon, Juonto: Georges Sadoul, DVD: Les Documents cinématographiques, 43.32 min, musta/valkoinen.

Victoire de la vie. Ranska 1937, Ohjaus: Henri Cartier (Henri Cartier-Bresson) ja Herbert Kline, Tuotanto: Central sanitaire international, Kuvaus: Jacques Lemare, Musiikki: Charles Koechlin, Leikkaus: Laura Sejour, Grafiikka: Griggoul, Juonto: Pierre Unik, DVD: Henri Cartier-Bresson fondation, Kesto: 49 min, musta/valkoinen.

With the Abraham Lincoln Brigade in Spain / Avec la brigade Abraham Lincoln en Espagne / Con la Brigada Lincoln en España. Ranska /USA/Espanja, Ensi esitys: 20. toukokuuta 1938 Cameo Theater New York? ja/tai 27. toukokuuta 2010 Filmoteca Madrid, Ohjaus: Henri Cartier-Bresson ja Herbert Kline, Tuotanto: Herbert Kline, Kuvaus: Jacques Lemare ja Henri Cartier-Bresson, Visualisointi: Henri Cartier-Bresson, 18 min., musta/valkoinen.

Lähteet

- Alberich, Ferrán (1999): «*Sierra de Teruel*»: una coproducción circunstancial. Biblioteca virtual Miguel de Cervantes: <http://www.cervantesvirtual.com/obra/sierra-de-teruel-una-coproduccion-circunstancial--0/> Luettu 1.10.2014. Alkuperäinen julkaisu: *Actas del VII Congreso de la A.E.H.C.*, Madrid, Academia de las Artes y Ciencias Cinematográficas de España, 1999, pp. 43–57.
- Aldgate, Anthony (1979): *Cinema and history: British newsreels and the Spanish Civil War*. Scholar Press, London.
- Antony, Michel (2011): *Filmographie: Guerre et Revolution Espangnole 1936–1939*. Sivustolla <http://www.cnt-f.org/video/images/stories/pdf/filmographie-Espagne-1936-1939-22sept2011.pdf>. Luettu 1.9.2014.
- Assouline, Pierre (2006): *Henri Cartier-Bresson, L'œil du siècle*. Plon.
- Assouline, Pierre (2010): *Cartier-Bresson inédit*. La République des livres. <http://passouline.blog.lemonde.fr/2010/05/19/cartier-bresson-inedit/>.
- Benin, André (1998): "L'engagement espagnol de Malraux vécu et relaté par son "commissaire politique."" *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, Ha, ontemporánea, t. 11. 239–278.
- Brousse, Vincent (2014): "La Cagoule et les "sioux"", *Les Grandes affaires de l'Histoire*. N:o 5, mai-juin 2014.
- Erice, Víctor (2012): "André Malraux: Sierra de Teruel" (1939) "à Espoir" (1945). *Trafic, revue de cinéma*, N:o 81 2012, Collectifs, (2013.01.18). Trafic 81 (Revue Trafic) (French Edition) (Kindle Locations 647–664). POL Editeur. Kindle Edition.
- Ferro, Marc (1975): *Analyse de file, analyse de société*. Une source nouvelle pour l'histoire. Pédagogies pour notre temps. Hachette Calsiques, Paris.
- Ferro, Marc (1977): *Cinema et histoire*. Denoël et Gonthier, Paris.
- Fouassier, Christophe (2004): *Le Droit de la création cinématographique en France*. L'Harmattan, Paris.
- Lefebvre, Michel (2010): "Le film perdu (et retrouvé) d'Henri Cartier-Bresson." *Le Magazine*, 6. kesäkuuta, 48–53.
- Lowy, Vincent (2006): *Guère à la guerre ou le pacifisme dans le cinema français: (1936–1940)*. L'Harmattan, Paris.

- Linnus, Olavi (1941): "Filmi sodassa." Teoksessa Hannu Salmi (toim.) *Elokuvahistorian lukukirja*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:9. 2. painos. Turku, 88–90.
- Pardo, Carlos (2006): "Actualité de la guerre d'Espagne. Manière de voir 88", *Le Monde Diplomatique*, août-septembre, 13–15.
- Sadoul, Georges (1972): "Témoignages photographiques et cinématographiques II." Charles Samaran (toim.) *L'Histoire et ses Méthodes*. Editions Gallimard, Paris, 1390–1410.
- Salas, Juan (2010): "Henri Cartier-Bresson Film Found in ALBA Archive." *The Volunteer* 6.3.2010. <http://www.albavolunteer.org/2010/03/henri-cartier-bresson-footage-%e2%80%a8found-in-alba-archive/>. Luettu 1.10.2014.
- Salmi, Hannu (1993): *Elokuva ja historia*. Painatuskeskus, Helsinki.
- Salmi, Hannu (1998): Kuviteltu menneisyys. *Tieteessä tapahtuu*, 5, 29–32.
- Todd, Olivier (2001): *André Malraux, une vie*. Gallimard, Paris 2001.
- Waintrop, Edouard (1997): "La guerre d'Espagne retrouve son "Espoir"." *Liberation* 3.11.1996,
- Waintrop, Edouard (2001): "Archives en rouge et noir à Toulouse." *Liberation* 20.2.2001.
- Waintrop, Edouard (2006): "L'Espoir manipulé. Toulouse." *Liberation* 9.8.2006,

Viitteet

- 1 Marc Ferron mukaan jo vuonna 1901 britit käyttivät sitä hyväkseen Boxerikapinan terrorismia kuvatessaan. Ferro 1977, 83.
- 2 Georges Sadoul kirjoitti 6-osaisen elokuvan historian *Histoire générale du cinéma*, sekä useita muita teoksia elokuvasta. Vuonna 1932 hänestä tuli kommunisti.
- 3 Sadoul, 1972, 1393–1394.
- 4 Linnus, 1941, 89.
- 5 Linnus, 1941, 88.

- 6 Marc Ferro toteaa vuonna 1975, että fiktiivisiä elokuvia on käytetty vähän lähteinä. Tällä hetkellä niitä on tutkittu jo varsin paljon. Vrt. Ferro, 1975, 12.
- 7 Salmi painottaa myös niiden elokuvien merkitystä, jotka ovat otteeltaan, historiallisia, myöhemmin tehtyjä tai tv-dokumentteja. Salmi, 1993, 126; Salmi 1998, 28.
- 8 Salmi, 1993, 146 .
- 9 Pardo, 2006, 15.
- 10 Liberation 20. 2.2001. Archives en rouge et noir à Toulouse, Edouard Wain-trop.
- 11 Brousse, 2014, 75–76.
- 12 Brousse, 2014, 78.
- 13 Lowy, 2006, 67.
- 14 Ferro, 1977, 71.
- 15 Lowy, 2006, 42.
- 16 Fouassier, 2004, 206.
- 17 Antony, 2011, 1–2.
- 18 <http://www.gaumontpathearchives.com>
- 19 Lowy, 2006, 85.
- 20 Assouline, 2006, 159.
- 21 Assouline, 2006, 137 ja 139.
- 22 Assouline, 2006, 168.
- 23 Assouline, 2006, 168.
- 24 Henri Cartier-Bresson 1937.
- 25 Assouline, 2006, 170.
- 26 Lefebvre, 2010, 49.
- 27 Lefebvre, 2010, 48–53.
- 28 Lefebvre, 2010, 49.
- 29 Salas, 2010.
- 30 Salas, 2010.
- 31 Assouline, 2010.
- 32 Lefebvre, 2010, 51–52.
- 33 Assouline, 2010.
- 34 Cartie-Bresson 1938.
- 35 Wikipedia.fr, André Malraux.
- 36 Todd, 2001, 135.
- 37 Todd, 2001, 152–154.

- 38 Waintrop, 1997.
- 39 Todd, 2001, 221–222.
- 40 Todd, 2001, 225.
- 41 Todd, 2001, 222–234, Benit, 1998, 239–278 käsittelee tuota aikaa Malraux’n elämässä.
- 42 Todd, 2001, 338 ja 639, n. 51.
- 43 Todd, 2001, 245–246.
- 44 Todd, 2001, 248–149.
- 45 Waintrop, 1997.
- 46 Waintrop, 1997.
- 47 Waintrop, 1997.
- 48 Waintrop, 1997.
- 49 Tiedot perustuvat suomennoksen sivumääriin.
- 50 Waintrop, 1997.
- 51 Erice, 2012; Waintrop, 1997.
- 52 Todd, 2001, 418.
- 53 Waintrop, 2006.
- 54 Erice, 2012.
- 55 Waintrop, 1997 ja Alberich, 1999.

Granada, Granada, Granada

Espanjan sisällissodan kulttuurihistorian seminaari 11.4.2014 päättyi Roman Karmenin dokumenttielokuvaan *Granada, Granada, Granada* (Grenada, Grenada, Grenada moja, 1967), joka on Espanjan muiston tunnetuimpia elokuvallisia kuvauksia. Tämä kirjoitus perustuu blogitekstiin, joka julkaistiin seminaarin www-sivulla tapahtuman jälkeen.

Odessalaissyntyinen Roman Lazarevitš Karmen on 1900-luvun tunnetuimpia sotakuvaajia ja dokumentaristeja. Hänen maineikkain elokuvansa on vuonna 1967 valmistunut Espanjan sisällissotaa käsittelevä *Granada, Granada, Granada* (Гренада, Гренада, Гренада моя...), mutta Karmen osallistui kuvaajana moniin muihinkin kamppailuihin: hän oli todistamassa Lenin-gradin piiritystä (*Ленинград в борьбе*, 1942), Viêt Minhin voittoa Ranskan joukoista Ðiện Biên Phủssa (*Вьетнам*, 1955) ja Siko-jenlahden maihinnousua Kuubassa (*Пылающий остров*, 1961).

Granada, Granada, Granada alkaa muistin ja muistamisen käsittelyllä. Katsoja näkee kameran edessä kaksi ikääntynyttä elokuvantekijää, käsikirjoittaja Konstantin Simonovin ja ohjaaja Roman Karmenin. He kutsuvat teostaan runoelmaksi, ja runollisuutta antaakin se tapa, jolla elokuva vetoaa muistiin, assosiaatioihin ja Espanjan tragediasta kertoviin lauluihin. Samanaikaisesti *Granada, Granada, Granada* on häikäilemättömän puolueellinen: kertoessaan Espanjan sisällissodan muistosta se kuvastaa myös 1960-luvun kahtiajakautunutta, kylmän sodan maailmaa. Karmen oli taistelukuvaaja, joka riensi kameroineen sinne, missä ”sota fasismia vastaan” kävi kiivaimmillaan: hän oli Espanjan jälkeen toisen maailmansodan itärintamalla ja myöhemmin Indo-kiinassa. Dokumentti yksinkertaistaa Espanjan sisällissodan kah-

Kuva 1. Käsikirjoittaja Konstantin Simonov ja ohjaaja Roman Karmen.

den ideologian kamppailuksi, vaikka tosiasiassa tasavaltalaisten joukoissa taisteli monenlaisia ryhmittymiä. Neuvostoliiton tukea tasavaltalaisille ylistetään, mutta lopulta neuvostotuki oli hyvin ristiriitaista. Toisaalta: samalla kun Karmenin dokumentti välttää ongelmallisia teemoja, se sisältää häivähdyksiä sodan mutkikkoudesta. Vain hetkeä aikaisemmin Simonovin ja Karmenin kirjoittama kertojääni näkee sisällissodan fasismin ja antifasismin kamppailuna, ja jo seuraavassa kohtauksessa asetelma monimutkaistuu, kun kansainvälisen prikaatin kuvauksessa mukana kerrotaan olevan taistelijoita monenlaista ryhmistä, sellaisia katoliikkiakin, jotka olivat tulleet taistelemaan tasavaltalaisten ihanteiden puolesta vailla sidosta kommunisteihin ja anarkisteihin.

Granada, Granada, Granada punoo yhteen vuosien 1936 ja 1966 kuvat. Se liikkuu menneisyydessä ja nykyhetkessä. Simonov ja Karmen kävelevät Madridin kaduilla, harmaantuneina, kolme vuosikymmentä tapahtumien jälkeen. Varmasti tähän pakahduttavaan ajan kulumisen kokemukseen on liittynyt melankoliaa. Vuonna 1966 Karmen oli paatunut taistelukuvaaja, joka oli, kuten elokuvasta ilmenee, nähnyt nuorien vapaaehtoisten tulon rinta-

malle ja ihmishenkien tuhlauksen, jonka uhriksi jokainen sukupolvi joutui. Elokuva kysyy myös, mitä espanjalaiset nykynuoret muistavat historiastaan. Asiaa ei suoraan sanota, mutta Francon Espanjassa menneisyyden traumasta oli pakko vaieta.

Granada, Granada, Granada hyödyntää kuvia, joita Roman Karmen oli taltioimassa itärintaman katastrofaalisilla hetkillä. Elokuva tarttuu yksilöihin niin tasavaltalaisten kuin falangistienkin joukoista ja löytää samat kasvot toisen maailmansodan onnettomimpien näyttämöiden keskeltä. Vaikuttavaa on se tapa, jolla elokuva vihjaa aikalaisten tietämättömyyteen siitä, millaiset kohtalot heitä odottavat. Varmasti Simonov ja Karmen ovat olleet tietoisia siitä, miten osa Espanjan sisällissodan neuvostoveteraaneista joutui omassa kotimaassaan vainojen uhriksi. Tätä ei vuoden 1967 tilanteessa ole voinut mainita, mutta väistämättä katsojalle tulevat mieleen monet muutkin tragediat, ääneen lausutut ja tietoisesti vaietetut. *Granada, Granada, Granada* on kauneimmillaan jaksoissa, joissa 1900-luvun historian traagisuus nousee häivähdyksenomaisesti pintaan. Paljon jää sanomatta.

Kuva 2. Still-kuva elokuvasta Granada, Granada, Granada.

Espanjan sisällissodan aikalaiskuvauksissa tulee hyvin esille kansainvälisten prikaatien monet kansallisuudet, mutta amerikkalaisen Abraham Lincoln -prikaatin 85 afrikkalais-amerikkalaisesta taistelijasta ei muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ole jäänyt sodan kuvauksiin mainintoja. Näistä unohdetuista sankareista Alfonso Domingo ja Jordi Torrent tekivät dokumenttielokuvan *Invisible Heroes. African Americans in the Spanish Civil War* (2014). Afrikkalais-amerikkalaiset vapaaehtoiset taistelivat vieraalla maalla myös oman vapautensa puolesta. Elokuva avaa uuden näkökulman sekä Espanjan että Yhdysvaltojen vaiettuun historiaan. Kuva ruudunkaappaus elokuvan julisteesta, <http://www.eventbrite.com/e/films-at-the-schomburg-invisible-heroes-african-americans-in-the-spanish-civil-war-tickets-14962682787>.

Toivon ja toivottomuuden romaanit Espanjan sisällissodasta

Espanjaa sisällissotaa kuvaavien merkittävien taideteosten joukkoon voi Picasson *Guernican* (1937) ohella lukea myös kirjallisuutta, kuten André Malraux'n *Toivon* (*Espoir*, 1937), George Orwellin *Katalonia, Katalonia!* (*Homage to Catalonia*, 1938) sekä Ernest Hemingwayn *Kenelle kellot soivat* (*For whom the bell tolls*, 1940). Keskityn tässä André Malraux'n ja Ernest Hemingwayn teoksiin. Näillä kahdella oli paljon yhteistä; molemmat olivat seikkailijoita, jotka etsiytyivät toimintaan ja vaaroihin, osallistuiivat oman aikansa väkivaltaisiin tapahtumiin, sotiin ja vallankumouksiin, joista kirjoittivat reportaaseja. Heidän välilleen kehittyi lopulta kilpailuasetelma, joka koski Espanjan sisällissotaan osallistumista ja ennen kaikkea sotakokemuksen ilmaisemista moderniksi romaaniksi kutsutussa esitysmuodossa.¹

André Malraux'n *Toivo* ilmestyi Gallimardilta joulukuussa 1937, kun taistelut olivat meneillään, ja toivo tasavaltalaisten voitosta vielä eli. Hemingwayn ”toivoton” romaanin ilmestyi sodan jälkeen 1940. Siitä tuli heti menestys, ja sen pohjalta tehtiin elokuva, joka kuuluu romaanin tavoin eläviin klassikoihin. Malraux ohjasi myös *Toivon* pohjalta elokuvan (*L'espoir*, 1945), mutta se on romaanin tavoin jäänyt suhteellisen pienen erityisyleisön harastukseksi. Moniääninen kerronta tekee erityisesti Malraux'n romaanista lukijalle haastavan. Teoksella on kuitenkin omassa ajassammekin tuore sanoma: se on toivo solidaarisuudesta. Ihminen ei ole tuomittu, solidaarisuus pelastaa ihmisen. ”Riistettynä ja poljettuna olemisen vastakohta on veljeys”, yksi henkilöhahmo, Barca, filosofoi romaanissa.²

Espanjan tilanne, ranskalainen älymystö ja André Malraux

André Malraux'n (1901–1976) tausta romaanin kirjoittamisen aikoihin oli toimittajan työssä, ajankohtaisten reportaasien kirjoittamisessa, matkustelemisessa maanosasta ja poliittisesta selkauksesta toiseen. Hän oli perillä maailman tapahtumista ja reagoi niihin nopeasti. Espanjan sisällissota oli hänen ensimmäinen henkilökohtainen kosketuksensa sotarintamaan. Elokuussa 1936 hän perusti ensimmäisten ranskalaisten joukossa kansainvälisen lentueen, jonka komentajana toimi vuoden loppuun asti. Heinäkuussa 1937 Malraux palasi takaisin Espanjaan Yhdysvaltoihin suuntautuneen rahankeräyskampanjansa jälkeen. *Toivo* perustuu tekijän omiin sotakokemuksiin.³

Fasistien vallankaappaus heinäkuussa 1936 puhutti älymystöä erityisesti Espanjan naapurimaassa Ranskassa. Ranskan kansantamamahallitus oli omaksunut puolueettomuuspolitiikan eikä sallinut rajan yli yksityisiä aselähetyksiä. Kaikki eivät tyytyneet tilanteeseen, vaan lähtivät vapaaehtoisina taisteluun. Ensimmäisten tasavaltalaisten puolelle asettuneiden älykkölähtijöiden joukossa oli muun muassa painovoiman ja armon filosofi Simone Weil, joka liittyi kansainväliseen anarko-syndikalistien ryhmään.⁴

Espanjan sisällissota kirvoitti jo sodan aikana valtavan määrän kirjallisuutta sekä tasavaltalaisten ja francolaisten leirissä. Voidaankin sanoa että se täyttää modernin mediasodan kriteerit.⁵ Runoilija ja taiteilija Federico Garcia Lorcan murha Grana-dassa sai aikaan erityisesti ranskalaisten vasemmistointellektuellien kynistä ja koneista tulenpalavaa proosaa ja runoutta. Muun muassa Paul Éluard⁶ ja Tristan Tzara⁷ puolustivat runoissaan Espanjan kansaa. Kommunistiseen liikkeeseen liittynyt Louis Aragon oli julkaissut *Europe*-lehdessä jo marraskuussa 1936 tunteita herättävän esseen ”Ne rêvez plus qu'à L'Espagne”, jossa puolustettiin taidetta ja kulttuuria – siis länsimaisia, liberaaleja ja demokraattisia arvoja – fasistien hyökkäystä vastaan. Myöhemmin Aragon julkaisi Espanjan sodasta vielä runoja⁸ sekä erityisesti Lorcan kunniaksi kirjoitetun runon ”Un jour, un jour”, jossa

rauhan, toivon ja solidaarisuuden aate vielä kerran voittaa sodan ja riiston.

Toivo – modernia sanataidetta sodasta

Malraux'n romaani *Toivo* tapahtuu tasavaltalaisten leirissä ja kuvaa vallankumouksellisen toiminnan järjestäytymistä franco-laisten hyökkäyksestä heinäkuussa 1936 tasavaltalaisten voittoisaan taisteluun Guadalajarassa maaliskuussa 1937.

Teos on realistinen, dokumentaarinen romaani, joka kiinnittyy todellisiin tapahtumiin Espanjassa sekä tekijänsä omiin kokemuksiin ja tuntoihin. Se ei ole puhdas dokumentti, pelkkä silminnäkijän todistus, eikä myöskään puhdas fiktio, vaan jotain sen väliltä: modernista sodasta luotu epäjatkuva tarina, kollektiivinen romaani. Rakenteeltaan romaani on episodimainen, kronikkamainen, jopa pirstaleinen, siinä on satoja henkilöhahmoja ja ääniä. Lukija joutuu näkemään paljon vaivaa päästäkseen mukaan tapahtumien kulkuun: sodanhetkisyyden tunnelmaan, jota Malraux pyrkii romaanissaan tavoittamaan.

Malraux ei siis pyri kuvaamaan Espanjan sisällissotaa Hemingwayn tapaan yksilöllisenä draamana, vaan havainnoi sotaa ikään kuin kokonaisuutena – kaikessa mahdollottomassa kompleksisyydessään – yhtä aikaa horisontaalisesti ja vertikaalisesti. Romaanin monet kertojat ja äänet takaavat lukijalle simultaanisen pääsyn sodan joka kolkkaan: rautatieasemille ja radanvarsiin, kiväärin varteen maastoon ja kaupungin kaduille, ylhäälle ilmataisteluihin, lennonvartioston tunnelmiin, lentokoneen ohjaamoihin. Eettiset ja eksistentiaaliset keskustelut elämästä, taiteesta, toivosta ja vallankumouksesta kudotaan lentopommitusten ja sotaviestinnän kuvausten lomaan, keskelle kaikkea.

Aikansa tuntevana ja kunnianhimoisena kirjoittajana Malraux on luomassa *Toivosta* uudenlaista modernia sanataideteosta sodasta, ei ylistämässä sotaa ja sotasankareita. Simultaanikerrontansa puolesta *Toivo* vertautuukin modernistiseen romaanitaiteeseen ja kubistiseen kuvataiteeseen, kuten juuri Picasson *Guer-*

Kuva 1. André Malraux, Toivo. Suomennoksen ensimmäinen ja toistaiseksi ainoa painos on vuodelta 1983 Tammen Keltaisessa kirjastossa.

nicaan, joka asetettiin näytteille Espanjan paviljonkiin Pariisiin maailmannäyttelyssä heinäkuussa 1937.

Romaanin rakenne

Romaani on kohtalaisen kokoinen, suomennoksena liki viisisaataisivuinen teos.

Teos jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäinen osa, ”Lyyrinen illuusio”, muodostaa värikkään, moniäänisen kuvaelman tasavaltalaisista ihanteista, solidaarisuudesta ja tasa-arvosta. Lento-pommitusten välissä tasavaltalaiset intellektuellit keskustelevat vallankumouksellisesta taiteesta ja sen tehtävästä. Vähitellen puhujien kesken syntyy ajatus, jonka mukaan puheet eivät riitä, vaan tasavaltalaistenkin on luotava armeija, organisoitava ”apokalypsi”. Tankkeja ei voiteta runoilemalla.

Toisen osan nimi, ”Rio Manzanares”, viittaa virtaan, jonka liepeillä tasavaltalaiset saivat voiton nationalisteista ja Madridin taas vähäksi aikaa takaisin haltuunsa. Kommunistisen puolueen merkitys tiivistyy: puolue ei välitä yksittäisestä ihmisestä, mutta se osaa organisoida toisin kuin anarkistit.

Kolmatta ja lyhyttä päätösosaa, ”Toivoa”, hallitsee Magninin sankarillisesti johtama Teruelin taistelu, joka johtaa tasavaltalaisten voittoon Guadalajarassa.

Ryhmät ja yksilöiden ristiriidat

Toivo poikkeaa länsimaisen romaanin valtavirrasta ratkaisevasti siinä mielessä, että tapahtumia ei suodateta yksilöllisen tietoisuuden, helposti samastuttavan päähenkilön kautta. Malraux’n henkilöhahmot ovat oikeastaan ryhmiä, tasavaltalaisia erityisjoukkoja: kommunisteja, anarkisteja, sosialisteja ja heitä auttavia kansainvälisiä joukkoja (kansainväliset prikaatit, Neuvostoliiton joukot). Heitä yhdistää rohkeus ja solidaarisuus – ja ennen kaikkea usko vallankumoukseen.

Jotkut henkilöhahmot nousevat esiin joukkomuotokuvasta. Näiden joukossa on Magnin, tekijän itsensä tavoin ranskalainen intellektuelli, joka on liittynyt kansainväliseen lentueeseen. Magnin esitetään romaanissa arvoristiriitojen repimäksi älykkääksi hahmoksi. Toisaalta hän haluaa puolustaa niitä arvoja, joiden takia on alunperin liittynyt sotaan – vapaus, veljeys, tasa-arvo, oikeudenmukaisuus – mutta toisaalta hän ymmärtää hyvin, etteivät tasavaltalaiset voi voittaa niiden arvojen pohjalta Francoa, jota Hitler ja Mussolini ovat tukeneet sodan alusta asti.

Romaanin toinen tasavaltalainen antisankari on Garcia, hän myös entinen intellektuelli, josta on tehty upseeri. Hänkin ymmärtää, että väkivalta, voima ja alistuminen kuriin eivät ole niitä arvoja, joiden puolesta he taistelevat. Taistellakseen niiden arvojen puolesta joihin he uskovat – oikeudenmukaisuus, veljeys, vapaus – heidän täytyy väliaikaisesti puhua väkivallan ja hierarkian puolesta. Kieltäessään selkeästi väkivallan, voiman ja kurin perimmäisinä puolustettavina arvoina André Malraux’n romaanin sankarit eroavat loppujen lopuksi oikeistointellektuellien, ennen kaikkea Robert Brasillachin ja Pierre Drieu la Rochellen Espanjan sisällissotaa kuvaavien romaanien fasistismielisistä sankareista, joiden syvimpänä kutsumuksena on väkivalta, sota, Hitler ja valkoinen viriili Jumala.

Toivon vastaanotto

Romaanin monimutkaisen ja kerroksellisen kerronnan takia Malraux’n *Toivosta* ei tullut bestselleriä. Jo aikalaiskeskusteluissa kiinnitettiin huomiota romaanin henkilökuvauksen puutteisiin. Romaania luettiin kuitenkin aatteellisista syistä. Esimerkiksi Simone de Beauvoirin mukaan romaanin ”paperiset henkilöt” eivät aikanaan häntä haitanneet, koska hän ymmärsi, että romaanissa toiminta ja tapahtumat ovat tärkeämpiä kuin psykologinen uskottavuus.⁹

Claude Simon on puolestaan kritisoinut Malraux’n taitoa kuvata todenmukaisesti sotaa: ”Kuinka on mahdollista kuvitella,

että kertoja on kaikilla rintamilla yhtä aikaa ja kertoo ikään kuin tietäisi kaiken siitä mitä missäkin tapahtui”.¹⁰ Hänen mukaansa *Toivo* on pelkkä fiktio, seikkailullinen sarjakuvaromaani, jonka nimenä voisi paremmin olla ”Tintti vallankumouksessa”. Malraux’n 1930-luvun lopussa omaksuma moniääninen simulaaniteknikka ei vastannut Simonin ja tämän omaksuman uuden romaanin (*nouveau roman*) estetiikan mukaista tapaa kuvata todellisuutta subjektiivisesti, yhdestä näkökulmasta. Simon on kuvannut traumaattisia kuvia Espanjan sisällissodasta useissa romaaneissaan, joissa Espanjan tapahtumat sekoittuvat toisen maailmansodan tapahtumiin. Hänen Espanjan sisällissotaa käsittelevä romaaninsa *Le palace* ilmestyi kuitenkin vasta 1962 (suom. *Loistohotelli*, 1965).

Espanjan sisällissota päättyi kansallismielisten, francolaisten voittoon keväällä 1939. Alkoi Francon diktatuurin aika. Olisikin helppo todeta, että Malraux’n *Toivo* on tarpeetonta romaanikirjallisuutta – juuri sellaista turhaa taidetta, jota Jean-Paul Sartre oli suominut toisen maailmansodan jälkeen kirjoittamassaan sitoutuneen kirjallisuuden manifestissa *Mitä kirjallisuus on?* (1976; *Qu’est-ce que la littérature?* 1947), jossa hän asettaa tunnetun provokatiivisen kysymyksensä: ”Entä *Guernican* verilöyly, tuo mestariteos, onko se muka voittanut yhtään sydäntä Espanjan asialle?”¹¹

1930-luvun tunnelmat olivat kuitenkin toiset kuin toisen maailmansodan jälkeen. André Malraux’n *Toivo* onnistui 1930-luvulla voittamaan sydämiä Espanjan asialle – eikä pelkästään Ranskassa, vaan muuallakin, kuten Yhdysvalloissa, jossa Malraux luki Harvardissa 8.3.1937 pitämässä puheessaan käsikirjoitusvaiheessa olevan romaaninsa yhtä episodina.¹² Suomessa Jarno Pennasen toimittama *Kirjallisuuslehti* nosti toukokuussa 1938 ilmestyneen numeron yhdeksi pääteemakseen Espanjan. Picasson *Guernican* kuvauksen lisäksi lehdessä on luettavissa *nimimerkki M-nn suomennos vasta ilmestyneen *L’espoir* -romaanin ensimmäisestä jaksosta. Lehden toimittajakunta johdattelee lukijaa suomennos-tekstiin väkevin kuvin ja tuntein:

Kuva 2. Kirjallisuuslehti 2/1938 kansi. Lehti nosti toukokuussa 1938 ilmestyneen numeron yhdeksi pääteemaksi Espanjan. Lehdessä on luettavissa nimimerkki M-nn suomennos vasta ilmestyneen *L'Espoir* -romaanin ensimmäisestä jaksosta. Kuva Kansan Arkisto.

Työväen kansainvälinen taistelupäivä on tänä vuonna lähellä Espanjan vapaustaistelun alkamisen kaksivuotismuistopäivää. Sanomattoman vaikeissa olosuhteissa, Saksan ja Italian koneellistettujen armeijoiden vyöryessä heidän ylitseen pitävät toverimme yhä vieläkin puoliansa kappaleiksi jaetussa, raadellussa Espanjassa. Meidän ajatuksemme ovat Teidän luonanne, ja siksi me julkaisemme suuren ranskalaisen kirjailijan André Malraux'n kuvauksen teidän taistelunne alusta, ensimmäisen jakson hänen kohdakkoin suomeksi ilmestyvästä teoksestaan ”Toivo”. Jos milloinkaan on sana TOIVO ollut kirjoitettuna ihmiskunnan lippuihin, on se teidän lippuunne kirjoitettu, toverit Espanjassa. Ja jos milloinkaan on toivo ollut riittämätön, on se meidän lipuissamme tänä toukokuun ensimmäisenä 1938. [--]¹³

Nykytutkijoiden mukaan *Toivo* kuuluu sotakirjallisuuden kaanoniin. Yhdysvaltalainen kirjallisuudentutkija Susan Rubin Suleiman ratkaisee hienovaraisesti kaikkien sotakirjallisuuteen liittyvän dilemman: ”Jos on olemassa sellainen asia kuin oikeudenmukainen sota, Espanjan sisällissota epäilemättä täyttää vaatimukset, ja Malraux on sen hienovaraisin bardi”.¹⁴

Malraux ja kollektiivisuuden henki

André Malraux'n romaani on omistettu ”Teruelin taisteluun osallistuneille tovereille” – niin kuin Väinö Kirstinä omistuskirjoituksen suomentaa. Malraux pysyikin koko ikänsä uskollisena kollektiivisuuden ajatukselle ja vierasti kaikkea persoonakohtaista, mikä epäilemättä myös teki hänen omasta persoonastaan omailemisen.¹⁵

Toisen maailmansodan jälkeen André Malraux'sta tuli gaullistisen hallituksen pitkäaikainen kulttuuriministeri, jonka merkitekoihin kuului kulttuurin vieminen kansalle ja muun muassa kulttuuritalo-instituution (*Maison de la culture*) luominen. Kirjoittaessaan muistelmiaan hän nimesi omalle hengelleen kuvaavasti teoksen epämuistelmiksi *Antimémoires* (1967) ja vastustaa pontevasti yksilöllisen historiankirjoittamisen merkitystä.

Malraux'n mukaan yksilön historia tarjoaa vain tyhjiä vastauksia elämää ja todellisuutta koskeviin kysymyksiin.

Suomennos

Kirjallisuuslehden esittelytekstissä annetaan ymmärtää, että *Toivosta* olisi kohdakkoin ilmestymässä suomennos. Teos suomennettiin kokonaisuudessaan kuitenkin vasta vuonna 1983 Väinö Kirstinän toimesta Tammen Keltaisessa kirjastossa. Myöhempiä suomennosta ihmeteltiin monissa teoksesta kirjoitetuissa päivälehtikritiikeissä.¹⁶

Yleensä ottaen kritikit pitivät teosta merkittävänä pohdintana sotaan osallistumisesta ja Väinö Kirstinän suomennosta ”laatuisana” ja ”nautittavana”. *Aamulehden* kirjoittanut Eeva-Liisa Manner kiinnittää paljon huomiota suomentajan työhön ja mainitsee jopa suomentajan tekemän selvitysmatkan tapahtumapaikalle Barcelonaan.¹⁷ Hän kiittelee suomentajaa ”tykkimiehen työstä” ja ”selviytymisestä sodan pirullisesta kieliopista kaikella kunnialla” ja kiittää lopuksi ”rikkaasti sävytetyn” käännöksen ”runoilijan työvoittona”.¹⁸

Hemingwayn Kellot¹⁹

Kirjailija Ernst Hemingwayn (1899–1961) tausta oli André Malraux'n tavoin ajankohtaisten reportaasien kirjoittamisessa, matkustelemisessa maasta ja seikkailusta toiseen. Hän oli ehtinyt osallistua jo ensimmäiseen maailmansotaan Italiassa ja haavoittua. Hän tunsi ennestään Espanjaakin, oli matkustellut siellä perheensä kanssa jo 1920-luvulla.²⁰ Marraskuussa 1936 hän tapasi Malraux'n, joka oli Yhdysvalloissa keräämässä varoja tasavaltalaisille joukoille ja sai tältä listan tavattavista ihmisistä Espanjassa.²¹ Maaliskuussa 1937 hän värväytyi sotakirjeenvaihtajaksi Madridiin, jonne hänen silloinen naisystävänsä, Martha Gellhorn, oli

myös saanut komennuksen. Sodan aikana Hemingway palasi useita kertoja takaisin Espanjaan.

Toivon ja häviön aika

Ajallisista ja elämäntilanteiden aiheuttamista yhteensattumista huolimatta Hemingwaytä ja Malraux'ta erottaa kokonainen maailma. Huolimatta aikaisemmasta keskinäisestä arvonnasta heidän välilleen oli Espanjan sodan aikoihin syntynyt myös kilpailua, ja he kritisoivat toisiaan toistensa tekemisistä ja tekemättä jättämisistä sodassa ja kirjallisuudessa.²² Epäilemättä myös kirjoitusajankohtien erilainen näköala tulevaisuuteen muokkasi heidän romaaneihinsa aivan päinvastaiset tunnelmat. Malraux kirjoitti romaaninsa, kun sota oli alussa ja meneillään. *Toivon* aika on vastaavasti toivon aikaa, uskoa siihen, että tasavaltalaiset pystyvät järjestäytymään ja muodostamaan yhdessä vastavoiman fasisteille.

Hemingway julkaisi oman sotaromaaninsa *Kenelle kellot soivat* kun sota oli ohi eikä toivoa ei enää ollut. Tarina sijoittuu keskelle sotaa, mutta romaanin kerronnallinen aika on koetun ja eletyn sodan traagista aikaa. Romaanin tunnelma on sen mukainen. Se on toivon ja epätoivon jatkuvaa vaihtelua, henkilöahmojen vähittäistä alistumista tasavaltalaisten häviöön ja kaikkien niiden arvojen häviöön – vapaus, solidaarisuus, tasa-arvo – joiden varaan länsimaista demokratiaa oli Ranskan vallankumouksesta lähtien rakennettu.

Traagiseen ymmärtämisen hetkeen – putoamiseen naiiveista illuusioista todellisuuden näkemiseen ja ymmärtämiseen – viittaa myös romaanin motto, lainaus englantilaiselta runoilijalta John Donnelta. Lainauksen viimeiset säkeet muistuttavat elämän säälimättömyydestä: ”[J]okaisen ihmisen kuolema pienentää minua, koska olen osa ihmiskuntaa; älä siis lähetä kysymään kenelle kuolinkellot soivat; ne soivat sinulle.”²³

Muodoltaan Hemingwayn romaani on puhdasoppinen moderni tragedia. Se on kuvaus ihmisen vähittäisestä laskeutumi-

sesta hänen itsensä rakentamaan helvettiin. Lukiessa on vaikea olla antamatta mielensä ajautua tekijän omiin traagisiin tunteihin ja hänen sodassa saamiinsa haavoihin.²⁴

Kunnon tragedia

Sota päättyi keväällä 1939. Hemingway oli lähtenyt Espanjasta edellisenä vuonna syvästi masentuneena. Heinäkuussa 1939 hän kirjoitti Havannasta ensimmäiselle vaimolleen Hadley Richardsonille kirjeen, jossa kertoi työskentelevänsä kovemmin ja säännöllisemmin kuin ikinä.²⁵

Kirja eteni vauhdilla. Onkin ollut Hemingwayn tutkijoiden ja elämäkertureiden kesken yleisen ihmettelyn aihe kuinka hän sai mielensä irrotettua sekä henkilökohtaisista suhdesotkuistaan että Euroopan poliittisesta todellisuudesta, jonka tasapainoa Adolf Hitler horjutti pontevasti.²⁶

Romaanissaan Hemingway riisuu päähenkilönsä perinteisen sotasankarin kaavusta. Robert Jordan on elävä, tunteikas ja älykäs macho, espanjan professori ja dynamiittiasiantuntija, joka kykenee ajattelemaan, tuntemaan ja rakastamaan. Romaanin mittaan hän suunnittelee ja toteuttaa hänelle annetun tehtävän: liittyä tasavaltalaiseen sissijoukkoon rintamalinjojen takana vuoristossa ja toteuttaa strategisesti tärkeän sillan räjäytys täsmälleen oikeaan aikaan.

Paperilla silta räjäytetään samalla hetkellä kuin hyökkäys alkaa niin ettei tietä pitkin päästä kulkemaan. Se on hyvin yksinkertaista.”
”Kun antaisivatkin meidän tehdä jotain paperilla”, El Sordo sanoi.
”Kun saisimmekin suunnitella ja toteuttaa jotain paperilla.”
”Paperi ei vuoda verta”, Robert Jordan lainasi sananlaskua.
”Mutta on hyvin hyödyllistä”, Pilar sanoi. ”Es muy útil”. ”Tekisi mieli käyttää hänen saamaansa käskyä sillä tavoin.”
*”Niin minunkin”, Robert Jordan sanoin. ”Mutta sillä lailla ei voiteta sotaa.”*²⁷

Kuva 3. Hilikka Pekkasen uusi käännös Ernest Hemingwayn klassikosta ilmestyi Tammen Keltaisessa kirjastossa vuonna 2014.

Hemingwayn taito on tarinan jännitteen luomisen taito. Lukija kiedotaan tarinaan ensimmäisestä lauseesta. On saatava tietää, onnistuuko räjäytys ja onnistuuko rakkaussuhde päähenkilön ja Marian, sissijoukkoon pelastetun ja falangistien raiskaaman nuoren naisen välillä. Ja kun kaikki tapahtuu tiivistetysti – aikaa on muutama päivä, ja kaikki olennainen tapahtuu samassa paikassa samojen henkilöhahmojen kesken – ollaan keskellä ainutkertaista elämän ja kuoleman *danse macabrea*, jota ei voi jättää kesken.

Loistoromaani ja Hollywood-klassikko

For whom the bell tolls ilmestyi 1940. Kirjaa painettiin Kuukauden kirja -kirjakerhoon ja sen lisäksi siitä otettiin heti erillinen ensipainos. Huhtikuun 1941 lopussa kirjaa oli Yhdysvalloissa myyty 491 000 kappaletta. Teos sai loistavat arvostelut lukuun ottamatta muutamia vasemmistokriitikkoja, jotka eivät olleet tyytyväisiä romaanin tapaan kuvata heikäläisiä saamattomana ja toistaitoisena sakkina.²⁸

Klassikon ainekset olivat olemassa, ja vuonna 1943 Sam Wood ohjasi romaanista elokuvan, jonka pääosissa olivat Gary Cooper, Ingrid Bergman ja Akim Tamiroff.

Monenkin kerran luettuna *Kenelle kellot soivat* on täydellinen taideteos, yhtä aikaa dokumentaarinen ja täysin fiktiivinen, yhtä aikaa historiallinen ja täysin kirjallinen teksti, joka on täynnä erilaisia kirjallisia heittoja – alkaen vaikkapa alituisesta peitsen heiluttelusta Gertrude Steinin kanssa: ”Ruusu on ruusu on ruusu on sipuli”. Tällä nälväisyllä Hemingway ilmaisi katkeran pettymyksensä ja syvän halveksuntansa Gertrude Steinin valitsemaan puoleen Espanjan sisällissodassa.

Kenelle kellot soivat suomennettiin 1944 Tauno Tainion toimesta. Uusittu laitos ilmestyi 1954. Meillä Hemingwaytä myytiin 1970-luvulla Suuren Suomalaisen Kirjakerhon kuukaudenkirjana. Viime vuonna klassikkoteos ilmestyi Tammen Keltaisessa Kirjastossa uutena suomennoksena. Hilikka Pekkasen tarkan ja eloisan suomennoksen sivuilla Hemingwayn maailma herää taas eloon. Ei voi kun toivoa, että se saisi vielä uusia lukijoita.

Lähteet

Kaunokirjallisuus

- Hemingway, Ernest (2014): *Kenelle kellot soivat (For whom the bell tolls, 1940)*. Suomentanut Hilkka Pekkanen. Helsinki, Tammi.
- Malraux, André (1937/1938): *Toivo*. [romaanin ensimmäisen jakson suomennos]. Suomentanut M-nn. – *Kirjallisuuslehti*. 2/1938, 80–104.
- Malraux, André (1983): *Toivo. (L'Espoir, 1937)* Suomentanut Väinö Kirs-tinä. Helsinki, Tammi.

Kirjallisuutta ja tutkimusta

- Aragon, Louis (1936): "Ne rêvez plus qu'à l'Espagne." *Europe*. 15 novem-bre 1936, t. 42, 353–361.
- de Beauvoir, Simone (1988): *Voiman vuodet. (La force de l'âge. 1960)* Suomentanut Anna-Maija Viitanen. Helsinki, Kirjayhtymä.
- Benson, Frederick R.: "Ernest Hemingway" (1975). *Espagne / écrivains. Guerre Civile*. Dirigé par Marc Hanrez. Les Dossiers H. Paris, Pan-theon Press, 241–252.
- Castillo-Puche, José-Luis (1974): *Hemingway in Spain. A personal remi-niscence of Hemingway's years in Spain by his friend*. Translated from the Spanish by Helen R. Lane. New English Library. Bath, The Pit-mann Press.
- Hanrez, Marc (toim.) (1975): *Espagne / écrivains. Guerre Civile*. Les Dossiers H. Paris, Pantheon Press.
- Kivimaa, Arvi (1978): *Ihmisen urheus. Kolmas sarja kasvoja valohä-mystä ja taustaksi seitsemän esseetä*. Helsinki, Otava.
- Langlois, Walter G. (1975): "Malraux et la transformation littéraire du réel." *Espagne / écrivains. Guerre Civile*. Dirigé par Marc Hanrez. Les Dossiers H. Paris, Pantheon Press, 259–273 [Traduit de l'américain par Yana Kornel.]
- Malraux, André (1972): *Antimémoires 1967*. Coll. Folio. Paris, Galli-mard.

- Muñoz, Maryse Bertrand de (1975): "Bibliographie sélective de la guerre civile espagnole". *Espagne / écrivains. Guerre Civile*. Dirigé par Marc Hanrez. Les Dossiers H. Paris, Pantheon Press, 295–315.
- Paulhan, Claire (1984): "Entretien avec Claude Simon: J'ai essayé la peinture, la révolution, puis l'écriture." *Les Nouvelles Littéraires*, No 2922, 15–22. mars.
- Pichois, Claude (1975): "Une problématique littéraire de la guerre d'Espagne." *Espagne / écrivains. Guerre Civile*. Dirigé par Marc Hanrez. Les Dossiers H. Paris, Pantheon Press, 13–18.
- Sandison, David (1998): *Ernest Hemingway*. (*Ernest Hemingway*, 1998.) Suomentanut Päivi Paappanen. Helsinki, Jyväskylä, Gummerus.
- Sartre, Jean-Paul (1975): *Mitä kirjallisuus on*. (*Qu'est-ce que la littérature?* 1948) Suomentaneet Pirkko Peltonen & Helvi Nurminen. Helsinki, Otava.
- Simon, Claude (1965): *Loistohotelli*. (Alkuteos *Le palace*, 1962.) Suomentaneet Olli-Matti Ronimus & Pentti Holappa. Keltainen kirjasto. Helsinki, Tammi.
- Solow, Michael (2009): "A Clash of certainties, old and new: For whom the bell tolls and the inner war of Ernest Hemingway." *The Hemingway Review*. 29.1 (Fall 2009), 103. [+ *Literature Resource Center*, Web. 28. Jan, 2015.]
- De Soto, Emilio Sanz (1997): "Les écrivains et la guerre d'Espagne." *Le Monde Diplomatique*. [http://www.monde.diplomatique.fr/1997/04/SANZ_DE_SOTO/8108], ladattu 25.3.2014
- Stolzfus, Ben (1999): "Hemingway, Malraux and Spain: For Whom the Bell Tolls and L'espoir". *Comparative Literature Studies*, Vol. 36, No 3, 1999, pp. 179–194. [Penn University Press: <http://www.jstor.org/stable/40247180>, accessed 28.1.2015, 02:11]
- Suleiman, Susan Robin (1989): "1937, 12 July. Committed Painting." *A New History of French Literature*. Edited by Denis Hollier with many others. Cambridge, Mass. & London, England, Harvard UP, 935–941.
- Thompson, Ralph (1940): "Books of the Times". *New York Times* 21.10.1940. [<http://www.nytimes.com/books/99/07/04/specials/hemingway-forwhom.html>]
- Vega, Luis Mercier (1975): "Simone Weil sur le front d'Aragon". *Espagne / écrivains. Guerre Civile*. Dirigé par Marc Hanrez. Les Dossiers H. Paris, Pantheon Press, 275–279.

Päivälehtikritiikit André Malraux'n Toivosta

Bolgár, Mirja: "Hymni veljeydelle." – *Uusi Suomi*, no 41, 11.2. 1984.

Hietala, Veijo: "Olla ja tehdä." – *Turun Sanomat* no 14, 15.1. 1984.

Huotari, Markku: "Romaani on kuollut – eläköön romaani!" – *Aamulehti* no 293, 27.10, 1985.

Junkola, Aapo: "Proosan maisemia: Espanja, Japani ja maailman meret." – *Aamulehti* no 340, 18.12.1983.

Korhonen, Riitta: "Ranskalainen visiitti." – *Suomen Sosiaalidemokraatti* no 241, 10.12.1983.

Manner, Eeva-Liisa: "Malraux Espanjassa – ystävyiden apokalypsi." *Aamulehti* no 286, 23.10. 1983.

Petäjä, Jukka: "Elämän pitkä malja – André Malraux ja Espanjan sisällissota." – *Kansan Uutiset* no 22, 26.1.1984.

Rekola, Simo: "Raportti toivosta ja toiminnasta." – *Etelä-Suomen Sanomat* no 41, 11.2.1984.

Kritiikit Ernest Hemingwayn Kenelle kellot soivat suomennoksesta 2014

Kosonen, Päivi: "Hemingwayn kellot." *Kiiltomato* 23.5. 2014. <http://www.kiiltomato.net/ernest-hemingway-kenelle-kellot-soivat/>

Viitteet

- 1 Aihetta käsittelevää kirjallisuutta on runsaasti. Hyvä tiivistys on Stolzhus 1999. Toivon ja toivottomuuden teemojen rinnastaminen on oma lisäykseni tähän keskusteluun.
- 2 Malraux (1937) 1983, 93.
- 3 Langlois 1975.
- 4 Vega 1975.
- 5 Muñoz 1975, bibliografia (Bibliographie sélective de la guerre civile espagnole).

- 6 Eluardin sodanaikaisia runoja ovat ”Novembre 1936” & ”La victoire de Guernica”. *Cours Naturel*. Paris, Gallimard, 1938. Toisen maailmansodan jälkeen 1948 Eluard julkaisi lisää Espanja-runoja.
- 7 ”Espagne 1936”. *Midis gagnés*. Paris, Editions Denoël, 1939, 125–128.
- 8 ”Santa Espina”. *Le crève-cœur*. Paris, Gallimard, 1942.
- 9 de Beauvoir (1960) 1988, 368.
- 10 Paulhan 1984; Huotari 1985.
- 11 Sartre (1947) 1976, 20.
- 12 Langlois 1975, 263 n13.
- 13 *Kirjallisuuslehti* 2/1938, 80.
- 14 Suleiman 1989, 941.
- 15 Malraux’n vaikeasti lähestyttävä persoona mainitaan melkein kaikissa lähteissä. – Suomessakin asiaan kiinnittää huomiota esimerkiksi Arvi Kivimaa esseessään ”André Malraux, musta enkeli” (1978).
- 16 Kiitän Erja Metsälää Turun kaupunginkirjastosta kriittikien haravoimisesta ja ystävällisistä vastauksista 15.1.2015 ”Kysy kirjastonhoitajalta” -palvelussa.
- 17 Sain kääntäjän Barcelonan matkasta keväällä 1983 vahvistuksen professori emerita Leena Kirstinältä sähköpostiviestissä 15.1.2015.
- 18 *Aamulehti* 23. 10. 1983.
- 19 Tästä loppuun teksti perustuu kirjoittamaani kirja-arvioon Kiiltomato-net-sivustolla 23.5.2014, mutta olen tehnyt siihen tätä esseenä varten täydennyksiä ja korjauksia sekä lisännyt lähdekirjallisuutta, jota kirja-arviossa ei ole tapana eritellä.
- 20 Castillo-Puche 1974.
- 21 Stolfus 1999, 180.
- 22 Stolfus 199, 181.
- 23 Hemingway (1940), 2014, 7.
- 24 Solow 2009 kehittää ajatuksen pohjalta kokonaisen kirjailijan muodonmuutoksen eristyneestä yksilökirjailijasta poliittiseen ja tiedostavaan kirjailijuteen.
- 25 Solow 2009, 1–2; Sandison 1998, 110–127.
- 26 Benson 1975; Stolfus 1999, 185–188; Solow 2009.
- 27 Hemingway (1940), 2014, 195.
- 28 Thompson 1940.

A Franco C. l'unico che a Firenze
sapesse cantare *Cara al sol*

Luigi G. de Anna

L'Italia e la Guerra di Spagna. Dal fascismo al neofascismo

*Siamo stati criticati, scherniti, diffamati, ma la
verità, la carità e la giustizia prevarranno e il tempo
ci darà ragione. Non cerchiamo lodi. Abbiamo fatto
il nostro dovere. Siamo andati in Spagna*

Eoin O' Duffy

Il 2014 è stato l'anno delle celebrazioni del centenario della prima guerra mondiale; finite queste, dovremo presto cominciare a rileggere le vicende di un altro importante conflitto per la storia d'Europa, la Guerra di Spagna (1936–1939)¹. In esso, il primo a carattere ideologico del Novecento, l'Italia giocò un ruolo di rilievo². Nelle pagine che seguono cercheremo di indicare non solo le motivazioni che spinsero l'Italia ad intervenire, ma anche che cosa significò la Spagna franchista per il fascismo e il neofascismo italiano del dopoguerra. La Spagna è un Paese che per secoli ha condizionato la storia d'Italia, avendo governato, direttamente o indirettamente, dal XV secolo al XVIII, una parte d'Italia. La lingua spagnola, la sua cultura e il suo stile di vita sono familiari agli italiani, ma non è detto che sia stato nel corso dei secoli un Paese noto, come conferma il libro di viaggio in Spagna di Edmondo De Amicis del 1873, che suscitò molto interesse proprio perché aiutò un più largo pubblico a conoscere la “sorella” mediterranea.

La *hispanidad* si è in un certo senso integrata nella *latinità*, ma fu proprio questa *hispanidad*, con i suoi eroismi, ma anche con i suoi eccessi e le sue contraddizioni, a caratterizzare, agli occhi degli italiani, la Guerra di Spagna. Questa fu una *guerra civile* e in quanto tale condizionò il comportamento delle parti in causa con le sue crudeltà e le sue violenze³. Questa storia fratricida anticiperà il modello di un'altra, tragica guerra civile, quella che divise l'Italia tra il 1943 e il 1945. Quando questa terminerà, la Spagna sarà di nuovo un esempio di lotta politica per gli italiani, di una parte e dell'altra.

Abbiamo detto che la Guerra di Spagna fu un conflitto ideologico⁴, ma tale non fu al suo inizio⁵. Solo in una seconda fase l'intervento straniero in appoggio degli insorti o del governo legale fu giustificato in nome di una ideologia. Quanto fa scoppiare la Guerra fu comunque un fatto nuovo nella storia politica dell'Europa, che era uscita da un conflitto (la Grande guerra) che rispondeva alla vecchia logica del rapporto tra potenze territoriali. Il fatto nuovo è rappresentato dalla vittoria in democratiche e libere elezioni del *Fronte popolare* che, come in Francia, vedeva unito il partito comunista di osservanza stalinista con i socialisti e i radicali. Contro questa coalizione, che aveva messo in pericolo i privilegi dei proprietari terrieri e della Chiesa di Spagna⁶, facendo peraltro temere l'arrivo del bolscevismo rivoluzionario, si muoverà un'alleanza fatta di militari, cattolici della CEDA di Calvo Sotelo, monarchici seguaci dell'ex re Alfonso XIII e Carlisti, alleanza strategica che non si basava su una tendenza ideologica univoca. Al contrario di quanto credeva Léon Blum, il leader del Fronte popolare francese, l'*alzamiento* non fu opera di manovre segrete di Mussolini. L'intervento del *Duce* non fu infatti motivato dal desiderio di promuovere il *fascismo universale*, che pur nella seconda metà degli anni Trenta stava divenendo un importante obiettivo del regime, ma da necessità preminentemente geopolitiche. In questo l'Italia, come la Germania, come la Francia, l'Inghilterra e l'URSS seguiva la vecchia logica dell'intervento per difendere i propri interessi, ma gli stranieri che parteciperanno alla guerra lo faranno soprattutto in nome di una scelta di campo:

il fascismo o l'antifascismo, dando a questa guerra un significato che in origine non aveva.

L'intervento di Mussolini nelle vicende di Spagna fu quindi motivato dal suo più vasto interesse per la politica di equilibrio in Europa. Inoltre, i successi ottenuti nel campo della politica estera avevano un valore propagandistico notevole, espandendo il prestigio dell'Italia⁷. Per comprendere appieno la logica della politica di Mussolini è necessario ricordare che dall'ottobre del 1935 al maggio del 1936 l'Italia era stata impegnata nella guerra d'Etiopia. Questa guerra, se aveva fatto raggiungere a Mussolini l'apice della sua popolarità in Italia, aveva comportato il drammatico contrasto con i Paesi che avevano decretato le sanzioni con il conseguente isolamento diplomatico dell'Italia⁸. Con la guerra di Spagna, Mussolini rientrava per così dire nel giro delle grandi potenze europee, le quali, segnatamente Francia e Inghilterra, dovettero concordare con lui l'accordo ufficiale di "non-intervento" che segnava sostanzialmente la passività franco-inglese nei confronti dell'Italia fascista. Il fascismo, scriveva Bruno Bottai il 1 settembre del 1936 su *Critica fascista*, doveva ora assumere il ruolo internazionale che gli spettava, nel nome dei valori universali che rappresentava⁹. Contrario all'intervento in Spagna era però il re e ora imperatore, Vittorio Emanuele III.

Francisco Franco y Bahamonde (1892-1975), nominato Comandante supremo delle forze armate e Capo dello Stato spagnolo il 1 ottobre del 1936¹⁰, era un militare, non un uomo politico o il capo di una fazione, di conseguenza il *franchismo* non fu una ideologia, ma l'attuazione pratica di una politica peraltro non totalitaria come quella fascista, ma autoritaria. Le differenze tra il *Duce* e il *Caudillo* sono quindi profonde, a parte la diversa origine sociale e la diversa carriera seguita prima della presa del potere. E' però vero che il fascismo si afferma basandosi non solo sulla piccola borghesia e su una certa parte della classe proletaria, ma anche sugli elementi legati al conservatorismo e alla grande proprietà terriera, nonché, aggiungiamo, sulla necessità della Chiesa di difendersi da possibili governi che la potessero privare dei suoi privilegi¹¹. Il fascismo, ricorda A. James Gregor, si affermò

anche grazie all'alleanza di elementi non dichiaratamente fascisti, basti pensare ai dannunziani, o ai seguaci del sindacalismo rivoluzionario, o ai nazionalisti di Federzoni. Di conseguenza, l'appoggio dato da Mussolini a Franco rientrava in questa logica delle alleanze tra componenti ideologiche e politiche diverse, ma confluenti su un obiettivo comune: la presa del potere. Ciò non toglie che agli inizi dell'*alzamiento* Mussolini nutrisse soltanto un limitato interesse per quanto stava succedendo alle porte di casa sua, convinto come era che tutto sarebbe finito presto, in un modo o nell'altro, tanto è vero che tutta la questione militare spagnola venne gestita non dallo stato maggiore dell'esercito, ma da un ufficio creato appositamente presso il ministero degli esteri, il GABUS (*Gabinetto Ufficio Spagna*)¹².

Quando dunque la rivolta scoppiò il 17 luglio del 1936, l'Italia fu del tutto estranea alla sua preparazione. Come è noto, Franco non ne era inizialmente il capo designato e tale divenne solo il 1 ottobre. Il futuro *Caudillo* è il classico esempio di come un movimento contro-rivoluzionario sia spesso gestito dagli alti gradi dell'esercito, è questo appunto il generale Franco, e questo lo furono gli ammiragli Kolchak e Horthy e il generale Mannerheim, e non da "caporali" come erano Mussolini e Hitler¹³. Questo porta Maurice Bardèche, uno degli intellettuali di punta della "tentazione fascista" come la definì Tarmo Kunnas¹⁴, a ritenere il franchismo uno "pseudo fascismo"¹⁵. Ma c'è anche un'altra, interessante, e perfettamente calzante, definizione che, sulla base di Bardèche, possiamo attribuire al franchismo come *fascismo freddo*. Franco infatti, fin dagli inizi, pur avendo bisogno dell'aiuto italiano, non si dimostrò affatto essere un ammiratore del fascismo, di cui, al massimo, apprezzava il corporativismo, che disse di voler attuare anche in Spagna¹⁶.

Ideologicamente, per il fascismo mussoliniano, il vero referente spagnolo era un'altra componente della rivolta, la *Falange Española*, fondata il 29 ottobre del 1933 da José Antonio de Rivera, che sarà una delle vittime "illustri" della guerra civile¹⁷. Nell'aprile del 1937 Franco la unì alle componenti carliste, creando così un partito di Stato sotto la sua guida, la *Falange española de las JONS*.

La JONS (*Juntas de Ofensiva Nacional-Sindacalista*) si era unita alla Falange già nel febbraio del 1934. Questo movimento susciterà per il suo radicalismo, aveva nel programma la nazionalizzazione delle banche e l'eliminazione del latifondo, l'ostilità della destra conservatrice¹⁸.

Francisco Franco non vedeva di buon occhio la *Falange*, e arrivò addirittura a far condannare a morte uno dei suoi capi, Manuel Hedilla (ma poi la pena verrà commutata nel carcere). Da parte italiana, la *Falange* trovò degli entusiasti sostenitori in due tra i più influenti gerarchi di allora, Achille Starace e Roberto Farinacci. Quest'ultimo nel marzo del 1937 effettuò una discussa missione in Spagna, che De Felice giudica essere stato l'unico tentativo italiano di interferire politicamente ed ideologicamente nelle vicende interne dell'alleanza anti-governativa franchista. Il 5 marzo da Salamanca, Farinacci scriveva a Mussolini che la *Falange* "era l'unico movimento che guardi a Roma e sia entusiasta del fascismo"¹⁹. Da parte sua Mussolini, soprattutto agli inizi, non sembra aver invece nutrito un particolare interesse per questo movimento (con molto più favore aveva guardato ai partiti fascisti di Francia e Inghilterra), e i finanziamenti dati a José Antonio Primo de Rivera dal ministero della Stampa e propaganda a partire dal gennaio del 1935 furono di scarsa rilevanza²⁰. Parsimonia giustificata dal fatto che alla vigilia delle elezioni del 1935 il partito falangista pare contasse soltanto tra gli 8000 e i 10000 iscritti²¹. Un numero, quello dei *Militantes activos*, che comunque aumentò costantemente. Nel 1936 sono 35.630 e alla fine del conflitto saranno addirittura 650.000²².

Che la Falange sia stato un movimento parafascista o meno è un tema che non possiamo qui approfondire. La problematicità della definizione era stata peraltro già notata da alcune riviste di Regime, creando un certo imbarazzo, in quanto a loro giudizio la *Falange* aveva tutti i numeri per essere definito "movimento fascista", mentre la stessa *Falange* asseriva di *non* essere tale. José Antonio era stato molto colpito dal fascismo italiano, che differenziava dal nazionalsocialismo tedesco nei cui confronti assunse un atteggiamento critico, pur avendo nel 1933 salutato con

favore l'ascesa al potere di Hitler come "una vittoria conseguita con mezzi democratici irreprensibili"²³. Una sostanziale affinità indubbiamente esisteva tra le due ideologie, fascista e falangista, e i movimenti che in esse si riconoscevano, tanto che un rappresentante della *Falange*, Jimenez Caballero, partecipò nel dicembre del 1934 al convegno di Montreux (organizzato dai CAUR, organo del fascismo italiano preposto alla diffusione della propaganda all'estero) dove erano stati convocati i rappresentanti dei partiti fascisti europei²⁴. Significativo è il fatto che non vi furono rappresentanti della Germania nazista.

Trevor-Roper ritiene la *Falange* essere "un partito autenticamente fascista", che rispondeva in pieno ai requisiti di un fascismo *dinamico*, basandosi sul ceto piccolo borghese²⁵. Il richiamo alla borghesia era stato peraltro accettato dallo stesso fondatore del movimento, il quale aveva ammesso che i falangisti potevano essere definiti senza offesa *señoritos*²⁶. Secondo Luis de Llera Esteban invece "il Fascismo di José Antonio Primo de Rivera era poco conforme ai principi dell'ideologia fascista"²⁷. A dimostrazione di questo starebbe il fatto che, agli inizi del 1935, José Antonio aveva rifiutato ogni palese contatto con Mussolini²⁸.

Come abbiamo visto, quando iniziò il *pronunciamiento*, la *Falange* contava su un numero molto limitato di affiliati e aveva pochi quadri dirigenti. José Antonio si trovava nel carcere di Alicante e non poteva esercitare una funzione di comando²⁹ e pare che addirittura avesse espresso un appoggio alquanto riluttante sull'opportunità dell'*alzamiento* in una lettera indirizzata al generale Mola, scritta alla fine di giugno dal carcere³⁰. Il falangismo non diventerà, come il fascismo, dottrina e fondamento del nuovo stato. "Il movimento rivoluzionario di massa guidato da José Antonio aveva una chiara impostazione totalitaria, ma l'uccisione di José Antonio e l'ascesa al potere di Franco ridussero il movimento falangista ad un semplice sostegno parziale di un sistema fondamentale conservatore"³¹. La morte di José Antonio, l'unico vero capo carismatico della *Falange*, tornò in un certo senso utile a Franco, che vedeva rafforzare la propria posizione di leader indiscusso in seno all'alleanza anti-governativa.

In conclusione, con Maurice Bardèche possiamo sintetizzare che la Spagna di Franco nascerà grazie non ad un “franchismo” ideologicamente inesistente o comunque molto semplicistico, ma in virtù del convergere dei differenti interessi dei militari, del clero e dei tradizionalisti, ma anche della *Falange*³². La componente che Bardèche definisce come dei “tradizionalisti” comprendeva sia i nostalgici del regno di Alfonso XIII, sia i Carlisti³³. Il 18 luglio del 1936 i Carlisti rappresentavano peraltro l'organizzazione politica più pronta e preparata alla lotta tra quelle che appoggiavano l'*alzamiento*, fornendo un aiuto militare decisivo³⁴. E' interessante notare che Mussolini inizialmente privilegiò proprio i *requetés* e non i falangisti, infatti nel marzo del 1934 aveva dato il suo totale appoggio a due emissari carlisti, Olzabal e Lizarza, e lo stesso aveva fatto con Goicoechea, rappresentante del movimento monarchico, assicurando loro che se avessero appoggiato una insurrezione armata, gli avrebbe fornito armi e denaro. Alcuni *requetés* furono inviati nelle scuole militari italiane per addestrarsi. Una preparazione evidentemente efficace, infatti furono i Carlisti a fornire la forza d'urto che conquisterà per Franco il nord-ovest della Spagna.

Naturalmente i Tradizionalisti miravano alla restaurazione di un regime monarchico, ma Mussolini non mostrerà alcun particolare interesse nei confronti di un ritorno al trono dell'ex re Alfonso XIII o comunque di un rappresentante della sua famiglia³⁵. In data 9 gennaio 1939, l'allora ministro degli esteri italiano, Galeazzo Ciano, annota nel suo Diario: “Anche nei confronti della restaurazione monarchica [il Duce], ha suggerito di segnare il passo. Preferisce la Spagna unita e pacificata sotto la guida del Caudillo, Capo del Paese e del Partito”³⁶. Mussolini però si dimostrò buon indovino, infatti disse a Ciano: “tra vent'anni la Spagna potrà avere bisogno di un trono. Ma ora no. Capo dello Stato è Franco, e l'idea monarchica è sentita solo da pochi elementi”³⁷. Per quanto riguarda il genere del Duce, bisogna dire che egli è il principale regista della gestione italiana della “faccenda Spagna”, come lo sarà per l'intervento in Albania. Mentre Mussolini avrebbe volentieri fatto a meno delle complicazioni che la

guerra in terra di Spagna comportava per la sua politica europea, Ciano vi vedeva l'occasione per brillare e imporre una sua propria strategia che sottolineasse il ruolo indipendente dell'Italia rispetto alla Germania di Adolf Hitler.

La Guerra di Spagna, per comune giudizio degli storici, contribuì invece al ravvicinamento tra Italia e Germania. Mussolini infatti guardava alle vicende di Spagna non come occasione di diffondere il fascismo nel Mediterraneo impedendo l'espansione del comunismo, come spesso ripetuto dalla vulgata storica, ma come ostacolo da frapporre alla politica francese, ritenuta essere la principale minaccia per le ambizioni dell'Italia³⁸. A livello propagandistico, l'intento anti-bolscevico sembra invece essere proprio alla Germania. Verso la fine dell'agosto 1936 Hitler, tramite il principe d'Assia, alto gerarca nazista e marito di Mafalda di Savoia, figlia del re Vittorio Emanuele III, fece sapere a Mussolini che la Germania non aveva alcun interesse di espansione nel Mediterraneo, ma desiderava solo bloccare quella bolscevica in Spagna, evitando che poi raggiungesse anche altri Paesi³⁹. In realtà, Il Führer giocava una partita molto più complessa nei confronti dell'Italia, che stava cercando di riavvicinarsi all'Inghilterra, sempre in conseguenza della politica anti-francese del Duce. Le sanzioni avevano portato alla rottura tra Italia e Inghilterra, ma Mussolini aveva intenzione di superare quella che considerava essere una crisi contingente. Con la Guerra di Spagna la Germania riuscì a incunearsi tra Italia ed Inghilterra, promuovendo il 24 ottobre del 1936 *l'Asse Roma-Berlino*. Con il *Patto anticomintern* dell'autunno successivo Hitler legherà definitivamente a sé l'Italia di Mussolini. La Guerra di Spagna, inizialmente non voluta da Mussolini⁴⁰, diventerà per il Duce la tappa obbligata verso il riavvicinamento alla Germania, nei confronti della quale, a causa della questione austriaca sempre aperta, nutriva una giustificata diffidenza. Hitler, coinvolgendo gradualmente sempre di più Mussolini nell'intervento dalla parte di Franco, scavava insomma il solco della definitiva separazione tra Inghilterra e Italia. Mussolini se ne rese conto, e la sua riluttanza a impelagarsi negli eventi di Spagna e il suo, spesso manifestato desiderio di uscirne al più

presto, cui Renzo De Felice fa riferimento⁴¹, dimostrano come il suo fiuto politico lo stesse guidando e come avesse compreso che solo sortendo da quelle che De Felice ha felicemente definito le “sabbie mobili spagnole”⁴², poteva veramente riaprire il discorso di intesa con l’Inghilterra, con la quale avrebbe voluto raggiungere un accordo generale, riguardante il riconoscimento dell’Impero, il regolamento delle questioni riguardanti le colonie africane, e la presenza nel Mediterraneo⁴³. Una politica questa che nasceva da esigenze pragmatiche e non dal cuore di Mussolini, per il quale, riferisce Galeazzo Ciano, quello inglese è “un popolo che pensa col culo”⁴⁴. Mussolini intendeva per di più scongiurare il pericolo, niente affatto ipotetico, che un accordo anglo-tedesco potesse metterlo fuori gioco. Non sappiamo, né lo sapremo mai, quali contatti effettivamente intercorsero tra Mussolini e Churchill alla vigilia dell’ingresso dell’Italia nel secondo conflitto mondiale, ma possiamo presupporre che una intesa anglo-italiana effettivamente esistesse e che questa aveva appunto avuto origine dei contatti avuti in conseguenza del conflitto spagnolo.

Diversa era invece la posizione di Ciano, il quale solo inizialmente condivise la visione del “problema Spagna” che aveva Mussolini, tanto che ancora il 22 ottobre del 1936 nel suo *Diario* definiva il conflitto “questa dannata guerra”, alla quale bisognava al più presto porre fine⁴⁵, ma in seguito si farà convinto assertore dell’intervento militare. Così, il giovane ministro degli esteri, cadde nella “trappola” che Hitler e Ribbentrop stavano tendendo all’Italia. Quello che poi sarà il più accanito nemico dell’alleanza tra Italia e Germania, che porterà l’Italia a entrare nel conflitto mondiale, in realtà è proprio il responsabile dell’allontanamento dell’Italia da una politicamente attuabile intesa con l’Inghilterra, resa ora impossibile dal coinvolgimento militare dell’Italia in Spagna, presto fortemente sostenuto da Ciano. Fu insomma proprio lui a spianare la strada alla Germania, una strada lungo la quale, inevitabilmente, dovrà avviarsi l’Italia. Ciano compì con la Spagna lo stesso errore in cui, con conseguenze questa volta disastrose, incorrerà con l’attacco alla Grecia, una campagna che pure riteneva rapida, incapace di valutare le conseguenze poli-

tiche e strategiche della sua iniziativa. Già in merito alla Spagna pensava che tutto si sarebbe risolto nel giro di poco tempo, e questo perché “bisogna far presto a vincere. Per molte ragioni”⁴⁶. Certo, le ragioni c'erano, come c'erano nella sfortunata campagna di Grecia che, prolungandosi, causò non solo la rottura con un regime che era tutt'altro che ostile all'Italia, quello del generale Metaxas, ma provocò l'intervento tedesco, col quale chiaramente si dimostrava che l'Italia non era in grado di svolgere un ruolo militarmente paritario con la Germania. Da allora, Mussolini sarà legato al carro di Hitler, senza possibilità di decidere dove dirigerlo.

Alla fine del 1937 è chiaro che la “palude spagnola” stava inghiottendo l'Italia, ma oramai è troppo tardi per ritirarsi, come forse vorrebbe Mussolini. Così, il 28 dicembre Ciano scrive nel *Diario*: “Ho riferito al Duce il colloquio [col generale Pariani] e gli ho esposto il mio punto di vista favorevole a rimanere in Spagna. Agli argomenti annotati ieri ho aggiunto che un nostro ritiro spontaneo darebbe forza e credito a coloro che dicono che l'Italia è esaurita e non può più oltre sopportare sforzi militari. Ciò sarebbe gravissimo: di fronte agli amici ed ai nemici”⁴⁷. L'esercito italiano era però effettivamente ai limiti dell'esaurimento, tanto che il ritardo con cui Mussolini entrò nella seconda guerra mondiale fu dovuto anche, ma non solo, alla impreparazione militare. Dopo due guerre, quella d'Etiopia e quella di Spagna, l'Italia aveva infatti bisogno di un periodo di pace per rimettere in sesto le sue forze armate. Mussolini quello stesso 28 dicembre del 1937 riceverà Ciano e i due generali responsabili delle operazioni in Spagna, Pariani e Berti, ai quali ordina di andare avanti fino alla vittoria “impiego non di usura ma in azione risolutiva, necessità di comando unico”⁴⁸. E' il tipico desiderio del “bersagliere” Mussolini di risolvere con impeto le sorti di una battaglia o di una campagna. La situazione sul campo non permetteva però una rapida soluzione e la richiesta di avere un comando unificato farà nicchiare ancora di più Francisco Franco, che quell'aiuto di truppe di terra italiane non aveva richiesto e che soprattutto non aveva alcuna intenzione di spartire il comando con i generali italiani.

Col passare del tempo, Ciano comincerà a temere che l'Italia si sia cacciata in una avventura dalla quale bisogna uscire al più presto possibile dato che "la situazione attuale è, a mio avviso, insostenibile" e aggiunge: "Bisogna decidersi: o dare la spallata che faccia precipitare la situazione o sganciarsi abilmente [...]"⁴⁹.

Lo stesso Mussolini ora dubita del successo, perlomeno immediato, e si indigna per il "sereno ottimismo" con cui Franco conduce la guerra, confidando al genere: "I sereni ottimisti vanno sotto il tram non appena escono di casa al mattino"⁵⁰. Il 1 settembre Ciano aggiungerà: "Il Duce è convinto che Franco ha perso le migliori occasioni di liquidare la partita con rapidità. Adesso la situazione è cambiata. Il tempo, come sempre, lavora contro chi lo perde"⁵¹. Mussolini è però restio ad abbandonare l'alleanza, "Teme che si giudichi una evacuazione completa ed un abbandono nostro di Franco ed egli invece intende marciare col camerata sino alla fine"⁵². E fino alla fine, quando Madrid e Barcellona cadranno, Mussolini resterà accanto a Francisco Franco. L'intervento italiano in Spagna era però ben visto anche da altre componenti del fascismo, quelle legate alla sua ala moderata, conservatrice e filo-cattolica, che vedeva nella Guerra di Spagna il dispiegarsi di una lotta della cattolicità latina contro il bolscevismo materialista. Indubbiamente per questo motivo Mussolini incassò la gratitudine della gerarchia ecclesiastica. Una gratitudine che però, come sappiamo, è sempre per il Vaticano legata alla convenienza politica del momento.

La Guerra di Spagna rappresenta una novità nel campo dei conflitti dell'era moderna. Essa vide infatti l'afflusso sui due fronti di volontari stranieri. Le *Brigate internazionali*, raccolte e organizzate dal Comintern, ricorsero, a livello mediatico, maggiore attenzione dei reparti filo-franchisti grazie all'intervento di noti scrittori come Ernst Hemingway o André Malraux, o George Orwell; i loro romanzi e i loro articoli saranno più utili di una vittoria sul campo. Le Brigate internazionali, che cominciarono ad essere formate il 14 ottobre del 1936 ad Albacete, erano composte da volontari comunisti, ma anche da socialisti, anarchici o genericamente antifascisti⁵³. Nella prima fase del conflitto operò

la *Centuria Gastone Sozzi*⁵⁴, composta da italiani. La prima brigata internazionale, la 11a (formata da tedeschi e austriaci), fu costituita nell'ottobre del 1936; il mese seguente si aggiunse la 12a *Garibaldi*, formata da italiani. Il suo Commissario era Vittorio Vidali, conosciuto come *Comandante Carlos*. Un italiano, Luigi Longo detto *Gallo*⁵⁵ occupò l'importante incarico di Commissario politico (o Commissario ispettore generale) presso il quartier generale delle Brigate, che si trovava inizialmente a Albacete, per essere poi trasferito a Barcellona⁵⁶. Tra i volontari stranieri di parte governativa, molti furono dunque gli italiani⁵⁷. Il contributo più importante al sforzo bellico repubblicano fu fornito da Stalin, che, oltre ai Commissari politici, inviò materiale bellico e un finanziamento di 117 milioni di rubli, ricevendo in garanzia 510 tonnellate di oro provenienti dalle riserve di Spagna, che non saranno mai restituite⁵⁸.

Nelle file franchiste militarono circa ventimila portoghesi, in buona parte volontari, anche se Salazar aveva dato il suo assenso al patto di non-intervento dell'agosto 1936 cui aderivano le principali potenze europee. La Germania aveva da parte sua assunto fin dagli inizi del conflitto un atteggiamento ambiguo. Il 25 agosto aveva firmato l'accordo di non intervento⁵⁹, ma lo stesso giorno Hitler nominava il colonnello Warlimont comandante dei volontari tedeschi. I primi aiuti erano cominciati ad arrivare alla fine del luglio del 1936, tramite navi mercantili e un piccolo ponte aereo e a partire dal 31 ottobre i contatti si intensificarono. Una parte delle truppe franchiste che dovevano passare dal Marocco nel territorio metropolitano fu trasportata dai venti *Ju-52* tedeschi. Mentre Mussolini non era affatto lieto di essere entrato nella "palude spagnola", Hitler vide nel conflitto un'occasione favorevole per distogliere l'attenzione delle potenze europee dal suo programma di riarmo. E questo, come notò Warlimont in una riunione tenuta il 21 dicembre del 1936⁶⁰, tornava estremamente utile alla *Wermacht*. Questi volontari erano giovani nazional-socialisti desiderosi di battersi contro il bolscevismo, ma erano anche ottimi addestratori, infatti cinquantaseimila ufficiali franchisti ebbero istruttori germanici. La Germania, oltre a costituire

la *Legione Condor*⁶¹ inviò materiale bellico e sfruttò la campagna militare per verificare l'efficacia delle sue armi e della sua strategia di bombardamento aereo⁶².

Il volontariato fu una componente rilevante dell'attività bellica franchista, tanto che a tutto il settembre 1938 un terzo della fanteria di Franco, circa mezzo milione di uomini, era costituito da volontari. Quasi ogni nazionalità europea diede il suo contributo, e poiché questo riguarda l'una e l'altra parte del conflitto, si verificherà spesso il caso di soldati della stessa nazione che combattevano su fronti opposti. A Guadalajara le *Camicie Nere* della Milizia si trovarono quindi di fronte i comunisti della *Brigata Garibaldi*, formata il 5 novembre del 1936⁶³. La sua creazione avvenne con una certa rapidità, tanto che fu avviata al fronte con la metà dei suoi effettivi vestiti ancora con abiti civili e dotati di una grande varietà di armamento⁶⁴; soltanto alla fine dell'ottobre del 1936 arriveranno i primi aiuti di parte sovietica.

Nel caso degli irlandesi, famosi divennero il capitano Frank Ryan, comandante dei connazionali che combattevano per il governo repubblicano⁶⁵ e per i franchisti il "generale" Eoin O' Duffy⁶⁶, che aveva portato in Spagna circa 700 uomini, i quali costituirono la *Brigata irlandese*⁶⁷. La motivazione degli irlandesi non era però dovuta ad una particolare simpatia per il fascismo, che comunque si era sviluppata in Irlanda col movimento di O'Duffy, ma per la Chiesa cattolica minacciata da quella che era definita la "barbarie comunista"⁶⁸. L'anticomunismo fu anche la motivazione che spinse alcuni volontari finlandesi a militare con i franchisti. In numero molto maggiore, furono invece dalla parte dei repubblicani⁶⁹.

Già a partire dalle prime settimane del conflitto, l'Italia fornì ai nazionalisti una notevole quantità di aiuti militari, oltre a personale tecnico; alcuni di questi carristi, artiglieri e aviatori parteciparono fin dall'inizio ai combattimenti. Fino alla fine dell'anno 1936 non vi furono però in Spagna reparti combattenti italiani, e solo alla fine di novembre furono avviati i primi contatti tra Filippo Anfuso e Franco per l'invio di una divisione italiana. Il passaggio dalla fase di aiuto in materiali a quella di intervento

con truppe di terra cominciò ad essere presa in considerazione solo dopo che questa possibilità era stata avanzata da Hitler alla fine di ottobre. Franco non aveva però sollecitato presso la Germania l'invio di soldati, ma di carri armati, artiglierie ed aerei⁷⁰, nonché di sommergibili ed unità di superficie, utili per impedire ai repubblicani di usare i porti di cui disponevano. Il 3 agosto il Caudillo, tramite il suo ambasciatore a Roma, aveva fatto sapere a Mussolini che l'Unione Sovietica stava per mandare poderosi aiuti militari ai repubblicani, bisognava quindi bloccare i porti da loro controllati. Due giorni più tardi il Duce ricevette Nicolas Franco, fratello di Francisco, latore di una richiesta in questo senso. Mussolini, per evitare uno scontro con Francia e Inghilterra, negò l'impiego di unità di superficie, mandando invece dei sommergibili. I primi siluramenti avvennero tra il 10 e l'11 agosto. A causa dell'affondamento anche di navi battenti bandiera britannica, la protesta inglese fu tale da costringere Ciano a sospendere fino a nuovo ordine le operazioni marittime, nonostante le violente rimostranze dei franchisti⁷¹.

In settembre Franco aveva chiesto a Mussolini l'invio di quattro sottomarini⁷², e in ottobre di far bombardare dall'aviazione italiana il porto di Cartagena, asserendo che oramai egli doveva fronteggiare non i "rossi" ma i russi⁷³. Mussolini non fu entusiasta di queste richieste, tanto è vero che, quando nell'agosto gli insorti di Maiorca si trovarono in difficoltà e richiesero l'intervento di aerei italiani, gli fu risposto che se li volevano, se li dovevano comprare⁷⁴. L'aiuto fornito dall'Italia non fu quindi del tutto disinteressato, tanto che il 26 novembre del 1936 Ciano annota nel *Diario* che Franco ha promesso di mandare centomila tonnellate di ferro in pagamento degli aiuti richiesti.

L'Italia partecipò in maniera massiccia al conflitto. All'inizio gli italiani furono inquadrati nel *Tercio de Pamplona*, cioè nella Legione straniera spagnola⁷⁵, pur facendo parte del C.T.V. (Corpo Truppe Volontarie). Questo era stato costituito con reparti di *Camicie Nere* della M.V.S.N. (Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale), che erano formalmente a tutti gli effetti di volontari⁷⁶. De Felice ha messo in evidenza il particolare interesse che la Mili-

zia ebbe nel promuovere l'intervento in Spagna, dovuto al fatto che intendeva prendersi la rivincita sull'esercito, che aveva premeggiato in Etiopia. La Guerra di Spagna doveva dunque essere la *guerra fascista*⁷⁷.

I primi soldati italiani ad arrivare a Melilla, dove si stavano raccogliendo i franchisti, furono, il 14 agosto del 1936, alcuni caristi, seguiti il 29 settembre da altri 200 soldati sbarcati a Vigo in Galizia. Il contingente del C.T.V. crescerà rapidamente e sarà posto al comando, nell'ordine, dei generali Roatta, Bastico, Berti e Gambara, mentre Attilio Teruzzi fu nominato Ispettore delle *Camicie Nere* in Spagna. Il corpo di spedizione subirà nel corso di tre anni numerosi cambiamenti strutturali e di denominazione. Il 26 gennaio del 1939 le *Camicie Nere*, che, con le loro sole forze avevano contribuito alla conquista di Malaga nel febbraio del 1937 e poi a quella di Bilbao, e avevano partecipato alle battaglie dell'Ebro, di Santader, Tortosa, Levante e Guadalajara arriveranno a Madrid e marceranno attraverso Barcellona, conquistata alle truppe repubblicane. I militari italiani saranno congedati a partire dal 1 giugno del 1939.

Le cifre fornite dagli storici sull'entità delle truppe italiane in terra di Spagna variano, ma il loro numero è comunque notevole⁷⁸. Anche le perdite furono consistenti, con 3819 morti (di cui 2042 appartenenti all'esercito, all'aeronautica e alla marina e 1777 alla Milizia) e circa 12.000 feriti; furono perdute o cedute ingenti quantità di materiali⁷⁹. In termini di spesa, la guerra costò all'Italia 14 miliardi di lire dell'epoca (secondo altri invece tra i sei e gli otto)⁸⁰. Un autentico dissanguamento per l'esercito italiano, già provato dalla Guerra d'Etiopia. Mentre la Germania sfruttò il conflitto per collaudare nuove armi e nuove tecniche di attacco, l'Italia vi perse una parte considerevole di un armamento che non potrà né facilmente, né rapidamente rimpiazzare. E' vero però che anche l'Unione Sovietica aveva impiegato una notevole quantità di equipaggiamento che le sarebbe potuto tornare utile in seguito, come è vero che anche la Francia aveva aiutato in misura notevole ad armare l'esercito repubblicano a discapito delle sue scorte. Per quanto riguarda l'Italia, è però indubbio che questo arma-

mento “perduto” in Spagna, pur essendo agli inizi del secondo conflitto mondiale in buona parte obsoleto, nei primi mesi di guerra sarebbe risultato utile, e forse decisivo, nelle campagne combattute nel Mediterraneo e in Africa. Bisogna aggiungere che il conflitto spagnolo aveva in qualche modo creato false illusioni sull'efficienza degli armamenti italiani. Ad esempio i carri armati leggeri *Ansaldo L3* (le famose *scatole di sardine*) utili in Spagna, saranno assolutamente inadatti ad operare nei teatri di guerra del 1940, venendo surclassati dai mezzi corazzati inglesi. Ugualmente l'S.79, che si era rivelato un ottimo bombardiere nei cieli di Spagna grazie alla sua velocità e robustezza, nel conflitto che seguì non poté reggere il confronto con i bombardieri inglesi e americani, per non parlare dei caccia della R.A.F.

Agli inizi del conflitto, i nazionalisti si trovarono decisamente in una situazione critica a causa dello scarso numero di velivoli di cui disponevano. L'aviazione repubblicana era stata rifornita dalla Francia, il cui governo il 26 luglio aveva già consegnato 13 bimotori *Potez 54*⁸¹. Franco si rivolse a Mussolini, il quale prontamente mandò in Spagna 12 trimotori da trasporto *Savoia-Marchetti S. 81* al comando del colonnello Bonomi (ne arrivarono però solo 9 a causa di problemi tecnici; in seguito saranno adattati anche al bombardamento), necessari per trasportare le truppe franchiste dal Marocco nella madrepatria. A Melilla i piloti italiani si arruolarono nella 4a *Bandera* del *Tercio*⁸². Ci vorranno ben quattro mesi per trasportare i 14.000 soldati del *Tercio* e dei reparti coloniali con il loro equipaggiamento. Operazione questa cui contribuì in maniera decisiva la Germania con i suoi trimotori *Junkers Ju. 52*. Questi aerei da trasporto avevano bisogno di essere protetti dalla caccia, di conseguenza i tedeschi inviarono gli *Heinkel He 51* e gli italiani una dozzina di *Fiat C.R. 32*, cui se ne aggiungeranno altri dello stesso tipo, molto apprezzato dai piloti spagnoli, oltre ai *Ro.37*, inizialmente usati come caccia e susseguentemente per la ricognizione e l'assalto. Durante l'intero conflitto saranno impiegati 418 caccia italiani e 180 bombardieri, oltre ad altri velivoli di vario tipo, per un totale di 763 aerei, contro i 542 dei tedeschi. Maggiore fu l'aiuto fornito dall'Unione Sovietica ai repubblicani,

con un totale di 1409 velivoli, di cui 1025 da caccia⁸³. I C.R. 32 italiani riuscirono a surclassare perfino i più moderni monopiani russi, tra cui il famoso *Rata*, grazie alla loro manovrabilità e all'abilità dei piloti. Alla fine del febbraio del 1939 lo Stato Maggiore decise di inviare in Spagna 12 esemplari del nuovissimo caccia *Fiat G. 50* per provarne l'efficienza in battaglia. Questi divennero operativi a metà marzo nella base di Escalona vicino Madrid portando le insegne dell'Aviazione Legionaria, una croce di Sant'Andrea. I *Fiat G. 50* ebbero però in pratica solo una funzione propagandistica, non venendo impiegati in scontri aerei. I piloti italiani abbatterono 903 velivoli nemici ed ebbero 175 caduti.

Anche i bombardieri *Savoia-Marchetti S. 79* furono molto efficienti⁸⁴. Le incursioni su Barcellona ebbero comunque l'effetto di sollevare le vibranti proteste del governo inglese e di conseguenza di creare uno stato d'animo ostile ai negoziati italo-britannici. Galeazzo Ciano aveva mentito al rappresentante britannico a Roma dicendo che i raids erano stati fatti su ordine di Franco, mentre era stato Mussolini ad ordinarli, tanto che Franco gli chiese di cessarli, temendo complicazioni internazionali. I bombardamenti avevano suscitato la considerazione, alquanto cinica, di Mussolini sulla loro utilità non strategica, ma politica⁸⁵.

Nell'estate del 1937 l'Italia dislocò nel teatro di guerra marittimo alcuni sottomarini, che cominciarono a silurare i mercantili che portavano rifornimenti al governo repubblicano, suscitando le proteste dell'Inghilterra, che minacciò di far intervenire la *Royal Navy*. Lo stesso stato maggiore della Marina aveva manifestato, tramite l'ammiraglio Cavagnari, la sua ostilità nei confronti di un intervento di navi italiane nel conflitto e aveva anche espresso dubbi sull'opportunità di cedere sottomarini agli spagnoli, anche se in pagamento. "I nostri marinai hanno sempre osteggiato l'impresa spagnola. Odiano ogni cosa che rischi di mettere in rischio un motoscafo della loro flotta...Sono degli ottimi cultori di quel diritto internazionale che, per far bene la guerra, dovrebbero spregiare" commentò Ciano nel *Diario*⁸⁶.

La Guerra ebbe i suoi personaggi divenuti, per un verso o per l'altro famosi, come il generale Annibale Bergonzoli⁸⁷, detto *barba*

elettrica, o Arconovaldo Bonaccorsi, il rais di Maiorca⁸⁸, o Ettore Muti⁸⁹, o il figlio del Duce, il pilota Bruno Mussolini⁹⁰. Perfino il famoso giornalista Indro Montanelli ebbe la sua parte a dire il vero, non desiderata, di fama. Le sue corrispondenze sulla guerra di Spagna, comparse sul *Messaggero*, non seguendo i canoni elogiatici e retorici che la propaganda imponeva, avevano a tal punto irritato i generali italiani, questo almeno secondo la versione di Montanelli stesso, da farlo arrestare, rimpatriare e proporlo per il confino e farlo espellere dall'albo dei giornalisti nonché dal PNF. In realtà gli avvenimenti non seguirono una sequela così drammatica⁹¹. E' comunque vero che, in conseguenza delle proteste che il generale Attilio Teruzzi mosse direttamente a Mussolini, egli fu rimpatriato con proposta di espulsione dall'albo dei giornalisti e di invio al confino come "denigratore delle forze armate italiane"⁹². Certo, Montanelli aveva esagerato con la sua ironia tutta toscana sul comportamento delle truppe italiane, e non aveva tenuto conto delle esigenze della propaganda in una guerra che non era molto popolare in Italia, soprattutto dopo la sconfitta di Guadalajara.

Quello di Guadalajara è il capitolo più doloroso dell'intervento italiano. Dopo il successo conseguito dal C.T.V. a Malaga, agli italiani fu affidato il compito di attaccare Madrid dal nord-est, attraverso Siquenza, Trijeque, Brihuega e Guadalajara. L'offensiva iniziò l'8 marzo del 1937 e si protrasse fino al 18 dello stesso mese. Gli italiani, a causa dello sganciamento della divisione spagnola *Soria*⁹³ che avrebbe dovuto coprirgli il lato destro, subirono da soli l'urto dei repubblicani. Al termine della battaglia il C.T.V. , che aveva messo in campo tre divisioni della Milizia e una dell'esercito al comando di Roatta, aveva perduto 1400 morti, 4.560 feriti e 560 dispersi. Questa battaglia fu particolarmente sanguinosa perché i fascisti, tra il 10 e l'11 marzo, si trovarono di fronte il battaglione Garibaldi formato dai volontari italiani della 12a Brigata internazionale, combattendo una "guerra civile all'interno di una guerra civile"⁹⁴. Il 22 febbraio del 1939, a poche settimane dal termine del conflitto, i segni lasciati da questa guerra civile italiana in anteprima si leggono nel *Diario* di Galeazzo Ciano, là dove

scrive a proposito dell'offensiva franchista in Catalogna: "Anche molti italiani sono stati presi: anarchici e comunisti. Lo dico al Duce che mi ordina di farli fucilare tutti, ed aggiunge: *i morti non raccontano la storia*"⁹⁵..

L'insuccesso italiano, che fece infuriare Mussolini⁹⁶, fu dovuto sia alla mancanza di coordinamento con i franchisti, sia all'assurda decisione di Mario Roatta di fermare il 12 marzo le divisioni italiane che stavano spingendosi in avanti, permettendo all'aviazione repubblicana di bombardare le linee italiane e alle brigate repubblicane, che disponevano di carri armati russi e di una ben organizzata artiglieria, di riprendere l'iniziativa⁹⁷. In realtà non si trattò di una disfatta, ma fu comunque indubbiamente una sconfitta strategica perché il piano di accerchiare Madrid fallì, tanto che il fronte resterà invariato fino al 1 aprile del 1939.

La battaglia di Guadalajara (nome improprio perché essa ebbe luogo presso due villaggi a venti chilometri dalla città) venne "letta" ovviamente in modo totalmente opposto dalla propaganda "rossa" e da quella "nera"⁹⁸. I fascisti cercarono di limitarne l'impatto sul morale degli italiani; del resto non era stata una sconfitta militare particolarmente drammatica, non avendo compromesso l'andamento del conflitto, anche se era evidente che l'"innervatura" delle truppe franchiste che si era proposto Mussolini inviando le *Camicie nere* non era del tutto riuscita. Più che "innervare", le divisioni italiane "innervosirono" il Caudillo, tanto che Ciano deve ammettere che "Franco non vede l'ora di levarseli dai piedi, trattenendo aviazione e artiglieria. E' geloso dei nostri successi e teme i futuri"⁹⁹. Da parte di Ciano e Mussolini non mancava peraltro una severa critica alla lentezza con cui Franco procedeva, infatti sembra, l'8 febbraio del 1938, che l'avanzata si sia fermata "il che, con gli spagnoli, non sorprende"¹⁰⁰.

Da parte loro, gli antifascisti italiani esaltarono Guadalajara per il ruolo svolto dalla *Garibaldi*, anche se essa era oramai costituita in buona parte da spagnoli¹⁰¹. Il messaggio mandato in tutto il mondo dagli antifascisti fu che il fascismo, dopo anni di vittorie, poteva essere sconfitto sul campo di battaglia¹⁰². Il generale repubblicano Vicente Rojo così siglò il giudizio di parte antifas-

cista sulla battaglia: “En la historia de nuestra guerra, cualquiera que sea quien la escriba, la batalla de Guadalajara será siempre un airón de gloria”¹⁰³.

“Da fatto militare, insomma, Guadalajara divenne subito un fatto politico, anzi, un grande fatto politico che suscitò l'entusiasmo di tutto l'antifascismo, rincuorò un buon numero di scettici e di dubbiosi e inferse un colpo durissimo al prestigio del fascismo di Mussolini”¹⁰⁴. Oltre alla sconfitta militare bruciavano anche le diserzioni che si erano verificate nelle file delle *Camicie nere* a Guadalajara¹⁰⁵. Il Duce chiuderà la pagina di Guadalajara il 26 agosto del 1937, quando i legionari italiani entrarono a Santander, dove, a dire la verità, i repubblicani “si squagliarono come una meringa bagnata nell'acqua”¹⁰⁶, ma già il 17 giugno, un editoriale del *Popolo d'Italia*, certamente di mano di Mussolini, aveva confermato che quello di Guadalajara era stato semplicemente un “insuccesso” delle *Camicie Nere*, che si erano comunque battute con valore, senza conseguenze sul piano militare¹⁰⁷. Tanto è vero che esattamente un anno dopo Guadalajara, Ciano nel suo *Diario* annotava: “Bene in Spagna: l'offensiva in Aragona procede con sicurezza e rapidità. Potrebbe trattarsi questa volta della battaglia decisiva. Le truppe volontarie si battono meravigliosamente”¹⁰⁸.

In tempi più tardi, il giudizio sul ruolo svolto dalle truppe italiane non sarà altrettanto entusiasta. Secondo Giampiero Carocci, l'intervento in Spagna “si risolse alla lunga in un netto fallimento”¹⁰⁹. Lo storico si riferisce al progetto mussoliniano di reintrodursi con autorevolezza nel concerto europeo. In effetti, aggiungiamo sulla scorta di Renzo De Felice, questa guerra, che era comunque fortemente ideologica, spinse Mussolini verso i lidi germanici. Allontanatosi da Inghilterra e Francia, Hitler lo attendeva a braccia aperte e il 12 marzo del 1938 l'*Anschluss* suggellava l'ineluttabile assunzione di Mussolini nell'orbita germanica. Ciano, che era pur responsabile dell'intervento italiano in Spagna come e più di Mussolini, aveva fiutato il pericolo della crescente insoddisfazione interna. “Le nostre truppe sono stanche. Molto stanche [...] Le lettere anonime ed anche firmate nelle quali si chiede il rimpatrio abbondano. I segni di irrequietudine

si accentuano. Non vorrei che questa magra divisioncina di veterani sfiduciati dovesse darci un giorno o l'altro, qualche grosso dispiacere"¹¹⁰. Pochi anni più tardi un'altra guerra. Non saranno i reduci della "divisioncina" a dare dispiaceri a Mussolini, ma gli stessi alti gerarchi del fascismo, tra cui Ciano medesimo.

La Guerra di Spagna preparò indubbiamente il Secondo conflitto mondiale, ma non ne fu la causa. E' vero che fu l'intervento straniero, dalla parte sia dei franchisti sia dei *frentepopulistas*, a prolungare probabilmente di anni la soluzione del conflitto, ma "il peso fondamentale della guerra, in tutti i suoi momenti e in tutte le grandi battaglie, fu sostenuto dagli spagnoli. Né gli italiani né le Brigate Internazionali spostarono in modo decisivo gli equilibri dei grandi fronti e delle grandi offensive, anche se va riconosciuta l'importanza della loro azione"¹¹¹. Certo, c'è molto orgoglio spagnolo in quanto scrive Luis de Llera Esteban, ma c'è anche molto di vero. Le due parti in campo, agli inizi, erano poco armate e male organizzate. Fu il fenomeno del volontariato, più che i nuovi aerei o i nuovi tank sperimentati dai due schieramenti, a caratterizzare la peculiarità del conflitto, che avrà presto un suo omologo nella lontana Finlandia. Qui, a partire dalla fine del novembre 1939 si combatterà un'altra guerra che, agli occhi dell'opinione pubblica mondiale, assumerà nuovamente un carattere ideologico di lotta tra anticomunismo e comunismo. E, nuovamente, questa volta però da una parte sola, si farà ricorso ai volontari, che affluiranno come soldati di fanteria e aviatori nelle file dell'esercito di Mannerheim, e tra questi un pilota italiano, Diego Manzocchi, che cadrà nel cielo di Iitti a pochi giorni dalla fine del conflitto¹¹².

Il 1 di aprile del 1939 il Generalissimo Franco proclamò: "Oggi, distrutto e disarmato l'esercito rosso, le nostre truppe vittoriose hanno raggiunto gli obiettivi militari. La guerra è terminata!" Terminata una guerra, se ne comincia un'altra. Ma alla Seconda guerra mondiale la Spagna non parteciperà. All'inizio di essa la Spagna franchista non teme di mostrare i propri sentimenti antidemocratici e l'eredità di José Antonio sembrava rivivere nelle aspirazioni della Falange, oramai assunta a strumento di governo. I Carlisti da parte loro ebbero i ministeri della giusti-

zia e dell'istruzione. Certo, la tentazione per Franco di entrare in guerra è forte, e nel 1940 passa dalla neutralità alla non belligeranza¹¹³. Una rapida vittoria di tedeschi ed italiani significherebbe per lui ottenere Gibilterra e Tangeri. Ma il Caudillo restava la persona prudente ed accorta che si era rivelata durante la guerra civile e resistette alle pressioni di Hitler. In un incontro tra i due dittatori avvenuto nell'ottobre del 1940 a Hendaya, alla frontiera franco-spagnola, Franco si rifiutò di accettare la richiesta di una alleanza militare e di far transitare dalla Spagna venti divisioni tedesche che avrebbero dovuto attaccare dall'interno Gibilterra, la più dolorosa spina nel fianco dell'Asse nel Mediterraneo¹¹⁴. Nel febbraio dell'anno seguente, nell'incontro di Bordighera, sarà il turno di Mussolini di cercare di convincere Franco, anche questa volta senza risultato. L'unica concreta concessione di Franco fu di mandare in Russia la *División Azul*, composta di 18.000 regolari dell'esercito e di falangisti e carlisti, che, a partire dall'autunno del 1941 fino al 1943, si batté con valore accanto ai tedeschi nella zona di Leningrado¹¹⁵.

Possiamo naturalmente immaginare quale sarebbe stato il corso della seconda guerra mondiale se Franco avesse accettato di collaborare militarmente con Hitler e Mussolini, togliendo Gibilterra agli inglesi¹¹⁶. Franco giocò invece una partita nella quale non mancò di illudere, o ingannare, il vecchio alleato. Il 23 agosto del 1940 (a un mese dall'entrata in guerra dell'Italia) Ciano scrive: "Il Duce ha preparato una lettera-riassunto per Hitler, e ne ha ricevuto una interessante da Franco. Il Caudillo parla di prossima entrata della Spagna in guerra. Si è già rivolto ai tedeschi per avere quanto gli abbisogna: non ha, con noi, specificato che cosa"¹¹⁷. Ma in realtà nulla succede. Passano i mesi e Gibilterra sta ancora alle porte del Mediterraneo, e da qui la *Royal Navy* continua a minacciare i convogli che dall'Italia dovrebbero arrivare in Libia¹¹⁸. Il 4 settembre del 1942 Ciano non si è ancora convinto che la Spagna non entrerà nel conflitto, ma il dubbio è oramai radicato in lui¹¹⁹. Conserverà comunque ottimi rapporti con Franco, tanto che all'indomani dell'8 settembre del 1943, temendo di essere fatto arrestare dal maresciallo Badoglio, contatta il governo spagnolo

che gli assicura l'asilo politico, ma non riuscirà ad ottenere il passaporto. Finirà fucilato a Verona.

Il tempo passa e la delusione per il "tradimento" di Franco diventa in Mussolini amara constatazione del realismo politico dell'uomo che aveva aiutato, pagando un caro prezzo, a conquistare il potere. Ironica, e un po' patetica, ripicca del Duce sarà quella di donare a Göring per il suo cinquantesimo compleanno una spada d'oro cesellata originariamente destinata a Franco¹²⁰. Ma la Spagna rivestirà di nuovo una sua tragica importanza nella primavera del 1945, quando alcuni gerarchi fascisti vi troveranno rifugio. Per lo stesso Mussolini, è stato scritto, era stata contemplata la possibilità di raggiungerla con un aereo all'indomani del crollo della Repubblica Sociale, ma come sappiamo, Mussolini finirà i suoi giorni altrove¹²¹.

Con la fine della guerra terminò il rapporto privilegiato tra l'Italia ufficiale e la Spagna. L'antifascismo aveva vinto. Ora Franco diventava, insieme a Salazar, l'ultimo rappresentante dell'odiato fascismo. *Guernica*, il murale che Pablo Picasso aveva dipinto nel maggio del 1937 su richiesta del governo di Juan Negrín per l'Esposizione internazionale di Parigi, divenne il simbolo di un regime ritenuto essere brutale ed odioso¹²². Come ha ricordato Maurice Bardèche, l'antifascismo, in quanto fenomeno universale, era nato proprio con la Guerra di Spagna¹²³. "Oggi in Spagna domani in Italia" aveva proclamato Carlo Rosselli, uno dei più autorevoli *fuoriusciti* antifascisti¹²⁴. Era infatti stata l'organizzazione *Giustizia e Libertà* la prima a promuovere in Italia, il 31 luglio del 1936, la parola d'ordine della mobilitazione antifascista a favore del governo repubblicano.

Con l'instaurarsi dell'Italia nata dalla Resistenza, si cominciò a ricordare e celebrare chi aveva combattuto in Spagna dalla parte delle Brigate internazionali o della *Centuria Gastone Sozzi*. Palmiro Togliatti era ora il leader del maggiore partito comunista dell'Europa occidentale e Luigi Longo, famoso combattente italiano nella Guerra di Spagna, ne era uno dei più prestigiosi rappresentanti in parlamento. Quello della lotta antifascista in

Spagna divenne, in quanto anticipazione della guerra partigiana del 1943–1945, uno dei miti portanti del secondo dopoguerra.

Anche dalla parte opposta si continuò a guardare agli avvenimenti in terra iberica. Mauriche Bardèche ha scritto agli inizi degli anni Sessanta: “Non si può negare che la Spagna di Franco sia cara a tutti coloro che si professano fascisti”¹²⁵. Bardèche certamente intendeva dire “che si professano *ancora* fascisti”. E chi lo faceva dopo il 25 aprile del 1945 era motivato dall’esperienza della *Repubblica Sociale Italiana* (1943–1945), che aveva rappresentato l’ultima stagione del fascismo mussoliniano, nella quale si era rinnovato il drammatico contrasto tra antifascismo e fascismo. A dire il vero Franco non aveva smentito la sua prudenza e la Spagna, contrariamente alle aspettative del Duce, non riconobbe *de iure* la R.S.I., ma solo *de facto*, cioè semplicemente prendendo atto dell’esistenza del governo di Salò¹²⁶.

Era, agli occhi del fascismo, il secondo “tradimento” del Caudillo. Ma questo non impedirà che una parte consistente del neofascismo guardi a lui con favore. I motivi sono essenzialmente due: uno “romantico”, direttamente legato all’esperienza salotina, che sembrava ripetere in molti suoi episodi quanto era avvenuto in Spagna nella lotta tra fascismo e antifascismo¹²⁷, e l’altra politica, essendo, nell’Europa del dopoguerra, rimasti solo due stati parafascisti, la Spagna di Franco e il Portogallo di Salazar. E la Spagna di Franco non sarà affatto isolata come l’antifascismo avrebbe voluto o avrebbe voluto farci credere. La sua posizione geografica, le sue basi militari concesse agli Stati Uniti già nel 1953¹²⁸, il suo incrollabile anticomunismo, ne fanno un interlocutore importante dell’atlantismo fin dagli inizi della Guerra fredda. Negli anni Sessanta diventerà anche un importante partner nello sviluppo economico dell’Europa occidentale. Questo successo della politica, anche economica, di Francisco Franco, a giudizio di Juan C. Gay Armenteros, appare essere però incomprensibile, considerando i limiti che lo storico attribuisce allo stesso Caudillo¹²⁹.

La tragedia della guerra civile italiana sembrava essere stata anticipata da quella spagnola. Quasi tutti i capi della Falange

erano stati giustiziati, con o senza processo. I fucilati di Dongo trovavano così un loro tragico corrispondente in José Antonio, Ruiz de Alda, Redondo, Ledesma e nel monarchico Calvo Sotelo, i martiri della causa anticomunista. Ma anche la ferocia alimentata nelle due guerre civili, di Spagna e d'Italia, aveva lasciato un segno indelebile nella memoria post-bellica. Da una parte alla *limpieza* cui si erano abbandonati i franchisti, corrispondeva il bagno di sangue che fece seguito alla *liberazione*¹³⁰. E poi, nel neofascismo nato dalle ceneri della R.S.I., restava viva quella concezione, così cara agli spagnoli, della “bella morte”, incarnata nel fondatore delle *Brigate Nere*, Alessandro Pavolini¹³¹. Il grido che José Millán Astray y Terreros, il padre della Legione straniera spagnola, aveva consegnato ai suoi legionari era infatti: *Viva la Muerte!* Una invocazione ripresa nell'inno non ufficiale della Legione, *El novio de la muerte*¹³². Furio Jesi¹³³ ha notato come essa contenga elementi molto simili al canto dei legionari romeni che, al comando di Ion Moța, braccio destro fondatore della Guardia di Ferro, Corneliu Codreanu, andarono volontari a combattere in Spagna contro il comunismo. I legionari spagnoli cantavano: “soy un novio de la muerte/que va a unirse en lazo fuerte/con tan leal compañera” e quelli romeni della *Guardia di Ferro* facevano eco: “La morte, soltanto, legionari, la morte/è un lieto spotalizio per noi”¹³⁴. E la morte Moța incontrerà nel gennaio del 1937 a Maja-dahonda, sul fronte madrilen¹³⁵.

Questa idea del “fidanzato della morte” ricorrerà in quella che è forse la più famosa delle canzoni della R.S.I. “L'amore coi fascisti”, che diceva: “La signora Morte,/fa la civetta in mezzo alla battaglia,/si fa baciare solo dai soldati./Forza ragazzi! Fatele la corte,/datele un bacio sotto la mitraglia”¹³⁶. E, non a caso, il romanzo più famoso nato dall'esperienza della R.S.I., riprende il grido del *Tercio* nel titolo che gli diede Carlo Mazzantini, *A cercar la bella morte*¹³⁷. Questa esaltazione della Morte interpretava perfettamente lo spirito di molti dei corpi combattenti della R.S.I., soprattutto quelli fortemente politicizzati, che pure vollero fare proprio questo richiamo, senza contare quei *franchi tiratori*, votati ad una morte sicura, che restarono a combattere dietro le

linee del fronte. L'evocazione della Morte, già lanciata dai Corpi franchi tedeschi come decritti da Ernst von Salomon, e, stando a Miguel de Unamuno, anche dagli anarchici spagnoli¹³⁸, verrà rinnovata, grazie alla "tanatomania" ispanica¹³⁹, dall'estremismo di destra¹⁴⁰.

E' sintomatico che all'associazionismo partigiano presto corrispose quello neofascista. Nel 1949, oltre all'associazione che riuniva i combattenti della R.S.I., nasceva anche quella dei veterani della Guerra di Spagna (A.N.C.I.S.), cui aderivano quanti "combattevano in terra di Spagna per la civiltà Latina e per il bene dell'umanità"¹⁴¹. Il 26 dicembre del 1946 era nato il *Movimento Sociale Italiano* (M.S.I.), che ebbe fin dagli inizi due anime, una "di destra", che quindi identificava nel comunismo la grande minaccia per l'Italia, e una "di sinistra" che continuava a vedere negli Stati Uniti un avversario¹⁴². Agli inizi, prevalendo la tendenza ex salentina, il M.S.I. non ebbe contatti con la Spagna, che già nell'immediato dopoguerra si presentava come l'alleato fedele della coalizione anticomunista ispirata dagli Stati Uniti, ma a quell'epoca i "missini" erano impegnati nella protesta contro la firma del trattato di pace, che comportava pesanti clausole imposte dalle potenze vincitrici, verso le quali ovviamente non potevano sentire alcuna simpatia¹⁴³. Poi le cose cambiarono: l'estrema destra italiana, politicamente isolata non facendo parte di quello che sarà poi chiamato "l'arco costituzionale", invenzione politica e linguistica fatta proprio per eliminarla dalla possibilità di recitare un ruolo nello scenario parlamentare, cercherà alleati all'interno e referenti all'estero. E la Spagna, come il Portogallo, diventerà il principale di questi riferimenti in Europa.

Per comprendere appieno che cosa rappresentò la Spagna franchista, con quel poco di fascismo della Falange che, ideologicamente parlando, era rimasto nel dopoguerra, bisogna tenere presente quanto, con acutezza, ha scritto Marco Tarchi¹⁴⁴. Il politologo fiorentino ha infatti coniato la felice espressione di "esuli in patria" per indicare "i fascisti nell'Italia repubblicana". I neofascisti, poi conosciuti come appartenenti alla destra radicale¹⁴⁵, isolati dal contesto politico italiano, e perfino culturale e sociale,

si sentono come estranei alla propria patria. Sarà facile, specialmente per la generazione più giovane, cercarne di conseguenza un'altra, che, molti di loro, troveranno nella Spagna di Franco, che conservava ancora le amate camicie blu dei Falangisti¹⁴⁶. E questa Spagna ospitava ancora alcuni di coloro i quali la propaganda fascista aveva presentato come gli ultimi "centurioni" dell'Ordine nuovo che Hitler voleva costruire. Personaggi come Otto Skorzeny e Léon Degrelle, ambedue rifugiati sotto la benevola protezione della Spagna franchista, continuarono per anni a tenere contatti con il neofascismo italiano.

Per spiegare la nuova sensibilità sentita nei confronti della Spagna, non sarà inutile ricordare che questo sentimento non era solo degli uomini, ma anche delle donne dell'estrema destra. La R.S.I. infatti aveva mobilitato, per la prima volta nella storia militare italiana, reparti femminili. Le donne del S.A.F. (*Servizio Ausiliario Femminile*) e di altri reparti di ausiliarie dei Corpi fascisti, i quali avevano alcuni riferimenti internazionali, come le *Lotta Svärd* finlandesi e le donne della Falange¹⁴⁷, confluirono in maggioranza (ma molte di loro erano state uccise nel bagno di sangue che seguì il 25 aprile del 1945) nel *Settore femminile* del M.S.I., che aveva una funzione "ausiliaria" rispetto agli uomini, collaborando ad iniziative che propagandavano l'immagine "tradizionale" della donna di destra. Il modello era il corpo creato in Spagna da Mercedes Sanz-Bachiller, personaggio molto influente nella Spagna franchista¹⁴⁸.

Nel 1951 il M.S.I. (era allora segretario Augusto de Marsanich), aveva fatto la sua scelta di campo filoatlantica¹⁴⁹, seppur tra gravi contrasti interni, e di conseguenza abbracciava le posizioni dell'anticomunismo ad oltranza, riconfermate dalla segreteria di Arturo Michelini¹⁵⁰. L'estrema destra italiana vede così cadere la sua originale ostilità nei confronti del "moderatismo" franchista, e il *Caudillo* diventerà il "baluardo" della resistenza all'espansione comunista in Europa. Questo, in un certo senso, rientrava in un piano più generale di riavvicinamento tra l'estrema destra e da Democrazia cristiana, infatti nel dicembre del 1949 l'allora primo ministro, Alcide De Gasperi, aveva incontrato il ministro degli

esteri spagnolo, il falangista Artajo, “segnale del diverso riguardo con cui l'Italia neoatlantica guarda al regime di Franco, baluardo anticomunista”¹⁵¹. E come “baluardo” la Spagna sarà esaltata dagli ultra-conservatori statunitensi¹⁵². Il M.S.I., soprattutto la sua componente conservatrice, guardando alla Spagna è convinta di riscuotere il favore della Chiesa cattolica, che non aveva ancora dimenticato, siamo all'epoca del pontificato di Pio XII, le stragi perpetrate dai “rossi” nei confronti del clero cattolico spagnolo. La causa di Franco, del resto, era stata vista all'epoca della guerra civile come quella della civiltà cristiana¹⁵³. Quanto più il M.S.I. si allontanava dai lidi rivoluzionari e socialisteggianti della matrice salotina, tanto più si riavvicinava alla Spagna di Francisco Franco, definito da Trevor-Roper il “reggente di una monarchia conservatrice”¹⁵⁴.

Del resto, abbiamo già visto che Franco non proveniva politicamente e ideologicamente dalla Falange, ma dal filone conservatore ed autoritario del generale Miguel Primo de Rivera, il padre di José Antonio, filone arricchito dal Carlismo, dal monarchismo filo alfonso e dal cattolicesimo tradizionalista. L'autoritarismo di Franco ben di adatta ora a un modello auspicabile di leadership politica anche per il M.S.I.¹⁵⁵ e diventa una tentazione anche al di fuori di esso in certi ambienti della destra democristiana che sembrano aver appoggiato la famigerata loggia massonica P2 di Licio Gelli, che a questo autoritarismo anticomunista e filo-atlantico, basato su un rinnovato ruolo dei militari, mirava¹⁵⁶.

Ma non tutti i missini e i neofascisti si adeguarono alla svolta filo-atlantica¹⁵⁷, tanto che Giorgio Pini, autorevole esponente della “sinistra” del M.S.I., eletto nel 1970 a capo dell'associazione reduci della R.S.I., condannava chi voleva difendere l'autoritarismo franchista, che, su un piano politico, sfociava inevitabilmente nell'appoggio dato ai bombardamenti statunitensi nel Vietnam. In particolare, a Franco veniva imputato di essere “il sacrificatore della nobile Falange di José Antonio Primo de Rivera”¹⁵⁸. La destra quindi viveva ancora nella contraddizione che aveva, già nel 1945, notato Indro Montanelli, e che cioè all'interno il fascismo era socialista o socialisteggiante, mentre all'esterno favo-

riva regimi autoritari e conservatori come quello di Franco¹⁵⁹. Ma la realtà era che la destra estrema, negli anni della guerra fredda, non guardava più a un improbabile “ordine nuovo” europeo, ma alla difesa dell'Europa occidentale dal comunismo, e questo giustifica il giudizio, che potremmo considerare come finale, espresso da Maurice Bardèche in quegli anni sul franchismo, che comunque considera uno pseudo-fascismo: “Come non rendere omaggio a questa gestione franchista della Spagna che dura da venticinque anni?”¹⁶⁰. Una gestione che aveva rafforzato il bastione della difesa contro l'Unione Sovietica e il comunismo.

Il franchismo e la sua forza uguale e contraria, l'antifranchismo, arrivano dunque in Italia come componente di un più ampio scontro. Ci furono addirittura casi di attività antifranchista sul suolo italiano, ad esempio il rapimento del console di Spagna a Milano, Isu Elias, nel 1962, ad opera di un gruppo di anarchici¹⁶¹, o quello avvenuto il 1 maggio del 1966 di monsignor Marcos Ussia, consigliere ecclesiastico dell'ambasciata spagnola in Vaticano. Le manifestazioni antifranchiste, ad esempio per l'esecuzione di Julián Grimau García¹⁶², diventavano al tempo stesso occasione di ricostituire un fronte unitario antifascista, il che rafforzava le mura del ghetto politico in cui erano stati rinchiusi gli “esuli in patria”. Costoro, da parte loro, si preparavano alla lotta anticomunista riallacciando i contatti con i camerati falangisti¹⁶³.

La destra estrema aveva bisogno di alleati, e, all'esterno, li trovò in quei rappresentanti di movimenti che in Europa avevano raccolto l'eredità del fascismo. Madrid, tra gli anni Cinquanta e Sessanta, diventò la capitale di questo movimento transnazionale, che aveva in alcuni personaggi del fascismo pre-bellico i suoi più autorevoli leader. In Spagna si erano infatti rifugiati alcuni appartenenti alle SS, come il famoso Otto Skorzeny, che sarà uno degli animatori del “fuoriuscitismo” neofascista, e personaggi come Ante Pavelic, il capo degli ustascia croati, che erano stati condannati a morte nei propri paesi di origine. Anche Juan Peron vivrà in esilio in Spagna. Nella primavera del 1961 a Madrid si incontrarono alcuni dei più autorevoli rappresentanti del neofascismo europeo, come Skorzeny, Léon Degrelle e Hans Rudel

con lo scopo di creare una rete di comuni attività politiche¹⁶⁴. Dopo il tentato golpe dei generali ad Algeri del 22 aprile del 1961, sarà la Spagna ad ospitare la centrale direttiva dell'O.A.S., l'organizzazione segreta di chi voleva un'Algeria francese, e qui si addestravano i suoi commandos¹⁶⁵.

Si apre così un nuovo capitolo nei rapporti tra neofascismo italiano e Spagna franchista¹⁶⁶. E' indubbio che il regime del Generalissimo Franco, fortemente militarizzato e comunque nato da una rivolta dei militari, attirasse le simpatie di una frangia consistente della destra radicale italiana¹⁶⁷ che, tra i primi anni Sessanta e la metà degli anni Settanta, ipotizzava una presa del potere da attuarsi con un golpe, tanto che a ragione Nicola Rao ha intitolato uno dei suoi capitoli dedicati alla storia dell'estrema destra italiana "Il fascino dei militari"¹⁶⁸. Il golpismo militare italiano affiora già nel 1964 con il cosiddetto *Piano Solo*, che Giorgio Bocca definì "velleitario privo di idee e di uomini"¹⁶⁹, del generale Giovanni de Lorenzo¹⁷⁰. Intendiamoci, de Lorenzo non aveva contatti diretti con la Spagna, ma a quel regime guardavano con simpatia molti di coloro che si avvicinarono al suo progetto di governo fortemente anticomunista.

Più legato alla Spagna fu il principe Junio Valerio Borghese, autore di un tentativo di colpo di stato che avrebbe dovuto avere luogo nella notte tra il 7 e l'8 dicembre del 1970¹⁷¹. Abortito il golpe, si rifugiò a Cadice dove morirà, in circostanze non del tutto chiarite, il 26 agosto del 1974. Ma il modello cui alla fine degli anni Sessanta si guardava, non era più quello della Spagna o del Portogallo, imbalsamati nel loro conservatorismo, ma era piuttosto quello greco, con i suoi colonnelli che erano stati capaci, il 21 aprile del 1967, di rovesciare un governo troppo influenzato dalla sinistra¹⁷². Erano stati dunque i colonnelli greci, "a infervorare le frange più radicali della destra e a farle balenare l'ipotesi che anche in Italia le 'forze sane della nazione' avrebbero potuto, nel clima di crescente timore del pericolo rosso, puntare su un'azione dei militari per rientrare nel gioco politico che contava"¹⁷³. E questo giustifica lo slogan che veniva scandito nelle piazze italiane: "Ankara, Atene, adesso Roma viene"¹⁷⁴. Qualche

anno più tardi, nel 1973, questo esempio di presa del potere tramite i militari, teso a salvare la Nazione, sembrò ripetersi in Cile col golpe del generale Augusto Pinochet.

E' evidente la contraddizione in cui caddero soprattutto coloro che erano legati ai gruppi più radicali, come *Ordine Nuovo*, i quali facevano dell'antiamericanismo e dell'anticapitalismo un punto cardine della loro battaglia politica, ma al tempo stesso esaltavano regimi autoritari legati proprio all'atlantismo e al capitalismo, come quello spagnolo, o portoghese, o greco¹⁷⁵. L'ultimo tentativo di influenzare la politica italiana con l'aiuto dei militari risale al 1974, un anno prima della morte di Franco. Alla loggia massonica P2 di Licio Gelli sono infatti iscritti molti alti ufficiali dell'esercito e dei carabinieri, alcuni dei quali erano già stati coinvolti nell'*affaire* Borghese e in quello de Lorenzo e probabilmente anche nell'organizzazione sovversiva *Rosa dei venti*¹⁷⁶.

L'esaltazione del ruolo dei militari nella vita politica, che portò i fascisti prima e i loro epigoni del dopoguerra poi ad entusiasarsi per i vari golpe militari, riusciti, tentati o falliti, richiederebbe una approfondita analisi, che dovrebbe tenere presente anche di fattori psicologici e culturali, oltre che politici. Come ebbe a dichiarare Pino Rauti, leader di *Ordine Nuovo* e poi segretario del M.S.I., in una intervista, giustificando l'entusiasmo provato quando nel 1967 i colonnelli greci rovesciarono il governo democratico, "vedevamo questi paracadutisti, uomini di un reparto di élite, superaddestrati, che nella notte del golpe calarono su Atene [...] l'unica forza organizzata ed efficiente in un Paese balcanico e levantino della peggior specie [...]"¹⁷⁷. Il parallelismo con la situazione italiana era evidente. E ugualmente dovremmo indagare i motivi sotterranei e addirittura sublimali che avevano spinto i fascisti ad entusiasarsi per la rivolta franchista prima, e cioè per gli uomini del *Tercio*, per i falangisti dalla camicia azzurra, per i Carlisti dal basco rosso, e per le rivolte poi dei "centurioni" della Legione straniera, uno dei miti portanti dell'esaltazione neofascista, uomini che costituiranno il nerbo dell'O.A.S.¹⁷⁸. Nasce in Algeria il mito dei parà, e sarà rinnovato ad Atene e di questa esaltazione faranno parte anche i parà italiani (quello dei paraca-

dutisti fu il corpo dell'esercito italiano del dopoguerra forse più sensibile alle nostalgie fasciste). Tutti costoro diventano gli eroi di una estrema destra che aveva nostalgia in realtà anche di altre uniformi: quelle delle SS europee¹⁷⁹. E' dunque l'esaltazione per il mondo militare, come ha notato Marco Tarchi¹⁸⁰, che lega come un filo rosso le tappe di questo lungo itinerario iniziato con la Guerra di Spagna. E sarà proprio in Spagna che avremo l'ultimo guizzo di questo mito del militare che, con un audace colpo di mano (nelle intenzioni dei protagonisti), interrompe e inverte il processo della decadenza politica. Tra il 23 e il 24 febbraio del 1981 si consuma infatti l'ultimo tentativo di golpe dell'Europa moderna, *El Tejerazo*, dal nome del tenente colonnello della *Guardia Civil* Antonio Tejero che, pistola in pugno, irrompe nel parlamento spagnolo. Ai fautori dell'anti-democrazia sembrerà essere l'auspicato ritorno a quello che Marco Tarchi ha chiamato "il depotenziamento dell'area parlamentare" che era stato attuato dal fascismo e dal nazionalsocialismo¹⁸¹. Ma invece, ancora una volta, sarà un insuccesso cocente. I tempi della gloriosa vittoria franchista in terra di Spagna sono lontani.

La Spagna non scomparirà però dall'orizzonte delle attività sovversive della destra radicale¹⁸². Alcuni dei più noti estremisti del neofascismo, coinvolti, a torto o a ragione, in alcune delle vicende del terrorismo italiano furono in Spagna, dove trovarono rifugio, aiuto e probabilmente finanziamenti¹⁸³. Le vicende di Stefano Delle Chiaie, che dalla Spagna passerà poi in Sud America¹⁸⁴, di Vincenzo Vinciguerra, coinvolto nella strage di Peteano e poi rifugiatosi in Spagna¹⁸⁵, e di Gianni Nardi che vi morì vittima di un misterioso incidente¹⁸⁶, forse opera dei servizi segreti italiani, restano legate, nell'impossibilità di decifrarle totalmente, a quella strategia della tensione che investirà la politica italiana a partire dagli anni Settanta. Ma anche qui si verificherà la contraddizione a noi già nota per altri contesti, e cioè il gruppo terroristico che più tragicamente operò in Italia, i N.A.R. (Nuclei Armati Rivoluzionari) presero decisamente le distanze dai neofascisti di cui sopra, definendoli "golpisti e collusi"¹⁸⁷. Resta il fatto che, come conclude Nicola Guerra, la Spagna svolse per il neofascismo

extraparlamentare italiano degli anni “caldi” la stessa funzione che la Francia ebbe per le Brigate Rosse e l'estremismo di sinistra. Ma questo, in un certo senso, aggiungiamo, rientrava proprio nella logica di quella lunga storia iniziata in terra di Spagna nel luglio del 1939.

Note

- 1 Sulla cronologia degli avvenimenti della Guerra civile di Spagna vedi in sintesi Rosselli 2014, 1–5 e per le vicende militari Jackson 1965; Gay Armenteros 1986, 75–89; Comellas 1989, 278–294 e Preston 1999. Una storia più dettagliata è in Tuñón de Lara 1981.
- 2 Il ruolo dell'Italia e della Germania nella prima fase dell'*alzamiento* non è però considerato essere rilevante dagli storici spagnoli. Ad esempio Juan C. Gay Armenteros scrive: “los apoyos de Hitler y Mussolini a los conspiradores fueron bastante limitados” (Gay Armenteros 1986, 71).
- 3 E' stato calcolato che le vittime della guerra furono 268.000 soltanto tra i combattenti, cui si devono aggiungere i 72.000 giustiziati dai repubblicani e i 35.000 dai nazionalisti, il che smentisce una presunta, maggiore incidenza di esecuzioni eseguite dai franchisti (i dati sono riportati da Comellas, 1989, 293).
- 4 Più che guerra tra “bianchi” e “rossi” si dovrebbe parlare di conflitto tra “tradizionalisti” e “antitradizionalisti”, intendendo i due termini in senso lato. Non fu peraltro una guerra tra un esercito e un popolo in armi, anche questo è stato spesso scritto, ma tra due eserciti (Comellas 1989, 279).
- 5 Per una bibliografia di riferimento vedi Coverdale 1977.
- 6 Il latifondo era largamente presente. Basti pensare che il Duca d'Alba possedeva quasi centomila ettari di terra. Una delle prime iniziative prese dal governo Azaña, nominato il 10 maggio del 1936, fu di dichiarare il 18 luglio la confisca di tutte le proprietà della Chiesa.
- 7 Carocci 1995, 53.
- 8 Salvatorelli 1974, 503. L'11 ottobre del 1935 51 stati sui 54 appartenenti alla Società delle Nazioni votano le sanzioni economiche contro l'Italia. La

- Guerra d'Etiopia contribuì a creare una forte tensione in Spagna tra “fascisti” e “antifascisti”, preludio ad una contesa ben più aspra che esploderà di lì a poco (Quintana Navarro 1993, 252).
- 9 Bottai 1936, 321. Il tema del fascismo universale emerge nella rivista diretta da Bottai già a partire dal gennaio del 1933. Nell'inverno del 1930 era però apparso sulla rivista *Antieuropa* un articolo del suo fondatore, Asvero Gravelli (*Verso l'internazionale fascista*), il quale attribuiva al fascismo il ruolo di “raggruppare i migliori elementi in Europa [...] La conquista del potere in Italia, non è stata che l'inizio di un'azione europea” (citato da Ledeen, 1973, 107).
 - 10 Fu riconosciuto come tale da Italia e Germania il 18 novembre.
 - 11 Gregor 1974, 339; Salvatorelli 1972, 685. Sulle differenti interpretazioni del fascismo come fenomeno ideologico e sulla difficoltà di categorizzarlo vedi Tarchi 2003: 21–54.
 - 12 E' opportuno ricordare che anche l'invio di militari italiani in Finlandia e di quanto era attinente al conflitto russo-finlandese fu gestito da un omologo coordinatore, l' *Ufficio Finlandia*.
 - 13 Payne 1980, 427.
 - 14 Kunnas 1981.
 - 15 Bardèche 1963, 55.
 - 16 De Felice 1981, 380.
 - 17 Sui rapporti tra il fascismo italiano e la Falange di José Antonio Primo de Rivera, vedi Covedale 1977, 43 e 49.
 - 18 Nolte 1971, 37.
 - 19 Citato da De Felice 1981, 378.
 - 20 De Felice 1981, 361.
 - 21 Thomas 1973, 336.
 - 22 Payne 1980, 429.
 - 23 Thomas 1973, 333; Ledeen 1973, 133, 146.
 - 24 Secondo Thomas José Antonio rifiutò di partecipare di persona e non volle neppure essere rappresentato (Thomas 1973, 324). Dell'Istituto *Europa Giovane* con sede a Roma fece invece parte il falangista Armandy Godoy, Ledeen, 1973, 152, 189.
 - 25 Trevor-Roper 1973, 43.
 - 26 Payne 1980, 424.
 - 27 De Llera Esteban 2006, 23.
 - 28 Thomas 1973, 337.
 - 29 De Llera Esteban 2006, 81.
 - 30 Thomas 1973, 338.

- 31 Gregor 1974, 332.
- 32 Bardèche 1968, 54.
- 33 I Carlisti prendono il loro nome da Don Carlos María Isidro, che fondò la dinastia carlista col nome di Carlos V. Francisco Franco, riconoscendo per l'aiuto militare fornito dai *requetés*, pur restaurando la monarchia nella persona di Juan Carlos I, figlio di Don Juan de Borbón y Battenberg, Conte di Barcellona, riconobbe nel 1948 tutti i titoli nobiliari concessi dai pretendenti carlisti tra il 1833 e il 1936 (de las Heras y Borrero 2011, 103–106). Juan Carlos fu proclamato re dalle Cortes il 22 novembre del 1975.
- 34 De Llera Esteban 2006, 70–71.
- 35 De Felice ricorda come Mussolini, che aveva partecipato personalmente all'incontro con i rappresentanti dei Carlisti, li aveva impegnati, in caso di successo, a denunciare un supposto patto segreto tra Spagna e Francia. Mussolini, che pure aveva incontrato l'ex sovrano Alfonso XIII, il quale viveva in Italia, non volle prendere con lui e il suo raggruppamento di monarchici accordi particolari (De Felice 1981, 362, 365).
- 36 Ciano 1990, 237. Sempre stando a Ciano, Franco aveva assicurato che, ammesso che si dovesse arrivare ad una restaurazione, sarebbe stato questione "di molti anni" (op. cit.; 263).
- 37 Ciano 1990, 308, in data 5–6–7 giugno 1939
- 38 Mussolini infatti temeva che la Francia, se necessario, potesse muovere le proprie truppe dal Nord Africa alla Francia attraverso la Spagna (De Felice 1981, 382).
- 39 De Felice 1981, 369–370.
- 40 Il 6 dicembre del 1936, in una riunione con i capi militari, disse che le grandi unità militari dovevano essere apprestate, ma il loro invio doveva avvenire solo se i sovietici fossero a loro volta intervenuti (De Felice 1981, 383).
- 41 De Felice 1981, 411.
- 42 De Felice 1981, 411.
- 43 De Felice 1981, 412.
- 44 Ciano 1990, 37, in data 13 settembre 1936.
- 45 Ciano 1990, 48.
- 46 Ciano 1990, 36, in data 10 settembre 1936.
- 47 Ciano 1990, 75.
- 48 Ciano 1990, 75.
- 49 Ciano 1990, 88, in data 15 gennaio 1938.
- 50 Ciano 1990, 169, in data 26 agosto 1938.
- 51 Ciano, 1990, 173.

- 52 Ciano, 1990, 175.
- 53 I dati sulla sua consistenza sono contrastanti, è comunque accertato che la maggioranza, circa 10.000, era costituita da francesi, ma molti vennero anche dagli Stati Uniti, dall'Inghilterra, dal Canada, oltre che dall'Italia.
- 54 Questa prendeva il nome da un militante del *Partito comunista d'Italia*, Gastone Sozzi (1903–1928) morto in carcere. La Centuria Sozzi confluirà nel *Quinto Reggimento* o *Reggimento di ferro* comandato da Vittorio Vidali, inquadrato il 22 gennaio del 1937 nell'esercito regolare repubblicano.
- 55 Luigi Longo, dopo la sconfitta, riparò in Francia dove già risiedeva come fuoriuscito. L'8 settembre del 1943 entra a far parte del comando generale delle Brigate Garibaldi, partigiani di osservanza comunista, diventando poi vice comandante del Corpo Volontari della Libertà. Altro autorevole rappresentante italiano del partito comunista in Spagna fu Palmiro Togliatti (era venuto come rappresentante dell'Internazionale comunista presso il governo repubblicano, sarà poi segretario del PCI nel dopoguerra) che il 24 marzo del 1939 abbandonò, oramai sconfitto, Cartagena con un aereo. Riuscirà alla fine a tornare nell'URSS.
- 56 L'Unione Sovietica non inviò truppe di terra, fornendo all'esercito repubblicano appena 557 volontari, quasi tutti con l'incarico di Commissario politico.
- 57 Sull'intervento straniero a favore del governo vedi Bradley 1994.
- 58 L'Unione Sovietica fornì 250 aerei da combattimento, 1400 autocarri, 731 carri armati leggeri e medi, 1230 pezzi di artiglieria e altro materiale bellico.
- 59 Al Comitato di non intervento avevano aderito ventisette nazioni, impegnate in una politica di non intromissione che nella realtà non fu mai rispettata dalle maggiori potenze europee.
- 60 De Llera Esteban 2006, 104–105.
- 61 La *Legione Condor*, composta da circa seimilacinquecento uomini, comandata dal generale dell'aviazione Speerle e dal colonnello von Richtofen, era un gruppo tattico che riuniva mezzi offensivi, aeroplani da caccia e da bombardamento, mezzi corazzati, batterie contraeree e anticarro.
- 62 La Germania fornì all'esercito nazionalista un certo numero di carri armati Mark I e Mark II, oltre a batterie dell'ottimo cannone antiaereo da 88 millimetri, ad altri pezzi di artiglieria, mortai e mitragliatrici. L'aiuto più sostanzioso venne fornito dai 542 velivoli, di cui 246 da caccia e 189 da bombardamento.
- 63 Nella Brigata Garibaldi, nelle fonti spagnole definita "batallón", militavano 3.354 italiani, il terzo gruppo per entità tra i volontari stranieri, dopo francofoni e germanofoni (Bradley 1994, 7). Sulla dinamica della battaglia di Guadalajara vedi Tuñón de Lara 1981, 652–657. La Milizia occupava la parte centrale dello schieramento franchista, che aveva all'ala destra i reparti marocchini e alla sinistra quelli spagnoli.

- 64 Bradley 1994, 14.
- 65 Frank Ryan, un giornalista che si era arruolato nell'esercito di Madrid nel dicembre del 1936 verrà fatto prigioniero e consegnato ai tedeschi, i quali lo impiegheranno come agente segreto durante il secondo conflitto mondiale.
- 66 O' Duffy era il fondatore del movimento fascista delle Camicie blu irlandesi.
- 67 Questa ebbe il battesimo del fuoco nell'inverno del 1937. Verrà però presto sciolta per autodecisione, e i pochi volontari rimasti in Spagna entreranno a far parte della 15a Bandera della Legione straniera spagnola. Questo corpo di élite raccolse anche italiani e servì ad inquadrare una parte dei volontari stranieri nell'esercito franchista, rimanendo comunque in prevalenza composta da spagnoli. Al termine della guerra, il 1 aprile del 1939, il tributo della Legione era stato pesante, con 7.645 caduti e 28.972 feriti (Scurr 1995, 35).
- 68 Manning 1998, 255.
- 69 Alla guerra parteciparono 239 finlandesi, 72 dei quali erano venuti direttamente dalla Finlandia. Non abbiamo dati precisi sulle perdite. Tre di essi, appartenenti al battaglione canadese Mac-Paps, furono fucilati per indisciplina e ubriachezza. I finlandesi nei ranghi franchisti furono solamente 15-20. Il più famoso è un nobile, Carl von Haartman, noto come *El Capitán Finlandés*. Sui volontari finlandesi in Spagna vedi Karisto-Leppälä 2008, 462-465.
- 70 Gli aerei da trasporto e da caccia erano stati richiesti da Franco al maggiore Giuseppe Luccardi, addetto militare a Tangeri, già nel luglio.
- 71 De Felice 1981, 430-431.
- 72 Ciano 1990, 37. La marina nazionalista era per numero di navi inferiore a quella repubblicana e mancava del tutto di sottomarini, sei dei quali erano invece rimasti al governo di Azaña.
- 73 De Felice 1981, 374, 381-382.
- 74 De Felice 1981, 367-368. Uno dei motivi che avevano spinto Mussolini ad entrare nel conflitto fu però il desiderio di estendere la presenza italiana nelle Baleari, dalle quali si poteva controllare militarmente la navigazione tra la Francia e le colonie africane (de Llera Esteban 2006, 105).
- 75 In origine questo corpo, fondato nel 1920 sul modello della *Legion Etrangère*, era chiamato *Tercio de extranjeros*, poi *Tercio de Marruecos* e solo più tardi fu conosciuto come *Legión Española*.
- 76 Le prime tremila Camicie Nere arrivarono a Cadice nel dicembre del 1936 e nel gennaio dell'anno seguente seguirono altre cinquemila, sempre dotate di artiglieria. Venne costituita una brigata, posta sotto il comando del generale Mario Roatta, capo della Missione militare italiana in Spagna e già capo dei Servizi di informazione militari. Le Camicie Nere si con-

centrarono nella zona di Cordoba, prendendo poi parte alla conquista di Malaga. Di mese in mese il contingente aumentò, fino a formare il C.T.V., praticamente un corpo d'armata composto di quattro divisioni. ("Dio lo vuole", "Fiamme Nere", "Penne Nere", "Littorio", quest'ultima comprendeva anche volontari venuti dai ranghi dell'esercito regolare) cui si aggiunsero altri reparti autonomi. Vennero formate anche delle brigate miste di italiani e spagnoli, "Frecce Azzurre" e "Frecce Nere" (Rosignoli 1995, 23-24). Sulle vicende belliche che interessarono le Camicie Nere in Spagna vedi Rosignoli 1995, 24-26 e Crociani-Battistelli 2010, 6-7 per la cronologia delle operazioni belliche.

- 77 De Felice 1981, 380-381. Non furono invece mandati in Spagna i reparti alpini che agli inizi dell'ottobre 1937 erano stati richiesti dal generale Pariani per sfondare su Valencia.
- 78 Per Rosignoli 1995, in totale il personale del C.T.V., escluse le brigate miste, ammontò a 35.222 uomini, che provenivano per i due terzi dalla MVSN e il resto dall'esercito regolare. Whittam parla di 80.000 uomini (Whittam 1979, 364), Villari 1975, 505 indica il numero in 70.000, mentre altri si riferiscono a 50.000 (vedi ad esempio Zucconi 2007, 65).
- 79 Le perdite in materiali, comprendenti le cessioni all'esercito franchista, ammontarono a 1801 cannoni, 1426 mortai, 3436 mitragliatrici, 157 carri veloci e 6791 veicoli, oltre agli aerei (De Felice 1981, 465).
- 80 Nel maggio del 1940 la Spagna, dopo lunghe trattative, si impegnò a rimborsare all'Italia 5 miliardi di lire per le spese che l'Italia aveva sostenuto durante il conflitto.
- 81 La Francia fornì alla repubblica 260 aerei da combattimento, oltre a 198 pezzi di artiglieria, 200 carri armati, materiale bellico vario e 13.579 automezzi.
- 82 L'arruolamento nella Legione straniera spagnola, o Tercio, rendeva possibile agli stranieri la partecipazione alle attività belliche franchiste senza contravvenire all'accordo di non-intervento sottoscritto dall'Italia.
- 83 Falessi 1965, 256-261.
- 84 Ciano restò impressionato dalle capacità del *Gobbo*, come veniva chiamato questo trimotore. Così scrisse il 5 febbraio del 1937 nel *Diario*: "Ho ricevuto e dato al Duce un rapporto di testimone oculare sul bombardamento recentemente fatto a Barcellona. Non ho mai letto un documento così realisticamente terrorizzante. Eppure erano soltanto 9 S. 79, e tutto il raid è durato un minuto e mezzo. Palazzi polverizzati, traffico interrotto, panico che diveniva follia: 500 morti, 1500 feriti. E' una buona lezione per il futuro" (Ciano 1990, 95-96).
- 85 Quando Ciano informa il Duce sul passo del rappresentante inglese, questi "non se ne è molto preoccupato, anzi si è dichiarato lieto del fatto che gli

italiani riescano a destare orrore per la loro aggressività anziché compiacimento come mandolinisti” (Ciano 1990, 115, in data 20 marzo 1937).

- 86 Ciano 1990, 57, in data 14 novembre 1936.
- 87 In Spagna comandò una divisione.
- 88 Arconovaldo Bonaccorsi, detto *il conte Rossi*, era stato mandato da Mussolini nelle isole Baleari nel 1936 con pieni poteri. Fu responsabile di violenti atti di squadristo, consumati dai *Dragones de la muerte* da lui organizzati.
- 89 Il capitano (poi maggiore per meriti di guerra) Ettore Muti, che già aveva partecipato alla Guerra d'Etiopia, pilotava uno degli S.81 di Bonomi. Passerà poi agli S. 79 da bombardamento del reparto *Sparvieri*, guadagnandosi, per le sue azioni compiute tra l'aprile del 1937 e il marzo del 1939, la medaglia d'oro al Valor Militare e quella d'argento.
- 90 Il figlio del Duce fu oggetto di due diverse “leggende”. Secondo alcuni fu fatto passare per eroe dalla propaganda fascista per essersi battuto in un epico scontro avvenuto il 18 settembre del 1938, pilotando un *Fiat G. 50*, con un *Polikarpov I-16 Rata* repubblicano del mercenario Darek Dickinson. Questa è la versione data ad esempio da Malizia 2004, 20–22. Questo non è possibile in quanto i *G. 50* a quell'epoca non si trovavano ancora in Spagna. Che si tratti di una leggenda lo conferma la varietà di dettagli con cui l'episodio venne raccontato. Secondo Roberto Festorazzi, che ha ricostruito con accuratezza la vicenda, Dickinson, un americano iscritto al partito comunista del suo Paese (secondo Malizia era invece un mercenario canadese), si batté con Bruno Mussolini il 28 settembre del 1937. L'episodio non fu montato dalla propaganda fascista, ma da quella comunista, che diede come perdente il figlio del Duce (Festorazzi 2007, 70–76).
- 91 Montanelli era arrivato in Spagna nel luglio del 1937. Sul *Messaggero* del 19 agosto scrisse una corrispondenza che non si uniformava all'esaltazione fatta dalla propaganda di Regime della conquista di Santander, dove in realtà i repubblicani non prestarono alcuna resistenza. La marcia su Santander, concludeva, aveva avuto un solo nemico: il caldo. Il 24 agosto venne fatto rientrare, probabilmente su ordine di Mussolini, che questa ironia (non dimentichiamo che bisognava lavare l'onta di Guadalajara), non apprezzava affatto. Il giudizio espresso da Montanelli su Franco su *Storia illustrata* del 1957 sarà tagliente, era “ottuso, squallido, scaltrissimo [...] gelido, antipatico e inumano” (citato da Del Corno 2011, 158).
- 92 De Anna 2005, 4. Sull'attendibilità di Montanelli in merito alle vicende di Spagna qualche dubbio è comunque lecito avanzare. Sandro Gerbi e Raffaele Liucci hanno infatti dimostrato come Montanelli non incontrò il generalissimo Franco, come da lui a più riprese, ma contraddittoriamente, asserito (Di Mauro 2006).
- 93 Era comandata dal generale Moscardo ed era composta di 15.000 marocchini e da Carlisti.

- 94 Bradley 1994, 24–26.
- 95 Ciano 1990, 256.
- 96 Secondo De Felice “il fallimento dell’offensiva su Guadalajara non solo gelò ogni entusiasmo, ma determinò a Roma e soprattutto in Mussolini una reazione così viva, e tutto sommato, così esagerata da sconvolgere quel tanto di strategia sin lì elaborata per risolvere la questione spagnola e da ripercuotersi su tutta la politica estera fascista” (De Felice 1981, 391).
- 97 Bradley 1994, 24–26.
- 98 In onore dei combattenti in Spagna vennero composte canzoni che ne esaltavano il valore, e tra queste anche una che nel suo ritornello finale diceva: “Frecce nere del Guadalajara/che dormite all’ombra del tricolor,/ giovinezza d’Italia più cara,/ ogni morto è più vivo nel nostro cuor!/ Dall’Alpi fino al mare,/eternamente/ l’Italia, in piedi, grida a Voi *presente!*” (il testo è in Savona-Straniero 1979, 308).
- 99 Ciano 1990, 47, in data 16 ottobre 1937.
- 100 Commento questo di Ciano 1990, 95.
- 101 Bradley 1994, 25.
- 102 A questa campagna propagandistica contribuì Ernst Hemingway con le sue corrispondenze giornalistiche.
- 103 Citato da Tuñón de Lara 1981, 657.
- 104 De Felice 1981, 392.
- 105 Luigi Longo aveva messo in atto una intensa campagna di propaganda servendosi di altoparlanti e di volantini che esortavano alla diserzione i soldati di Mussolini, chiamandoli “fratelli” (Tuñón de Lara 1981, 655).
- 106 Carr 1978, 875.
- 107 Mussolini tra l’altro scrisse: “I legionari italiani si erano battuti da leoni, ma non erano stati battuti” (citato da Gatta 1988, 246–247). L’errore, secondo Mussolini, fu compiuto da chi comandava, che diede l’ordine di ripiegare, e questo anche su richiesta degli spagnoli.
- 108 Ciano 1990, 110–111, in data 10 marzo 1938.
- 109 Carocci 1975, 135.
- 110 Ciano 1990, 181, in data 20 settembre 1938.
- 111 De llera Esteban 2006, 24–25.
- 112 Su Diego Manzocchi, volontario italiano in Finlandia vedi de Anna-Torretta 2007, 425–438.
- 113 Gay Armenteros 1986, 97–99.
- 114 Sempre nel 1940, anche Heinrich Himmler si recò in Spagna; il risultato più concreto fu l’accordo per l’invio in Spagna di Paul Winzer, un ufficiale

delle SS e della Gestapo, col compito di addestrare i colleghi della costituenda polizia politica franchista, la *Brigada Político-Social* (B.S.I.).

- 115 Scurr 1995, 4–31.
- 116 Mussolini aveva espressamente promesso a Franco la restituzione di Gibilterra a vittoria avvenuta (Gatta 1988, 274).
- 117 Ciano 1990, 459–460. Il 24 ottobre Ciano scrive di aver ricevuto dalla Francia una telefonata di Ribbentrop, che aveva avuto un colloquio con Franco, in base al quale aveva tratto conclusioni ottimistiche sull'atteggiamento del Caudillo. Il giorno seguente Ciano scrive che i tedeschi stanno preparando un protocollo segreto con Spagna e Francia di Pétain (Ciano 1990, 472–473).
- 118 La colpa del fallimento nei confronti di Franco, accusa nel *Diario* il genere del Duce, è dei tedeschi: “Tra i due Paesi dell’Asse c’è solidarietà assoluta e nei Balcani marceremo insieme. A noi è affidato il compito-credo invero assai duro- di riportare all’ovile il figlio prodigo spagnolo. Aggiungo che a mio avviso, se se n’è allontanato, la colpa è in gran parte di tedeschi e della loro *maladresse* nel trattare con i latini. Tra i quali, gli spagnoli, forse per le loro stesse qualità, sono i più difficili” (in data 18-19-20-21 gennaio 1940; Ciano 1990, 501).
- 119 Ciano 1990, 648.
- 120 Menzionato da Ciano 1990, 686, in data 4 gennaio 1943.
- 121 Sarebbe stato il figlio Vittorio a prospettare una fuga in aereo in Germania, da dove Mussolini sarebbe proseguito per la Spagna, ma Mussolini gli rispose: “nessuno ti ha pregato di interessarti della mia persona, seguirò il mio destino qui in Italia” (citato da Gatta 1988, 379).
- 122 Jose Luis Alvaine, fotografo cinematografico, ha però avanzato l’ipotesi che ad ispirare il pittore non era stata la visione in fotografia della città colpita, ma del film *Addio alle armi* di Frank Borzage, basato sull’omonimo romanzo di Hemingway, che era stato proiettato a Parigi nel 1933.
- 123 Bardèche 1963, 45.
- 124 Citato da Salvatorelli 1972, 693. Carlo Rosselli e il fratello Nello, il 9 giugno del 1937, vennero uccisi a Bagnoles-sur-l’Orne in Francia da un commando di *cagoulards* su probabile mandato dei servizi segreti italiani, a loro volta attivati, secondo Salvatorelli, da Galeazzo Ciano, che intendeva eliminare chi stava fomentando in Italia e all’estero il sostegno alla Spagna repubblicana (De Felice 1981, 420–421). Ciano però, a meno che non mentisse a se stesso, aveva scritto nel *Diario* in data 16 settembre 1937 che “Il Duce è preoccupato che la polizia francese sia sulle tracce degli autori degli attentati a Parigi”, e cioè temeva che venisse alla luce una responsabilità italiana di cui non era a conoscenza. Lo stesso SIM, il servizio segreto militare, aveva infatti assicurato “che è impossibile”, e questo porta Ciano a concludere: “Comunque noi non c’entriamo” dato che gli assassini erano francesi

(Ciano 1990, 37). Mussolini ebbe quindi solo una responsabilità indiretta. Come confessò in una intervista a Y. de Begnac, "Non sempre il potere arriva a controllare le azioni dell'apparato che lo rappresenta" (citato da De Felice 1981, 422).

125 Bardèche 1963, 45.

126 "Notevole è la delusione del Duce quando gli viene comunicato da Rahn che Francisco Franco, nonostante il debito di riconoscenza per l'intervento italiano nella guerra civile spagnola, vuol tenersi prudentemente da parte" (Baldoni 1993, 222).

127 Basti pensare all'esaltazione dell'epopea dell'Alcázar di Toledo, assediato dai repubblicani dal 21 luglio al 27 settembre del 1936, quando i difensori furono liberati dall'arrivo delle truppe franchiste. Il comandante della fortezza, José Moscardó Ituarte, non si arrese neppure quando i repubblicani minacciarono di fucilare il figlio Luís, che effettivamente venne giustiziato, anche se non è sicuro che questo avvenne immediatamente dopo la drammatica telefonata tra Moscardó e il comandante della milizia popolare Cándido Cabello che minacciava di uccidere il figlio diciassettenne del colonnello se questi non si fosse arreso. Il ricordo del tragico assedio diventò parte della propaganda fascista e nel 1940 in Italia fu prodotto il film "L'assedio dell'Alcazar". Chi scrive ricorda come questo film fosse presentato, sempre con grande commozione per chi assisteva alla proiezione, nel cineforum del M.S.I. "Robert Brasillach" di Firenze nella prima metà degli anni Sessanta. Indubbiamente l'assedio dell'Alcázar veniva visto dai giovani missini come una rappresentazione simbolica dell'assedio che aveva dovuto subire la R.S.I. ad opera dei partigiani italiani.

128 La Spagna ricevette in cambio aiuto economico e la promessa di appoggio diplomatico che l'avrebbero fatta uscire dall'isolamento in cui si trovava. Nel 1955 la Spagna entrava così a far parte delle Nazioni Unite (Roldán 2000, 135).

129 Non è dunque a suo giudizio facile capire "cómo un hombre de aspecto vulgar, nada elocuente y, de lo que se puede saber, con opiniones políticas bastante simples, pudo mantenerse tanto tiempo en el poder y al mismo tiempo con un régimen, solitario espécimen en la Europa occidental, con ideales ultraconservadores, propios de los años treinta, producirse el mayor cambio económico-social de toda la historia contemporánea de España" (Gay Armenteros 1986, 93).

130 I franchisti "ripulivano" le zone passate sotto il loro controllo o immediatamente tramite esecuzioni o istituendo campi di concentramento. Lo stesso fecero i "liberatori" italiani; i partigiani si occuparono delle esecuzioni sommarie (basterà qui rimandare alla copiosa produzione di testimonianze riportate nei libri di Giampaolo Pansa), mentre i campi di concentramento dove venivano, alla fine della guerra, raccolti i fascisti erano gestiti dagli Alleati. Francesco Fatica ricorda che "non è stato possibile allo storico

Franco Cardini, che pure ha effettuato approfondite ricerche, rintracciare alcun documento o contabilità dei morti in quei campi”, che furono comunque molte migliaia (Fatica 2007, 8–9).

- 131 “Pavolini rappresenta l'ultimo testimone di un'Europa tardo romantica il cui irrazionalismo conduce al gesto supremo dell'estremo sacrificio in nome di una fede intramontabile” (Tassone 2008, 181).
- 132 Le parole sono del poeta Fidel Prato e la musica di Juan Costa; fu cantata per la prima volta da Lola Montes nel luglio del 1921, in occasione della vittoria della Legione a Melilla.
- 133 Jesi 1993, 34. Jesi concentra la sua attenzione proprio su questo elemento della Morte, che considera un fine in sé, mentre in realtà per i Legionari della Guardia di Ferro era un mezzo. La Morte era cioè considerata da loro essere come la *mors triumphalis romana*, la morte dell'Eroe. Giustamente Marco Tarchi a proposito del Testamento spirituale di Moța parla della “serenità della sua certezza di morte” (Tarchi 1984, 6).
- 134 Il testo de *El novio de la muerte* è in Franzo 2007, 108 e quello del canto della Guardia di Ferro citato da Jesi in Barbu 1973, 182. L'originale romeno dice: “Moartea, numai moartea Legionara,/Ne este cea mai scumpa nunta dintre nunti”. (www.miscarea.net/cantece-legionare-cuvantari.htm). La traduzione esatta dei versi è “La morte, solo la morte legionaria – è per noi lo spotalizio più caro tra gli spotalizi” (ringrazio Claudio Mutti per avermela fornita; è stata pubblicata in Mutti, Claudio, Guardia di Ferro, “Al passo con l'Arcangelo. Ritmi legionari”, Edizioni all'insegna del Veltro, Parma 1982, pp. 101–102).
- 135 Il testamento spirituale di Ion Moța è in Moța 1984.
- 136 Il testo completo è in de Schmidt Gentili 1964, 121. Della stessa canzone esistono però altre varianti. e la stessa canzone è piuttosto nota col titolo di “Le donne non ci vogliono più bene”. Le parole sono di Mario Castellacci, che nel dopoguerra sarà giornalista della RAI e animatore del cabaret *Il Bagaglino*. Il tema della Morte nell'immaginario fascista ci porterebbe lontano, dovendosi far riferimento non solo alle camicie nere e ai teschi che portavano gli Arditi della prima guerra mondiale, ma anche agli slogan come il “Fiume o morte” della marcia dannunziana su Ronchi (da cui nacque l'omonima canzone) o il “O Roma o morte” della Marcia su Roma del 1922.
- 137 Mazzantini 1986.
- 138 Citato da Jesi 1993, 33.
- 139 Di questa passione per la Morte, vissuta e vista, ha lasciato un celebre ricordo Edmondo De Amicis, che a Madrid assistette ad una corrida: “Qualche volta il toro, profondamente ferito, cade a terra; ma non muore, e resta là immobile, colla testa alta, minaccioso, come per dire:- Venite. assassini, se vi basta l'animo!” (De Amicis 1914, 129). Certamente Picasso non

- conosceva questa pagina del grande scrittore italiano, ma il toro che dipinse nel murale *Guernica*, ben si adatta a questo orrore della morte violentemente inflitta.
- 140 Lo Re 1994, 25–26.
- 141 Murgia 1976, 213.
- 142 Marco Iacona semplifica attribuendo l'anima conservatrice ai neofascisti del Sud Italia e quella rivoluzionaria agli ex salotini del Nord (Iacona 2006: 10–11). Per una storia del M.S.I. vedi Ignazi 1989, 15–72 e Ignazi 1997, 98–114.
- 143 Carioti 2008, 62.
- 144 Tarchi 1995b, in particolare le pagg. 26–28.
- 145 Sul significato del termine vedi Ignazi 2000, 38–39.
- 146 Il noto storico medievista italiano Franco Cardini, in alcuni suoi scritti, non ha negato questo suo profondo legame ideologico con la Falange, dovuto anche alla sua visione di un cattolicesimo tradizionalista.
- 147 Pilar, la sorella di José Antonio, aveva organizzato una sezione femminile della Falange. Alla fine della guerra civile le donne falangiste erano 580.000 e 294.000 ancora nel 1962, Payne 1980, 431. A queste bisogna aggiungere le 300.000 donne che durante il conflitto furono impiegate, sempre da parte franchista, in servizi sociali e le 500.000 Tradizionaliste dette *Margaritas* e le 8.000 infermiere dell'esercito (Scurr 1995, 21).
- 148 Il marito, Onesimo Redondo era stato ucciso dai "rossi" nel 1936. Mercedes fondò il reparto *Auxilio de Invierno*, che si occupava di assistere gli orfani e le vedove di guerra (ella stessa aveva perduto un figlio). Franco lo trasformò in servizio sociale ufficiale (Terranova 2007, 44–45).
- 149 Il M.S.I. comunque si astenne nella votazione per l'approvazione del Patto Atlantico, fedele allo slogan "Tre sono le vie che puoi scegliere: Usa, Urss, e Msi" (citato da Tarchi 1995a, 44).
- 150 Tassone 2008, 60–61.
- 151 Murgia 1976, 213.
- 152 Ad esempio Pat Buchanan amava ricordare, oltre a quelli del fanatico anti-comunista Mac Carthy, anche i meriti di Francisco Franco (Lo Re 1998, 43). Del resto il neoconservatorismo di George W. Bush si è accompagnato al teoconservatorismo (Copertino 2008, 6–7). Questo, in una certa misura, ricorda il connubio che aveva retto per molti anni il regime franchista.
- 153 Manning 1998, 258. Al Congresso eucaristico di Barcellona del 1952, il cardinale Todeschini, rappresentante del Sommo pontefice, lodò il franchismo dicendo "Dio e l'eucarestia hanno ispirato il popolo di Spagna perché offrisse uno spettacolo così bello, quale non si vedeva da secoli e che era possibile solo in Spagna" (citato da Murgia 1976, 297).

- 154 Trevor-Roper 1973, 43. Andreski ritiene che il franchismo non ebbe sostanziali somiglianze col fascismo e il nazismo, ma piuttosto con il regime conservatore di Pilsudski in Polonia (Andreski 1973, 200).
- 155 Sul concetto di autoritarismo nel dopoguerra vedi Tarchi 1981, 60–65.
- 156 Non a caso quando Gelli nel settembre del 1947 ottiene il passaporto, uno dei cinque Paesi per cui è valido è la Spagna; Relazione d'inchiesta 1984, 62.
- 157 Il concetto di atlantismo si lega a quello di “Occidente”, ma, come ha giustamente indicato Claudio Finzi, l'esigenza di combattere il comunismo fece nascere l'equivoco di una continuità tra Europa e Stati Uniti che, nella storia politica dei due continenti, non è esistita (Finzi 2007, 27).
- 158 Lanna-Rossi 2003, 180 e 212.
- 159 Citato da Lanna-Rossi 2003, 310.
- 160 Bardèche 1963, 54–55.
- 161 Cederna 1985, 83–85. I particolari di questo rapimento mi sono stati raccontati da uno degli anarchici che vi presero parte, da anni residente in Finlandia.
- 162 Julián Grimau García, un politico comunista, era stato accusato di crimini compiuti durante la Guerra civile quando era stato a capo della *Brigada de Investigación Criminal* a Barcellona. Venne fucilato (ma originariamente in Italia si parlò di una esecuzione avvenuta tramite la famigerata *garrota*) il 20 aprile del 1963; era stato arrestato nel novembre del 1962 e processato da un tribunale militare. Chi scrive ricorda la manifestazione antifranchista organizzata dai partiti antifascista a Firenze. Grimau fu l'ultimo ad essere processato e condannato in Spagna per crimini compiuti durante la Guerra civile. La sentenza suscitò clamorose proteste in Europa e nell'America latina. Condannare un “criminale di guerra” dopo tanti anni dai fatti, quando oramai era impossibile determinare che cosa fosse realmente successo, violava il senso comune della giustizia. E lo stesso potrà dirsi per altri “criminali di guerra” condannati nel dopoguerra per una esigenza politico-propagandistica.
- 163 Il primo campo paramilitare organizzato dai giovani del M.S.I. fu quello di Lavazé nel Trentino, cui partecipò, tenendovi delle lezioni, José Luis de Blas, esponente della gioventù falangista (Murgia 1976, 116).
- 164 Eisenberg 1964, 13.
- 165 A Madrid si erano già rifugiati, alla fine del 1960, alcuni dei promotori della “rivolta delle barricate” di Algeri, tra cui Pierre Lagailarde e Joseph Ortiz. A Madrid si formò, nel giugno del 1962, la più attiva delle cellule terroristiche dell'O.A.S., il commando Delta. La centrale O.A.S. spagnola, oltre a Lagailarde e Ortiz, comprendeva i colonnelli Antoine Argoud e Charles Lacheroy.

- 166 Tarchi giustamente ricorda come l'esperienza spagnola, come quella di molti altri paesi a regime autoritario, nasceva proprio in conseguenza della logica dell'azione di forza (Tarchi 1981, 207) e questa doveva apparire all'estrema destra italiana come l'unica possibilità concreta di arrivare al potere, o comunque di influenzare la situazione politica nella direzione voluta. Certamente qualcuno in Italia doveva ricordare quanto aveva detto José Antonio Primo de Rivera, e cioè che in ultima analisi è sempre stato un plotone di soldati a salvare la Spagna, e quindi questo poteva succedere anche all'Italia minacciata dal comunismo.
- 167 Di questa faceva parte anche l'organizzazione di studenti liceali "Giovane Italia", considerata essere "il braccio operativo" del M.S.I., fondata nel 1954 (Anderson 2003, 27).
- 168 Rao 2006, 161, Agli inizi della storia del M.S.I. non ci fu però un rapporto privilegiato tra il partito e i militari, in quanto buona parte della dirigenza missina proveniva dall'esperienza della R.S.I., mentre i militari italiani, per lo meno negli alti gradi, venivano da quella della Guerra di liberazione (Ignazi 1989, 110–111). Atteggiamento che però cambia agli inizi degli anni Sessanta, pur venendo scelti i generali italiani in buona parte tra chi aveva combattuto dopo l'8 settembre del 1943 con il regno del Sud o nei ranghi della Resistenza, come ad esempio Giovanni de Lorenzo, l'animatore del *Piano Solo*.
- 169 Bocca 1985, 5.
- 170 Su questo episodio, ancora non del tutto chiaro, della storia repubblicana vedi Franzinelli 2010, il quale ricorda come de Lorenzo avesse alle origini della sua carriera, una reputazione di sinistrismo in un esercito dove erano ancora molti gli ufficiali che avevano combattuto nella Guerra civile di Spagna (Franzinelli, 2010, 43). Sui risultati dell'indagine parlamentare vedi *Commissione parlamentare d'inchiesta sugli eventi del giugno-luglio 1964*. Relazione. Camera dei Deputati, Roma 1971.
- 171 Sul cosiddetto "golpe Borghese" vedi Provisionato 1993, 78–81 e Rao 2006, 161–166.
- 172 I colonnelli greci avevano in Italia una rete di contatti stabiliti tramite la ESESI, la Lega degli studenti greci in Italia, che si estendeva ad autorevoli rappresentanti del M.S.I., oltre che al principe Borghese (De Palo-Giannuli 1989, 245–253).
- 173 Tarchi 2007b, 40.
- 174 Citato da Nicola Guerra, *I neofascisti italiani e la Spagna di Francisco Franco*, inedito, in via di pubblicazione.
- 175 Pino Rauti, allora leader di *Ordine Nuovo*, si giustifica dicendo che "noi frequentavamo questi regimi perché erano regimi autoritari, di stampo fascista" (citato da Rao 2006, 108). Lo stesso vale per un altro importante gruppo della destra extraparlamentare, *Avanguardia Nazionale*.

- 176 Provisionato 1993, 169–173. Per un esame dettagliato della vicenda P2 vedi la *Relazione della Commissione parlamentare d'inchiesta sulla loggia massonica P2*, Camera dei Deputati-Senato della Repubblica, Roma 1984, (l'elenco degli affiliati è alle pagine 167–175, tra questi troviamo importanti uomini politici e d'affari, tra cui anche Silvio Berlusconi). La relazione della Commissione parlamentare mise in luce gli stretti rapporti che la P2 aveva con la massoneria statunitense. La *Rosa dei venti* (o OS, *Organizzazione di sicurezza*) una organizzazione legata a determinati ambienti militari, probabilmente collegata con *Gladio*, fu indagata dalla magistratura a partire dal 1973 nel quadro generale delle indagini relative alla *strategia della tensione*. Il principale inquisito fu il tenente colonnello Amos Spiazzi, il quale, in una intervista di molti anni dopo, dichiarò che questa *strategia* era servita "a creare un'offensiva contro la destra e la sinistra per attuare un regime forte, tutelato da leggi eccezionali, garanzia di una particolare politica". Secondo Spiazzi le stragi che funestarono l'Italia negli anni Settanta erano parte di quello che chiama "un gioco sporco" fatto dai servizi segreti starnieri, e cioè dagli Stati Uniti. Spiazzi aggiunge che la *Rosa dei venti*, la quale comprendeva sia militari che civili, gravitava ideologicamente verso Ordine Nuovo, Avanguardai Nazionale e altre organizzazioni della destra extraparlamentare, la quale, come abbiamo visto, a sua volta aveva legami con la Spagna (Di Feo 2008, 85).
- 177 Citato da Rao 2006, 109. Eppure, buona parte dei capi dell'O.A.S. proveniva dalla resistenza francese all'occupazione tedesca e non dal collaborazionismo, tanto che il colonnello dei parà de Saint Marc, uno dei protagonisti del fallito putsch di Algeri del 1961 disse: "Giuratemi che la vostra rivolta non è un movimento fascista" (citato da Bardèche 1963, 60).
- 178 "La tentazione autoritaria e golpista che pervase il mondo fascista italiano ed europeo in quegli anni fu innescata dall'esempio dell'Oas" (intervista a Pino Rauti, in Rao 2006, 109).
- 179 I volontari nelle SS italiane, anche a distanza di decenni, confermeranno il rispetto che portavano per la loro uniforme (intervistate da Nicola Guerra, Guerra 2014).
- 180 Tarchi 2007a, 19.
- 181 Tarchi 1993, 265.
- 182 Pier Giuseppe Murgia riporta un episodio (di fonte dubbia): nel 1953 alcuni dirigenti missini ebbero un incontro con Francisco Franco. Questi chiese loro come mai non avessero ancora fatto giustizia del "colonnello" Valerio, l'uccisore di Mussolini che sedeva in parlamento. I missini, mossi dalla velata ironia del Caudillo, cominciarono ad organizzare l'attentato, che però non avrà mai luogo (Murgia 1976, 160).
- 183 E' questo il caso dell'*Aginter Press* di Yves Guerin Serac, già membro dell'O.A.S., della quale faceva parte anche Léon Degrelle. La *Aginter Press* agiva sotto la veste di agenzia di stampa con sede a Lisbona, dove operò dal

1962 all'aprile del 1974 quando si trasferì a Madrid. La sua vera funzione era però quella di arruolare elementi per le attività anticomuniste coordinate dall'organizzazione *Stay-behind* della NATO, che in Italia aveva una sua rete, nota come *Gladio*. Alcuni di questi estremisti italiani collaborarono con la polizia spagnola nelle operazioni anti terroristi baschi dell'ETA.

- 184 Stefano Delle Chiaie, leader di *Avanguardia Nazionale*, frequenta dal 1970 la Spagna; da qui passerà prima in Cile nel 1976, dove si occupò di propaganda e controinformazione, e poi in Bolivia. Pare che sia stato Pinochet in persona a ingaggiarlo, in occasione dell'incontro avvenuto ai funerali di Francisco Franco. Anche Junio Valerio Borghese aveva avuto contatti col Cile nella persona del capo dei servizi segreti di Pinochet, Jorge Carrasco. e poi in Bolivia. Qui il SISDE (il Servizio segreto italiano) e la CIA cercano di ucciderlo, senza successo (Rao, 2006, 193).
- 185 Qui si renderà conto della collusione tra Servizi segreti franchisti, italiani e la CIA, e di conseguenza, deluso, cesserà la sua attività sovversiva.
- 186 Il fiorentino Gianni Nardi fin dal 1972 frequentava la Spagna e il Sud America. Ricercato per terrorismo dalla polizia italiana, troverà rifugio nelle Baleari, dove, il 10 settembre del 1976 morirà in un incidente stradale.
- 187 Citato da Guerra, op. cit.; la "collusione" fa riferimento all'infiltrazione dei Servizi segreti italiani in questi gruppi della destra extraparlamentare. Sui N.A.R. vedi la rispettiva voce in wikipedia.

Bibliografia

- Anderson, Massimo (2003): *I percorsi della Destra*. Intervista di Genaro Ruggiero, Controcorrente, Napoli.
- Andreski, S. (1973): "Polonia." Stuart J. Woolf, *Il fascismo in Europa*, Laterza, Roma-Bari.
- Baldoni, Adalberto (1993): *Fascisti 1943-1945*, Settimo Sigillo, Roma.
- Barbu, Z. (1973): "Romania." Stuart J. Woolf, *Il fascismo in Europa*, Laterza, Roma-Bari.
- Bardèche, Maurice (1963): *Che cosa è il fascismo?*, Volpe, Roma.
- Bocca, Giorgio (1985): "Introduzione." *30 anni di trame*. Toimittanut Giorgio Bocca, L'Espresso, Milano.

- Bottai, Bruno (1936): "Sul piano imperiale." *Critica fascista*, 1 settembre, 321–22.
- Bradley, Ken (1994): *International Brigades in Spain 1936–39*, Osprey, London.
- Carioti, Antonio (2008): *Gli orfani di Salò. Il "sessantotto nero" dei giovani neofascisti nel dopoguerra 1945–1951*, Mursia, Milano.
- Carocci, Giampiero (1975): *Storia del fascismo*, Garzanti, Milano.
- Carocci, Giampiero (1995): *Storia dell'Italia moderna dal 1861 ai nostri giorni*, Newton, Roma.
- Carr, Raymond (1978): *Storia della Spagna 1808–1939*, La Nuova Italia, Firenze.
- Cederna, Camilla (1985): "I giamaicani." Umberto Eco, *30 anni di costume*. Parte prima, L'Espresso, Milano.
- Ciano, Galeazzo (1990): *Diario 1937–1943*, Rizzoli, Milano.
- Comellas, José Luis (1989): *Historia breve de España contemporánea*, Rialp, Madrid.
- Copertino, Luigi (2008): *Spaghettons. La deriva neoconservatrice della destra cattolica italiana*, il Cerchio, Rimini.
- Coverdale, J. F. (1977): *I fascisti italiani alla guerra di Spagna*, Laterza, Roma-Bari.
- Crociani, Piero, Battistelli, Pier Paolo (2010): *Italian Blackshirt 1935–45*, Osprey, Oxford.
- De Amicis, Edmondo (1914): *Spagna*, Treves, Milano.
- De Anna, Luigi G. (2005): *La memoria perduta. Montanelli e la Finlandia*, Veltro, Rimini.
- De Anna, Luigi G.–Torretta, Paolo (2007): "Un pilota italiano caduto in Finlandia. Diego Manzocchi tra biografia e apologia." *Nobiltà*, 80, 425–438.
- De Felice, Renzo (1981): *Mussolini il Duce. Lo stato totalitario 1936–1940*, Einaudi, Torino.
- De las Heras y Borrero, Francisco Manuel (2011): "Il diritto premiale dei re carlisti." *Il Mondo del Cavaire*, ottobre-dicembre, 101–06.
- Del Corno, Nicola (2011): "Guerre che ha visto. Dalla Spagna alla Finlandia." *Uno storico di nome Indro*, toimittanut Luigi Bruti Liberati, Libraccio, Milano.

- De Llera Esteban, Luis (2006): *La guerra civile di Spagna (1936–39). le cause e il contesto internazionale*, Il Cerchio, Rimini.
- De Palo, Giancarlo-Giannuli, Aldo (1989): *La strage di stato. Vent'anni dopo*, Edizione Associate, Roma.
- De Schmidt Gentili (1964): *Due secoli di storia nei canti nazionali e patriottici*, edizioni Wage, Roma.
- Di Feo, Gianluca (2008): "Ufficiale senza golpe." *L'Espresso*, 14 febbraio 2008.
- Di Mauro, Enzo (2006): "Anche le sviste sono filosofia per lo "stregone" Montanelli", *Il Messaggero*, 28 agosto.
- Eisenberg, Dennis (1964): *L'internazionale nera*, Sugar, Milano.
- Falessi, Cesare (1965): "Tre anni di sangue." *ALI nuove. 50 anni dell'aviazione militare spagnola*, n. 15–16, 256–261.
- Fatica, Francesco (2007): "Msi, fascisti nel dopoguerra." *Rinascita*, 20 dicembre, 8–9.
- Festorazzi, Roberto (2007): *Bruno e Gina Mussolini. Un amore del ventennio*, Sperling & Kupfer, Milano.
- Finzi, Claudio (2007): "Europa e Occidente: ma sono la stessa cosa?" AA. VV. *Neocons. L'ideologia neoconservatrice e le sfide della storia*, Il Cerchio, Rimini.
- Franzinelli, Mimmo (2010): *Il Piano Solo*, Mondadori, Milano.
- Franzo, Giuseppe (2007): *Viva la muerte! Il Tercio. Dalle origini ai giorni nostri*, Novantico, Pinerolo.
- Gatta, Bruno (1988): *Mussolini*, Rusconi, Milano.
- Gay Armenteros, Juan C. (1986): *La España del siglo XX*, EDI-6, Madrid.
- Gerbi, Sandro, Liucci, Raffaele (2006): *Lo stregone*, Einaudi, Milano.
- Gregor, A. James (1974): *L'ideologia del fascismo*, Il Borghese, Roma.
- Guerra, Nicola (2014): *I volontari italiani nelle Waffen-SS*, Solfanelli, Chieti.
- Iacona, Marco (2006): "Così nacque la destra (che per metà non era destra...)." *Secolo d'Italia*, 18 ottobre, 10–11.
- Ignazi, Piero (1989): *Il polo escluso. Profilo del Movimento Sociale Italiano*, Il Mulino, Bologna.
- Ignazi, Piero (1997): *I partiti italiani*, Il Mulino, Bologna.
- Ignazi, Piero (2000): *L'estrema destra in Europa*, Il Mulino, Bologna.

- Jackson, G. (1965): *La Repubblica spagnola e la Guerra civile*, il Saggiatore, Milano.
- Jesi, Furio (1993): *Cultura di destra*, Garzanti, Milano.
- Karisto, Antti – Leppälä, Anu (2008): "Espanja." Björklund, Krister-Koivukangas, Olavi (toim.), *Suomalaiset Euroopassa*, Siirtolaisuus-instituutti, Turku.
- Kunnas, Tarmo (1981): *La tentazione fascista*, Akropolis, Napoli.
- Lanna, Luciano-Rossi, Filippo (2003): *Fascisti immaginari*, Vallecchi, Firenze.
- Ledeën, Michael Arthur (1973): *L'internazionale fascista*, Laterza, Roma-Bari.
- Lo Re, Carlo (1994): *La destra eversiva*, Solfanelli, Chieti.
- Lo Re, Carlo (1998): *La strategia della tensione in Italia e in Europa*, Edizioni Associate, Roma.
- Malizia, Nicola (2004): *Fiat G. 50*, IBN editore, Roma.
- Manning, Maurice (1998): *The Blueshirts. Un fascismo irlandese?*, Pellicani, Roma.
- Mazzantini, Carlo (1986): *A cercar la bella morte*, Mondadori, Milano.
- Moța, Ion (1984): *Testamento di Ion Motza. Il tributo di sangue della Guardia di Ferro di Romania nella lotta contro il bolsecvismo in Spagna*, Edizioni all'insegna del Veltro, Parma.
- Murgia, Pier Giuseppe (1976): *Ritorneremo! Storia e cronaca del fascismo dopo la Resistenza*, Sugarco, Milano.
- Nolte, Ernst (1971): *I tre volti del fascismo*, Mondadori, Milano.
- Payne, Stanley G. (1980): "Social Composition and Regional Strength of the Spanish Falange." Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust (toim.), *Who were the Fascists*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø.
- Preston, Paul (1999): *La guerra civile spagnola 1936–1939*, Mondadori, Milano.
- Provisionato, Sandro (1993): *Misteri d'Italia*, Laterza, Roma-Bari.
- Quintana Navarro, Francisco (1993): *España en Europa 1931–1936*, Nerea, Madrid.
- Rao, Nicola (2006): *La fiamma e la celtica*, Sperling & Kupfer, Milano.
- Relazione della Commissione parlamentare d'inchiesta sulla loggia massonica P2* (1984): Camera dei Deputati-Senato della Repubblica.

- Roldán, José Manuel (2000): *Historia de España*, Edelsa, Madrid.
- Rosignoli, Guido (1995): *MVSN. Storia, organizzazione uniformi e distintivi*, Albertelli, Parma.
- Rosselli, Alberto (2014): Breve storia della Guerra Civile Spagnola 1936–39, www.icsm.it/articoli/ri/civspagnola.html
- Salvatorelli, Luigi (1972): *Un cinquantennio di rivolgimenti mondiali (1914–1971)*, Le Monnier, Firenze.
- Salvatorelli, Luigi (1974): *Sommario della storia d'Italia*, Einaudi, Torino.
- Savona, A. V.-Straniero, M. L. (1979): *Canti dell'Italia fascista*, Garzanti, Milano.
- Scurr, John (1995): *Germany's Spanish Volunteers 1941–45*, Osprey, London.
- Tarchi, Marco (1981): *Partito unico e dinamica autoritaria*, Akropolis, Napoli.
- Tarchi, Marco (1984): Recensione a *Testamento di Ion Motza. Il tributo di sangue della Guardia di Ferro di Romania nella lotta contro il bolscevismo in Spagna*, Diorama, dicembre 1984.
- Tarchi, Marco (1993): *La "rivoluzione legale". Identità collettive e crollo della democrazia in Italia e Germania*, Il Mulino, Bologna.
- Tarchi, Marco (1995a): *Cinquant'anni di nostalgia. La destra italiana dopo il fascismo*. Intervista di Antonio Carioti, Rizzoli, Milano.
- Tarchi, Marco (1995b): *Esuli in patria*, Guanda, Parma.
- Tarchi, Marco (2003): *Fascismo. Teorie, interpretazioni e modelli*, Laterza, Roma-Bari.
- Tarchi, Marco (2007a): Recensione a *Nicola Rao, La fiamma e la celtica*, Diorama letterario, n. 284, 2007, 17–23.
- Tarchi, Marco (2007b): Recensione a *Alessandro Gasparetti, La Destra e il '68*, Diorama letterario, n. 286, 36–40.
- Tassone, Mirko (2008): *Neofascismo e R.S.I.*, Settimo Sigillo, Roma.
- Terranova, Annalisa (2007) *Camiciette nere. Donne di lotta e di governo da Salò ad Alleanza Nazionale*, Mursia, Milano.
- Thomas, H. (1973): "Spagna." Stuart J. Woolf, *Il fascismo in Europa*, Laterza, Roma-Bari.
- Trevor-Roper, H. R. (1973): "Il fenomeno del fascismo." Stuart J. Woolf, *Il fascismo in Europa*, Laterza, Roma-Bari.

Tuñón de Lara, Manuel (1981): *La España del siglo XX. La Guerra Civil*, LaiaB, Barcelona.

Villari, Rosario (1975): *Storia contemporanea*, Laterza, Roma-Bari.

Whittam, John (1979): *Storia dell'esercito italiano*, Rizzoli, Milano.

Zucconi, Ernesto (2007): "1936–1939: i volontari italiani nel Tercio."
Franzo Giuseppe, *Viva la muerte! Il Tercio dalle origini ai giorni nostri*, Novantico editrice, Pinerolo.

Espanjan sisällissodan muistelemiseen saa monenlaisia muotoja. Yksi niistä on keräily, mistä esimerkkinä Espanjan sisällissodan postimerkkien katalogi osa 1. Ruudunkaappauskuva sivulta <http://www.delcampe.net/page/item/id,265570812,var,Catalogo-sellos-locales-y-vinetas-de-la-Guerra-Civil-Espanola-1936--1939-TOMO,language,E.html>.

Facebookista löytyy kaksikin ryhmää joissa harrastetaan Espanjan sisällissodan postimerkkejä: Spanish Civil War Stamps <https://www.facebook.com/colectalia.philatelics> ja La guerra civil española en sellos de correos. <https://www.facebook.com/groups/210260875734745/>.

Italia ja Espanjan sisällissota

Espanjan sisällissota edustaa yhtä merkittävimmistä käännekohdista Italian modernissa historiassa. Italian pääministerillä Benito Mussolinilla ei ollut osuutta Espanjan kenraalien nostattaman kapinan suunnitteluun ja valmisteluun, kuten yleisesti on luultu. Hän ei myöskään halunnut aloittaa minkäänlaista ideologista sota. Fasismien ja fasisminvastaisuuden – tai fasismin ja kommunismin – vastakohta-asetelma muodostui vasta sodan alettua.¹ Mussolinin kiinnostus Espanjan sisällissotaan oli poliittinen tai paremmin sanottuna geopolitiittinen.² Kun Espanjan sota syttyi heinäkuussa 1936, Italia oli juuri lopettanut sodankäynnin Etiopiassa. Sota oli ollut voitokas, mutta Italia oli joutunut maksamaan siitä kalliin poliittisen, taloudellisen ja sotilaallisen hinnan. Kun Italia hyökkäsi Etiopiaan lokakuussa 1935, Kansainliitto asetti sille pakotteita lähes yksimielisesti.³ Päätöksen seurauksena fasistivaltio joutui eristyksiin, eikä sillä ollut enää suurvallan roolia Euroopassa. Mussolini ei lähtenyt sotaan Espanjan maaperälle niinkään estämään kommunismin pääsyä Välimeren alueelle kuin luodakseen maalleen uuden mahdollisuuden istua saman pöydän ääreen Englannin, Ranskan ja Saksan kanssa päättämään Euroopan asioista. Ducella ja hänen ulkoministerillään – hänen vävyllään – kreivi Galeazzo Ciano oli myös toinen päämäärä: saavuttaa yhteisymmärrys Ison-Britannian kanssa Ranskan kustannuksella ja Saksan vastapainoksi.⁴ Italia, joka oli valloittanut Libyan vuonna 1912, oli pitkään halunnut laajentaa vaikutusvaltaansa Pohjois-Afrikassa maantieteellisesti lähellä Sisiliä sijaitsevaan Tunisiaan, jossa asui melko runsaasti italialaisia siirtolaisia.

Myös suhde Hitlerin Saksaan oli ongelmallinen. Führer toki ihaili Mussolinia, ja fasismi oli edustanut hänelle mallia taistelussa vallasta, mutta Mussolini ei katsonut suopealla silmällä Hitlerin aikeita laajentaa Saksan vaikutusvaltaa muihin saksankielisiin maihin, ennen kaikkea Itävaltaan. Mussolini olikin uhanut lähettää divisioonansa puolustamaan Itävallan itsenäisyyttä. Sen vuoksi Saksalle oli elintärkeää saada Mussolinin suostumus Itävallan-politiikalleen, ja Espanjan sota tarjosi Hitlerille erinomaisen mahdollisuuden siihen. Jos hän saisi Italian osallistumaan Espanjan sotaan, Mussolinista tulisi hänen luonnollinen liittolaisensa. *Antikomintern*-sopimuksella Hitler onnistui saamaan Mussolinin puolelleen, lyömään kiilan Italian ja Ison-Britannian välisiin suhteisiin ja mahdollistamaan samalla *Anschlussin*, Itävallan liittämisen Saksaan (12. maaliskuuta 1938). Toisin kuin Italialle, Saksalle oli alusta asti selvää, että Espanjan konflikti oli ideologinen, ja sellaisena Hitler käytti sitä hyväkseen kutsuessaan kommunismia vastustavat Euroopan maat bolsevikkeja vastaan. Sen lisäksi lähettämällä sotilaallista apua Francisco Francon johtamille kapinallisille Hitler ei ainoastaan auttanut heitä etene-mään kohti Madridia vaan loi myös itselleen loistavan tilaisuuden kokeilla Espanjan maaperällä uuden *Wehrmachtin* aseita.⁵

Sota, jonka piti alkuvaiheissaan tarjota Italialle uusi diplomaattinen status Euroopassa Ison-Britannian ”uutena ystävänä”, johtikin akselivaltojen (Berliinin–Rooman akseli) sopimukseen Saksan kanssa.⁶ Vaikka Italia oli allekirjoittanut vuonna 1936 sopimuksen olla puuttumatta Espanjan sisäisiin asioihin – jota mikään allekirjoittajamaa ei todellisuudessa noudattanut, kun Ranska, Iso-Britannia, Neuvostoliitto, Italia, Saksa ja Portugali lähettivät salaa aseita ja vapaaehtoisia rintamalle – se auttoi kapinallisia espanjalaisia aivan alusta asti.

Mussolini ymmärsi, millaista peliä Hitler pelasi, mutta kun hän oli kerran ryhtynyt tukemaan Espanjan nationalisteja Italian interventiota voimakkaasti ajaneen ulkoministeri Cianon vaikutuksesta, hän ei voinut enää vetäytyä. Kun sota Espanjassa saavutti täydet mittasuhteensa, hänen oli pakko tukea Francoa vielä voimakkaammin lähettämällä entistä enemmän sotajoukkoja,

sotalaivoja ja taistelukoneita. Samoin toimivat Hitler ja Stalin. Sama ilmiö on meille tuttu tuoreemmastakin historiasta: Amerikkalaiset osallistuivat Vietnamin sodan ensimmäiseen vaiheeseen lähettämällä vain pienen joukon ”sotilasneuvonantajia”, mutta kun se ei riittänyt, he panivat matkaan ”kouluttajia” ja lopuksi varsinaisia sotajoukkoja, joiden määrä kasvoi koko ajan. Sama toistui myös Afganistanissa. Johnsonin, Nixonin, G. W. Bushin ja Obaman olisi pitänyt ottaa opiksi Espanjan sisällissodasta.

Sota oli kääntynyt nopeasti ideologiseksi vastakkainasetteluksi, ja vuonna 1937 Hitler satoi Mussolinin lopullisesti itseensä *Anti-komintern*-sopimuksella. Italialaisen historioitsijan De Felicen ”Espanjan juoksuhiekaksi” nimittämä sota oli hukuttanut Mussolinin toiveet pitää etäisyyttä Saksaan.⁷ Fasismin ja fasisminvastaisuuden vastakkainasettelu ei ollut Mussolinin keksintö, eikä se palvellut hänen poliittisia etujaan. Hän ei kuitenkaan voinut tehdä muuta kuin hyväksyä muuttunut tilanne. Euroopassa oli ollut jo sisällissotia ensimmäisen maailmansodan jälkeen, mutta esimerkiksi Suomen vapaussodan asetelmassa ”valkoiset” vs. ”punaiset” ”valkoinen” ei tarkoittanut minkäänlaista ideologisesti määriteltä liikettä. Espanjassa sen sijaan ”valkoiset” muuttuivat nopeasti ”mustiksi”, vaikka Francisco Franco y Bahamonde ei ollut eikä hänestä koskaan tullut fasistia. Hän oli autoritääriinen valtionpäämies, mutta hänen hallintonsa ei ollut diktatuuria samassa mielessä kuin Italiassa tai Saksassa. Franco ei yrittänyt rakentaa ”uutta yhteiskuntaa”, niin kuin Mussolini ja Hitler tahoillaan, tai ”uutta ihmistä”, vaan johti Espanjan takaisin aikaan, johon ”vanha” Espanja oli pysähtynyt kuningas Alfonso XIII:n menetettyä kruununsa vuonna 1933. Francolla oli kaksi mahtavaa liittolaista: suurmaanomistajat (esim. Alban herttua omisti 100 000 hehtaaria maata) ja katolinen kirkko. Maanomistajat pelkäsivät maareformia, jonka tasavaltalainen hallitus oli käynnistänyt. Espanjan kirkko taas oli joutunut ensin taloudellisen vainon kohteeksi ja sodan alettua myös fyysisen, kun tuhansia pappeja ja nunnia murhattiin. Fasistit ja kansallissosialistit

eivät nauttineet samalla tavalla maanomistajien suosiota, eivätkä he hakenneet apua kirkolta vaan ottivat vallan muilla keinoilla. He osasivat käyttää taitavasti hyväkseen kahta vahvaa puoluetta (PNF, *Partito Nazionale Fascista*, ja NSDAP, *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*).

Francolla ei ollut tukenaan fasistista puoluetta. *Falange Española*, josta myöhemmin tuli Espanjan ainoa valtapuolue, oli aluksi vaatimaton liike. Vuonna 1935 sen jäsenmäärä oli noin 10 000.⁸ Kaiken lisäksi liikkeen keulakuva, José Antonio Primo de Rivera, oli kapinan alkaessa vankilassa Alicantessa. Franco ei suosinut erityisesti *Falangea* vaan pikemminkin karlistista⁹ liikettä, jonka *requetés* -joukot olivat vahva komponentti hänen sotajoukoissaan.¹⁰

Falange itse ei ollut erityisen lähellä fasistista ideologiaa eikä ollut saanut Mussolinilta minkäänlaista erikoistukea ennen sotaa.¹¹ Varsinkin aluksi Mussolini oli ollut jopa kitsas rahoittaja, ja *Falange* sai vain pienen osan siitä taloudellisesta avusta, jonka propagandaministeriö vuosittain antoi eurooppalaisille fasistisille liikkeille. Paljon enemmän saivat Ranskan ja Englannin fasistit.¹² Etenkin alussa Mussolini tunsii sympatiaa karlisteja kohtaan ja oli luvannut heidän Roomassa vierailleille edustajilleen sotilaallista ja taloudellista apua. Muutamat karlistit saivat Italiassa sotilaallista koulutustakin. Mussolini ei kuitenkaan kannattanut monarkian paluuta Espanjaan sisällissodan jälkeen. Hän näki Espanjan johdossa mieluummin Francon kuin entisen kuninkaan Alfonso XIII:n, kuten Galeazzo Ciano toteaa päiväkirjassaan.¹³

Mussolinin fasismi oli ainutlaatuinen sekoitus porvarien ihanteita ja sosialistisia unelmia. Ennen ensimmäistä maailmansotaa Mussolini itse oli ollut tärkeä sosialistisen puolueen edustaja. *Falange* oli sen sijaan konservatiivinen ja vahvasti sidoksissa roomalaiskatoliseen uskoon. Sen lisäksi Franco edusti sekä ihmisenä että sosiaalisesti täysin erilaista tyyppiä kuin Mussolini ja Hitler. Hän oli kenraali, kuten muutkin ”valkoisten johtajat” – Mannerheim ja Pilsudski olivat kenraaleita, Horthy ja Kolchak amiraaleja – kun taas Mussolini ja Hitler olivat sotilasarvoltaan korpraaleja. Duce ja Führer eivät siis kuuluneet Francisco Francon kastiin.

Siitä huolimatta Franco ryhtyi heti heidän liittolaisekseen. Hän oli erittäin pragmaattinen mies. Hän tarvitsi lentokoneita kuljettaakseen kapinallisten sotajoukkoja Marokosta Espanjaan, ja ainoastaan Mussolini ja Hitler pystyivät toimittamaan niitä hänelle.

Vaikka Mussolini oli sodan alettua varovainen, koska hän ei halunnut ajautua diplomaattiseen konfliktiin Ison-Britannian kanssa, Italian fasistisen puolueen muut edustajat olivat valmiita tukemaan Francoa. Yksi kaikkein vaikutusvaltaisimmista fasisti-johtajista, Bruno Bottai, kirjoitti 1. päivänä syyskuuta 1936 *Critica fascista* -aikakauslehdessä, että fasismin ideologian oli aika astua Euroopan näyttämölle. Tämä oli radikaalinen muutos Italian fasistisen puolueen ohjelmassa. Ottaessaan vallan haltuunsa 1920-luvun alussa Mussolini oli julistanut, että fasismi ei ollut vientitavaraa. Nyt fasismista piti tulla kansainvälinen ilmiö. Italian laajeneminen Euroopassa ja Afrikassa edellytti fasismin levittämistä muualle. Toinen syy fasismin kansainvälistämiseen oli kansallissosialismin vaikutuksessa. Hitler oli laajentamassa valtaansa Euroopassa, eikä Italia olisi halunnut luovuttaa hänelle fasistisen ideologian johtajuutta.

Galeazzo Ciano oli saanut tärkeän aseman. Hänestä oli tullut Italian ulkoministeri vuonna 1936. Nuori ja kunniahimoinen *dolce vitaa* rakastava hurmuri halusi luoda omaa politiikkaansa, joka erottaisi hänet Ducesta ja näyttäisi, että Italia osasi olla itsenäinen ulkopoliitikassaan eikä seurannut Saksaa. On myös pohdittu, oliko Ciano todella fasisti. Epäily on oikeutettu, koska hän kuului niihin, jotka kaatoivat Mussolinin fasistien suuren neuvoston (*Gran Consiglio*) kokouksessa 25. heinäkuuta 1943. Hän maksoi kuitenkin hengellään Mussolinin pettämisen, ja hänet teloitettiin Veronassa vuonna 1944. Ciano oli sitä mieltä, että Italia saavuttaisi tärkeän aseman Euroopan keskeisten valtioiden joukossa antamalla vahvaa sotilaallista tukea Francolle. Hän ei tajunnut, että osallistumalla massiivisesti sotaan Italia eristäytyisi lopullisesti Isosta-Britanniasta ja Ranskasta ja lähestyisi Saksaa,

joka oli alusta asti avoimesti tukenut Francoa. On ironista, että juuri Galeazzo Ciano, joka toisen maailmansodan syttyessä kuului natsi-Saksan kanssa liittoutumista vastustaviin tahoihin, teki etäisyyden pitämisen Saksaan mahdottomaksi juuri Espanjan intervention takia.

Heinäkuussa 1936 asetelma oli selvä. Ciano kannatti voimakkaasti sitä, että Italian tukisi kapinallisia, kun Mussolini vuorostaan halusi rajoittaa Italian sotilaallista panosta. Myös Italian kuningas ja Etiopian keisari Viktor Emanuel III oli interventiota vastaan. Fasistisen puolueen edustajat, kuten Roberto Farinacci ja Achille Starace, halusivat voimakkaasti osallistua sotaan kommunistia vastaan Espanjan maaperällä.¹⁴ Heidän mielestään sota oli puhtaasti ideologinen. Fasismien edustajien myötämielisyys Francoa kohtaan ei kuitenkaan johtunut siitä, että Francon ajattelu ja toiminta olisi muistuttanut fasismia. Ranskalainen toimittaja ja esseisti Maurice Bardèche onkin käyttänyt siitä ilmaisuja ”kylmä fasismi” ja ”pseudofasismi”.¹⁵ Franco itsekään ei ihaillut fasismia, lukuun ottamatta sen keksimää korporativismia, jonka hän olisi halunnut juurruttaa myös Espanjaan.¹⁶

Italia osallistui sodankäyntiin Espanjassa lisäämällä panoksiaan nopeassa tahdissa pakon edessä. Ciano tajusi pian, että ”espanjalainen suo”, joksi hän oli sotaa kutsunut, edusti suurta vaaraa Italian ambitioille. Siitä huolimatta hän myönsi päiväkirjassaan 28. joulukuuta 1937, että Italian oli pakko jäädä Espanjaan. Lähteminen sieltä olisi viestittänyt selvästi Italian olevan kykenemätön kantamaan sotilaallista vastuutaan. Francon hylkääminen olisi ollut poliittisesti erittäin vahingollista sekä ystäviä että vihollisia ajatellen.¹⁷

Mussolini päättikin sen vuoksi jatkaa sotaa Espanjassa, vaikka hän tiesi Italian armeijan joutuvan panostamaan siihen aivan liikaa materiaalisia resursseja. Myös italialaiset sotilaat olivat väsyneitä sotaan vasta käydyin Etiopian sodan jälkeen. Mussolinin myöhäiselle liittymiselle toiseen maailmansotaan on monta

syitä, mutta eräs varteenotettavimmista oli juuri se, että Italian armeijalla alkoi olla pula varusteista.

Mussolinilla oli kiire päästä eroon Espanjan sodasta. Hän komensi 8. päivänä joulukuuta 1937 Italian sotajoukkojen päälliköitä Parania ja Bertii käynnistämään ratkaisevan operaation, joka saisi sodan päättymään nopeasti.¹⁸ Strateginen tilanne ei valitettavasti sallinut sitä, ja Franco alkoi saada tarpeekseen ”bersaglierien korpraalista”, joka ei ymmärtänyt mitään sodasta. Ciano oli samaa mieltä Mussolinin kanssa: joko saavutettaisiin nopea voitto tai lähdetäisiin Espanjasta. Myös Cianon oli kuitenkin alistuttava Francon strategiaan, joka suosi hidasta etenemistä Madridia kohti. Vuoden 1938 kesällä Mussolini näytti kyllästyneen Francon varovaisuuteen ja uskoutui Cianolle: ”Seesteiset optimistit jäävät raitiovaunun alle heti kotiovensa aamulla suljetuun.”¹⁹ Mussolinilla ei kuitenkaan ollut tapana hylätä liittolaisiaan. Takinkääntäminen ei kuulunut hänen luonteeseensa.

Espanjan sisällissotaan liittyy eräs piirre, joka tekee siitä ainutlaatuisen: molemmilla puolilla taisteli ulkomaalaisia vapaaehtoisia. *Komintern* oli koonnut kansainväliset prikaatit, ja Euroopan fasistit ja kommunismia vastustavat tahot olivat liittyneet Francon armeijaan, varsinkin *Tercioon*, Espanjan muukalaislegioonan. Tasavaltalaiset vapaaehtoiset saivat eniten tiedotusvälineiden huomiota Ernst Hemingwayn, André Malraux’n ja George Orwellin ansiosta. Heidän romaaninsa ja artikkelinsa olivat tankkeja ja tykkejä tehokkaampia. Myös italialaisia vasemmistolaisia ja anarkisteja osallistui sotaan. Aluksi he muodostivat *Centuria Gastone Sozzin*²⁰, myöhemmin *Garibaldin prikaatin*, jonka poliittinen komissaari oli Vittorio Vidali, ”Comandante Carlos”.²¹ Ylikomissaarina kansainvälisten prikaatien päämajassa toimi Luigi Longo (taistelunimeltään *Gallo*), joka myöhemmin Italian sisällissodan aikana (1943–1945) organisoii kommunistipartisaaneja Pohjois-Italiassa ja toimi Italian kommunistisen puolueen pääsihteerinä vuosina 1964–1972.

Suurin määrä vapaaehtoisia (toisinaan vain nimellisesti sellaisia, vaikka Salazar oli allekirjoittanut sopimuksen olla puuttumatta Espanjan sisäisiin asioihin) tuli Portugalista.²² Saksa, joka

sekin oli allekirjoittanut saman sopimuksen, oli jo heinäkuun lopulta lähtien lähettänyt Espanjaan sekä sotilaita että kuljetuslentokoneita. Ne tulivat korvaamattomaan tarpeeseen Francolle, jonka joukot olivat vielä Marokon puolella.

Italia varusti kansallismielisten armeijaa lähettämällä valtavan määrän sotamateriaalia ja neljä jalkaväen divisioonaa lentokoneiden ja sukellusveneiden lisäksi, jotka alkoivat toimia tasavaltalaisten hallussa olevien satamien edustalla jo elokuussa 1936. Tämä johti vakaviin ongelmiin Ison-Britannian kanssa, sillä italialaiset alukset upottivat myös englantilaisia rahtilaivoja. Franco pyysi ja otti kiitollisena vastaan tankkeja, tykkeitä ja lentokoneita mutta ei ollut erityisen innostunut italialaisista divisioonista. Ne olisivat sitoneet hänet liian tiiviisti Italiaan ja Saksaan. Italialaiset divisioonat aiheuttivat myös ongelmia sodankäynnissä, koska italialaiset ja espanjalaiset kenraalit eivät tehneet mielellään yhteistyötä. Se oli yhtenä syynä siihen, että italialaiset fasistiset eliittijoukot, *Camicie nere*, kokivat nöyryyttävän tappion tasavaltalaisille Guadalajaran taistelussa. Guadalajarassa olivat nimittäin vastakkain italialaiset *Mustapaidat* ja *Brigata Garibaldin* italialaiset antifasistit. Sen vuoksi taistelusta, joka olisi voinut olla vain yksi sodankäynnille ominaisista epäonnistuneista häviöistä, tuli korostetun poliittinen. Fasisminvastainen propaganda käyttikin argumenttia taitavasti hyväkseen.²³ Euroopan antifasistit väittivät, että fasismi oli nyt todistetusti mahdollista voittaa. Guadalajaran taistelu oli hirvittävä pettymys Mussolinille, ja kesti kuukausia ennen kuin italialaiset toipuivat siitä moraalisesti ja poliittisesti.

Espanjan sodan hinta oli kuitenkin alkanut nousta liian korkeaksi. Italian armeijan osasto CTV (*Corpo Truppe Volontarie*, vapaaehtoisjoukot) koostui noin 50 000 sotilaasta.²⁴ Italialaisia kaatuneita oli 3 819 ja haavoittuneita ja invalideja noin 12 000.²⁵ Sodan materiaalin hinta Italialle oli huikea: 14 miljardia liiraa. Suurin vahinko Mussolinin arvovaltapoliitikalle oli kuitenkin armeijan sotamateriaalin menetys. Se osoittautui kohtalokkaaksi Italian liittyessä toiseen maailmansotaan heinäkuussa 1940. On kohtalon ivaa, että lentokoneet, kuten pommikone *Savoia Marchetti SM.79* ja hävittäjä *Fiat CR 32*, jotka olivat antaneet erin-

omaisen näytön tehokkuudestaan Espanjassa²⁶ ja jääneet sen takia Italian ilmavoimien selkärangaksi, olivat jo liian vanhoja toisen maailmansodan syttyessä. Niitä ei ollut korvattu uudemmilla malleilla juuri Espanjan sodan menestyksen takia, ja sen vuoksi ne eivät pystyneet kilpailemaan Englannin ilmavoimien (RAF) koneiden kanssa. Italialaisten pommikoneiden tehokkuus, joka kävi ilmi esimerkiksi Barcelonan pommituksissa, suututti englantilaisia. Ciano valehteli suoraan Englannin suurlähettiläälle väittäessään, että pommitukset olivat tapahtuneet Francon käskystä. Todellisuudessa Mussolini oli ollut niiden takana. Francon oli pakko pyytää Mussolinia lopettamaan pommitukset, koska hän pelkäsi kansainvälisen protestin seurauksia.

Italian (ja Saksan) panostus Espanjan sisällissotaan oli merkittävä mutta ei ratkaiseva. Espanjalaiset ratkaisivat sodan itse, ja kun huhtikuun 1. päivänä 1939 Caudillo ilmoitti, että punainen armeija oli lopullisesti voitettu ja sota päättynyt, Espanja oli liian uupunut ryhtyäkseen heti toiseen. Mussolini ja Hitler olivat epäilemättä sitä mieltä, että Francon olisi pitänyt maksaa heille takaisin moraalinen ja sotilaallinen velkansa. Kun toinen maailmansota syttyi, Franco tuki avoimesti Saksaa, ja vuonna 1940 Espanja siirtyi puolettomuudesta Saksaa kannattavien mutta sodan ulkopuolelle jäävien valtioiden joukkoon Italian esimerkin mukaisella tavalla.²⁷ Saksan ja Italian nopea voitto olisi merkinnyt sitä, että Espanja – siinä tapauksessa, että se olisi ryhtynyt niiden liittolaiseksi – olisi saanut kiitokseksi Gibraltarin ja Tangerin, mutta Franco, joka kenraalina oli ollut varovainen sisällissodassa, oli varovainen myös valtiomiehenä ja odotti. Franco väisti taitavasti Hitlerin ja Mussolinin yritykset vetää hänet mukaan eikä sallinut akselin sotajoukkojen pääsyä Espanjan kautta Gibraltarille.

Voimme vain kuvitella, millainen dramaattinen käänne Välimeren sodassa olisi tapahtunut, jollei Gibraltar olisi jäänyt Ison-Britannian haltuun. Italia olisi voinut järjestää esteettä laivakuljetuksiaan Pohjois-Afrikkaan ja kukistaa helposti Maltan. Mussolini ja Franco tapasivat helmikuussa 1941 Bordigherassa tulok-

setta. Espanjan ainoa kontribuutio akselivaltojen sotatoimille oli *División Azul*, joka taisteli urhoollisesti Neuvostoliitossa Saksan armeijan rinnalla. Franco pelasi hyvin korttinsa. Hän pysyi konfliktin ulkopuolella ja lunasti sodan jälkeen ”palkkion”: Yhdysvallat tuki Francon hallitusta taloudellisesti ja avasi sotilaallisia tukikohtia Espanjaan.

Franco tarvitsi tuota tukea. Hän ja Salazar olivat viimeisiä ”fasismin edustajia” Euroopassa, ja vaara joutua eristyksiin oli suuri. Siksi he lähtivät innokkaasti tukemaan Yhdysvaltojen aloittamaa kommunisminvastaista taistelua. Franco oli osoittautunut armottomaksi kommunismin vastustajaksi, ja kylmässä sodassa sillä oli erittäin suuri merkitys Yhdysvalloille. Kylmän sodan ansiosta Francon Espanjasta tuli taas osa Eurooppaa. Espanjan rannikoille alettiin rakentaa hotelleja ja kokonaisia kyliä turisteille. Monarkia teki paluun, ja kun Franco kuoli vuonna 1975, Espanjan sisällissota alkoi vähitellen lipua historian hämärään.

Viitteet

- 1 Espanjan sodan kronologiasta ja historiasta ks. Jackson: 1965; Tuñón de Lara: 1981, 1–5; Gay Armenteros: 1986, 75–89; Comellas: 1989, 278–294 ja Rosselli: 2014. Italian roolista Espanjan sodassa ks. Coverdale: 1977.
- 2 Koko Espanjan sotilaallisesta operaatiosta vastuussa oli Gabinetto Ufficio Spagna, joka oli Italian ulkoministeriön, ei sotaministeriön alainen. Tällä tavalla Mussolini halusi pitää Italian intervention poliittisena toimintana. On mielenkiintoista, että myös Suomen talvisotaan liittyviä sotilaallisia asioita hoiti osasto (Ufficio Finlandia), jonka Mussolini perusti ulkoministeriöön.
- 3 11. lokakuuta 1935 pakotteiden puolesta Italiaa vastaan äänesti 51 valtiota 54:stä (Salvatorelli: 1974, 503). Etiopian sota aiheutti voimakasta erimielisyyttä Espanjassa fasistimielisten ja fasismin vastustajien kesken. Sitä voitaneen pitää eräänlaisena alkusoittona sotaan, joka pian sen jälkeen syttyi Espanjassa (Quintana Navarro: 1993, 252).

- 4 Mussolini halusi päästä Ison-Britannian kanssa kokonaissopimukseen koskien Etiopian valloituksen hyväksymistä, Afrikan siirtokuntien jakoa ja läsnäoloa Välimerellä (De Felice: 1981, 412). Mussolinin suunnitelma oli puhtaasti pragmaattinen eikä tarkoittanut sitä, että hän olisi ollut ideologisesti lähentymässä Isoa-Britanniaa. Il Ducen mielipide englantilaisista oli melko pelkistetty. Hän oli sanonut Cianoille: ”Englantilaiset ajattelevat perseellään” (Ciano: 1990, 37; päiväkirjamerkintä 13.9.1936).
- 5 Espanjalaiset historioitsijat eivät kuitenkaan katso, että Saksan ja Italian rooli *alzamieron* ensimmäisessä vaiheessa olisi ollut ratkaiseva. Esimerkiksi Juan C. Gay Armenterosin mukaan: “*Los apoyos de Hitler y Mussolini a los conspiradores fueron bastante limitados*” (Gay Armenteros: 1986, 71).
- 6 24. lokakuuta 1936 Italia ja Saksa solmivat ns. Berliinin–Rooman akselin.
- 7 De Felice: 1981, 411.
- 8 Thomas: 1973, 336.
- 9 Karlistit edustivat konservatiivista liikettä, joka ajoi alun perin Molinan kreivi Don Carlos María Isidrosta, Carlos V:stä, periytyvän Bourbonien sukuhaaran oikeutta Espanjan kruunuun ja antoi merkittävän sotilaallisen panoksen Francon joukoille.
- 10 De Llera Esteban: 2006, 70–71.
- 11 Coverdale: 1977, 43, 49; Payne: 1980, 424.
- 12 De Felice: 1981, 361.
- 13 De Felice: 1981, 362, 365; Ciano: 1990, 237.
- 14 Roberto Farinacci kävi Espanjassa maaliskuussa 1937.
- 15 Bardèche: 1963, 55.
- 16 De Felice: 1981, 380.
- 17 Ciano: 1990, 75.
- 18 Ciano: 1990, 75–76.
- 19 Ciano: 1990, 169: ”*I sereni ottimisti vanno sotto il tram non appena escono di casa al mattino*” (päiväkirjamerkintä 26. elokuuta 1938).
- 20 Joukko oli saanut nimensä Italian kommunistisen puolueen edustajan Gastone Sozzin (1903–1928) mukaan, joka oli kuollut vankilassa.
- 21 Prikaati oli pantu kokoon niin nopeasti, että sotilailla ei ollut edes univormuja, vaan he joutuivat taistelemaan siviilivaatteissa (Bradley: 1994, 14).
- 22 Espanjan sotaan osallistui myös 239 suomalaista. Heistä 72 tuli suoraan Suomesta. Vain 15–20 heistä taisteli Francon kannattajien puolella. Kuuluisin heistä oli Carl von Haartman, *El Capitán Finlandés* (Karisto-Leppälä: 2008, 462–465), Carl von Haartman, *En nordisk Caballero i Francos Armé* (1939).
- 23 Tasavaltalainen kenraali Vicente Rojo veti yhteen fasismin vastustajien mielipiteen Guadalajaran taistelusta seuraavasti: “En la historia de nuestra

- guerra, cualquiera que sea quien la escriba, la batalla de Guadalajara será siempre un airón de gloria” (Tuñón de Lara: 1981, 657).
- 24 Italialaisten määrä vaihtelee tutkijoiden mukaan: Rosignoli: 1995 mainitsee 35 222 sotilasta, joista kaksi kolmasosaa oli mustapaitoja. Whittamin mukaan heitä oli 80 000 (Whittam: 1979, 364) ja Villarin mukaan 70 000 (Villari: 1975, 505). Zucconi: 2007, 65 mainitsee 50 000.
 - 25 Italialla oli Espanjassa 418 hävittäjäkonetta, 180 pommikonetta ja muita tiedustelu- ja kuljetuskoneita, kaikkiaan 763 (Saksa lähetti 542 konetta). Suuremman määrän lähetti vain Neuvostoliitto, jolla oli Espanjassa 1409 lentokonetta, joista 1025 hävittäjää (Falessi: 1965, 256–261).
 - 26 Italialaiset lentäjät pudottivat 903 vihollisen konetta; 175 italialaista konetta katosi.
 - 27 Gay Armenteros: 1986, 97–99.

Kirjallisuus

- Bardèche, Maurice (1963): *Che cosa è il fascismo?*, Volpe, Roma.
- Bradley, Ken (1994): *International Brigades in Spain 1936–39*, Osprey, London.
- Ciano, Galeazzo (1990): *Diario 1937–1943*, Rizzoli, Milano.
- Comellas, José Luis (1989): *Historia breve de España contemporanea*, Rialp, Madrid.
- Coverdale, J. F. (1977): *I fascisti italiani alla guerra di Spagna*, Laterza, Roma-Bari.
- De Felice, Renzo (1981): *Mussolini il Duce. Lo stato totalitario 1936–1940*, Einaudi, Torino.
- De Llera Esteban, Luis (2006): *La guerra civile di Spagna (1936–39). Le cause e il contesto internazionale*, Il Cerchio, Rimini.
- Falessi, Cesare (1965): *Tre anni di sangue. ALI nuove. 50 anni dell'aviazione militare spagnola*, n. 15–16, 256–261.
- Gay Armenteros, Juan C. (1986): *La España del siglo XX*, EDI-6, Madrid.
- Jackson, G. (1965): *La Repubblica spagnola e la Guerra civile*, il Saggiatore, Milano.

- Karisto, Antti – Leppälä, Anu (2008): "Espanja." Björklund, Krister – Koivukangas, Olavi (toim.), *Suomalaiset Euroopassa*, Siirtolaisuus-instituutti, Turku.
- Payne, Stanley G. (1980): "Social Composition and Regional Strength of the Spanish Falange." Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust (toim.), *Who were the Fascists*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø.
- Quintana Navarro, Francisco (1993): *España en Europa 1931–1936*, Nerea, Madrid.
- Rosignoli, Guido (1995): *MVSN. Storia, organizzazione uniformi e distintivi*, Albertelli, Parma.
- Rosselli, Alberto (2014): *Breve storia della Guerra Civile Spagnola 1936–39*, www.icsm.it/articoli/ri/civspagnola.html
- Salvatorelli, Luigi (1974): *Sommario della storia d'Italia*, Einaudi, Torino.
- Thomas, H. (1973): "Spagna." Stuart J. Woolf, *Il fascismo in Europa*, Laterza, Roma-Bari.
- Tuñón de Lara, Manuel (1981): *La España del siglo XX. La Guerra Civil*, LaiaB, Barcelona.
- Villari, Rosario (1975): *Storia contemporanea*, Laterza, Roma-Bari.
- Whittam, John (1979): *Storia dell'esercito italiano*, Rizzoli, Milano.
- Zucconi, Ernesto (2007): "1936–1939: i volontari italiani nel Tercio." Franco Giuseppe, *Viva la muerte! Il Tercio dalle origini ai giorni nostri*, Novantico editrice, Pinerolo.

Jenny Pajunen, *Espanja sinä nuoruutemme* (1976). Toimittajana työskennellyt Pajunen käytti monenlaista lähdeaineistoa kirjassaan. Hän referoi ja siteerasi puolisonsa kirjeitä ja sotavuosien lehtikirjoittelua. Hän keräsi muistitietoa muilta Espanjan sisällissotaan lähteneiltä ja luki kaiken, mitä sodan vaiheista löysi. Teoksesta tuli sekä omakohtainen että reportaasinomainen kollaasi Espanjan sisällissodan vuosista. Kirjasta näkyy, kuinka suuri merkitys Espanjan sisällissodalla Pajusille oli: se oli heidän nuoruutensa huippukohta.

Solidaarisuuden tunnetta ja sodan todellisuutta – suomalaisten vasemmistointellektuellien tulkintoja Espanjan sisällissodasta

Päivästä päivään, viikosta viikkoon, kuukaudesta kuukauteen repivät jättiläisotsikot sanomalehtien sivuja. Madrid, Barcelona, Oviedo, Granada, Toledo, Irun, San Sebastian. Sanomalehtien ikkunoihin ilmestyivät sotakartat ja erivärisin langoin yhdistetyt nuppineulat. Työstä palatessaan oli niiden edessä sankka ihmisjoukko. Lehdet lensivät yli maan, radio lauloi melkein joka tuvan nurkassa. Melkein huomaamatta oli uutisten lomassa tietoja siitä, että vapaaehtoisia virtaa Espanjaan. Sama ajatus alkoi askarruttaa Suomenkin poikia. Satamamiehiä, tehtaan työläisiä, merimiehiä. Jokseenkin kaikki olivat työläisiä. Päätös lähdöstä oli tehtävä yksin, siitä ei voinut puhua kenellekään.¹

Nämä rivit kirjoitti Jarno Pennanen, suomalaisten vasemmistointellektuellien kärkekaartiin kuulunut toimittaja ja runoilija, ja ne julkaistiin vuonna 1939 *Suomen pojat Espanjassa* -kirjassa, kun Espanjaan lähtijät olivat jo palanneet takaisin Suomeen – ne heistä, jotka olivat jääneet jäljelle. Espanjan sisällissotaa koskevista kirjoituksista ja sodassa olleiden muisteluista koottu teos tehtiin taloudellisen tuen järjestämiseksi sodasta palanneille. Kirjan toimituskuntaan kuuluivat Viljo Kajava, Paavo Pajunen, Elvi Sinervo, Cay Sundström, Taimi Torvinen, Arvo Turtiainen, Katri Vala ja Hella Wuolijoki.

Tätä ennen oli ehtinyt tapahtua paljon. Ranskassa perustettu kansanrintamaliike oli herättänyt Suomessa *Tulenkantajat*-lehden ja Akateemisen sosialistiseuran *Soihdun* ympärille ryhmityneet vasemmistointellektuellit 1930-luvun alkuvuosina poliittiseen toimintaan. He tunsivat henkistä yhteenkuuluvuutta länsimaisiin vasemmistolaisiin ja vapaamielisiin sekä pyrkivät osaltaan torjumaan fasismin etenemistä ja uutta suursotaa. Ranskan kansanrintamahallitus oli heille askel parempaan. Myös Espanjan nuoren tasavallan vuoden 1936 vaalit voittanut kansanrintamahallitus sai heidän täyden kannatuksensa.

Kun Espanjan kansallismielisten kapinointi hallitusta vastaan johti sisällissotaan, asettuivat suomalaiset vasemmistointellektuellit tiukasti tasavaltalaisten puolelle. He halusivat olla tukemassa demokratiaa, jota vastaan myös fasistiset Italian ja Saksan joukot olivat nousseet. Demokraattiset länsivallat eivät sekaantuneet sotaan, koska pitivät sitä Espanjan sisäisenä asiana, mutta monet länsimaitten ja myös Suomen vasemmistointellektuellit tulkitsivat kuulleen uuden maailmansodan alkulaukaukset. Heidän katsannossaan vastakkain olivat demokratia ja fasismi. Sosialismin ja kommunismin he näkivät demokratiaa ja rauhaa tukevinä voimina.² Joulukuussa 1936 *Soihdu* julkaisi Clartén perustajan ja Ranskan kansanrintamaliikkeen aktiiveihin kuuluneen kirjailija Romain Rollandin koko maailmalle osoittaman vetoamuksen:

Ihmisyys vaatii: Apua Espanjalle! Apua meille! Apua teille! Sillä uhattuina olemme me ja te. – – Jos te vaikenette, niin huomenna tuhoutuvat teidän lapsenne, teidän vaimonne, kaikki mikä on teille rakasta. Kuka voi tukahduttaa hävittävän tulipalon, jollei sitä alussaan sammuteta. Koko maailma hukkuu liekkeihin. Nopeasti! Nouskaa, huutakaa, toimikaa!³

Mutta mitä kaikkea Espanjan sisällissota suomalaisille vasemmistointellektuelleille merkitsi? Miten he sen kokivat? Minkälaisia olivat sotaan liitetyt ihanteet, ja miten he kohtasivat sodan todellisuuden? Näihin kysymyksiin pyrin vastaamaan sen pohjalta, mitä Suomessa toimineet vasemmistointellektuellit kirjoittivat lehdissään, mitä sotaan lähteneet kirjoittivat rintamalta

ja miten he muistelivat tapahtumia kotiin palattuun. Artikkelit kiinnittyvät uuteen sotahistoriaan,⁴ jossa tutkitaan yksilöiden näkökulmasta sodan kokemuksia ja kokemusten kulttuurisia merkityksiä. Tarkastelun ytimessä on taistelijoiden sisäisen maailman tavoittaminen. Pyrkimyksenä on ymmärtää, miten sodassa olleet käsittivät ja selittivät itselleen ja muille sen, mitä sodassa tapahtui ja miten se rakensi heidän todellisuuttaan – tässä tapauksessa yksilöllisinä ihmisinä, sosialismin aatemaailman jakajina ja laajimmin, ihmiskunnan edustajina. Pohjimmiltaan kyse on todellisuutta rakentavien merkitysjärjestelmien tarkastelusta.⁵

Tiedon kanavat Espanjan sisällissodasta

Espanjan sisällissota tunnetaan sotana, josta tuli poikkeuksellisen kansainvälinen ja näkyvä. Vapaaehtoisia matkusti taistelemaan kummallekin puolelle. Yli 50 maasta lähti miehiä tasavaltalaisten kansainvälisiin prikaateihin. Sotatapahtumista kirjoitettiin lehdistössä intensiivisesti; lähes tuhat kansainvälistä kirjeenvaihtajaa tiedotti sodan kulusta ja teki myös propagandaa maailmankatsomuksensa mukaisesti.⁶

Lehtikirjoittelusta suurin osa tarkasteli asioita tasavaltalaisten näkökulmasta. Erityisesti tasavaltaa tukenut vasemmistolehdistö julkaisi sodan kulusta paljon kirjoituksia. Onkin sanottu, että tasavaltalaiset pääsivät propagandasodassa voitolle jo keväällä 1937. Lehtien ja tasavaltalaisten propagandatoimiston välittämät valokuvat siviiliuhreista levisivät ympäri maailman ja shokeerasivat lukijoita – kuvien aiheuttamasta järkytyksestä kirjoittivat lähes samoin sanoin kirjailija Virginia Woolf Iso-Britanniassa ja vasemmistolainen toimittaja Kaisu-Mirjami Rydberg Suomessa. Kumpikin kärsi nähdessään kuvissa syyttömien siviilien, naisten ja lasten, hädän ja kuoleman.⁷

Espanjaan lähti kansainvälisesti tunnettuja kirjailijoita ja taiteilijoita etenkin Iso-Britanniasta, Yhdysvalloista ja Ranskasta. John dos Passos, W. H. Auden, Antoine de Saint-Exupéry, Cecil Day-Lewis, Louis Aragon ja Paul Elouard kuuluivat heihin.⁸

Suomesta ei lähtenyt ainoatakaan kirjailijaa tai taiteilijaa, mutta vasemmistorunoilijat Arvo Turtiainen ja Otto Varhia sekä kuvataiteilija Tapio Tapiovaara olisivat kyllä halunneet. Heidän tunteensa kommunistit eivät kuitenkaan rohkaisseet lähtemään, sillä heitä tarvittiin enemmän Suomessa – taistelemassa taiteen keinoin oikean asian puolesta. Lähtöön heiltä puuttuivat myös sekä rahat että passi.⁹ Passin hankkiminen oli hankalaa, sillä lähteminen oli laitonta. Viranomaiset eivät myöntäneet muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta passia Espanjaan. Sotimaan lähteneet matkustivatkin enimmäkseen väärennetyillä papereilla, yksin tai pienissä ryhmissä. Useimmat lähtijöistä olivat aktiivikommunisteja, ja maanalainen kommunistinen puolue avusti heitä väärennetyjen passien saannissa, vaikka ei varsinaisesti värvännyt ketään lähtemään.¹⁰

Suomesta lähti tasavaltalaisten puolelle kaikkiaan 72 vapaaehtoista. Yhdysvalloista ja Kanadasta lähti noin 150 ja Ruotsista kymmenkunta suomalaistaustaista vapaaehtoista, Neuvostoliitosta kaksi. Lähtijät olivat nuoria tai nuorehkoja miehiä. Heitä oli lukumääräisesti niin vähän, ettei heistä voinut koota omaa yksikköä. Useimmat sijoitettiin englanninkielisiin joukko-osastoihin, koska niin monet tulivat USA:sta ja Kanadasta. Suomalaiset hajaantuivat kaikkiin viiteen kansainväliseen prikaatiin. Sotilaina heitä on arvioitu vähintäänkin tyydyttäväksi. Vanhimmat heistä olivat osallistuneet Suomen sisällissotaan, ja nuoremmat olivat saaneet normaalin sotilaskoulutuksen. Suomalaisia osallistui myös Espanjan sisällissodan suurimpiin taisteluihin sekä rintamalinjojen takaiseen sissitoimintaan. Kaikkiaan suomalaisia tai suomalaistaustaisia kaatui Jyrki Juuselan laskelmien mukaan Espanjassa 67. Francon joukkoihin suomalaisia liittyi 14, heistä tuli takaisin kymmenen.¹¹

Suomesta lähteneiden työläisten joukkoon kuului kirjoittamista vakavasti harrastavia henkilöitä. Kaksi näistä oli jo muutama vuoden ajan ollut yhteydessä vasemmistointellektuelleihin ja ystävystynyt näiden kanssa. He olivat maanalaisen kommunistisen puolueen jäsenet satamatyöläinen Lauri Vilenius ja kivityömies Paavo Pajunen. Heidän kirjoituksiaan Espanjan sisällisso-

dasta julkaistiin esimerkiksi *Suomen Sosialidemokraatissa*, Merimiesunionin *Merimies-lehdessä* sekä vasemmistointellektuellien *Kirjallisuuslehdessä*. Heitä voi syytää kutsua tässä yhteydessä työläisintellektuelleiksi tai työläiskirjailijoiksi. Espanjassa heillä oli samankaltainen tiedonvälittäjän ja mielipiteenmuokkaajan rooli kuin sodan kulkua seuranneilla kansainvälisesti tunnetuilla George Orwellilla, Ernest Hemingwayllä, André Malraux'lla ja Egon Erwin Kischillä.¹²

Henkilökohtaista kerrottavaa oli myös vasemmistointellektuellien ytimeen kuuluneella SDP:n kansanedustaja Cay Sundströmillä, joka matkusti Espanjaan keväällä 1937. Hän lähti Valenciaan ja Madridiin suuntautuneelle matkalleen Espanjan Ylioppilassliiton kutsusta ja toimi samalla *Suomen Sosialidemokraatin* kirjeenvaihtajana. Hän koki Espanjan matkallaan yöllisen pommituksen, tapasi kenraaleja ja ministereitä, muun muassa sotaministeri ja sosialistijohtaja Prieton sekä kommunistiministeri Hernandezin ja haastatteli tasavallan armeijan ylipäällikköä kenraali Miajaa. Hän näki rintamasotilaita ja Malagan pakolaisia. Hänet esiteltiin espanjalaisille runoilijoille, kirjailijoille ja maan kuuluisimmalle propagandistille, Dolores Ibárrurille eli La Passionarialle, joka on jäänyt historiaa tunnuslauseellaan ”no pasaran” – ”tähän asti mutta ei edemmäs”. Myös Sundströmiä itseään haastateltiin ja hänen mainittiin kuuluvan Suomen eduskunnan ulkoasiainvaliokuntaan. Hänen kirjoituksensa pienten maitten demokratian puolustamisen oikeudesta julkaistiin ranskaksi kansainvälisen, tasavallan hallitusta tukeneen Espanjan komitean julkaisussa. Hän toi tuliaisina tuoretta Espanjaa koskevaa kirjallista aineistoa, valokuvia ja julisteita. Monissa oli kommunistien, anarkistien tai marxilaisen puolueen POUM:n tunnuksia vaikka aineistot olivat tasavaltalaisten propaganda-aineistoa. Sundströmin näkemys oli, että niiden avulla pitäisi saada mielipiteet suosiolliseksi myös Suomessa Espanjan tasavallan tukemiseen.¹³

Tietoa ja aineistoja tuli muitakin reittejä pitkin sodan alusta alkaen. Uutisvirtaa käännettiin tasavaltalaisista lehdistä, kuten kansanrintaman esperantonkielisestä *Popolo Frontosta*.¹⁴ Artikkeleista iso osa saatiin Ruotsin, Iso-Britannian sekä Ranskan

vasemmistolaisilta ja liberaaleilta lehdiltä, erityisesti kansanrintamaliikkeen ja Clarté-liikkeen lehdiltä. Vapaamielisen, porvarillisen brittilehden *News Chronicle*n Espanjan sodan erikoisnumerot ja kuvaliitteet¹⁵ valaisivat sotaa laajemmasta perspektiivistä. Mutta aineistoja tuli myös Moskovasta Kominterniltä Akateemisen Sosialistiseuran *Soihtu*-lehdelle ja Jarno Pennasen luotsaamalle *Kirjallisuuslehdelle* edelleen julkaistavaksi.

Vasemmistointellektuellit Espanjan tasavallan puolella

Suomalaiset vasemmistointellektuellit julkaisivat kannanottojaan sekä proosan että runon keinoin. Raoul Palmgren, suomalaisten 1930-luvun vasemmistointellektuellien keskeinen politiikan ja kulttuurin kommentaattori, kirjoitti *Kirjallisuuslehden* pääkirjoituksen sodan syttymisestä elokuussa 1936 otsikolla ”Kansanrintama barrikaadeilla”. Hän kertoo värikkäästi ja pateettisesti, marxilaisesta näkökulmastaan Espanjan kansan verisen historian:

Vuosisatoja takapajuisuutta, luonnotonta paikalla pysymistä, köyhyyttä, raakuutta. Idiootteja valtaistuimella, pöyhkeitä grandeja rosvolinnoissa, jesuiittain mustia kaapuja ja hurskaan luihuja kasvoja, kansainvälisen pääoman asiamiehiä, ja sitten – köyhälistöä, köyhälistöä, köyhälistöä! Suunnattomat viljelysalueet metsästysoistoina, suunnattomat luonnonrikkaudet käyttämättä maan ja kansan hyväksi, suunnaton proletariaatti vailla työtä. – – Tästä maaperästä nousee väkevä anarkismi.¹⁶

Palmgren siirtyy kuvauksessaan 1930-luvun tapahtumiin, porvarillisen tasavallan luomiseen yhteiskunnallisine ja taloudellisine uudistuksineen. Näistä tärkeimpiä olivat maan jakaminen talonpojille ja työväen aseman parantaminen. Terve, elinvoimainen, onnellinen ja kansanvaltainen Espanja oli syntymässä kansanrintaman avulla, kunnes grandit, kenraalit, papit, kansainvälinen pääoma, kansainvälinen katolinen kirkko ja kansainvälinen fasismi yhdistivät voimansa lopettaakseen kehityksen ja luodakseen tilalle fasistisen Espanjan. Jos fasismi toteutuisi, pääsisivät

Kuva 1. Kirjallisuuslehti seurasi intensiivisesti Espanjan tasavallan puolustautumista sodan alusta asti. Tapio Tapiovaaran lino ”Madrid” kuvaa tasavallan puolustajaa, joka uhkuu voimaa ja päättäväisyyttä. Takanaan yönmusta Espanja, tämä on astumassa ulos kuvasta – tulevaisuuteen. Varsinaisen Espanjan teemanumeron Kirjallisuuslehti julkaisi elokuussa 1937, ja siitä tuli Suomessa vertaansa vailla oleva tieto- ja lukupaketti Espanjan kulttuurista, sen menneisyydestä ja nykyhetkestä. Siinä julkaistiin espanjalaisten ja kansainvälisesti tunnettujen kirjailijoiden, taiteentuntijoiden ja taiteilijoiden tekstejä ja kuvia, jotka kertoivat rauhan ajasta, mutta eritoten Espanjasta sodan kurimuksessa. Kuva: Kirjallisuuslehti 6/1937, kansi.

suurpääoma, ylimystö ja kirkko imemään kansasta viimeisenkin veripisaran. Palmgren näki Espanjan tapahtumat enteellisinä koko maailman tulevaisuutta ajatellen:

Tämä ei ole vain Espanjan asia. Tämä on kaikkien demokraattien asia, Euroopan asia, koko maailman asia. Maailmansota on jo käynnissä. Fasistinen militarismi on jo hyökännyt erääseen kansanvallan ja samalla maailmanrauhan esivarustukseen. Jos se sen valloittaa, ovat kaikki portit sodan jumalalle auki. Jos se siellä lyödään, on paljon voitettu. Siksi kääntyvätkin koko demokraattisen maailman katseet tuskaisina, odottavina Espanjaan, noihin vapaamielisiin humanisteihin, noihin sankarillisiin työläisjoukkoihin. Kestääkö kansanrintama barrikadeilla? Turvataanko demokratia tässä linnoituksessa, turvataanko rauha?¹⁷

Kun sota oli syttynyt, vasemmistointellektuellien rauhanpuheen rinnalle ilmaantui puhe sodat lopettavasta sodasta. Sodasta oli tullut oikeutettu, koska se puolusti oikeita arvoja. Siitä tuli eräänlainen pyhä sota, jossa fasismia vastassa olivat demokration, rauhan sekä kulttuurin ja sivistyksen rintamat. Taistelussa olivat rintarinnan työläiset, tiedemiehet, runoilijat ja taiteilijat.¹⁸ George Orwell piti myöhemmin tällaista länsimaiden älymystön asenteissa tapahtunutta suunnanmuutosta älyllisenä epärehellisyytenä, koska siirtyminen rauhan puolustuksesta romanttiseen sodan lietsontaan tapahtui nopeasti ja helposti.¹⁹

Runoilija Arvo Turtiaisen kannanotto on kuvaava. Hän perusteli sotaan lähtöä Orwellin luonnehtimalla tavalla: ”Mutta miksi kivääri, kysytään. Siksi, ystäväni pasifisti, ystäväni sivistynyt humanisti, että sinusta ei toistaiseksi ole karkean työn tekijäksi. Tarvitaan karkeitä käsiä ja rohkeita mieliä.”²⁰

Tätä asennemuutosta kuvaa myös hänen tammikuussa 1937 julkaisemansa runo ”1937”. Sen marssipoljento on vahvasti suggestiivinen, mukaansa kutsuva. Runossa ennustetaan koko Euroopan syttyvän tuleen ennen vuoden loppua. Sadat tuhannet sotilaskypärät marssivat jo teillä. Sotilailla on kovat silmät ja voissään pistimet ja ”granaatit”.²¹ Runon seuraavissa säkeissä eukot ennustavat miesten kuolevan, kaupunkien tuhoutuvan, leskien kulkevan

Arvo Turtiainen: ”1937”

*Näät nousevan uuden vuoden
verimyrskyä ennustain.
Näät palkkasoturit marssimassa,
ja alla teräksen armottomat
näät silmät kovat, pistävät heillä
ja vyössä pistimet, granaatit.
Tämä uuden vuoden marssi on oiva.
Voi eukot tinasta ennustaa:
On sota syttyvä ennen vuotta.
Voi hyvin he ennustaa:
On Eurooppa tulessa ennen vuotta.*

*Sinun osasi, työmies, Jokamies,
mikä leikissä tässä, tiedät sen.
Saat sinäkin kypärän, naamarin
ja käskyn marssia eteenpäin
tulilinjoille, eturintamaan.
Saat käskyn ampua
veljiäs ehkä.
Näin uuden vuoden marssi on oiva.
Voi eukot tinasta ennustaa:
Saat sotilaan sänkyysi ennen vuotta.
Voi hyvin he ennustaa:
Sun miehes on kuoleva ennen vuotta.*

*Ja vaimot, osanne jokainen,
mikä on se, tiedätte myöskin hyvin.
Saatte granaatinkuoret valmistaa:
joka nainen miehensä paikan saa
työmailla, tehtaissa, konttoreissa.
Ja lapsenne kärsivät nälän vaivat.
Voi pommihyökkäys öinen teille
saman opettaa minkä satureille
rumputulella vihollinen.
Näin uuden vuoden marssi on soiva.
Voi eukot tinasta ennustaa:
On tuhottu kaupungit ennen vuotta.*

Voi hyvin he ennustaa:
Suruvaatteissa kuljette ennen vuotta.

Näin nousevan uuden vuoden
näet itkua ennustain.
Kidat tykkien saartaa Euroopan.
Kenen luulet sotaa lietsovan?
Joka mies, joka terästä kaupitsee,
sen tekee,
joka sotatarpeita kaupitsee,
puuvillaa, hiiltä mustaa,
sanoin isänmaallisin kaupitsee
hapot myrkykaasujen helvetin,
he, Kuoleman-kauppiaat,
ja renkilaumansa mustat nuo,
Suurkapitalisti, Pohatat,
ja Papit, Kenraalit.
Siinä sodan on jumalat.
Ja uusi vuosi on heille oiva.
Voi eukot tinasta ennustaa:
Satatuhatta kuolee ennen vuotta.
Voi hyvin he ennustaa:
Vuoks kymmenen kuolevat ennen vuotta.

Mutta veljet: työmies, Jokamies,
Joka-nainen, toverit kaikki täällä
joilla terveet aivot ja sydän on.
Vain yksi on keino: voittamaton,
luja takoa rintama rautainen
sodan tiikereitä vastaan.
Sota Sodalla lyödään ainoastaan,
laki viimeinen, ankara olkohon.
Ja uutena vuotena olkoon soiva:
Alas kuoleman kauppiaat!
Myrskyten marssimme olkoon soiva:
Alas sodan valtiaat!

Kirjallisuuslehti 1/1937, 3.

Kuva 2. Luurankosotilas kuoleman joukoissa, varusteinaan kaasunamari, kivääri ja pistin. Kirjallisuuslehden kuvitusta Arvo Turtiaisen runoon "1937". Kuva: Kirjallisuuslehti 1/ 1937, 3.

suruvaatteissa, kuolemankauppiaiden kylvävän myrkkykaasuja ja happeja, satojen tuhansien saavan surmansa. Runon viimeinen säkeistö kutsuu joka-miehen ja -naisen taisteluun, sotaan sotaa vastaan. Vain näin sodan aloittajat lyödään ja saavutetaan rauha.²²

Vasemmistointellektuellien kulttuurilehdet kirjoittivat sodasta vuosina 1936–1939 runsaat 200 kertaa. Espanja piti tiukassa otteessaan *Kirjallisuuslehden* päätoimittaja Jarno Pennasta. Erityisesti Madridin epätoivoinen puolustustaistelu kosketti häntä. Vihollisen tykit takoivat hellittämättä Madridin puolustusta ja ilmapommitukset tappoivat ihmisiä ja tuhosivat rakennuksia. Tasavaltalaiset saivat Madridin taisteluissa lopulta torjuntavoi-ton, mutta kaupunki jäi piiritetyksi sodan loppuun asti.²³ Tämä oli ensimmäisiä kertoja, kun totaalinen sodankäynti kohdistui tarkoituksellisesti siviileihin. Kaupungin ja kaupunkilaisten kärsimyksistä tuli yksi sisällissodan symboleista; Madridin kestäminen toi toivoa tasavaltalaisille ja heidän tukijoilleen.²⁴ Pennanen kirjoitti runon syvästi eläytyneenä Madridin taisteluihin. Raoul Palmgren arvosteli sen ja mainitsi runon olevan ”älän dynamiittia”, vaikkakaan ei välttämättä runon dynamiittia.

Runon minä tuntee voimakasta tarvetta liittyä joukkoihin. Madridin kutsu on vastustamaton ja yhdessä toisten kanssa taistelllessaan hän löytää rohkeuden ja kestävyuden itsestään:

– – *Toverit tervehtivät ja sanovat. Paikkasi on tuossa – Madridin suunnalta ei lakkaa tykkien jyske.*

Kuulin käskyn ja astuin riviin. Kukaan ei katsonut minua. Sinä yönä me hyökkäsimme, emme nähneet toisiamme pimeässä, emme näe toisiamme enää, mutta koko maailma on katsonut meihin.

Olen sokea, en näe tulevaisuutta, mutta tienviitan löysivät käteni, sormeni tunsivat karheat, maalatut kirjaimet. Minä huusin; Tänäpäin! Täällä on Madrid!

Hätäni on suuri; tästäkö menee vihollinen läpi? – Minussa tiivis-tyy sydän, lujempi kuin pii...

Runon minä tilittää omaa taistelijaanlaatuun ja epäilee sitä riit-tämättömäksi. Onko vain hengen alttiiksi asettaminen ja sankari-

kuolema kunniallinen tapa olla mukana vai riittävätkö runoilija-toimittajan kirjoitukset ja lentolehtiset Madridin puolesta?

*Eivät koskaan kulje rinnan sanani ja tekoni. Joskus sanat ovat hui-
maavan kaukana edellä, joskus nääntyvät tekojen vauhtiin. – –*

*Sankarikuolema vai raukan kuolema? Uhmani ei liikuttanut
sinua. Kuolema ei ole kysymys, sanoit, Elämä on.*

*Olen risainen laukku: lentolehtiä. Olen rikkinäinen pyörä: paino-
koneessa. Olen ruostunut kisko: sotilasjunia. Se riittää tänäpäivänä
ja vastedes. Viimeisen kerran kulki ylitseni tulevaisuus.*

Runon välittämä tulevaisuudenodotus on Madridia ajatellen lohduton, mutta ihmiskunnan tulevaisuutta ajatellen toiveikas. Silloin syntyy uusi ihminen, joka ei sodi. Madrid ei vielä tätä näe, siellä ihmiset kuolevat. Runon minä kokee olevansa yksi heistä, sotaa käyvän sukupolven ihmisistä:

*Madrid, ammuttu, ruhjottu Madrid. Mitä opetit meille? Kun rau-
niot taistelevat, ne ovat voittamattomat.*

*Katsokaa kauas toverit, vuorien takaa nousevat tähdet, katsokaa
kauas toverit, vuosien takaa syntyy ihminen ... kauas toverit...
lähellä kuolemme me.²⁵*

Myös Espanjan taide ja runous koskettivat Jarno Pennasta. Hän käänsi muun muassa Espanjan sisällissodan alussa surma-
tun Federico Garcia Lorcan runoja, samaten chileläistä Pablo
Nerudaa, joka hänkin oleskeli Espanjassa sisällissodan aikaan ja
kirjoitti näkemästään. Pennanen käänsi *Kirjallisuuslehdelle* myös
Jean Cassoun perusteelliset artikkelit taiteen ja vallankumouk-
sen yhteydestä sekä Pablo Picasson ja Helioz Gomezin taiteesta.
1930-luvulla vaikuttanut ranskalainen taiteentuntija Jean Cassou
korostaa Helios Gomezin taiteelle ominaista vallankumouksen
ja taiteen ilmaisumuodon yhteyttä. Taide ja elämä, kuvan sisältö
ja kieli sulavat yhteen hänen töissään. Ilmaisutapaansa hän haki
vaikutteita aluksi saksalaisen ekspressionismin liioittelevasta vas-
takohtaisuudesta, kunnes löysi ihmisläheisen, kodikkaan yksin-

Kuva 3. "Taisteleva kirkko" -kuvaan on espanjalainen taiteilija Helios Gomez sijoittanut papit kellotorniin ampumaan kansaa. Ruumiita lojuu maassa, mutta kaupungin katuja pitkin on tulossa väkijoukko pappeja vastaan. Kuva Kirjallisuuslehti, 14–15, 1937, 213.

Kuva 4. "He puolustavat kaartia vastaan maata, leipäänsä ja vapauttaan"-kuvassa ovat naisetkin ottaneet aseensa käteensä. Etualalla on kahden taistelussa menehtyneen naisen ruumiit ja mies on haavoittunut. Kaukana Francon joukot lähestyvät maatilalle suojautuneita tasavaltalaisia. Helios Gomezin tasavaltalaiset ovat ihanteellisen kauniita ja voimakkaita ihmisiä. Kuva Kirjallisuuslehti, 14–15, 1937, 211.

kertaisuuden. Cassoun sanoin Gomezin kuvista rakentuu ”proletaarisen taistelun epos”²⁶ (Kuvat 3 ja 4).

Pennanen nosti esille erityisesti Picasson *Guernican*, jonka taiteilija oli maalannut Pariisiin maailmannäyttelyn Espanjan osastoon. Kaupungin pommituksista oli lehdessä kirjoitettu jo aiemmin otsikolla ”Guernican helveti”. Siinä *Ce Soir* -lehden reporteri oli kuvannut kaupungin tuhoutumista:

Kauhunäkyjä, joiden todistajaksi jouduin, voi tuskin kuvata. Kaupunki on enää vain valtava savuava rauniokasa, josta jättiläisliekit kohosivat taivasta kohti. – Naisten ja lasten huudot olivat hirveitä kuulla. Tämä on historian julmin ja barbaarisin ilmahyökkäys. Baskit pitävät tätä Francon yrityksenä iskeä kansan sieluun ja saksalaisten ja italialaisten kokeiluna tulevaa sotaan varten.²⁷

Kansainväliset reportaasikirjoittajat ja suomalaiset rintamakirjeenvaihtajat

Toinen suuri aineistoryhmä suomalaisten vasemmiston lehdissä, etenkin *Kirjallisuuslehdessä* olivat kansainvälistä alkuperää olevat kirjoitukset. Niissä esiteltiin espanjalaista kulttuuria varhaisista vuosisadoista omaan aikaan.²⁸ Vielä enemmän niissä otettiin vahvasti kantaa Espanjan kansan puolesta kertomalla samalla välähdyksiä rintamalta ja siviilien oloista.

Vuoden 1938 vappunumerossaan *Kirjallisuuslehti* julkaisi ensimmäisen luvun André Malraux’n romaanista *L’espoir* (1937). Koko romaani käännettiin suomeksi vasta vuonna 1983 nimellä *Toivo*. Kyseessä oli sodan alkuvaiheen kuvaus kansainvälisten joukkojen näkökulmasta. Toimittaja oli lisännyt katkelman alkuun omat terveisensä tovereille Espanjaan. Niistä näkyy epätoivo tasavaltalaisten jouduttua yhä ahtaammalle taisteluissa Saksan ja Italian avoimesti tukemia kansallismielisiä joukkoja vastaan:

Jos milloinkaan on sana TOIVO ollut kirjoitettuna ihmiskunnan lippuihin, on se teidän lippuunne kirjoitettu, toverit Espanjassa. Ja jos milloinkaan on t o i v o ollut riittämätön, on se meidän lipuisamme tänä toukokuun ensimmäisenä 1938. Kirjoittakoot tuhanne, sadattuhannet väkevät työläiskädet sosialismin punaisiin lippuihin yli maailman toukokuun ensimmäisen päivän TEON, ilmetköön työväenluokan ja maailman demokraattien tahto puolustaa Espanjaa niin voimakkaana, että se pakottaa saivartelevat, heikot ja rikollisen toimettomat demokratiat auttamaan Espanjan tasavaltaa, suomaan sille sen turvan, jotka kansainvälinen oikeus ja kansanliiton peruskirja sille takaavat.²⁹

Lehtikirjoittelu pystyi antamaan vain henkistä tukea taisteli-joille, mutta kun katsoo artikkeleiden kirjoittajien nimivalikoimaa, hämmästy. Mukana on 1930-luvun vasemmistolaisten kirjailijoiden, toimittajien ja reportaasikirjoittajien tunnetuin joukko. Espanjan kansan puolesta ja kansojen välistä veljeyttä korostaen kirjoittivat kirjailijat Thomas ja Heinrich Mann sekä Romain Rolland. Julien Benda kehotti jokaista intellektuellia liittymään tasavaltalaisiin, koska nämä edustavat inhimillistä oikeudenmukaisuutta ja hengen oikeuksia.³⁰ Per Meurling kritisoi Espanjaan liitettyä väärää romantiikkaa, mutta kirjoitti Espanjan sankarillisen armeijan taisteluista. Egon Erwin Kisch tuki avoimesti vasemmistolaisia taistelijoita. Sanomalehdet lähettivät rintamalle parhaat reportterinsa: Ilja Ehrenburg, Arhur Koestler ja Mihail Kolzov kirjoittivat tuokiokuvia rintamilta ja niiden takaa sosialistisen reportaasikirjoittamisen hengessä.³¹ He yhdistivät faktatietoa ja tunteisiin vetoamista; he antoivat sodalle kasvot kertomalla yksilöiden kärsimyksistä ja sankarillisuudesta. Kirjoittajat korostivat, että eloisesti ja tunteikkaasti kirjoittaminen ei vähentänyt tekstin totuusarvoa, mutta tekstien vaikutusta lukijoihin ne lisäsivät.³²

Sosialistisen reportaasin kansainväliset mestarit olivat suomalaisten vasemmistointellektuellien ja myös rintamalla taistelevien työläiskirjailijoiden – Lauri Vileniuksen ja Paavo Pajusen – kirjallisia esikuvia. Vilenius ja Pajunen olivat jo ennen sotia luke-neet reportaasikirjallisuutta. Koska heille sodan aikana lähetet-

Kuva 5. Lauri Vilenius tupakkatauolla autonsa vierellä. Lauri Vilenius (1900–1969), Helsingistä kotoisin ollut satamatyömies toimi Espanjan sisällissodassa XI:n prikaatin autonkuljettajana ja sen jälkeen sissitehtävissä. Hän kirjoitti Suomeen tuokiokuvia rintamalta, muun muassa tekstin ”Lapsenrievut piikkilangoissa”. Se kertoi kontakteista espanjalaisiin sotilaisiin, jotka kuljettivat perheitään mukanaan (Suomen pojat Espanjassa, 223–232). Hän piti espanjalaisia yltiöpäisen rohkeina, mutta haluttomina valmistautumaan ja varautumaan taistelutilanteisiin. Suomeen Vilenius palasi sissiluutnanttina. Kuva Kansa Arkisto.

Kuva 6. Paavo Pajunen kaupunkilomalla. Paavo Pajunen (1904–1940) taisteli Espanjassa XI:n prikaatin André-pataljoonan konekiväärikompaniassa ja yleni kersantiksi. Hän näki Espanjasta muutakin kuin rintaman. Matkan alkupuolella hän oli jonkun aikaa Valenciassa, vuoden 1937 lopulla Barcelonassa, mistä oheinen kuva saattaa olla. Loppuvuodesta 1937 hän kirjoitti Kirjallisuuslehdelle innostuneita vaikutelmiaan Espanjan kaupungeista. 1938 Madridissa ajatuksiin oli jo tullut tummempi sävy, väsyneenä hän kirjoittaa: ”En viitsi kertoa, ei teistä kukaan kuitenkaan ymmärrä mitä on sota, mitä on Espanjan sota.” (Paavo Pajunen: ”Espanjasta”, Kirjallisuuslehti 1/1938, 11–12.) Kuva Kansan Arkisto.

tiin suomalaisia lehtiä rintamalla luettavaksi, he saattoivat itse kirjoittaessaan ottaa toisten teksteistä vaikutteita ja tuntee amatööreinäkin olevansa mukana samassa kirjoittamisen virrassa kuin ammattikirjoittajat.³³ Tilannetta kuvaavat *Kirjallisuuslehden* Espanjan teemanumerossa elokuussa 1937 julkaistut kaksi vetoomusta Espanjan kansan puolesta. Toisen oli kirjoittanut Pablo Neruda, toisen Paavo Pajunen.³⁴

Kirjallisuuslehti esitteli Pajusen ja Vileniuksen uusina Espanjan sotakirjeenvaihtajina ja luonnehti heidän edustavan ”maassamme nousemassa olevaa proletaarisen kirjallisuuden erästä haaraa, työläisten itsensä kirjoittamaa reportaashinovellia”.³⁵ Arvo Turtiainen kirjoitti heistä myöhemmin samassa lehdessä mainiten heidät myös uusiksi ihmisyyden edustajiksi:

Kumpikin edustaa tyyppinä luokkansa parasta osaa. He ovat älykkäitä, he osaavat keskustella, käyttää aivojaan. Kynä on aikaisemmin ollut kankea ase heidän kädessään. Mutta elleivät he kaadu, saattaa tämä sota, johon he nyt ottavat osaa, tehdä heistä kirjailijoita, vähintään niitä.³⁶

Turtiainen jatkaa ihanteellisesti, että hänen ystävänsä sotiivat Espanjassa nostaakseen ihmisen pelosta, nöyryytyksestä ja yhteiskunnallisesta alennustilasta – ottavat osaa työväenluokan ja sivistyneistön yhteiseen historialliseen tehtävään. Hän jatkaa:

Meidän on uskottava, että he ovat laajasydämiisiä, selvänäköisiä ja johdonmukaisesti ajattelevia. He tietävät, että yksilön syrjäänvetäytyminen on eräissä tilanteissa anteeksiantamatonta. He tietävät myös, että odotus on usein tuhoisampaa kuin tuhoisinkaan taistelu, että se voi tuhota kokonaisia kansakuntia, maailmoita. – – Siksi he ovat liittyneet Espanjan tasavallan taistelijain riveihin.³⁷

Turtiainen uskoo heidän kykynsä nähdä ja tehdä oikein ja ilmaisee varmasti myös oman kantansa Espanjan tasavallan puolustamisen välttämättömyydestä.

Kansainvälisissä prikaateissa

Runsaan vuoden ajan Lauri Vilenius ja Paavo Pajunen lähettivät reportaasinovellejaan, kirjeitään ja päiväkirjakatkelmiaan Suomeen. Vilenius julkaisi tekstejään kirjailijanimellä Joonas Laukki, ja ”Matka rintamalle” oli hänen ensimmäinen reportaasinovellinsa Espanjasta. Sen alussa hän esittelee itsensä lukijoille:

Taivaanranta leimuaa tulimerenä. Tiedän, siellä on rintama. Tuolla, tulimeren keskellä taistelevat toverini, kansainvälisen brikaadin miehet, antifascistit kaikista maista. Ranskalaiset, saksalaiset, englantilaiset, niin ja tietysti amerikkalaiset ja skandinaavit, joihin myös meidät suomalaiset luetaan. Olen autonkuljettaja.³⁸

Kirjoittaja kertoo, kuinka hän kuljettaa sotilaita rintamalle ja tuo takaisin niitä, joiden on päästävä välillä lepäämään: ”Salut! Nyrkkiin puristettu käsi heilahtaa lähtiäisiksi. – – Konekiväärin itsepäisen papatuksen lomasta kuuluu ketjuun marssivien kansainvälinen. En ymmärrä sanoja, mutta sävelen ymmärrän.” Hän hyräilee sitä itsekseen odotellessaan rintamalta pois kuljetettavia.³⁹

Paavo Pajunen kirjoitti monipuolisesti matkastaan ja oloistaan Espanjassa. ”Kansainvälistä” laulettiin ja toveruutta tunnettiin eri kansallisuuksien ja eri ryhmittymiin kuuluvien kesken. Mielialat olivat iloiset. Vaimolleen Pajunen kirjoitti pohdiskelleensa kansainvälisiin prikaateihin liittyneiden miesten ominaislaatua. Useimmat olivat tulleet tuhansien kilometrien päästä ja lähteneet vaaroja ja vaivoja uhmaten taisteluun. Miksi? Ei rahan vuoksi, ei oman edun vuoksi, vaan periaatteen vuoksi – koko maailman ihmisarvon säilyttämisen puolesta. Pajunen tunsi itsensä Espanjaan päästyään vapaaksi ja tarpeelliseksi vuosien työttömyyden ja turhautuneen toimettomuuden vuoksi.⁴⁰

Pajusen tunnelmat muistuttavat historiantutkija Antony Beevorin luonnehdintaa kansainvälisistä prikaateista. Hän kutsuu niiden toimintaa solidaarisuudeksi, jolla oli sotilaallinen ulottuvuus. Vaikka kansainväliset prikaatit tulivat tunnetuiksi mukana olleista kirjailijoista ja lehtimiehistä, enemmän kuin kolme nel-

jäsosaa eri maista tulleista sotilaista oli ruumiillisen työn tekijöitä. Näistä monet olivat Pajusen tavoin työttömiä ja kommunisteja. Beevorin näkemyksen mukaan⁴¹ kansainvälisiin prikaateihin liittyminen salli yksinäisten ja eksyneiden miesten kokea itsensä tarpeelliseksi ja tärkeiksi, historian tekijöiksi. Paikallisosastojen loputtomat, vakavat kokoukset antoivat jäsenille tunteen, että he olivat mukana ”Historian marssilla”. Heidän puheensa muistutti ensimmäisen maailmansodan isänmaallista puhetta, ja he toistivat sekakielisiä agit-propin iskulauseita kuin mantraa. He romantisoivat Espanjan työväenluokkaa ja näkivät Espanjan taistelukenttänä, jolla tulevaisuus ratkaistaan.

Olojen tultua tutummiksi Pajusen kuvaukset muuttuvat analyttisimmiksi ja realistisemmiksi. Hän kirjoitti *Kirjallisuuslehdelle* tuokiokuvia ja pohdiskelujaan otsikolla ”Päiväkirjaa Espanjassa”. Se on usean sivun laajuinen, katkelmallinen, monesta teemasta kertova teksti. Siinä Pajunen luonnostelee kokonaiskuvaa Espanjasta, harmaasta, surullisesta maasta, jossa kansaa on näännytetty häikäilemättömällä työn riistolla niin, että heidän luonnollinen etelämaalainen vilkkautensa on hävinnyt. Pajunen kirjoittaa kansan köyhyydestä ja elämän raskaudesta. Hän kuvaillee vaatimattomia savimajoja ja kellareita, joissa ihmiset ja eläimet elävät saman katon alla. Hän kirjoittaa siitä, kuinka tavalliset ihmiset ovat luku- ja kirjoitustaidottomia. Heistä monille armeijasta tuli koulu, hänelle itselleenkin kuin kadettikoulu.⁴²

”Espanja on tänään suuri härkätaisteluareena”, Pajunen kirjoittaa vertauskuvallisesti ja juhlavasti. Hän korostaa kansan ja sivistyneistön yhteistä taistelua:

Yhdessä savimajoista tulleiden peltomiesten, tehdastyöläisten, maallensa ja lipullensa uskollisten upseereitten ja sotilaitten rinnalla taistelee kansainvälistä punavihaista härkälaumaa vastaa myös todellinen sivistyneistö.

Vasemmistointellektuellien tapaan myös Pajunen korosti usein kirjoituksissaan työläisten ja sivistyneistön liittoa parempaa huomista rakennettaessa.⁴³

Sissi ja sotilas paineen alla

Kansainvälisiin prikaateihin liittyi paljon sellaisia miehiä, joilla ei ollut lainkaan kokemusta aseiden käytöstä. Sitä vastoin suomalaiset olivat suorittaneet asevelvollisuuden ja osasivat käyttää aseita. Monet heistä palvelivat konekiväärijoukoissa. Suomalaisten Espanjan-kävijöiden muistelmissa korostuu sotilaallisen toiminnan arvostus. Myös Paavo Pajusen vaimo määritteli miehensä ennen kaikkea sotilaaksi ja suoran toiminnan mieheksi, joka Espanjassa löysi paikkansa sissitoiminnassa⁴⁴ ja konekivääriampujana. Pajunen taisteli amerikansuomalaisen Henry Mäen⁴⁵ johtamassa ryhmässä, ja tämän haavoituttua hänet nimitettiin konekivääriryhmän komentajaksi.

Pajunen oli mukana Brihuegan ja Bruneten taisteluissa. Hänen aatteellisesta vakaumuksestaan ja kohtaloon uskovasta asenteestaan kertovat vaimolle kirjoitetut rivit:

Teen tässä melkein testamenttiani. Ensi yönä menemme etulinjoille ja hyvin pahaan paikkaan. Mutta yksi on toivo: ei siellä kaikki kaadu, ja jos kaatuu, niin asian puolestahan se tapahtuu. Olenhan jo elänytkin kokonaista 33 vuotta ja väkisin koko ajan.⁴⁶

Myös Pajusen kirjoittama ”Päiväkirjaa Espanjassa” sisälsi taistelujen kuvauksia, joista välittyy tilanteiden äärimmäisyys mutta myös kirjoittajan sopivuus sotilaaksi ryhmän toiminnasta vastaavaksi. Hän säilyttää toimintakykynsä taistelun pahimpina hetkinä, ja tuntee ylpeyttä konekivääriyksikön kestämisestä:

Pam, pam, pam. – – lakkaamatta satoja, tuhansia pommeja, maa tärisee, mustia tomu- ja savupilviä kohoaa korkealle. – – Tarkastan nopeasti vielä, onko ”kone” kunnossa, onko miehillä panokset ja käsikranaatteja ja koneella ruokaa – – Kaikki kunnossa – – Kiväärimme soittaa ”Kansainvälistä”, fascistien konekivääripesän ympäristö pölisee. – – Espanjalainen sotilas vierelläni parahtaa, kaatuu, otan hänenkin jäljellä olevat pomminsa, heitän, juoksemme kohti vihollisen töyrästä. Fasistit lähtevät pakoon. Kah-

deksas konekivääri oli asemassaan edelleen täydessä laulukunnossa.⁴⁷

Kun Pajunen kirjoitti sotatapahtumista, hän ei kirjoittanut vain vaimolleen ja lukijoilleen, vaan samalla myös itselleen – ymmärtääkseen kokemaansa, saadakseen niihin etäisyyttä ja kestääkseen äärimmäisen väkivallan. Rintamaolajien toisiaan seuraavat kaoottiset tilanteet, hermopaine ja vaillinaiset tiedot siitä, mitä oli tapahtumassa, jäsenyivät jonkinlaisiksi kokonaisuuksiksi, kun niistä kirjoitti. Kirjoittaminen saattoi olla terapeutista ja puhdistavaa, se auttoi järjestämään ajatuksia.⁴⁸

Pajunen kirjoittikin Suomeen myös erikoisista, tunteisiin vetoavista tapauksista, kuten siitä, kun hän tovereineen hautasi tuntemattoman espanjalaissotilaan rintamalle yön pimeyden suojassa. Vaimolleen hän kirjoitti myös pahimmista kokemuksistaan – haavoittuneiden ja kuolevien jatkuvasta kohtaamisesta, joka sai käsittämään elämän rajallisuuden. Sota tuntui pahimmalta niinä hetkinä, kun taistelujen lomassa oli aikaa ajatella ja sulatella kokemuksia. Pajusen teksteissä on samaa henkeä kuin lukuisissa niin sanotun uuden sotahistorian kuvauksissa, joissa sota on sekasortoa ja irrationaalisuutta, kärsimystä, pelkoa ja kipua.⁴⁹ Pajunen kirjoittaa vaimolleen:

Et voi käsittää mitä jälkiä jättää ihmiseen kaikki – silvotut ihmiset. Olen koettanut ehkäistä toverini kuolemaa painamalla käteni verta pulppuavan haavan päälle, ei ollut muuta mahdollisuutta. Nähnyt ja tuntenut, kuinka lämmin veri on vuotanut sormieni läpi hiekkaan – elämä.⁵⁰

Sodan julmuudessa pahinta olivat kidutukset ja siviilien pommitukset. Niiden synnyttämä ahdistus tunkeutui Pajusen teksteihin. Hän kysyi tuskaisesti vaimoltaan:

Miksi eivät ne, jotka osaavat kirjoittaa, tule rintamalle kokemaan mitä se on – savuavia raunioita, ihmisiä, joiden mieliala lähentelee mielipuolisuuksia pommitusten vaikutuksesta. Kuolleista puhumattakaan. Kuinka paljon siellä on lapsia jotka ovat kauhuis-

saan kyyristyneet jonnekin raunion sopukkaan. Kuka pitää heistä huolta? Kuka auttaa heitä? Vastaa sinä, vastatkaa kaikki!⁵¹

Espanjan sisällissodassa siviilejä kuoli pommituksissa 10 000 ja nälkään 25 000. Pajusen ymmärryksessä sodan piti olla sotilaiden asia, ei siviilien eikä varsinkaan lasten. Hän lähetti edelleen levitettäväksi vetoomuksen lasten puolesta:

Voisin kertoa teille leikkivistä lapsista ja yhden ainoan pommin räjähdysen vaikutuksesta. Voisin kertoa, miten pienten kiharapäisten lasten ruumiit lojuvat kaduilla. Voisin kertoa, miten noiden pienokaisten nuori punainen elämä vuodatettiin kovalle kadulle. Voisin kertoa tuskasta ja hädästä ja lähtemättömästi mieleeni syöpyneistä vaikeroivista äänistä. – – Kehotan teitä inhimillisin keinoin estämään lasten enemmän verenvuodatuksen.⁵²

Pajusen liikuttuminen lasten vuoksi ei ollut ainutlaatuista Espanjan sisällissodan kokeneille. Haavoittuneiden, nälkiintyneiden ja pelokkaiden lasten näkeminen järkytti silminnäkijöitä ja kuvat kärsivistä lapsista ja lasten ruumiista levisivät ympäri maailman herättäen ihmiset avustustoimiin. Sylvi-Kyllikki Kilven ohella Kaisu-Mirjami Rydberg puhui Espanjan lasten kärsimyksistä lukuisia kertoja Espanjan-juhliissa, joissa kerättiin avustuksia hätään joutuneille. Hänen puheensa rakentuivat sanomalehdissä julkaistuista kuvista, ja niiden hänessä herättämistä tunteista. Kameran kohteena oli kuolleita lapsia, pelokkaita lapsia kuolleen äitinsä vieressä, nälkiintyneitä lapsia pienin, surkastunein kasvoin, haavoittuneita, sideharsoihin paketoituja lapsia sairaaloiden loputtomissa sänkyriveissä. Hän kertoi valokuvasta, jossa nuori pakolaisäiti laahusti tietä pitkin viimeisillä voimillaan, pieniä lapsiaan sylissään ja selässään retuuttaen. Lasten kasvoista katsoivat väsymyksestä turtuneet ja tylsistyneet silmät. Näillä sentään vielä oli äiti. Kymmenet tuhannet olivat menettäneet molemmat vanhempansa. Mitä heistä tulee aikuisena, kysyi Rydberg.⁵³

New York Timesin kirjeenvaihtaja Herbert Lionel Matthews, jota oli syytetty kirjoitusten propagandistisesta, tasavaltalaisia puolustaneesta sävystä, totesi jälkeinpäin, että kaikki, jotka oli-

vat itse kokeneet sisällissodan ja sen uhrien kärsimykset, suhtautuivat sotaan syvän tunteikkaasti vielä jälkeenpäinkin. Hän ihmetteli, miten kukaan, joka oli nähnyt sen, mitä he näkivät, olisi voinut suhtautua ottamatta kantaa. Ne heistä, jotka olivat tasavaltalaisten puolella Francon joukkoja vastaan, olivat hänestä oikeassa; he olivat oikeudenmukaisia, moraalisia ja kunniallisia.⁵⁴

Espanja muistoissa

Kansainväliset prikaatit lakkautettiin vuonna 1938, ja Espanjassa taistelleet suomalaiset palasivat kotiin. Heistä ei ollut jäljellä puoliakaan. Espanjan sisällissota päättyi Francon joukkojen voittoon seuraavana vuonna. Kirjoittelu sotatapahtumista väheni, ja *Kirjallisuuslehti* lakkasi ilmestymästä. Sodassa haavoittuneiden auttamiseksi julkaistiin kirja *Suomen pojat Espanjassa* (1939), ja sen saatesanoissa korostettiin teoksen luotettavuutta ja todistusvoimaa. Kirjassa muistelivat itse paikan päällä olleet. He kertoivat kokemuksistaan ja muistelivat kaatuneita.

Heitä, rohkeita, oikean asian puolesta henkensä antaneita ja toisten puolesta uhrautuneita taistelijoita luonnehdittiin usein samoin sanoin kuin sankarivainajia.⁵⁵ Heissä nähtiin paljon hyvää: he olivat hyviä sotilaita, miesten miehiä, nopeita, rohkeita ja itsenäisiä. Sotilaina he olivat kestäviä, tilanteen vaatiessa vaihtonaisia. Yksi oli taistelijana palavaluonteinen, toinen suurpiirteinen ja vilpitön ihminen. Jossakussa oli synnynnäistä johtajan-kykyä, joku toinen taas oli täsmällinen, rehellinen ja uhrautuva. Eräs taas oli päättäväinen ja järkkymätön. Joku muistettiin oikeudenmukaisena, vapaudenkaipuun ohjaamana. Moni oli mukava ihminen, kaikkien rakastama, hyvä toveri, iloinen leikinlaskija tai humoristinen velikulta. Joku oli aina vapaaehtoinen, rehti ja kunnollinen sotilas, joku toinen taas kunnan toveri. Moni oli yhteiskunnallisesti valveutunut, kuten vakaumuksellisen taistelijan tulikin olla. Työväenluokan sankarivainaja oli aatteen mies.⁵⁶

Kirjan ”Sotilaan päiväkirjasta” -luvussa on kiinnostava katkelma tekstiin kätkeytyvän intellektuelliteeman ja sotaan liitty-

Den första gruppen hemvändande „republikaner” utanför Helsingfors stads desinfektionsinrättning.
Mannen längst till höger är Sulo Paaso.

Den första kontingenten av de „spanska republikanerna” hemma

Sammanlagt c:a 400 finländare med, av vilka
340 stupat eller försvunnit.

Kuva 7. Kotiinpaluu. Ensimmäinen ryhmä Espanjakävijöitä palasi Suomeen joulukuussa 1938. Maanantaisena aamuna 11. joulukuuta palaajia olivat Helsingin satamassa vastaanottamassa niin sukulaiset ja ystävät kuin järjestyspoliisi ja valtiollisen poliisin etsivät. Ruotsinkielinen iltapäivälehti Svenska Pressen huomioi palaajat näkyvästi koko sivun uutisellaan 11.12.1938. Lehden päätoimittaja, Fredrik Valros tunnettiin jyrkkänä natsismin vastustajana. Uutinen näyttää liioitelleen melkoisesti kaatuneiden ja kadonneiden määrää: 340 kaikkiaan 400 lähteneestä. Kummassakin luvussa ja erityisesti lukujen suhteessa on reippaasti liiotelua. Kuva Kansan Arkisto, Jenny Pajusen kokoelma kansio 3, Ca: lehti-
leikkeet.

vän pohdinnan kannalta. Siinä on kuvaus kansainvälisiin prikaateihin kuuluneen Ernstin kuolemasta ja luonnehdinta hänestä ihmisenä:

Ernst sai kuulan ohimoonsa, pään läpi. En ole tavannut täällä yhtään niin miellyttävää toveria kuin Ernst. Hänessä yhtyivät intellektuellin ja tavallisen työmiehen parhaat puolet. Hän oli aina ystävällinen ja huomaavainen jokaiselle, leikinlaskija ja poliittisesti täysipainoinen mies. Miksi parhaimmat joukostamme kaatuvat? – – Niinhän se on ollut iankaikkisesti. Sodassa kaatuvat aina parhaimmat ja siinähan onkin koko sodankäynnin kaameus. Huonompi aines jää toteuttamaan niitä ihanteita, joiden puolesta parhaimmat ovat kuolleet.⁵⁷

Voimakkaat kokemukset saivat Espanjan kävijöistä jotkut miettimään elämää yleisemminkin. Paavo Pajunen kirjoitti vaimolleen, että oli Espanjassa tullut suvaitsevaisemmaksi. Hän oli oppinut ottamaan ihmiset vastaan sellaisina kuin nämä olivat, koska oli ymmärtänyt, että kaikki eivät voineet ajatella samalla tavalla kuin hän itse. Sotilastoiminnan sabotoijia hän ei kuitenkaan voinut hyväksyä ja sanoi myöhemmin katuvansa vain sitä, ettei ollut tappanut kiinni saamiaan.⁵⁸ Espanjassa tapahtuneista ikävyyksistä ei Suomeen tultua kerrottu.

Muita muistoja sen sijaan kerrottiin avoimesti. Monet niistä koskivat Espanjan kansaa, jonka sydäimestä vapaaehtoiset tunsiivat saaneensa paikan. ”Salud internationales”, olivat pikkulapsetkin huutaneet heille. Espanjalaisia muisteltiin hienoina ja hyvinä tovereina sekä urheina sotilaina. ”Hienompaa kansaa en usko olevankaan”, totesi eräs rintamalla ollut. Hän oli kirjoittanut: ”jos oikaisen täällä kinttuni, en tee sitä turhan takia”.⁵⁹

Vaikka sodan lopputulos oli katkera pettymys niin sotaan läheneille kuin sitä Suomesta käsin seuranneelle vasemmistoälymystölle, sota oli kokemus, joka ei unohtunut. Sen symbolisesta merkityksestä tuli suuri. Raoul Palmgren kirjoitti jälkeinpäin, että Espanjan sisällissota oli ollut omalla tavallaan innostava, myös suomalaista kansanrintamaa yhdistävä kokemus. Se vei ajatukset pois samoihin aikoihin paljastuneista Stalinin hallin-

non hirmuteoista ja väärinkäytöksistä, jotka kriisiyttivät monen vasemmistointellektuellin aatteellisen vakaumuksen.⁶⁰ Sodan kulkua seuratessaan ja sotaan osallistuessaan vasemmistointellektuellit ja rintamilla taistelleet saattoivat tuntea osallistuvansa suuren, yhteisen asian ajamiseen ja näin vahvistaa samalla omaa aatteellista identiteettiään.⁶¹

Lauri Vilenius palasi Espanjasta viimeisten suomalaisten joukosta Espanjan tasavallan luutnanttina tammikuun 31. päivänä 1939. Seuraavana vuonna hänet vangittiin ja tuomittiin maanpetollisesta toiminnasta, koska hän oli ollut perustamassa Suomen ja Neuvostoliiton Rauhan ja Ystävyyden Seuraa. Vankilassa hän muisteli Espanjassa viettämänsä aikaa elämänsä kohokohtana. Hänen mieleensä palasi Valenciassa esitetty jäähyväiskonsertti kansainvälisille prikaateille. Monet paikallaolijat olivat pyyhki-neet liikutuksesta silmiään, sillä kaikki olivat ymmärtäneet, että taistelu oli päättymässä tappioon. Espanjaa Vilenius ei unohtaisi koskaan.” Muistot tekevät sentimentaaliseksi, mutta toisaalta on innostuttavaa se, vielä jälkeenpäinkin, että on omalta kohdaltaan edes vähäisessä määrin saanut olla mukana maailmanhistoriallissa tapahtumissa ja taisteluissa...”⁶²

Lähteet

Alkuperäislähteet

Kansan Arkisto: Kaisu-Mirjami Rydbergin henkilökokoelma. Puheet 1938. Puheet, Bb, kansio 1.

Kirjallisuuslehti 1936, 1937, 1938.

Orwell, George: *Katalonia, Katalonia* (1974) [1938]. [Homage to Catalonia], Suom. Taisto Nieminen, WSOY, Porvoo, Helsinki.

Pajunen, Jenny (1976): *Espanja sinä nuoruutemme*, Gummerus, Jyväskylä.

- Palomeri, R. (1953): *30-luvun kuvat*. Tammi, Helsinki.
- Pennanen, Jarno (1966) [1937]: *Rivit: Kootut runot* Kirjayhtymä, Helsinki.
- Soihdu* 1936.
- Suomen pojat Espanjassa* (1939). Toimituskunta Viljo Kajava et al. Toimitussihteeri Jarno Pennanen. Hilkkä Viitanen, Helsinki.
- Vapaan Espanjan puolesta* (1936). Akateeminen sosialistiseura, Helsinki.
- Vilenius, Lauri: *Erään työmiehen päiväkirjasta. Muistelmia ja pakinoita*. Toim. Unto Miettinen. Otava, Helsinki.
- Woolf, Virginia (1986) [1938]: *Three Guineas*. Hogarth, London.

Tutkimuskirjallisuus

- Aho, Mikko (2006): *Espanjan asia on meidän: Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda Espanjan tasavallan puolesta Espanjan sisällissodan 1936–1939 aikana*. Suomen historian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Historian laitos.
- Beevor, Antony (2006): *Taistelu Espanjasta: Espanjan sisällissota 1936–1939*. [The Battle for Spain: Spanish Civil War 1936–1939]. Suom. Matti Kinnunen. WSOY, Helsinki.
- Bourke, Joanna (2006): ”Uusi sotahistoria”. *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksiä talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki, Jyväskylä.
- Juusela, Jyrki (2003): *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa*. Atena-kustannus, Jyväskylä.
- Kemppainen Ilona (2004): ”Sankarin kuolema: Näkökulma suomalaiseen yhteiskuntaan toisen maailmansodan aikana”, *Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 1.
- Kivimäki, Ville (2006). ”Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa”. *Ihminen sodassa. Suomalaisen kokemuksiä talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen ja Ville Kivimäki. Minerva, Helsinki, Jyväskylä.
- Koivisto, Hanne (2013): ””Lasken vahvojen sydänten kaapelin yli vapi-sevan maailman”. Kaisu-Mirjami Rydbergin kansainvälisyys ja tul-

kinnat tasa-arvosta." Teoksessa Anne Ollila & Juhana Saarelainen (toim.), *Kosmopoliittisuus, monikulttuurisuus, kansainvälisyys: Kulttuurihistoriallisia näkökulmia*. Cultural History – Kulttuurihistoria 11. k&h, Turku, 194–229.

Preston, Paul (2008): *We Saw Spain Die: Foreign Correspondents in the Spanish Civil War*. Constable, London.

Sontag, Susan (2002): "Looking at war. Photography's view of devastation and death." *The New Yorker*. <http://www.newyorker.com/magazine/2002/12/09/looking-at-war>.

Taskinen, Ilari (2012): *Sopeutumiskyvyn dokumentit – sodan kokemusten hallinta jatkosodan kirjeissä*. Historian pro gradu -tutkielma, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto.

Vitteet

- 1 Suomen pojat Espanjassa 1939, 49.
- 2 Aho 2006, 72–73.
- 3 "Apua Espanjalle", *Soihtu* 12, 1936, 259.
- 4 Bourke 2006, 30.
- 5 Uuden sotahistorian ja siihen liittyvän kokemushistorian mahdollisuuksista, ks. tarkemmin Kivimäki 2006, 84.
- 6 Beevor 2006, 356.
- 7 Virginia Woolfista, ks. Woolf [1938] 1986, passim; Sontag 2002, passim. Kaisu-Mirjami Rydbergin ajatuksista, ks. Puhe Automiesten Espanjanjuhlassa 22.9.1938 Helsingissä. Kuvat, joita hän käytti aineistonaan, oli julkaistu *News Chroniclessa*. Kaisu-Mirjami Rydbergin kokoelma, puheet. Kansan Arkisto.
- 8 Preston 2009, 3–24, erit. 18; Beevor 2006, 351.
- 9 Muutamat vasemmistorunoilijat olisivat halunneet lähteä myös vuonna 1937 Espanjassa pidettyyn kansainväliseen kirjailijakongressiin, mutta sekään ei ollut mahdollista. Pennanen oli oleskellut Pariisissa pitkään vuonna 1936. Pajunen 1976, 60–61.
- 10 Pajunen 1976, 34, 98. Kommunistiset puolueet ja järjestöt avustivat lähittäjiä ja Komintern ohjasi toimintaa. Asiaa ei kuitenkaan tuotu päivän-

- valoon, koska haluttiin, että toiminta antaisi vaikutelman spontaanisti vapautta ja demokratiaa puolustamaan lähteneistä. Beevor 2006, 232.
- 11 Juusela 2003, 119, 416. Ks. myös Vilenius 1971, 112.
 - 12 Paul Preston kertoo näistä kansainvälisistä kirjeenvaihtajista ja kirjailijoista tutkimuksessaan *We Saw Spain Die. Foreign Correspondents in the Spanish Civil War*, 2008.
 - 13 Juusela 2003, 87–89; Pajunen 1976, 74; Aho 2006, 62.
 - 14 *Popolo Fronton* teemoja olivat muun muassa Espanjan anarkistien näkemykset sodasta, solidaarisuus ja siviiliväestön tuhoaminen.
 - 15 Kaisu-Mirjami Rydberg siteerasi pitkälti *News Chroniclea* Espanjan avustusjuhlien puheissaan vuonna 1938. Esim. 22.9.1938 Helsingissä, 23.10.1938 Turussa ja 4.11.1938 Tampereella. Kaisu-Mirjami Rydbergin kokoelma, puheet, Kansan Arkisto.
 - 16 ”Kansanrintama barrikaadeilla”, *Kirjallisuuslehti* 12–13, 1936, 219–221. Kirjoitus julkaistiin ilman nimeä, mutta se on kirjattu Palmgrenin bibliografiaan. Teksti liitettiin heti kirjoittamisensa jälkeen osaksi Akateemisen Sosialistiseuran lentolehtistä, jonka otsikoksi tuli *Vapaan Espanjan puolesta*. (1936) Loput tekstistä kirjoitti Cay Sundström.
 - 17 ”Kansanrintama barrikaadeilla”, *Kirjallisuuslehti* 12–13, 1936, 219–221.
 - 18 *Vapaan Espanjan puolesta* 1936, 3. Tämä osa tekstiä on Raoul Palmgrenin kirjoittama.
 - 19 Beevor, 2006, 240. Beevor viittaa Orwellin teokseen *Collected Essays, Journalism and Letters* (Lontoo 1968). Suomessa rauhan puolustajina toimivat koko 1930-luvun Kaisu-Mirjami Rydberg, Helmer Adler ja Elvi Sinervo. Ks. Koivisto 2013.
 - 20 Turtiainen ”Sotilaita”, *Kirjallisuuslehti* 21–24, 1937, 326.
 - 21 Turtiainen: ”1937” *Kirjallisuuslehti* 1, 1937, 3.
 - 22 Turtiainen: ”1937”, *Kirjallisuuslehti* 1, 1937, 3.
 - 23 Kalervo Elomaa julkaisi vuonna 1937 Akateemisen Ilmansuojeluyhdistyksen kustantaman kirjan *Ilmapuolustus sanoin ja kuvin*. Suomessa alettiin Espanjan pommitusten herättäminä suunnitella kaupunkilaisten evakuointimahdollisuuksia, koska arveltiin, että siviileihin kohdistuisi ilmapommituksia jatkossakin.
 - 24 Arthur Koestler, vapaamielisen porvarillisen brittilehti *News Chronicle*n Espanjan sisällissodan kirjeenvaihtaja ja vasemmistolainen kirjailija, kirjoitti, että Madridin helvetin jälkeen sotaan ei voinut suhtautua objektiivisesti. Jos olisi voinut, se olisi ollut jäähyväisten lausumista läntiselle siviilisaatiolle. Preston 2008, 54.
 - 25 Pennanen: ”Madrid”. *Rivit: Kootut runot* 1966 [1937], 14–16. Koko runo on 16 sivua pitkä.

- 26 Cassou: ”Picasso”, *Kirjallisuuslehti* 14–15, 1937, 222–227; Cassou: ”Helioz Gomez”, *Kirjallisuuslehti* 14–15, 1937, 227.
- 27 Corman: ”Guernican helvetti” *Kirjallisuuslehti* 9, 1937, 152.
- 28 *Kirjallisuuslehden* Espanjan teemanumerossa 14–15, 1937 ilmestyivät kirjoitukset: ”Velasquesin ja Riberan proletaarit”, (220–221) ja Louis Parrot: ”Frederico Garcia Lorca”, (218–219). Raoul Palmgren esitteli Espanjan kirjallisuutta otsikolla ”Perinteet”, (214–216).
- 29 *Kirjallisuuslehti* 2, 1938, 80.
- 30 ”Toinen kansainvälinen kirjailijakokous Valenciassa”, *Kirjallisuuslehti* 14–15, 1937, 216–218.
- 31 *Kirjallisuuslehden* Espanjan teemanumeroon 14–15, 1937 oli koottu muun muassa seuraavat kirjoitukset. Per Meurling: ”Espanjan romantiikka”, (210–211); Louis Fischer: ”Vuosisibilanssi”, (211–213); Arthur Koestler: ”Alcazarin sankarit”, (229–233); Ilja Ehrenburg: ”Numeroton divisioona”, (233–234); Mihail Kolzov: ”Mussolinin sotilaita”, (234–235). Ilja Ehrenburg toimi *Izvestijan*, Mihail Kolzov *Pravdan* kirjeenvaihtajana. Kirjoituksista monet tulivatkin Moskovasta. Sieltä tuli myös rahaa painokuluihin ja lehdelle poikkeukselliseen värilliseen kanteen, joka esitti propaganda-aineistona kiertänyttä valokuvaa kuolleesta espanjalaislapsesta.
- 32 Mm. Suomen talvisotaa sittemmin raportoinut Martha Gellhorn esitti näkemyksensä, että oli mahdollista kirjoittaa tunteikkaasti ja elävästi ja silti totuudenmukaisesti. Preston 2009, 23.
- 33 Pajunen 1976, 87.
- 34 Paavo Pajunen: ”Avoin kirje STT:lle” *Kirjallisuuslehti*, 14–15 1937 210; ”Neruda”, *Kirjallisuuslehti*, 14–15 1937, 218.
- 35 *Kirjallisuuslehti* 13–14, 1937, 207.
- 36 Arvo Turtiainen: ”Sotilaita”, *Kirjallisuuslehti* 21–24, 1937, 326–327. Turtiainen kertoi myös fasistien puolella taistelleesta suomalaisesta, jonka itse tuns. Henkilökuva tästä sotilaasta oli toisenlainen. Yhteys Mihail Kolzovin kirjoitukseen ”Mussolinin sotilaita” on ilmeinen.
- 37 Arvo Turtiainen: ”Sotilaita”, *Kirjallisuuslehti*, 21–24, 326–327.
- 38 Joonas Laukki: ”Matka rintamalle”. *Kirjallisuuslehti* 14–15, 1937, 207–208.
- 39 Joonas Laukki: ”Matka rintamalle”. *Kirjallisuuslehti* 14–15, 1937, 207–208.
- 40 Jenny Pajunen julkaisi miehensä kirjeitä ja kirjoituksia, ks. Pajunen 1976, 10–11, 50, 67.
- 41 Komintern organisoivat kansainväliset prikaatit. Mukana toimivat kommunistipuolueet ja -järjestöt: Kansainvälinen Punainen Apu, Neuvostoliiton ystävät, Rote Front, La Confederation Generale du Travail ja Paix et Liberte. Beevor, 2006, 237–240.
- 42 Pajunen: ”Päiväkirjaa Espanjassa”, *Kirjallisuuslehti* 18–20, 1937, 294–296.

- 43 Pajunen: ”Päiväkirjaa Espanjassa”, *Kirjallisuuslehti* 18–20, 1937, 294–296.
- 44 Sissit räjäyttivät rautateitä ja siltoja, laittoivat piikkejä tielle ja koettivat vihollisen huomaamatta häiritä sen toimintaa, usein yöaikaan. Partisaani-toiminnasta kerrotaan *Suomen pojat Espanjassa* -antologian muistelmissa 1939, 237, 244, 251, 253–255.
- 45 Jenny Pajunen mainitsee Henry Mäen olleen ohiolainen autonkuljettaja, joka haavoittui kahdesti ja ylennettiin kapteeniksi. Jyrki Juusela ei mainitse Henry Mäki -nimistä vapaaehtoista lainkaan, mutta kylläkin Henry Mackin, joka oli Yhdysvaltoihin muuttanut autotyöläinen ja kersantti, joka yleni kapteeniksi. Pajusen tieto on kuulon- ja muistinvarainen, jolloin on mahdollista, että Juuselan versio nimestä on oikein. Pajunen 71, 103, vrt. Juusela 2003, 436.
- 46 Pajunen 1976, 70–71.
- 47 Pajunen: ”Päiväkirjaa Espanjassa”, *Kirjallisuuslehti* 18–20, 1937, 294–298.
- 48 Kirjeiden kirjoittamisen merkityksestä rintamalla, ks. Taskinen 2012, 5–7, 13–18.
- 49 Uuden sotahistorian kuvauksista, ks. Bourke 2006, 30. Bourke nostaa esiin John Keeganin klassikoksi tulleen *The Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and Somme*. (1976)
- 50 Pajunen 1976, 75. Paavo Pajusen kirjoitus julkaistiin *Kirjallisuuslehdessä* 1, 1938, 11–12 ”Espanjasta”-otsikolla. Siinä käsiteltiin pommituksia, taisteluja, kauhua ja unettomuutta.
- 51 Pajunen 1976, 75–76.
- 52 Pajunen 1976, 122. Tämä vetoamus julkaistiin *Kirjallisuuslehdessä* 1, 1938, 14. Se on osa Pajusen monisivuista ”Espanjasta”-kirjoitusta.
- 53 Kaisu-Mirjami Rydbergin puhe Automiesten Espanjanjuhlassa Helsingissä 22.9.1938. Saman puheen hän piti vielä Turussa 23.10.1938 ja Tampereella 4.11.1938. Kaisu-Mirjami Rydbergin kokoelma, puheet. Kansan Arkisto.
- 54 Matthews in ajatuksista, ks. Preston 2009, 23.
- 55 Ilona Kempainen on luonnehtinut suomalaisen, viime sotien sankarivainajaan liitetyn ennen muuta kohtaloon tyytymisen ja isänmaan palvelun. Suomalainen sankarivainaja ei ollut korostetun herooinen. Hän oli uhrautunut toisten puolesta, mutta häntä oli leimannut myös rohkeus ja itsensä alttiiksi asettaminen vaaratilanteissa. Kempainen 2004.
- 56 *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 359–364.
- 57 ”Sotilaan päiväkirjasta” *Suomen pojat Espanjassa* 1939, 294. Kirjoitus saat-
taa olla Paavo Pajusen kynästä.
- 58 Esim. Pajunen, 1976, 78. George Orwell väittää, että kommunistit ja poumilaiset vihasivat toisiaan enemmän kuin yhteistä vihollistaan, francolaisia. Poumilaiset olivat pieni marxilainen puolue, joka muistutti ruohonjuuritason toiminnallaan anarkisteja. Orwell 1974, 73.

- 59 ”Juna kulkee Espanjassa”, 78, ”Sotilaan päiväkirjasta”, 290. *Suomen pojat Espanjassa*, 1939. Monet muutkin pitivät espanjalaisista kansana. Muun muassa George Orwell näki espanjalaiset jaloina, rehteinä ja suurpiirteisinä ihmisinä. Orwell 1974, 314.
- 60 Aho 2006, 130–131; Palomeri 1953, 390–391.
- 61 Ks. Aho 2006, 151, 155.
- 62 Lauri Vilenius kirjeessään Lempi Vileniukselle 14.11.40 Turun lääninvaltakilasta, ks. Vilenius 1971, 135.

Kuva vasemmalla. Esitteen mukaan "SCS-pelisarjaan kuuluvan Guadalajara-lautapelin aiheena on Espanjan sisällissota ja italialaisen Corpo Truppe Volontarien osuus sodassa. Taistelu Madridista oli ankara: Ernest Hemingway pitää taistelua yhtenä sotahistorian ratkaisevimmistä.

Säännöissä on paljon yksityiskohtia aina liikenneuuhkista tärkeään paniikkiin asti. Pelaajat voivat kokeilla, pystyvätkö siihen, mihin tosielämän italialaisjoukot eivät kyenneet. Pelin neljä skenaariota kattavat koko kampanjan, Italian hyökkäyksen, nationalistien "sivuhyökkäyksen" ja tasavaltalaisten vastahyökkäyksen, joka katkaisi italialaisten hyökkäyksen selkärangan." http://www.lautapelit.fi/Guadalajara_SCS_ENG 8.4.2015.

Kuva oikealla. A las Barricadas on myös Espanjan sisällissotaihminen lautapeli. Lisää samanaiheisia lautapelejä on esitelty sivulla <http://rpg-geek.com/geeklist/8851/spanish-civil-war-games/page/2> 8.4.2015.

Carl von Haartman Francon armeijassa 1936–1939

Espanjaa sorretaan, maata vaivaavat väkivalta, murhat ja tuhopoltot, kirjoitti vapaaherra Carl von Haartman¹ (1897–1980) kirjassaan *Francon armeijasta Kollaanjoelle*². Hän jatkoi: ”Tunnen velvollisuudekseni vapaana miehenä, joka voi itse määrätä omasta elämästään, uhrautua sen lain ja oikeudenmukaisuuden puolesta, jota nyt poljetaan jalkoihin.”³ von Haartmanin teos rakentuu sotapäiväkirjan muistiinpanoista Espanjassa ja Suomen Talvisodassa. Poimin kirjasta muutamia kiinnostavia katkelmia ja vertailen niitä vastapuolella taistelleiden suomalaisten muistoihin.⁴ Minua kiinnostaa, oliko heidän kokemuksissaan yhteisiä piirteitä, vai kokivatko nämä varsin erilaiset miehet Espanjan sisällissodan eri tavoin?

Carl von Haartman liittyi alkusyksystä 1936 Francon joukoihin. Hän nimitti niitä valkoisiksi joukoiksi, jotka taistelivat vapauden ja oikeuden puolesta. Vastassa olivat punaiset, tarkemmin ilmaistuna punaiset hirviöt, punainen roskasakki ja kommunismin lohikäärme. Punaiset levittivät propagandallaan kuolemaa ja kirousta koko maailmaan. Kommunismi on lohikäärme, joka yrittää tuhota koko länsimaisen sivistyksen, muotoili von Haartman.⁵ Hän näki Espanjan sisällissodan olevan samaa taistelua kommunismia vastaan, kuin mitä Suomessa oli käyty vuonna 1918 ja missä sodassa hänkin oli kunnostautunut. Toisaalta hän kiinnitti huomiota myös sodan kansainväliseen luonteeseen. ”Onko tämä maailmansota, jota käydään Espanjan kamaralla? ”, hän kysyi.⁶

Upseeristoon kuuluva von Haartman toimi muun muassa kadettikoulun johtajana Salamancassa, konekiväärikomppanian päällikkönä ja ratsumestarina useilla rintamaosuuksilla sekä pataljoonan komentajan sijaisena, mikä oli harvinaista ulkomaa-laiselle upseerille Francon joukoissa. Hän haavoittui viidesti. Hän oli peloton, jopa uhkarohkea ja otti tietoisia riskejä, mutta toisaalta kantoi myös vastuuta miehistään. Hänen näkökulmansa sotaan oli toinen kuin rivimiehillä. Rintamaoloissa hän sai nauttia paremmasta ruuasta ja elämän pikku nautinnoista, kuten paistetuista forelleista ja peltopyistä, laatuviineistä ja konjakista. Lomiaan hän vietti rintaman takana yläluokan kansainvälisissä seurapiireissä ja lähetystöissä. Hän istuskeli hienostobaareissa ja ravintoloissa, seurusteli kauniiden naisten kanssa ja seurasi härkätaisteluja erinomaista sherryä nauttien. Yläluokkainen elämänmuoto oli luontainen aatelisen syntyperän omanneelle maailmanmiehelle.

Hänen rintamamuistojaan onkin kiinnostavaa verrata tasavaltalaisten puolella taistelleiden suomalaisten työläisten muistoihin. Löytyy eroja ja yhtäläisyyksiä. Suurin ero tietenkin on von Haartmanin oikeistolaisuus, francolaisuus ja yläluokkaisuus. Teksteistä välittyvä Francon joukkojen uskonnollisuus on sekin yksi selkeä maailmankatsomuksellinen ero kansallisten ja tasavaltalaisten joukkojen välillä. von Haartman kirjoittaa uskonnon harjoittamisesta useita kertoja, toisin kuin tasavaltalaiset muistelijat. Pommisuojoissa pidetään messuja, papit siunaavat sotilaita ja jakavat näille pyhää ehtoollista. von Haartman kertoo myös papeista, jotka olivat heidän mukanaan ja joivat viinaa siinä missä upseeritkin. Hän kiinnittää huomionsa ojista löytyviin laatikoihin, joissa on tasavaltalaisten kirkoista ryöstämiä kirkkohopeita ja alttariliinoja.⁷

Monessa mielessä von Haartmanin taistelukuvaukset ovat kuitenkin samanlaisia kuin tasavaltalaisten puolella taistelleiden suomalaisten työmiesten. Sodan maailma on yhtä väkivaltainen, julma ja kauhea, tai sitten innostava ja suuria tunteita nostattava, riippumatta siitä, kummalta puolen sitä katsoi. Kun tasavaltalaiset työläissoturit kuvailevat kommunistien nyrkkitervehdystä,

Kuva 1 Carl von Haartman: Francon joukoista Kollaankoelle.

kuvaa von Haartman, kuinka falangistit tervehtivät käsi yläviis-
toon nostettuna, sormet suorina. Samaan tapaan kuin vasemmis-
tolaiset työläistäistelijat, myös von Haartman kuvasi taistelujen
ankaruutta ja siviilien kärsimystä. Hänenkin sydämeensä kävi
naisten ja lasten valitus sekä haavoittuneiden huudot ja vaiker-
rus. Ja samalla tavoin kuin tasavaltalaisten puolella olleet ylisti-
vät Espanjan kansan sankaruutta ja omien taistelijoidensa avuja,
ylisti von Haartman omiaan. Espanjan kansaa hän piti uhrautu-
vana ja sankarillisena.

Hän kertoo eräästä sankarillisesta taistelusta: ”Mieliala oli
mainio. Kaikkialla näin loistavia silmiä, jotka osoittivat, että tästä

odotettiin ihanaa päivää – uutta voitonpäivää Francolle.”⁸ Taisteluun ottivat osaa kaikki aselajit, tykistö, lentokoneet: ”Vuorenhuippujen yli ryntäsi tuhansia, urheita, isämaalleen kaiken uhraavia espanjalaisia sotilaita.”⁹ Tässäkin taistelussa von Haartman haavoittui.

Tasavaltalaisten puolella taistelleet vapaaehtoisjoukot lähetettiin pois ennen sodan loppua. von Haartman sen sijaan näki, miten sota päättyi. Hänen innostuksensa oli taistelujen jatkuessa vaihtunut väsymykseen. Heinäkuussa 1938 hän kirjoitti: ”Kaksi vuotta on kulunut siitä, kun hirvittävä veljessota alkoi.”¹⁰ Hänen kirjoituksiinsa tuli jonkinlaista ymmärrystä ja sääliäkin häviöllä olevia punaisia kohtaan. Hän katseli, kuinka heitä oli palaamassa vaivihkaa kotiin:

Olen varma siitä, että suuri joukko näistä loppuun kulutetuista olennoista ei ollut sielultaan ja sydämeltään punaisia. Valheellinen, kommunistinen propaganda oli vain johtanut heidät harhaan.¹¹

Voitonparaatista von Haartman kirjoitti 19.5.1939:

Sumuisena valkeni Espanjan kunnian päivä. Valkoiset joukot kerääntyivät paraatiin ja ohimarssiin generalissimonsa edessä - - Madrid oli juhla-asussa, kukkaköynnökset ja liput korostivat katuja ja toreja ja ylpeydessä säteillen ottivat madridilaiset vastaan nuoren, voittoisan armeijansa ja sen nerokkaan ylipäällikön.¹²

Hän kuvasi kuinka aselajit toisensa jälkeen ohittivat Francon: kaksikymmentäviisi eskadroonaa ratsuväkeä, mukanaan tummaihoiset maurilaiset tulisilla arabialaisilla hevosillaan, turbaanit päässä ja valkoiset viitat harteillaan, sitten panssariautot ja hyökkäysvaunut kumeasti suristen. Korkealle taivaalle kohosi huuto: ”Hitler, Franco, Hitler, Franco”. Sen huusivat saksalaiset vapaaehtoiset – Legion Condor.

Tämä Madridin voitonparaati oli kunnian päivä! Päivä, jota ei voi unhottaa enempää ystävä kuin vihollinenkaan. Raikuva hurraa Espanjan sotajoukolla ja sen voittoisalle kenraalille.¹³

Voittajan tunnelmat olivat tietenkin täysin toiset kuin niiden suomalaisten tasavaltalaisten, jotka olivat ennen kotiuttamistaan vuoden 1938 lopussa olleet seuraamassa kansainvälisille prikaateille järjestettyä jäähyväisjuhlaa. Miesten mielialat olivat tosin juhlat, mutta pettyneet ja masentuneet kaikkien tietäessä, että häviö oli tulossa.

Mutta von Haartmanin kirja ei loppunut vielä tähän. Seurasi kotimatkan kuvaus. Matkustaessaan laivalla hän havaitsi yhtäkkiä edessään surkean, kalpean olennon, joka puhutteli häntä herra ratsumestariksi. Kävi ilmi, että kyseessä oli suomalainen kommunisti, ”yksi noista harhaanjohdetuista, jotka kieroön kasvaneet ja valheellinen propaganda oli syössyt Espanjan veriseen seikkailuun.” Mies oli viettänyt kuukausia kansallisen armeijan keskitysleirillä ja oli nyt palaamassa Suomeen – valtion kustannuksella. Herrasmiehenä von Haartman kutsui miehen messiin ja tarjosi tälle ruokaa ja viinaksia. Hän sai tietää, että kaikesta huolimatta miehen kommunismin vakaumus oli kestänyt, vaikkei tämä hyväksynyt kaikkea, mitä oli nähnyt.¹⁴

Sodassa kunnostautunut ratsumestari sai ajattelun aihetta:

Kuinka eri tavoin kohtalon arpa saattaa langeta. Toinen palaa kotiin voittajana, toinen peräkannen siivoojana, mutta kaikesta huolimatta olimme, kumpikin oman vakaumuksemme mukaan, kaksi totuuden ja oikeuden esitaistelijaa – kaksi taistelijaa matkalla rakkaaseen synnyinmaahan, joka ehkä tarvitsi meitä kumppaakin avukseen taistelussa samojen korkeiden ihanteiden puolesta.¹⁵

Ratsumestarin matka jatkui juuri alkaneen Talvisodan taisteluihin Kollaarjoelle. Seuraavana kesänä hänet ylennettiin majuriksi. Nimettömäksi jääneestä kommunistista jäi tieto, että hän lähtenyt Espanjaan Savosta. Kahdeksan miehen ryhmästä vain

hän palasi takaisin, muut seitsemän olivat kaatuneet Andalusian ruohikkoisilla ylätasangoilla.

Viitteet

- 1 Carl von Haartman oli aatelinen, everstiluutnantiksi ylennyt upseeri, kirjailija ja elokuvanäyttelijä, -käsikirjoittaja ja -ohjaaja. Hänen värikkääseen elämäänsä kuuluvat paitsi rintamapalvelukset Suomen sisällissodassa, Espanjan sisällissodassa ja Talvisodassa, myös jakso Hollywoodissa 1920- ja 1930-luvuilla, elokuvia tekemässä. Talvisodan jälkeen hän muutti Madridin sotilasasiamieheksi. Jatkosodan päätyttyä hänet erotettiin armeijasta poliitisten (francolaisten) mielipiteiden vuoksi. Hän asui Espanjassa loppuelämänsä menestyvänä tilanomistajana ja liikemiehenä. Francolaisuus säilyi hänen poliittisena vakaumuksenaan.
- 2 Otava, Helsinki, 1940.
- 3 von Haartman 1940, 5.
- 4 Ks. *Suomen pojat Espanjassa*. Toimituskunta: Viljo Kajava et al. Helsinki 1940. Vrt. myös kokoelmassa edellä olevaan artikkeliin suomalaisten, tasavaltalaisten vapaaehtoisten näkemyksistä.
- 5 von Haartman 1940, 63, 143.
- 6 von Haartman 1940, 10, 18.
- 7 Esim. von Haartman 1940, 23, 56.
- 8 von Haartman 1940, 57.
- 9 *ibid.*
- 10 von Haartman 1940, 115.
- 11 von Haartman 1940, 131.
- 12 von Haartman 1940, 132–133.
- 13 von Haartman 1940, 133–134.
- 14 von Haartman 1940, 144–145.
- 15 von Haartman 1940, 145.

Espanjan lasten puolesta, fasismia vastaan

Sylvi-Kyllikki Kilpi Espanjan sisällissodan aikaisen avustustyön organisoijana ja puolestapuhujana

Nälänhätä ahdistaa Espanjan taistelevaa kansaa. Elintarpeet ovat loppuneet, ennen kaikkea on sokerista ja viljasta huutava puute. Koko maailma tietää, miten Espanjassa on keskiajan tapainen riisto aina pitänyt kansaa ahdistavassa köyhyydessä. Muutamien viime vuosien määrätietoisempi toiminta kansan hyvinvoinnin kohottamiseksi ei ennättänyt vielä paljoakaan parannuksia saada aikaan. Käsitämme, miten sisällissota tuottaa vaikeuksia yhteiskunnalliselle huollolle, miten sota jättää jälkeensä raunioiksi muuttuneita seutuja, joissa tuhannet avuttomat lapset turhaan odottavat ravintoa ja hoivaa.

Kansainvälisen solidaarisuuden tunne ja inhimillinen myötämielisyys kärsimystä kohtaan on aiheuttanut, että kaikissa kansanvaltaisissa maissa on ryhdytty avustustoimintaan Espanjan kansan hyväksi. Englannista ovat työväenjärjestöt lähettäneet avustustoumikuntia Espanjaan. Ranskan kansa on koko Espanjan kansalais sodan ajan osoittanut lämmintä ystävällisyyttä pakolaisia kohtaan. Ruotsissa on jokainen järjestäytynyt työläinen luovuttanut yhden tunnin työpalkan Espanjan kansan avustamisrahastoon. Neljättä kuukautta kestäneen keräyksen aikana on läntisestä naapurimaastamme lähetetty Espanjaan yli 2 milj. markkaa. Tanskan ja Norjan kansanvaltaiset yhteiskunta-aineokset osoittautuvat varmasti yhtä avuliaksi, vaikka näissä maissa keräys on aloitettu myöhemmin, joten sen tuloksista ei ole tietoa.

Suomessa toimitetaan keräys Espanjan lasten hyväksi joulukuun 1. - tammikuun 31. päivän välisenä aikana. Uskomme, että maamme työläiset osoittavat solidaarisuuttaan ja uhrimieltään lähettämällä avustuksia elintarpeiden ja lääkkeiden hankkimiseksi sisällissodan kauhuista kärsivään maahan.

Helsingissä, joulukuun 1. päivänä 1936

*Suomen Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton keräystoimikunta
”Espanjan lasten hyväksi”.*

Miina Sillanpää

Tyyne Leivo

Sylvia-Kyllikki Kilpi (puheenjohtaja) Lilli Heponen (sihteeri)

Tällä vetoomuksella, joka julkaistiin useissa sosialidemokraattisissa lehdissä loppuvuodesta 1936, ponkaistiin liikkeelle Suomen Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton alullepanema keräystoiminta. Sen tarkoituksena oli avun toimittaminen sisällissodan runtelemaan Espanjaan. Työläisnaisten hankkeella oli lukuisia kansainvälisiä esikuvia, sillä sota oli syttyessään saanut aikaan ennen näkemättömän solidaarisuusaallon ja taistelevat osapuolet omat selkeät tukijansa. Espanjan tasavallan laillista, pääosin vasemmistolaisista ministereistä koostunutta hallitusta tuki vahvimmin Neuvostoliitto, ja kenraali Francon johtamat kansallismielisiksi itseään kutsuvat kapinalliset saivat puolestaan tukensa Hitlerin Saksasta ja Mussolinin Italiasta. Espanjan sisällissodasta muodostui kansalliset rajat ylittävä areena vastakkaisien ääri-ideologioiden, fasismin ja kommunismin, kamppailulle. Johtavat länsimaat pyrkivät Englannin johdolla suitsimaan sodan leviämisen Espanjan ulkopuolelle. Ne perustivat ns. puuttumattomuuskomitean, jonka tavoitteena oli estää aseiden ja joukkojen vienti Espanjaan. Puuttumattomuutta harjoitettiin kuitenkin vain paperilla, sillä Espanjaan virtasi molemmille taisteleville puolille sekä sotakalustoa että miehiä enemmän tai vähemmän julkisesti. Tosin Espanjan hallituksen joukot olivat tässä asiassa heikom-

milla kuin Italian ja Saksan tukemat kansallismieliset.¹ Sodan ympärillä käytiin ärhäkkää propagandaistelua, jossa sodan molempien osapuolien toimesta tuotettiin kansainväliseen leviytykseen omaa voimakkaasti tunteisiin vetoavaa materiaalia, jolla oikeutettiin oman puolen toimet.² Kuvat pommitetuista kodeista, ruokaa jonottavista, nääntyneistä äideistä ja haavoittuneista ja nälkiintyneistä lapsista vetosivat ihmisiin ympäri Eurooppaa ja saivat aikaan laajan kansainvälisen avustustoiminnan, jonka kohteena oli taisteluista kärsivä siviiliväestö.

Tarkastelen artikkelissani suomalaista, suurelta osin Sosiaalidemokraattisen työläisnaisliiton organisoimaa avustustyötä ja Sylvi-Kyllikki Kilven keskeistä asemaa tässä työssä. Pohdin avustustyön taustoja, muotoja, tekijöitä ja poliittisia ulottuvuuksia suomalaisessa kontekstissa. Valotan Kilven kautta avustustoiminnan henkilötason toimintaa ja merkityksiä. Kilpi, joka toimi Työläisnaisliiton perustaman avustuskomitean puheenjohtajana, oli SDP:n kansanedustaja ja yksi sosialidemokraattien tunnetuimpia naiskasvoja. Hänen aviomiehensä Eino Kilpi oli SDP:n äänenkannattajan *Suomen Sosialidemokraatin* päätoimittaja, ja lehdellä oli tärkeä rooli avustustoiminnan tunnetuksi tekemisessä ja sodan taustojen ja tapahtumien avaamisessa. Avustustoimikunnan puheenjohtajana Sylvi-Kyllikki Kilpi antoi kasvot toiminnalle ja hän yhtenä aktiivisimmista vastasi keräystietoisuuden levittämisestä kansalaisten keskuuteen.

Kansainvälinen esimerkki luo toiminta- ja rintamalinjoja myös Suomessa

Tärkein syy, miksi Suomessakin avustustoimintaan herätettiin, oli kansainvälinen esimerkki. Humanitaarista apua Espanjaan virtasi Euroopan eri kolkilta ja myös Pohjois-Amerikasta. Ensimmäisten joukossa apuaan olivat antamassa englantilaiset kveekarit.³ Kansainvälisistä järjestöistä avustustyyöhön osallistui ainakin Punainen Risti.⁴ Tammikuussa 1937 pidettiin Pariisissa suuri kansainvälinen avustuskonferenssi, johon osallistui 550 edusta-

jaa 26 maasta. Osanottajat edustivat 462 järjestöä, joista 22 oli ammatillista, 27 sosialistista ja 21 kommunistista. Aktiivisimmin avustustyössä olivat mukana eri maiden työväenliikkeet, joiden piirissä perustettiin erityisiä avustuskomiteoita avun keräämiseksi ja koordinoimiseksi. Yksi merkittävimmistä avun toimittajista ja organisoijista oli Svenska Hjälpkommittén för Spanien, joka toimi esikuvana ja yhteistyökumppanina suomalaiselle avustustoiminnalle.⁵ Sylvi-Kyllikki Kilpi nosti esiin myös Belgian työläisliikkeen ja erityisesti sen kansanedustajan Isabelle Blumen⁶ aktiivisen toiminnan Espanjan avustustyössä. Hän tutustui heidän toimintaansa lähemmin osallistuessaan sosialististen naisten Belgiassa pidettyyn kongressiin vuonna 1938.⁷

Vasemmistolaiset piirit tunsivat myötätuntoa Espanjan tasavallan hallitusta kohtaan ja korostivat eri yhteyksissä hallituksen laillista, perustuslain mukaista asemaa maan johdossa. Syyllisiksi sotaan nähtiin kapinalliset upseerit, ja heitä tukeva etuoikeutettujen joukko, johdossaan suurmaanomistajat ja suurliikemiehet, sekä kirkko ylimpien pappiensa johdolla. Kansallismielisten mahdollisen voiton myötä pelättiin fasismin saavan pysyvän jalansijan Espanjasta ja uskottiin konfliktin laajenevan muualle Eurooppaan:

Jokaiselle on myöskin selviö, että jos taantumukselliset kenraalit pääsevät voitolle Espanjan kansalaissodassa, merkitsee se samalla fasismin suunnatonta vahvistumista koko Euroopassa. Kukaan ei liene niin yksinkertainen, että luulisi sen vaikutusten pysähtyvän vain Espanjan rajojen sisäpuolelle vaan ymmärtänee ilman selittelyitä (sic), että ne heijastuvat voimakkaasti muissakin maissa. [...] Mitenkä tämä asia kehittyi, on liian aikaista sanoa, mutta jokainen arvaa myöskin, että siinä piilee suorastaan kansainvälisen suurselkkauksen vaara.⁸

Sodan aikaan saamat propagandalinjaukset fasismin ja kommunismin suhteen näkyivät myös suomalaisessa lehdistössä. *Suomen Sosialidemokraatin* mukaan suomalaisissa porvarillisissa lehdissä Espanjan tasavallan hallitus nähtiin poikkeuksetta kommunistisena ja samoin ne pitivät oikeutettuna Francon joukkojen

Kuva 1. Tukholman sosialidemokraattien vappumarssilla vuonna 1937 osoitettiin mieltä Espanjan demokratian ja tasavallan puolesta. Suomessa näin näkyvä mielenilmaus ei 1930-luvun lopulla ollut mahdollista. Vappunakaan ei aina marssittu kaduilla. Kuva Työväen arkisto.

nousua kapinaan. Kuvaan tietenkin kuului, että oma näkemys nähtiin puolueettomana kantana, kun taas vastustajien näkemykset leimattiin poliittisesti värittyneiksi:

Kun näkee häikäilemättömyyden, millä esim. vapaamielisestä lehdestä käynyt Helsingin Sanomat meillä julistaa kommunistiseksi koko sen ryhmäkunnan, joka on Espanjan kansalaissodassa laillisen hallituksen takana, ei tunne juuri halua ryhtyä minkäänlaiseen keskusteluun tällaisen lehden kanssa. Toisaalta kuitenkin tuntee tarvetta vedota tällaisissakin oloissa ihmisten kylmään järkeen ja ainakin osoittaa oman puolueemme jäsenille, kuinka väärinmielisesti maamme porvarislehdet kokonaisuudessaan koettavat suurta yleisöä hämätä.⁹

Espanjan tasavallan auttaminen ja sen puolesta puhuminen nähtiin siis vapauden ja demokratian puolustamisena koko ajan voimistuvia fasistisia virtauksia vastaan:

Kansainvälinen järjestynyt työväki tunsikin heti espanjalaisten kenraalien kapinaan noustua yleiseksi velvollisuudekseen lausua, että Espanjan laillisella hallituksella on rajoittamaton oikeus puolustaa itseään. Eikä kansainvälinen työväenliike ole tästä kannanotosta perääntynyt. Mutta tämän siveellisen velvollisuuden lisäksi asetti se itselleen myös aineellisia velvollisuuksia, joita se voimiansa mukaan on täyttänyt. Mitä suurimman pulan vallitessa on kansainvälisen solidaarisuusrahaston johdolla kerätty Espanjan hyväksi 8,700,000 Ranskan frangia [...].¹⁰

Sylvi-Kyllikki Kilpi kiinnitti asiaan huomionsa puhuessaan Espanjan sodan vuosijuhlissa kesällä 1937:

Väerien todistajien rintamaan on urhoollisesti yhtynyt suomalainen porvarillinen sanomalehdistö yhdessä puolivirallisen tietotoimiston kanssa saadakseen lukijansa uskomaan, että isänmaalleen vannomansa sotilasvalan rikkoneet upseerit ja heihin liittynyt armeijan osa edustaa muka ”kansallista” Espanjaa, joka taistelee kansansa vapauden puolesta joitakin vieraita voimia vastaan. Espanjan laillinen hallitus ja sen vähitellen hajanaisista joukoista

Kuva 2. Espanjan avun toimikunnan järjestämä juhla Mustikkamaalla, Helsingissä kesällä 1937, laulukuoroa ohjaa Paavo Tiilikainen. Kuva Kansan Arkisto.

aavistamattomin vaikeuksin muodostama armeija sen sijaan esitetään kirkkojen polttajina, pappien kiduttajina ja yleensä rosvo-laumana. Kaiken pohjana ollaan sitten näkevinään bolshevismien hyökkäys rauhaa ja järjestystä puoltavan ”kansallisen” Espanjan kimppuun.¹¹

Porvarillisella puolella avustustoiminta vastustettiin myös sillä perusteella, että se kohdistuessaan pelkästään toiselle taistelevalle osapuolelle rikkoi puuttumattomuussopimusta. Työväenliikkeessä puuttumattomuussopimus puolestaan sai osakseen tiukkaa arvostelua sitä kärkevämmin mitä tiukempaan kurimukseen Espanjan tasavaltainen hallitus joukkoineen joutui. Toisen keräyksen aikoihin, joka alkoi lokakuussa 1937, puuttumattomuuspolitiikan arvostelu näkyi sekä keräysjulistuksessa että sosialidemokraattisessa lehdistössä. *Suomen Sosialidemokraatin* pääkirjoituksessa asiasta aprikointiin seuraavalla tavalla:

Ja nyt uhkaa suurta osaa Espanjaa nälänhätä. Ja minkävuoksi uhkaa? Senvuoksi että ”sodan paikallistamiseksi” suurvallat keksivät ns. puuttumattomuuden, joka alusta alkaen on ollut vahingollinen Espanjan lailliselle hallitukselle. Eikä pääse tällä hetkellä siitä ajatuksesta, että ilmeinen tarkoitus on talven aikana näännyttää vapauttaan rakastava Espanjan kansa nälkään. Kun sitä ei voiteta ase-in, aiotaan se tuhota toisin ja tehokkaammin keinoin. [...] Jos suurpolitiikka viisaudessaan on kerran ollut sitä mieltä, ettei Espanjan laillinen hallitus avoimesti ja kansainvälisen oikeuden mukaisesti saa hankkia itselleen aseita, niin järellä on kuitenkin yksityisillä kansalaisryhmillä oikeus lähettää sinne elintarpeita. Tämän hetken ehkäpä tehokkain keino kansanvallan ja ihmisyden vihollisten voittamiseksi on elintarpeiden toimittaminen Espanjaan.¹²

Suomalaisten keräykset

Suomessa toimeenpantiin kaiken kaikkiaan kolme keräystä. Ensimmäinen vuosien 1936–1937 vaihteessa, toinen loppuvuodesta 1937 ja kolmas vuoden 1938 aikana. Kaksi ensimmäistä oli Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton organisoimia. Viimeisessä keräyksessä Työläisnaisliiton lisäksi mukana vetoumuksen allekirjoittajina olivat Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto ja Sosialidemokraattinen Työläisnuorisoliitto. Tämä keräys erosi aiemmista myös sillä, että siinä kerättiin varoja sekä Espanjan sisällissodan uhreille että Tšekkoslovakian jaon myötä luovutetuilta sudeetti-alueilta pakolaisiksi joutuneille. Tämä kertoo osaltaan siitä, että Espanjan sisällissodan painopisteen kääntyminen yhä selvemmin Francon johtamille kapinallisille suuntasi mielenkiintoa pois Espanjasta kohti ajankohtaisempia Itävallan ja Tšekkoslovakian tapahtumia.

Muistellessaan avustustoimintaa vuonna 1960 julkaistussa *Huomenen tie* -teoksessa, Sylvi-Kyllikki Kilpi totesi hänelle ominaiseen suorasukaiseen tyyliinsä, että tappiolle jääneet eivät enää

kiinnostaneet suurta yleisöä samalla tavoin kuin asiansa puolesta aiemmin sisukkaasti taistelleet tasavaltalaiset. Hänen mukaansa keräysinnon hiipumisen syynä oli myös se, että naiset eivät enää olleet keräystoiminnan johdossa eivätkä antaneet sille ”omaa ihanteellista innostustaan”. Tämä puolestaan näkyi keräystoiminnassa siten, että yksityiset avunantajat jäivät keräyksistä pois ja apu tuli pääasiassa järjestöiltä.¹³ Kilpi itse suuntasi toimintatarmonsa Keski-Euroopasta saapuneiden juutalaispakolaisten asioiden hoitamiseen. Kaukaisen Espanjan avustamiseen verrattuna juutalaispakolaisten auttamisesta tuli Kilvelle sittemmin paljon henkilökohtaisempi kokemus, sillä hän ystävystyi monien juutalaisperheiden kanssa. Jatkosodan aikana juutalaisten olot maassa heikkenivät ja se aiheutti auttajallekin huolta ja monenlaisia lisäponnistuksia.¹⁴

Keräyksiä varten tarvittiin lupa sisäministeriöstä. Ensimmäisen keräysanomuksen kohdalla keräystoimikunnan jäsenet saivat tehdä kaikkensa vakuuttaakseen ministeriön virkamiehet avun humanitaarisesta luonteesta. Keräyslupan antamista emmittiin muun muassa vedoten sodan pikaiseen loppumiseen ja Suomen mukanaoloon puuttumattomuussopimuksessa.¹⁵ Tämän lisäksi poliittiset vastustajat, ennen kaikkea Isänmaallinen Kansanliike ja sen lehti *Ajan Suunta* tekivät kaikkensa saadakseen keräyksen näyttämään sotilaalliselta avustukselta. Sylvi-Kyllikki Kilven mukaan *Ajan Suunnassa* laskettiin jatkuvasti kuinka monta konekivääriä kerätyllä summalla Espanjan punaisille saisi hankittua ja vaadittiin kovaäänisesti keräyksen lopettamista. Erityisen aktiivisesti asiaa ajoi puolueen kansanedustaja Hilja Riipinen, joka budjettikeskustelun yhteydessä nimitti tasavaltaa puna-Espanjaksi ja annettua apua puna-avuksi, joka vain pidensi Espanjan kansan kärsimyksiä.¹⁶

Keräykset kattoivat koko maan ja ne toteutettiin numeroiduilla listoilla, joita yksityiset ihmiset ja järjestöt saivat tilata itselleen. Keräyslistat kiersivät muun muassa työpaikoilla ja joskus niiden vuoksi jouduttiin hankaluuksiin työnantajan kanssa. Sylvi-Kyllikki Kilpi kertoi, miten Antskogissa tehtaan johtaja oli suuttunut keräyslistoista ja ilmoittanut asiasta paikalliselle nimismiehelle.

Hän oli ollut varma, että kyseessä oli jonkinlainen kommunistien maanalainen toiminta. Keräystoimikunnan puolesta selvitettiin johtajalle hankkeen laillisuus, ja keräys sai jatkaa.¹⁷

Varoja kerättiin myös eri puolilla maata järjestetyillä ohjelmallisilla tapahtumilla. Niissä oli tarjolla sekä painavaa asiaa puheiden muodossa että kevyempää ohjelmaa, kuten lausuntaa, musiikkiesityksiä, voimistelunäytöksiä ja joskus saattoi illan kohokohtana olla tanssia. Esimerkiksi Helsingin Työväenyhdistyksen Toveriseuran 28.1 1937 Työväentalon juhlasalissa järjestämässä juhlassa ohjelma oli seuraavanlainen: HTY:n torvisoittokunta kajautti alkusoiton ja yleisön toivotti tervetulleeksi Cay Sundström. Tämän jälkeen oli ohjelmassa Nousevan voiman esittämää lausuntaa ja Toveriseuran tyttöjen laulamia kisällilauluja. Sylvi-Kylliki Kilpi puhui keräystoimikunnan puolesta. Puheen jälkeen S. Petterson lauloi ja yleisö sai nauttia Työväen miesvoimistelijoiden ja vähän myöhemmin Nousevan voiman tyttöjen voimisteluesityksistä, HTY:n torvisoittokunnan soitosta ja Toveriseuran kuoron kuorolausunnasta. Illan toisena puhujana oli Kaisu Mirjam Rydberg. Hänen jälkeensä ohjelmassa oli Miss Doloresin esittämää taidetanssia, Sos. -dem. Familjeföreningenin kuorolausuntaa, kisällilauluja Toveriseuran poikien laulamana ja lopuksi vielä Työväen näyttämön kuvaelma. Ohjelman päätteeksi soi ”Kansainvälinen”, jonka jälkeen halukkaat pääsivät parke-tille.¹⁸

Etsivässä keskuspoliisissa keräystoiminnan eri ulottuvuudet herättivät kiinnostusta ja avustustoimintaan liittyvissä tilaisuuksissa oli yleensä mukana myös paikan päältä raportoiva etsivä. Raporteissaan etsivät luonnehtivat tilaisuuden luonnetta ja ohjelmaa, referoivat puhujien puheen sisältöä, arvioivat paikallaolijoiden määrää ja kiinnittivät huomionsa nimeltä mainiten henkilöihin, jotka jo olivat EK:n kirjoissa kommunisteina tai sellaisiksi oletettuina.¹⁹ Vallilan työväentalossa 19.12.1938 pidetystä Espanjan lasten hyväksi järjestetystä juhlasta etsivät raportoivat muun muassa seuraavaa:

Kuva 3. Espanjan lasten lasten hyväksi järjestettyä juhlaa 22.9.1938 Työväentalolla tehtiin tunnetuksi Helsingissä kiertävällä autolla, jota kuljetti Otto Hyryläinen. Kuvassa ollaan Kallion linjoilla. Mainostelineessä on Tapio Tapiovaaran maalaus. Kuva Kansan Arkisto.

Saamastaan määräyksestä olivat allekirjoittaneet 19.12.1938 seuraamassa Vallilan työväentalon juhlasalissa Espanjan lasten hyväksi järjestettyä juhlaa. Juhlaan, joka alkoi kello 19.30, oli yleisöä saapunut noin 200 henkilöä, pääasiassa nuorta väkeä. Joukossa oli muutamia tuomittuja kommunisteja. Juhlasalin seinillä oli espanjankielisiä julisteita. Tilaisuudessa myytiin arpoja ja kirjallisuutta sekä toimitettiin keräystä Espanjan hyväksi.²⁰

Sylvi-Kyllikki Kilpi päätyi EK:n kirjoihin kesällä 1936. Esimerkiksi edellä mainitussa HTY:n Toveriseuran illanvietossa EK:n edustaja istui kuuntelemaan Kilven puhetta. Raportin perusteella heillä ei ollut erityistä huomautettavaa puheen sisällöstä, sillä se pysyi sallitun rajoissa. Etsivän keskuspoliisin kiinnostuksella keräystoimikunnan tekemisiin saattoi myös ironisoida ja saat-

taa poliittiset vastustajat naurunalaisiksi. Kilpi totesi puheessaan kirpeään tyyliinsä, miten ”Keskitason suomalainen porvari aivan säikähtyy, jos häneltä pyytää avustusta ”Espanjan lapsille”. Hän tuntee jo tuollaisen kysymyksenkin vuoksi tulleen hetkeksi poliittisesti epäluotettavaksi ja joutuvansa ties vaikka – EK:n muistioihin”.²¹ Porvaria piikitellessään hän samalla heitti pienen piikin myös Etsivän keskuspoliisin suuntaan, sillä hän tiesi etsivän olevan paikalla muistilehtiöineen. EK:n muistioilla Kilpi todennäköisesti viittasi Erkki Valan *Tulenkantajissa* julkaisemaan muistioon, johon monet porvarillisetkin vaikuttajat olivat saaneet nimensä epäiltynä kommunistien ajaman kansarintamapolitiikan tukemisesta. Muistio johti välillisesti T. M. Kivimäen muodostaman hallituksen kaatumiseen.²²

Kansallisten avustusjärjestöjen keräysten hedelmien koordinoitua varten perustettiin Kansainvälinen Solidaarisuusrahasto, jonka jäljet ainakin suomalainen Etsivä keskuspoliisi näki johtavan Kominterniin. Tämän vuoksi ensimmäisen keräyslupan ehdoksi laitettiin, että jakelu tapahtuu suomalaisten lähetystö- ja konsuliviranomaisten välityksellä. Tämä onnistui ensimmäisen keräyksen kohdalla, mutta ei enää seuraavien, jolloin tasavaltaisten hallitsemalla alueella ei enää ollut suomalaista lähetystöhenkilökuntaa.²³ Myöhemmin apua toimitettiin perille muun muassa Pelastakaa lapset -järjestön kautta.²⁴

Ensimmäinen keräys tuotti noin 200 000 markkaa ja toisella varoja saatiin kokoon jo yli 300 000 markkaa. Kerätyllä summalla hankittiin Espanjaan toimitettavaksi vaatteita, liinavaatteita, sidetarpeita ja elintarvikkeita, muun muassa voita, juustoa ja kondensoitua maitoa. Suomalaiset avustusaktiivit jaksoivat puheissa ja lehtikirjoituksissa muistuttaa, miten Suomi oli avustustyössä pieni tekijä, mutta silti sen apu oli enemmän kuin tarpeellista. Enemmän resursseja omaavista maista, kuten Ruotsista, Englannista, Ranskasta ja Yhdysvalloista tuotettiin Espanjaan lisäksi lääkkeitä, ambulansseja ja kenttäsairaaloloita. Yksi avustuskeino oli espanjalaisten orpolapsien sijoittaminen yksityisperheisiin ja heitä varten perustettuihin lastenkoteihin, joita löytyi useista Euroopan maista.²⁵ Avustustoimikunnan mieltä lämmitti

Kuva 4. Espanjan avun tarvikkeita lastataan Helsingin satamassa. Lastausta on ilmeisesti valvomassa Sosialidemokraattisen Työläisnaisliiton edustaja. Kuva Työväen Arkisto.

Kuva 5. Apu on tullut perille. Kuva Kansan Arkisto.

Espanjasta tullut virallisen tason kiitos tasavallan opetusasiain ja kaunotaiteiden ministerin Jesus Hernandezin kiitoskirjeen muodossa. Jotta kiitokset olisivat tavoittaneet mahdollisimman monet avunantajat, julkaistiin kirje myös lehdissä:

Kunnioitettava Rouva!

Minulla on kunnia lähettää Teille mitä suurimmat kiitokset halitukseni ja ministeriön puolesta siitä suuresta lahjasta jonka olemme saaneet vastaanottaa espanjalaisten lastemme hyväksi.

Me olemme äsken ottaneet vastaan 1000 laatikkoa (48000 purkia) kondensoitua maitoa, jonka olette ystävällisesti lähettäneet jaettavaksi Madridin naisille ja lapsille, ja jonka tehtävän Madridin puolustusneuvosto on suorittanut.

Käytän hyväksi tilaisuutta, kunnioitettava rouva, lähettääkseni iloisimmat tervehdykset ja mitä suurimmat kiitokset kaikkien espanjalaisten ja etenkin Madridin lasten puolesta.

Kunnioittaen Jesus Hernandez, opetusasiain ja kaunotaiteiden ministeri.²⁶

Sodan ensimmäisen puolentoista vuoden aikana *Suomen Sosialidemokraatista* löytyi Espanja-uutisia lähes päivittäin. Suurin osa uutisista keskittyi sotatapahtumista raportoimiseen, mutta sodan kestäessä ja siitä aiheutuneen kurjuuden lisääntyessä julkaistiin myös useita silminnäkijäraportteja maassa vallitsevista vaikeista oloista. Artikkelit ja kuvat toivat kaupunkien pommitukset ja niiden siviiliuhrit: vammautuneet, orvot ja satojen metrien mittaisissa ruokajonoissa seisovat aliravitut naiset ja lapset lukijoiden tietoisuuteen. Samalla kun lehtijutut kuvasivat sotaa käyvän maan todellisuutta, niillä harjoitettiin eräänlaista säälin politiikkaa, jonka tarkoituksena oli vauhdittaa avustustoimenpiteitä. Näin esimerkiksi teki ruotsalainen naistoimittajan Barbro Alfving silminnäkijäraportissaan, joka julkaistiin toisen keräyksen yhteydessä *Suomen Sosialidemokraatissa*:

Nälkäänäkevä Barcelona tarvitsee myös pienen osan siitä runsaudesta, mikä meillä Pohjoismaissa sentään on käytettävissä. Viime vuonna oli kysymyksessä Madrid, nyt on kuolemankauhu ja nälkä levinnyt yli Katalonian, Barcelonan, Valencian, Kastilian kaikkiin pieniin kyliin. Taitoni ja voimani eivät riitä kuvailemaan miljoonakaupunkia puolinälässä, kuvailemaan tätä laihojen, kalpeiden pikkulasten jonoa, joka kärsivällisesti odottaa pientä matotilkkaa kuppeihinsa. Eikä kukaan osaisi kuvata sitä hirvittävää kauhun talvea, jota kohden Espanja nyt kulkee vailla hiiliä, vailla lämpimiä vaatteita, vailla ruokaa.²⁷

Vetoamalla ihmisten hyviin ominaisuuksiin, kuten esimerkiksi epäitsekkyteen, inhimillisyyteen, humanisuuteen, sääliin ja solidaarisuuteen, pyrittiin heidät saamaan myötämieliksi keräyksille ja raottamaan kukkaronnyörejäan avustustarkoituksiin. Auliisti myönnettiin, että ei Suomessakaan kaikkien ihmisten asiat ollut parhaalla mahdollisella tolalla, mutta ne olivat kuitenkin paremmin kuin ihmisillä Espanjassa. Vedottiin työläisvanhempiin, joiden lapsilla kaikki oli vielä toistaiseksi kunnossa, jotta nämä auttaisivat niitä, joiden asiat eivät olleet yhtä hyvin. Sylvi-Kyllikki Kilpi kirjoitti asiasta *Toverittareen* syksyllä 1937 laatimassaan pääkirjoituksessa:

Voimme kertoa lahjoillamme, että tunnemme myötätuntoa siviiliväestön kärsimyksiä kohtaan, ajattelemme niitä, jotka elävät päivästä toiseen sodan kauhujen keskellä” [...] ”Työläisvanhemmat, te, joiden lapset vielä niin turvallisin mielin lähtevät koulumatkalleen äidin hellien vaalimat eväät mukanaan, muistakaa niitä raukkoja, joilta on sekä kodin turva että oppimisen riemu riistetty. Ajatelkaa niitä koteja, joiden isiltä on kansalaissodan vuoksi riistetty ansiomahdollisuus ja seutuja, joiden kauppapuodeista ei enää kuukausiin ole saanut rahallakaan ostaa tärkeitä elintarvikkeita. Meidän humaninen avustustoimintamme on vastalause raakuutta ja väkivaltaa vastaan, se on aseettomien kaunis miehenilmaisu.”²⁸

Samalla haluttiin korostaa sitä, että epävarmassa kansainvälisessä tilanteessa omatkin lapset saattaisivat joskus tarvita vastavaa apua.

Kurjuuskertomusten rinnalla kerrottiin sekä sanoin että kuvin myös avunsaajien kiitollisuudesta ja riemusta avustuspakettien löytäessä tiensä perille. Lehtikuvissa esiintyvien hyvinvoivien, toimeliaiden ja iloisesti hymyilevien lasten avulla haluttiin näyttää konkreettisesti, että avustustoiminta kannatti, ja että ne rahat, joita ihmiset olivat lahjoittaneet, olivat menneet hyvään tarkoitukseen.

Avustustyön sukupuolittunut ja ideologinen luonne

Keräystoiminnan leimaa antava piirre oli sen määrittäminen pääosin naisten tehtäväksi. Avustus-, huolto- ja hoivatyöt miellettiin yleisesti naisille ominaiseksi toiminnan muodoiksi, joissa ”naisten luonteen parhain ominaisuus, äidillisyyys, saa kauniita ilmaisuja”, kuten Sylvi-Kyllikki Kilpi asian esitti toisen maailmansodan jälkeen kirjoittamassaan *Suomen työläisnaisliikkeen historiassa*. Hänen mukaansa ”naisten [jonkin asian yhteydessä] aikaansaama humanitaarinen työskentely perustuu naisen haluun suojata ja hoivata avuttomia”.²⁹

Kysymys ei silti ollut pelkästään sukupuolesta, vaan myös ideologiasta ja luokkasolidarisuudesta. Merkityksellistä oli, ketä autettiin ja miksi. Porvarillisten naisliittojen edustajat leimattiin *Suomen Sosialidemokratissa* kylmiksi ja välinpitämättömiksi, koska he eivät osallistuneet avustustyöhön, joka, kuten lehden pääkirjoituksessa korostettiin, ”mitä läheisimmin kuuluu ja täytyykin kuulua nimenomaan naisten järjestöjen tehtäviin.” Vertailukohdaksi otettiin erityisesti Ruotsissa toimitettavien keräysten laajapohjaisuus:

Ruotsista on tähän mennessä jo Espanjaan lähetetty vaatteita, lääkkeitä ja ruokatavaroita useiden miljoonien kruunujen arvosta työväenjärjestöjen muodostaman keräystoimikunnan toimesta.

Keräystyötä jatketaan edelleen ja laajenee se yhteiskunnan kaikki piirit käsittäväksi. Viime sunnuntain Tukholman lehdissä julkaistiin nimittäin uusi vetoamus Ruotsin yleisölle. Se annettiin Ruotsin naisten nimissä ja olivat sen allekirjoittaneet kaikki Ruotsin monet naisjärjestöt puolueisiin ja suuntiin katsomatta. Lisäksi oli allekirjoittajina useita kymmeniä Ruotsin julkisen elämän kaiken tunnetuimpia naisia: hallituksen jäsenten, maaherrojen ja piispojen puoliset, kirjailijoita, lääkäreitä, asianajajia, sanomalehden toimittajia, opettajia.³⁰

Ruotsalaisten keräys- ja avustustoiminta sai siis toimia esimerkkinä keräysten yhteiskunnallisesta ja poliittisesta laajapohjaisuudesta ja niiden herättämästä kiinnostuksesta eri kansalaispiireissä. Suomessa esitettiin toiveita, että erityisesti sivistyneistö ja taiteilijat ottaisivat Espanjan asian omakseen ja olisivat tukemassa keräystä. Sylvi-Kyllikki Kilvelle keräyspohjan laajentaminen oli tärkeä asia, ja hän käsitteli sitä usein puheissaan. Hänen mukaansa sivistyneistön ja taitelijoiden mukanaolo lisäisi keräysten näkyvyyttä ja myös uskottavuutta.³¹ Myös Suomessa vierailut Espanjan tasavallan Ruotsin lähettiläs Isabelle Palencia, joka hoiti Tukholmasta käsin yhteyksiä Suomeen, viestitti suomalaiselle avustuskomitealle kaipaavansa mukaan suomalaista sivistyneistöä, vapaamielisiä porvarillisia poliitikkoja, kirjailijoita, taiteilijoita ja tieteen edustajia.³²

Antony Beevorin mukaan Espanjan sisällissota innosti taiteilijoita ja älymystöä ympäri Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa ottamaan ennennäkemättömällä tavalla kantaa. Valtaosa heistä oli tasavallan kannattajia, mukana muun muassa Andre Malraux, George Orwell, Ernst Hemingway ja Pablo Neruda. Pääosin kyse oli moraalisesta tuesta Espanjan tasavallaiselle hallitukselle, mutta osa otti osaa myös taisteluihin tai toimi propagandatehtävissä.³³ Suomessa näkyvimmin Espanjan tasavallan puolesta liputti pieni vasemmistoälymystö, joka koostui pääosin kriitikoista, toimittajista ja kirjailijoista.³⁴

Toisaalta se, että Suomessa keräykseen osallistuivat pääasiassa työväestöön kuuluvat, pyrittiin täällä kääntämään sisäpoliittiseksi voitoksi. Poliittisen vastustajan leimaaminen välinpitämät-

tömäksi ja itsekkääksi inhimillisen kurjuuden edessä oli omiaan kiillottamaan työväenliikkeen omaa kilpeä sen kannattajien keskuudessa. Tärkeiksi nousivat työväenliikkeen vaalimat arvot kansainväliset rajat ylittävästä solidaarisuudesta.

Avustustoiminta ei siis missään mielessä ollut pelkästään humanitaarista toimintaa, kuten edellä on tullut esiin, vaan siihen liittyi vahva poliittinen lataus. Konservatiiviset piirit ympäri Eurooppaa pelkäsivät kommunismin laajenemista ja näkivät avustustyössäkin piirteitä kommunistisesta solutuksesta. Kansainvälisessä työväenliikkeessä taas fasismi, jolla aikakauden retoriikassa viitattiin sekä italialaiseen fasismiin että saksalaiseen kansallissosialismiin, nähtiin uhkana, joka levitessään pyyhkäisisi työväenliikkeen ja sen kannattajat mennessään. Voidaankin sanoa, että avustustyössä ei välttämättä ollut kysymys pelkästään konkreettisen avun antamisesta, vaan enemmän poliittisen mielipiteen ilmauksesta ja moraalisen ja poliittisen tuen osoituksesta Espanjan lailliselle hallitukselle.

Totalitaarisesti hallittujen valtioiden halu levittää ideologiaansa ja lisätä vaikutusvaltaansa Euroopassa herätti pelkoa etenkin pienissä maissa. Espanjan tapahtumien uskottiin olevan tässä mielessä alkusoittoa ja se, miten siellä tulisi käymään, näyttäsi suuntaa tulevalle kehitykselle koko maanosassa. Sylvi-Kyllikki Kilpi kiinnitti tähän asiaan huomionsa *Toverittareen* kirjoittamassaan pääkirjoituksessa. Hän valotti Espanjan nykytilaa ja kertoi kansainvälisestä avustustoiminnasta. Poliittisessa mielessä hän rinnasti Espanjan Suomen ja Tšekkoslovakian tapaisiin pieniin maihin ja näki Espanjan ennakkotapauksena. Hänen mukaansa Espanjan häviö saattaisi tietää hyökkäyksen laajentumista johonkin toiseen pieneen maahan, joka luonnonrikkauksien tai sijaintinsa vuoksi olisi kiihkeiden nationalististen pyyteiden tiellä. Auttamistyön yhtenä pontimina olikin omalta osaltaan olla mukana suitsimassa totalitaaristen valtioiden ylimarssia. Avustustoimissa mukana oleva laajan kansainvälisen yhteisön toivottiin ilmaisevan, että tällaista kehitystä ei voitu sallia.³⁵

Suhtautumisessa Espanjan tapahtumiin ja avustustyöhön sen yhtenä osana oli eroja myös suomalaisen työväenliikkeen

Kuva 6. Espanjan naisille ja lapsille lähetettävää vaateapua lajitellaan Puna-Avun, poliittisia vankeja avustavan järjestön toimistossa. Pöydän vieressä vasemmalla Mary Pekkala, keskellä seisomassa muistilehtiöineen Suomen Sosialidemokraatin toimittaja Kaisu-Mirjami Rydberg. Kuva Kansan Arkisto.

sisällä. Sosialidemokraattisen puolueen sisäiset kiistat kärjistyivät juuri näinä vuosina ja puolueen näkyvin oppositio Akateemisen Sosialistiseurun (ASS) johdolla erotettiin puolueesta 1937 puoluetta hajottavan toiminnan vuoksi. Akateemisessa Sosialistiseurassa ja sen lehdessä *Soihdussa* liputettiin avoimesti Espanjan tasavallan puolesta ja otettiin kipakasti kantaa emopuolueen johdon passiiviseksi koettuun Espanja-politiikkaan. Vaikka ASS jäsentensä kautta oli jossain määrin mukana Työläisnaisliiton keräyksissä, myös keräystoimikunta sai arvostelua osakseen liiallisesta poliittisesta pidättäytymisestä. Tämä asia sai Sylvi-Kyllikki Kilven tuskailemaan puolueen ristiriidoista johtuvaa avustustoiminnan pirstoutumista. Hän koki muun muassa melkein henkilökohtaisena loukkauksena sen, ettei Cay Sundström pyytänyt avustustoimikunnan jäseniä mukaan organisoimaan Espanjanäyttelyä.³⁶ Ristiriidat ulottuivat myös Sylvi-Kyllikki Kilven per-

hepiiriin, sillä hänen sisarensa Elvi Sinervo ja tämän aviomies Mauri Ryömä olivat ASS:n näkyviä aktiiveja.

Avustustoimintaa kritisoitiin myös sosialidemokraattisen puolueen jäsenistön keskuudessa, lähinnä ideologisista ja poliittisista syistä. Sylvi-Kyllikki sai yhteydenottoja yksittäisiltä rauhanasian kannattajilta, jotka toivat esiin huolensa, että avustustyö merkitsi sodan hyväksymistä ja sen toisen osapuolen aktiivista tukemista. Sylvi-Kyllikki Kilpi ei allekirjoittanut tätä näkemystä, vaan hänen mukaansa avustustyö, kohdistuessaan viattomien ja sotaan syyttömien kärsimysten lievittämiseen, oli paremminkin vastalause sodan järjettömyyttä vastaan. Tunteisiin vetoavasti hän totesi: ”Se, joka kietoo kätensä avuttoman lapsen ympärille ja sanoo väkivallan tekijälle: ainakaan tähän et koske, panee vastalauseensa myöskin väkivaltaa vastaan”. Kritisointia aiheutti myös se, että avustettiin vieraan maan lapsia, vaikka Suomesta löytyi avuntarvitsijoita omastakin takaa. Tämä moite kumottiin korostamalla sodan määrääikaista luonnetta. Avustustyö oli vain ensi-apua, pysyviä muutoksia ihmisten oloihin oli mahdollista saada ainoastaan luokkataistelun avulla ja vaikuttamalla yhteiskunnallisiin oloihin:

Äkkinäisen luonnonmullistuksen, sodan ja kulkutaudin sattuessa on avustustoiminta tarpeellinen, jatkuvaan puutteeseen auttaa vain sosiaalinen toiminta, valistuneen työläisen kautta elämän kestävä sitkeä kamppailu työväen elinehtojen parantamisen puolesta.³⁷

Kohti uusia haasteita

Suurin into keräystoiminnan puolesta puhumiseen hiipui vuoden 1938 aikana kansallismielisten saadessa yhä vankempaa jalansijaa Espanjassa ja myllerrysten seuratessa toista Euroopassa. Vuoden lopussa järjestettiin vielä viimeinen keräys, mutta Sylvi-Kyllikki Kilpi alkoi vähitellen siirtyä syrjään Espanjaan liittyvästä julkisesta toiminnasta. Hän tunsu olevansa kuin puhki kulutettu gra-

mofonilevy puhuessaan jatkuvasti samoja asioita keräystoiminnan puolesta.³⁸ Oli aika siirtyä uusien haasteiden pariin.

Sylvi-Kyllikki Kilvelle mukana olo keräystoiminnassa oli osa hänen poliittista toimintaansa, jossa yhdistyivät hänen henkilökohtaiset motiivinsa ja luonteenpiirteensä poliittiseen tarkoituksenmukaisuuteen ja ideologisiin näkökulmiin. Samalla kun konkreettinen toiminta auttoi kanavoimaan osin ahdistavia ja pelottavia tunteita, joita Espanjassa riehunut sota herätti, se oli myös poliittisen mielipiteen julkinen osoitus. Lisäksi keräystoiminnassa mukana oleminen oli hänelle monella tavalla antoisaa. Sen myötä Kilven oma toiminta linkittyi saumattomasti kansainväliseen toimintaan ja rajat ylittävään solidaarisuuteen. Myös kotimaassa ilmennyt auttamisen halu ilahdutti häntä:

Persoonallisesti keräystoimikunnan jäsenyys on ollut minulle elämys, joka tulee säilymään mielessä erikoislaatuisena ja innoittavana. Olen tuntenut kansainvälisen solidaarisuuden ajatuksen läheisenä ja elävänä niissä kirjeissä, joita keräystoimikunnalle on kirjoitettu, niissä lahjoissa, joita Naisliiton toimistoon on tuotu aina ahkerien naiskäsien valmistamia lasten vaatteita myöten. Pienet asiat ovat avanneet suuria perspektiivejä.³⁹

Viitteet

- 1 Puuttumattomuudesta tarkemmin, ks. Beevor 2006, 205–216; Juusela 2003, 37–51.
- 2 Beevor 2006, 342–358.
- 3 *Suomen Sosialidemokraatti* 12.12.1936, ”Espanjan lasten puolesta”.
- 4 *Suomen Sosialidemokraatti* 23.12.1936, ”Kansainvälistä apua Espanjalle”.
- 5 *Suomen Sosialidemokraatti* 4.11.1936, Lilli Heponen: ”Apua Espanjan lapsille”.
- 6 Isabelle Blume espanjasta kirjoittamia artikkeleita julkaistiin ainakin *Suomen Sosialidemokraatissa* muun muassa ”Bilbaon naisten lasten puolesta. Vetoomus sosialidemokraattisille naisille” 22.6.1937

- 7 *Toveritar* 13–14, 1938. Sylvi-Kyllikki Kilpi: ”Vaikutelmia Belgian sosialidemokraattisesta naisliikkeestä”; *Toveritar* 15–16, 1938. Sylvi-Kyllikki Kilpi: ”Belgian sosialidemokraattisten naisten sosialista toimintaa”.
- 8 *Suomen Sosialidemokraatti* 4.8.1936, ”Myötätunto Espanjan tapauksissa”.
- 9 *Suomen Sosialidemokraatti* 28.8.1936, ”Espanjan tapahtumain luonne ja merkitys”.
- 10 *Suomen Sosialidemokraatti* 22.1.1937, ”Kansainvälinen solidaarisuus kantaanut kauniita tuloksia”.
- 11 *Suomen Sosialidemokraatti* 19.7.1937, ”Espanjan sodan vuosipäivänä kokoontui Helsingin työväki”.
- 12 *Suomen Sosialidemokraatti* 18.11.1937, ”Espanja näkee nälkää”.
- 13 Kilpi 1960, 143.
- 14 Torninoja-Latola 2012, 240–245
- 15 Kilpi 1966, 149–150; *Suomen Sosialidemokraatti* 29.1.1937, ”Suomalaisia elintarpeita Espanjan lapsille”.
- 16 Sylvi-Kyllikki Kilven päiväkirja, 24.11.1937. Eino ja Sylvi-Kyllikki Kilven perhearkisto, kotelo 13. KA; Kilpi 1966, 170–173.
- 17 Kilpi 1966, 154; *Suomen Sosialidemokraatti* 29.1.1937, ”Suomalaisia elintarpeita Espanjan lapsille”.
- 18 Kopio mainoksesta. Espanjan sisällissotakokoelma. Kansan Arkisto.
- 19 Sylvi-Kyllikki Kilven henkilömappi. EK-Valpo 1:n arkisto.
- 20 Sylvi-Kyllikki Kilven henkilömappi, s. 31. EK-Valpo 1:n arkisto.
- 21 *Suomen Sosialidemokraatti* 29.1.1937, ”Suomalaisia elintarpeita Espanjan lapsille”.
- 22 Katso esimerkiksi Sallamaa 1994, 125–126.
- 23 Kilpi 1960, 135.
- 24 *Suomen Sosialidemokraatti* 29.1.1937. Pelastakaa lapset -järjestöllä viitattiin Iso-Britanniassa vuonna 1919 perustettuun Save the Children -säätöön. <http://www.pelastakaalapset.fi/en/organization/history/>
- 25 *Suomen Sosialidemokraatti* 3.12.1937, ”Espanjan avustaminen muissa maissa”; *Suomen Sosialidemokraatti* 9.12.1937, Leo Rosenthal: ”Espanjalaisia lapsia pohjoismaisissa lastenkodeissa Ranskassa”.
- 26 *Toveritar*, Nro 8-9 1937, Lilli Heponen: ”Espanjan hätä jatkuu”
- 27 *Suomen Sosialidemokraatti* 20.11.1937, Barbro Alfving: ”Kalpeat lapsijoukot”.
- 28 *Toveritar*, Nro 19, 1937, Sylvi-Kyllikki Kilpi: ”Espanjan lapset hädässä”.
- 29 Kilpi 1953, 220.
- 30 *Suomen Sosialidemokraatti* 20.1.1937, ”Espanjan lasten avustaminen”.

- 31 Kilpi 1966, 156.
- 32 Kilpi 1966, 173–174.
- 33 Beevor 2006, 351–356.
- 34 Katso Hanne Koiviston artikkeli tässä teoksessa.
- 35 *Toveritar* 19/1937, Sylvi-Kyllikki Kilpi: ”Espanjan lapset hädässä”.
- 36 Kilpi 1966, 169.
- 37 *Suomen Sosialidemokraatti* 29.1.1937, ”Suomalaisia elintarpeita Espanjan lapsille”.
- 38 Kilpi 1966, 177.
- 39 *Suomen Sosialidemokraatti* 29.1.1937, ”Suomalaisia elintarpeita Espanjan lapsille”.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Eino ja Sylvi-Kyllikki Kilven perhearkisto
Etsivän keskuspoliisin - Valpo 1. arkisto
Henkilömapit: Sylvi-Kyllikki Kilpi

Sanomalehdet

Suomen Sosialidemokraatti
Toveritar

Kirjallisuus

Beevor, Antony (2006): *Taistelu Espanjasta*. WSOY, Helsinki.
Juusela, Jyrki (2003): *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa*. Atena Kustannus Oy, Jyväskylä.

Kilpi, Sylvi-Kyllikki (1953): *Suomen työläisnaisliikkeen historia*. Kansankulttuuri Oy, Helsinki.

Kilpi, Sylvi-Kyllikki: "Espanjan lasten auttaminen sisällissodan aikana." Teoksessa Hellä Meltti, Tyyne Tuominen, Helvi Laine, Mirjam Suvanto, Anna-Liisa Kasanen, Kerttu Virtanen ja Elli Stenberg (toim) *Huomenen tiellä. Suomen työläisnaisliikkeen 60-vuotisjuhla-kirja*. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto.

Kilpi, Sylvi-Kyllikki (1966): *Sörnäisten tyttö politiikan pyörteissä*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Sallamaa, Kari (1994): *Kansanrintaman valo. Kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933–1943*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Torninoja-Latola, Jaana (2012): "On vissi määrä sivistystä auttaa ihmistä." Sylvi-Kyllikki Kilpi juutalaispakolaisten ja poliittisten vankeiden auttajana 1938–1944. Jarkko Keskinen, Suvanna Seppälä & Kari Teräs (toim.) *Häkäpöntöistä nurkkatansseihin. Arjen ilmiöitä sota-aikana*. Turun Yliopisto, Suomen historian julkaisuja 2, 227–273.

Espanjan asia on meidän

Suomen vasemmistososialistien ja kommunistien propaganda ja toiminta Espanjan tasavallan puolesta¹

”Kolmikymmenluvun Vietnamin sota”² ja Suomi

Suomessa Espanjan sisällissota ei saanut liikkeelle yhtä suuria kansanjoukkoja kuin monissa muissa maissa. Asia koettiin täällä varmaankin jo maantieteellisistä syistä kaukaisemmaksi kuin esimerkiksi Ranskassa, mutta etäisyys ei ole ainoa selittävä tekijä. Esimerkiksi Ruotsissa ja Norjassa toimittiin huomattavasti voimakkaammin ainakin tasavallan puolesta. Syitä suomalaisten laimeaan Espanja-innostukseen onkin etsittävä yhteiskunnasta. Vuosien 1936–39 Suomi oli vuoden 1918 valkoisen Suomen perillinen, jossa Espanjan ”punainen” tasavalta tuntui arveluttavalta ja sen puolesta esiintymällä sai helposti itselleen vihamiehiä.³

Espanjan sisällissodasta vallinneisiin käsityksiin ja siihen liittyneeseen toimintaan vaikutti myös Suomen vasemmiston monimutkainen tilanne. Suomen Kommunistinen puolue (SKP) oli kielletty ja sen toimintaan osallistumisesta saattoi seurata vankeusrangaistus. Niinpä puolue toimi maan alla, sikäli kuin toimi. Espanjan sisällissodan aikana kommunistien tilanne oli hyvin vaikea, kun toisaalta Suomen viranomaiset pyrkivät tukahduttamaan toiminnan, toisaalta monet puolueen Neuvostoliitossa olleet johtajat ja myös tavalliset jäsenet joutuivat ns. Stalinin puhdistusten uhreiksi.

Ainoa sallittu vasemmistopuolue oli Suomen sosialidemokraattinen puolue (SDP). Sekin oli hajanainen. Puolueessa vaikutti ns. vasemmisto-oppositio, joka kritisoi puolueen vahvan miehen Väinö Tannerin reaalipoliittista linjaa, jossa tärkeintä oli palkkatyöläisten konkreettisten etujen ajaminen. Puolueen johto vastusti jyrkästi kommunisteja, jotka nähtiin työväenliikettä vahingoittavina rettelöitsijöinä. Osa puolueen oppositiosta sen sijaan näki kommunistit luonnollisina yhteistyökumppaneina. Vuonna 1937 SDP nousi hallitukseen, ja puolueen johto pidättyi vaarantamasta ns. punamultayhteistyötä esittämällä sosialistisia tavoitteita. Sen sijaan puolueen oppositio vaati niiden esilläpitoa periaatteellisista syistä.⁴ Opposition ja SDP:n johdon välit kärjistyivät, mikä johti vasemmisto-opposition keskeisen järjestön Akateemisen sosialistiseuran (ASS) ja muutamien sen toimintaan osallistuneiden henkilöiden erottamiseen puolueesta toukokuussa 1937.⁵

Suomen ilmapiiiri ei välttämättä ollut otollinen myöskään Espanjan kansallisten asialle. Virallinen Suomi oli puolueeton ja Suomi osallistui puuttumattomuuskomitean toimintaan. Sen johdosta myös Espanjan sisällissotaan värväytyminen kummalle tahansa puolelle kriminalisoitiin. Niin sanottu yleinen mielipide ei näytä olleen selkeästi kummankaan sodan osapuolen kannalla. Sanomalehdistöstäkin pääosa pyrki uutisoinnissa puolueettomuuteen. Suuri osa suomalaisista, ehkäpä enemmistö, piti Espanjan sisällissotaa lähinnä kaukaisena murhenäytelmänä, eikä sillä, kumpi voittaisi, olisi suurta merkitystä. Kun eduskunnassa keskusteltiin siitä, mitä kotiin palaaville Espanjan sisällissodassa taistelleille suomalaisille pitäisi tehdä, lausui Ruotsalaisen kansanpuolueen edustaja von Frenckell näkemyksen, joka uskoakseni oli Suomessa tyypillinen:

Valittaen todetaan, että onnettomassa Espanjan maassa on ollut sisällissota, joka on jatkunut useiden vuosien ajan. Valitettavasti myös joukko Suomen kansalaisia on osallistunut niin toisella kuin toisellakin puolella, mikä on minun käsitykseni mukaan ollut täysin tarpeetonta.⁶

Keskityn artikkelissani Suomessa levitettyyn Espanjan tasavaltaa tukeneeseen lehtikirjoitteluun ja muuhun tiedotustoimintaan, propagandaan. Tarkastelen toiminnan muotoja ja tekijöitä. Arvioin myös sitä, keitä toiminta saavutti ja miten se heihin vaikutti, mitä seurauksia sillä oli.⁷

Espanjan tasavallan suomalaiset ystävät

Toiminta Espanjan tasavallan puolesta oli Suomessa paljon aktiivisempaa kuin kansallisten tukeminen. Tasavallan joukoissa taisteli 72 suomalaista, kansallisten puolella 14.⁸ Tilaisuuksia tasavallan puolesta järjestettiin monikertainen määrä kansallisia tukeneisiin tilaisuuksiin verrattuna, ja julkaistun tekstin palsta-millimetrejä mittaamallakin tasavalta löi kansalliset Suomen rintamalla selvästi.⁹

Toiminta Espanjan tasavallan hyväksi kerääntyi muutaman poliittisen julkaisun ja järjestön ympärille. Sosialidemokraattinen työläisnaisliitto järjesti kolme rahankeräystä Espanjan sisällissodasta kärsineiden lasten hyväksi. Keräykset olivat luonteeltaan humanitaarisia, mutta niissä oli poliittinen ulottuvuus. Kaikki tuotto ohjattiin tasavaltalaiseen Espanjaan, ja keräysten yhteydessä järjestettiin monia tilaisuuksia, joissa Espanjan tapahtumista esitettiin tasavaltalainen näkemys. Järjestönä keskeinen Espanjan tasavallan tukija oli ASS. Lähes kaikki ahkerimmat tasavaltalaista propagandaa tehneet olivat sen jäseniä, ja seura myös järjesti Espanjaan liittyviä tilaisuuksia. SKP ei voinut toimia julkisesti, mutta se pyrki ja jossain määrin myös onnistui vaikuttamaan vasemmistososialistien Espanjasta julkisuudessa esittämiin näkemyksiin. Kuten muuallakin myös Suomessa kommunistinen puolue järjesti sotilaiden värväämisen kansainvälisiin prikaateihin sekä värvättyjen matkat Espanjaan.

Propagointi Espanjan tasavallan puolesta Suomessa oli hyvin pienen piirin toimintaa. Pääosasta julkaistuja kirjoituksia ja pidettyjä puheita vastasi alle kymmenen ihmisen joukko.¹⁰ He kaikki asuivat Helsingissä ja tunsivat toisensa. Toiminta keskittyi

pääkaupunkiin, vaikka tilaisuuksia pidettiinkin Hangosta Kemiin ja Turusta Kuopioon.

Juhlatilaisuudet

Suomessa pidettiin yli 70 Espanjan tasavallan propagandatilaisuudeksi laskettavaa yleisötapahotumaa.¹¹ Useimmiten järjestäjinä olivat paikalliset työväenyhdistykset, SDP:n paikallisosastot tai ASS. Monet juhlista liitettiin jollain tavoin Työläisnaisliiton Espanja-keräyksiin. Huomattava osa suurten kaupunkien ulkopuolisista tilaisuuksista pidettiin paikkakunnilla, joilla kommunisteilla oli vahva asema, kuten Kemi, Vihti ja Teuva.¹² Näyttää siis siltä, että työväenyhdistyksissä vaikuttavat kommunistit olivat muita innokkaampia järjestämään Espanja-juhlia. Suomen tuolloinen salainen poliisi, Etsivä keskuspoliisi (EK)¹³ valvoi tilaisuuksia ahkerasti, ja sen arkisto onkin vasemmistolehtien ohella hyvä lähde tilaisuuksien jälkikuvan rakentamiseen.

Helsingin työväentalolla torstaina 28.1.1937 pidetty juhla näyttää olleen melko tyypillinen Espanja-tilaisuus. Juhlan järjesti Helsingin Työväenyhdistyksen Toveriseura, ja sen pääsylipputulot tilitettiin Työläisnaisliiton keräykseen. Puhujia oli kolme: Cay Sundström, Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Kaisu-Mirjami Rydberg. Noin 750 hengen yleisöstä ainakin 20 oli EK:lle tuttuja kommunisteja – yksi heistä myös osallistui ohjelman suorittamiseen. Puheiden lisäksi ohjelmassa oli musiikkia ja runonlausuntaa, sekä Työväen näyttämön esittämä kuvaelma ”Nousu Barrikaadeille Espanjassa”, jonka nimi ainakin EK:n raportista päätellen sisälsi myös käsikirjoituksen: kyseessä oli hyvin lyhyt esitys, jossa noustiin näyttämölle rakennetulle barrikadille ja lausuttiin muutamia iskulauseita.¹⁴

Sanomalehtikirjoitusten ja EK:n raporttien perusteella Espanjaa koskevat tilaisuudet olivat suosittuja. Usein yleisöä mainitaan olleen ”salin täydeltä”. Toisaalta tilaisuuksia pidettiin niin paljon, että ainakin Sylvi-Kyllikki Kilpi koki puhuneensa asiasta liikaa ja tunteneensa ”kuin aivoissani pyöritettäisiin gramofonilevyä.”¹⁵

Myös EK arveli jatkuvan Espanjasta puhumisen ajoittain kylästyttäneen yleisöä.¹⁶

Jälkikäteen on vaikea päätellä, millaista yleisöä tilaisuuksissa ohjelmansuorittajien ja EK:n etsivien lisäksi kävi. Juhlat järjestettiin poikkeuksetta viikonloppuisin tai illalla,¹⁷ muutenhan ei työssäkäyvillä olisi ollut mahdollisuutta niihin osallistua. Usein tilaisuuksien lopussa oli tanssia, mikä oli tuolloin tavallista kaikenlaisissa työväenjärjestöjen tilaisuuksissa.¹⁸ Tanssitilaisuuksiin voisi kuvitella tulleen erityisesti nuoria aikuisia. Vihdissä 12.12.1937 pidettyä tilaisuutta seurannut EK:n etsivä arvioikin paikalla olleen 180–200 hengen yleisön olleen ”etupäässä nuorta joukkoa, jotka todennäköisesti olivat paikalle saapuneet tanssin viekoittelemina.”¹⁹

Anne Seppänen, Olavi Hurri ja Leena Enbom ovat osoittaneet, että ylivoimainen enemmistö työväenjärjestöjen tilaisuuksien yleisöstä oli nimenomaan työväkeä ja maailmankatsomukseltaan työväenliikkeen kannattajia. Kaikki työväentaloilla käyneet eivät toki olleet palavasieluisia sosialisteja. Varsinkin tanssitilaisuuksissa kävi myös niitä, joille aate oli toissijaista. Poliittisilla perusteilla valittiin se, minkä talon tansseissa käytiin. Toisten aatesuuntien kannattajat kokoontuivat esimerkiksi vapaapalokunnan tai nuorisoseuran taloilla. ”Toisten” taloilla ei yleensä käyty.²⁰ Mikään ei viittaa siihen, että Espanja-juhlissa olisi tilanne ollut toisenlainen. Tasavallan suomalaiset ystävät valittivat usein, että Espanjan tasavallan asia oli täällä jäänyt yksinomaan työväenliikkeen harteille.²¹ Tästäkin voisi päätellä, ettei ns. porvaristoa tilaisuuksissa juuri näkynyt. Joitain tilaisuuksia järjestettiin muualla kuin työväenyhdistysten tiloissa. Esimerkiksi kansainvälisten prikaatien suomalaisten paluujuhla oli Helsingin Konservatoriossa. Ehkäpä tietoisesti pyrittiin saamaan tilaisuuksiin myös sellaisia ”edistyksellisiä porvareita”, jotka eivät tahtoneet työväentaloilla käydä.

Juhlien järjestäminen ja esiintyjien hankkiminen ei aina ollut ongelmатonta. Paikalliset poliisiviranomaiset olivat joskus haluttomia myöntämään lupia tilaisuuksien järjestämiseen, mutta myös työväenliikkeen sisäiset ristiriidat aiheuttivat vaikeuksia. Ainakin

kerran SAK kielsi Helsingin metallityöntekijöiden ammattiosastoja järjestämästä juhlaa ”Espanjan taistelun ja lasten avustamisen merkeissä”. Ongelmana ei kuitenkaan ollut Espanja, vaan eräs esiintyjistä, Paavo H. Tiilikaisen johtama lausuntaryhmä ”Nokinenät”. Juhla kuitenkin pidettiin, muttei metallimiesten järjestämänä. Vastuun otti Helsingin automiesten ammattiosasto, jolla EK:n tietojen mukaan oli yhteyksiä kommunisteihin.²²

Näyttely

”Espanjan ystävien komitea” järjesti syksyllä 1937 Espanjan sisällissotaan liittyvän näyttelyn. Käytännössä siitä vastasi Cay Sundström, joka oli keväällä 1937 vierailut tasavaltalaisessa Espanjassa. Näyttely oli ensin esillä Helsingin työväentalolla ja alkuvuodesta 1938 työväenyhdistysten tiloissa Porissa, Kotkassa, Vuoksenniskalla, Jyväskylässä sekä Turussa. Pääsymaksut ja myyntitulot, 13 511,50 markkaa²³, tilitettiin työläisnaisliiton keräykseen Espanjan lasten hyväksi. Naisliitto ei kuitenkaan osallistunut näyttelyn järjestämiseen, eikä sitä edes pyydetty mukaan.²⁴ Kilpi arveli tämän johtuneen siitä ”että Cay on tuonut mukanaan jotain materiaalia, josta hän ei otaksu meidän pitävän.”²⁵ Hän lieinee tarkoittanut kommunistisilla tunnuksilla varustettuja julisteita ja lentolehtisiä. Julkisuuteen ei näyttelyn taustalla olleita risiriitoja kuitenkaan haluttu päästää. Näyttelyyn tutustunut *Suomen Sosialidemokraatin* toimittaja arvioi sitä hyvin myönteisesti, ja toivoi työläisten varaavan aikaa siihen tutustumiseen.²⁶ Porissa *Uusi Aika* piti näyttelyä suurenmoisena, ja kehotti ottamaan sen sanoman vakavasti: ”Kysymyksessä ei ole mikään sirkus, vaan järkyttävä kappale ihmiskunnan historiaa!”²⁷

Helsingissä näyttelyyn tutustui 11 päivän aikana 2 522 kävijää, ja muuallakin kävijämäärät voitiin tuotoista päätellen laskea sadoissa. Esillä oli ainakin julisteita, valokuvia ja kirjoja. Sundström lieinee tuonut osan materiaalista mukanaan Espanjasta, mahdollisesti lisää hankittiin Espanjan tasavallan Tukholman lähetystöstä. Näkökulma oli tietenkin täysin tasavaltalainen. K.

H. Wiik sanoi näyttelyn avajaispuheessa Helsingissä, ettei puolueettomuuteen pyrittykään. Näytteille asettelu on epäilemättä vaihdellut eri paikkakuntien erilaisissa tiloissa.²⁸ *Uuden Ajan* kirjoituksesta päätellen näyttely kuitenkin pyrittiin järjestämään temaattisesti, niin että esimerkiksi sodan aiheuttamat inhimilliset kärsimykset ja tasavallan sosiaalinen huolto saivat omat osatonsa.²⁹

Näyttelyn sisällöstä on mahdollista muodostaa kohtalainen käsitys, sillä osa esillä olleista julisteista on nykyään Työväen Arkiston kokoelmissa.³⁰ Samoin osa Työväen Arkiston valokuva-kokoelman Espanjan sisällissotakokoelman kuvista lienee tässä näyttelyssä esillä ollutta materiaalia.³¹ Varmaa on, että näyttelyssä on ollut niitä läheisesti muistuttaneita kuvia. Kokoelmassa on myös selvästi julkaisu- tai näyttelykäyttöön tarkoitettuja kuvia, esimerkiksi Espanjan tasavallan propagandaministeriön³² julkaisemia painokuvakollaaseja taistelujen ja pommitusten Madridissa tekemistä tuhoista. Yhteen niistä on liimattu erilliselle paperille kirjoitettu suomenkielinen teksti ”Kapinoitsijoiden pommien jälkiä Madridissa”. Koska muutamassa muussakin on jälkiä myöhemmin irronneista tai irrotetuista liimauksista tai teippauksista,³³ ja kun näyttelyssä lehtitietojen mukaan oli sodan aiheuttamia aineellisia ja inhimillisiä tuhoja esittelevä osuus, oletan että ainakin jotkut näistä painokuvista ovat olleet esillä näyttelyssä.³⁴ Kaikki näyttelymateriaali ei ole arkistoon päätenyt. Joissain sanomalehtikuvissa näkyy sekä Työväen Arkistossa nykyään olevia julisteita suomenkielisine teksteineen että julisteita, joita arkiston kokoelmissa ei ole.³⁵

Näyttely oli esillä vain työväenjärjestöjen tiloissa. Kävijöistä suurin osa lienee siis ollut niitä, joilla muutenkin oli tapana työväentaloilla vieraila. Ainakin Jyväskylässä myös paikkakunnan oikea äärilaita osoitti kiinnostusta näyttelyä kohtaan. Paikallisen sosiaalidemokraattisen lehden *Työn Voiman* mukaan ”iکل:n taholta on suurella mielenkiinnolla käyty tekemässä näyttelyssä muistiinpanoja”.³⁶

Lehtikirjoittelua ja kirjallisuutta

Kirjoituksia Espanjan asioista julkaisi erityisesti kolme aikakauslehteä, ASS:n *Soihtu*, kirjailijaryhmä Kiilan julkaisema *Kirjallisuuslehti* sekä *Tulenkantajat*, jota saattoi pitää ennen kaikkea päätoimittaja Erkki Valan äänenkannattajana.³⁷ SKP avusti taloudellisesti *Soihtua* ja *Kirjallisuuslehteä*, ja sai tietysti vastineeksi julki mieluisiaan kirjoituksia. Kommunistien vaikutus varsinkin *Kirjallisuuslehteen* oli suuri, ja SKP:n rahoituksen tyrehtyttyä lehden ilmestyminen lakkasi vuoden 1938 lopulla.³⁸ Muutamia kirjoituksia julkaistiin myös Merimies-Unionin *Merimies*-lehdessä sekä sosiaalidemokraattisissa sanomalehdissä. Maanalainen SKP levitti ainakin yhtä Espanjan sisällissotaan liittyntä lentolehtistä, *Espanjan vallankumouksen erikoisuuksista*. Sen kirjoittajaksi mainittiin M. Ercoli, joka oli italialaisen kommunistin Palmiro Togliattin Espanjassa käyttämä salanimi.³⁹

Lehtikirjoittelun lisäksi ASS julkaisi kolme Espanjan sisällissotaan liittyvää kirjasta. Raoul Palmgrenin ja Cay Sundströmin *Vapaan Espanjan puolesta!* ilmestyi hyvin pian sodan alkamisen jälkeen. Sen esipuhe on päivätty 24.8.1936. Espanjan tasavallan parlamentin Cortesin puhemiehen Diego Martinez Barrion kirjoittama *Espanjan vapauden – maailman vapauden puolesta* ilmestyi keväällä 1938, Cay Sundströmin laatima esipuhe on päivätty 25.3.1938. *Espanja ja Itävalta* -kirjaseen kirjoittaja on ruotsalainen Per Meurling. Sen esipuhe on päivätty 21.4.1938, mutta tällä kertaa esipuheen kirjoittajaa ei ole mainittu, allekirjoituksena on vain ”Akateeminen Sosialistiseura r.y.” Yhdysvaltalaisen Upton Sinclairin romaania *Taistelu Madridista*, jonka Kirjailijain kustannusliike julkaisi suomeksi vuonna 1937, sekä Espanjasta palanneiden vapaaehtoisten kertomuksia sisältänyttä *Suomen pojat Espanjassa*⁴⁰ -kirjaa voi myös pitää Espanjan tasavaltaa tukeneena kirjallisuutena.

Kuva 1. Raoul Palmgrenin ja Cay Sundströmin kirjoittaman ja Akateemisen Sosialistiseuran, ASS:n vuonna 1936 julkaiseman Vapaan Espanjan puolesta! -vihkosien kansilehti. Kansan Arkisto.

Humanitaarinen apu kirjoitusten kohteena

Vasemmistososialistien lehdet ja ASS järjestönä olivat yllättävän passiivisia sodasta kärsineiden espanjalaisten avustamisen suhteen. *Soihthu* kyllä julkaisi näyttävästi numeron 11/1936 takakannessa Työläisnaisliiton keräysvetoomuksen Espanjan lasten hyväksi,⁴¹ ja seuran jäsenet osallistuivat yksityishenkilöinä naisliiton keräyksiin sekä esiintyivät keräyksen yhteydessä pidetyissä juhlatilaisuuksissa puhujina. *Soihdussa* ei kuitenkaan juuri mainostettu naisliiton myöhempiä keräyksiä. Ainakin osasyynä lie nee ollut ASS:n välikikko SDP:n johdon kanssa ja Sylvi-Kyllikki Kilven rooli siinä.

Tulenkantajat huomioi ensimmäisen keräyksen vain pikku-uutisella, jossa todettiin naisliiton saaneen Sisäministeriöltä keräysluvan, ja keväällä 1937 – jolloin naisliiton keräys ei edes ollut käynnissä – oli kuvatekstissä vetoomus ”auttaa tarmokkaammin keräystä Espanjan naisten ja lasten hyväksi.”⁴² Edes Naisliiton keräysvetoomusta, joka painettiin niin *Suomen Sosialidemokraattiin* kuin *Soihthuunkin*, ei julkaistu. Ehkä myös *Tulenkantajien* toimituksen ja naisliiton keräystoimikuntien välillä oli henkilökohdaista vastenmielisyyttä. Toisaalta on saattanut vaikuttaa myös se, että paljon *Soihtua*, *Kirjallisuuslehteä* ja *Tulenkantajia* laajalevikkisempi SDP:n pää-äänenkannattaja *Suomen Sosialidemokraatti* piti naisliiton keräyksiä melko näyttävästi esillä.⁴³ Kenties ei pidetty tarpeellisenä käyttää rajallista palstatilaa asiaan, joka tuli laajalti tietoon muutenkin.

Ehkäpä *Soihdun* numeron 1/1939 pääkirjoituksessa lipsahti rivien väliin syy siihen, että naisliiton keräyksistä oli *Soihdussa* vaiettu. Pohtiessaan, miksi muissa pohjoismaissa Espanjan tasavallan avustuseräykset olivat tuottaneet parempia tuloksia kuin Suomessa, päätoimittaja Mauri Ryömä päätteli:

Asiaa ei ole hoidettu niin hyvin kuin se olisi voitu hoitaa. Ei ole eduksi tällaiselle yleishumaaniselle avustustyölle, jos siitä tehdään puolue- tai klikkikysymys. [...] Toivomme, että keräystyön johdossa olleet henkilöt tästä lähtien tarttuvat asiaan hieman toisenlaisin ottein kuin tähän asti.⁴⁴

Kirjoituksessa ei mainita, millaisia nämä ”toisenlaiset otteet” voisivat olla. ”Keräystyön johdossa olleet henkilöt” tarkoittaa epäilemättä Sylvi-Kyllikki Kilpeä. Kun ASS erotettiin SDP:sta, Kilpi oli kannattanut puolueen johtoa ja vaatinut ASS:n erottamista. Tätä taustaa vasten avustustoiminta saattoi todella näyttäytyä puolue- ja klikkikysymyksenä. Mauri Ryömä hyökkäsi Kilpeä vastaan vielä uudelleen Espanjan sisällissodan jo päättyttyä, *Soihdun* numerossa 11–12/1939:

Mutta kun tšekäläisen Espanja-keräyksen johdossa ollut henkilö nyt osoittaa tällaista suhtautumista tasavallan hallitusten harjoittamaan politiikkaan, niin se auttaa löytämään syitä siihen, miksi keräys täällä tuhansien työläisrivimiesten ja -naisten ponnisteluista huolimatta jäi suhteellisesti niin paljon esim. Ruotsissa ja Norjassa suoritettua vastaavaa työtä heikommaksi.⁴⁵

Kilven työtä keräysten eteen eivät muut kyseenalaistaneet, ei aikalaiskirjoituksissa eikä jälkikäteen. Tuntuisi luontevalta olettaa että Ryömän piikittelyn takana oli henkilökohtainen kauna, joka johtui Kilven asenteesta ASS:n ja SDP:n johdon välirikossa. Sitä paitsi Ryömä oli naimisissa Kilven sisaren Elvi Sinervon kanssa, ja siskosten välit olivat erittäin viileät.

Espanjan sisällissodan luonne

Käsitys siitä, mistä Espanjan sisällissodassa oli kyse, ilmaistiin hyvin selkeästi heti sodan alettua. *Vapaan Espanjan puolesta!* -kirjasessa lainattiin Sosialistisen työväeninternationaalin julistusta:

Espanjan surulliset tapaukset muodostavat uuden luvun kansainvälisessä taistelussa fascismin ja kansanvallan välillä. Ja fascistiset valtiot ja fascistiset puolueet kaikissa maissa ovat itse antaneet niille tämän merkityksen, kun ne joko avoimesti tai peitetysti ovat asettuneet tukemaan Espanjan kapinallisten rikollista toimintaa isänmaatansa vastaan.⁴⁶

Koska Espanjan sisällissota tulkittiin taisteluksi sotakiihkoista fasismia vastaan, se nähtiin myös sotana sotaa vastaan.⁴⁷ Per Meurlingin *Espanja ja Itävalta* – kirjasen esipuheen suomalainen kirjoittaja ilmaisi asian näin: ”Espanjan kansa johtaa tällä hetkellä taistelua maailmanrauhan rippeiden puolesta. Sankarillisella armeijallaan se sitoo fascistien voimat.”⁴⁸

Tasavalta edusti propagandassa inhimillisyyden korkeimpia arvoja, sitä mikä nosti ihmisen muiden elämänmuotojen yläpuolelle. Juuri tämä teki sen puolustamisesta niin tärkeää. Professori Väinö Lassila kiteytti asian puheessaan:

pelastamalla Espanjan tasavalta pelastetaan myös rauha, sivistys ja vapaus. [...] Niistä, jotka ovat kaatuneet Espanjan tasavallan puolesta, voi todella sanoa, että ne aatteet, joiden puolesta he ovat henkensä antaneet ovat kuolemattomat.⁴⁹

Ei siis ollut kysymys fasismin ja kommunismin välisestä kaksintaistelusta. Sota ei ollut kahden diktatuurijärjestelmän välienselvittelyä, vaan demokratian taistelua diktatuuria vastaan. Sodan osapuolten kuva piirrettiin mustavalkoisena. Tasavallan selitettiin olevan kaiken hyvän puolella, ja sillä oli takanaan espanjalaisten ylivoimaisen enemmistön tuki. Kansanrintamahallitus oli yhtä kuin

maan kansanvaltaisilla vaaleilla valittu eduskunta, sen luottamusta nauttiva porvarillisdemokraattinen hallitus, sen valitsema porvarillisdemokraattinen presidentti: hallituskokoomus, joka on ryhtynyt kansalliseen vapautustyöhön, vapautukseen kansainvälisen kirkon, pääoman ja feodalismin riistosta.⁵⁰

Hallitusta vastaan nousseet kansalliset edustivat sotapropagandassa vääryyttä ja valhetta, koska he

ovat nimittäneet itseään isänmaanystäviksi ja kansallisiksi, ja kuitenkin heidän armeijansa karkijoukkoja ovat muukalaislegioona ja afrikkalaiset alkuasukasjoukot, heidän päämääränään Espanjan kansan riistäminen ja valmistaminen fascistiseen maailmanso-

Kuva 2. "Espanjan työläiset taistelevat kaikkien kansojen vapauden ja sivistyksen puolesta." Juliste kuului Suomessa syksyllä 1937 kiertäneeseen näyttelyyn. Työväen Arkiston julistekokoelma, 46 Espanja. Kuva Työväen Arkisto.

Kuva 3. Espanjan tasavallan vastustajia kutsuttiin yleisesti ”kansallisiksi”, mutta tasavalta halusi esittää heidät epäkansallisina. Tässä kansallisia edustavat marokkolaiset palkkasoturit, italialainen kenraali, saksalainen pankkiiri ja Paavin kardinaali: heidän laivansa kotisatama on Portugalin pääkaupunki Lissabon. Työväen Arkiston julistekokoelma, 46 Espanja. Kuva Työväen Arkisto.

taan, kaivosten ja tehtaiden varmistaminen ulkomaisille toimimille, alueluovutukset Saksalle ja Italialle.⁵¹

Espanjan kansa oli kirjoituksissa yksimielisesti tasavallan puolella.⁵² Francon kannattajia ei yksinkertaisesti ollut olemassa, ehkä joitain suurmaanomistajia ja pappeja lukuun ottamatta. Selitettiin, ettei Espanjassa ollutkaan käynnissä sisällissota vaan Italian ja Saksan hyökkäys, johon ne olivat ryhtyneet luonnonrikkauksien haltuun ottamiseksi. Tasavallan taistelu selitettiin puolustautumiseksi maahantunkeutujia vastaan.

Syksyllä 1937 *Tulenkantajissa* väitettiin, että vain 20 % kansallisten armeijan sotilaista olisi ollut espanjalaisia⁵³; todellisuudessa heitä oli ylivoimainen enemmistö Francon joukoista.⁵⁴ Kun kansallisista sotilaista kerrottiin, nämä eivät koskaan olleet espanjalaisia vaan saksalaisia, italialaisia tai marokkolaisia, pakolla tai valheellisilla lupauksilla Espanjaan tuotuja.⁵⁵ Joskus Francon sotilas oli jopa suomalainen. Arvo Turtiainen kertoi *Kirjallisuuslehdessä* ”vanhan koulutoverinsa” tarinan. Turtiainen kuvaili tätä lahjakkaaksi, mutta kärsimättömäksi, viinaan ja naisiin meneväksi nuoreksi mieheksi, jonka kypsymätön taipumus ajatella yhteiskunnallisesti oli ajanut äärioikeistoon ja Francon armeijaan. Haavoituttuaan hän oli palannut Suomeen. Surkea, monella tuopilla kustutettu tapaaminen fasistista elämänskatsomustaan selittämään kykenemättömän miehen kanssa jätti Turtiaisen – tarkoitus lienee ollut jättää myös lukija – pohtimaan, ”Onko ystäväni fascistinen sotilas, vai onko hän fascismin – uhri?”⁵⁶

Tasavallan ”porvarillisdemokraattista” luonnetta korostettiin propagandassa. Cay Sundström esitteli *Espanjan vapauden – maailman vapauden puolesta* -kirjaseen kirjoittajan Martinez Barrión ”tyypillisen porvarillisen keskustapuolueen” johtajaksi, ei siis minkään sortin sosialistiksi.⁵⁷ Myös kommunistien julkaisemassa lentolehtisessä korostettiin tasavallan hallituksen laajapohjaisuutta.⁵⁸ Porvarillisuuden alleviivaamisella uskoakseni koetettiin hälventää Suomen ”porvarillisten demokraattien” epäluuloja tasavaltaa kohtaan ja oikaista väärinä pidettyjä käsityksiä, joiden uskottiin Suomessa Espanjan asioista vallitsevan.

Toisinaan tasavallan porvarillisuus näyttää kuitenkin suomalaisilta sosialisteilta unohtuneen. Cay Sundström päätti Martinez Barrion kirjaseen kirjoittamansa esipuheen lihavoidulla tekstillä painettuun Marx-mukaelmaan: ”Kaikkien maiden demokraatit, liittykää yhteen!”. Hän tuskin itsekään uskoi voittavansa yhtään uutta maalaisliiton tai vaikkapa ruotsalaisen kansanpuolueen kannattajan sielua Espanjan tasavallalle.

Arviot sodan kulusta ja lopputuloksesta

Espanjan sisällissodan alussa tasavallan kannattajat uskoivat lujasti sen voittoon. Uskonvahvistusta saatiin menestyksestä esimerkiksi Guadalajaran taisteluissa.⁵⁹ Optimistinen voitonvarmuus jatkui yllättävän pitkään. Cay Sundström arvioi kesällä 1937 Espanjasta palattuaan, että ”ylipäänsä on muistettava, että aika taukoamatta tekee työtä tasavallan hyväksi, jolla on kansanarmeijan organisointi suoritettavanaan ja joka tässä suhteessa lakkaamatta vahvistuu.”⁶⁰ *Soihdussa* siteerattiin belgialaista sosialistia Emil Vanderveldeä, joka arvioi sodan lopputulosta:

Minä palaan Espanjasta ehdottomasti vakuutettuna tasavallan voitosta. [...] Hallitus suunnittelee voiton, armeija toteuttaa sen, ja kansa viimeistelee sen, kun se kokoontuu kansallisen aatteen ja demokraattisen vallankumouksen ympärille.⁶¹

Vuodenvaihteessa 1938–39 tasavallan sotilaallinen tilanne oli jotakuinkin toivoton. Silti *Tulenkantajat* otsikoi erään pikk uutisensa ”Francon epäonnistuminen käy yhä ilmeisemmäksi”⁶² ja *Soihthu* julkaisi Per Meurlingin voitonvarman julistuksen: ”[Espanjan kansa] on taistellut ja se tulee edelleen taistelemaan kamppailunsa voittoon.”⁶³ Optimistisista arvioista syntyy vaikutelma, että kirjoittajat ja puhujat joko esiintyivät vastoin parempaa tietoaan tai eivät ymmärtäneet sotilasasioita. Kenties toivottiin, että Neuvostoliitto vielä pelastaisi tasavallan väliintulollaan. Ehkä tasavallan voittoon haluttiin uskoa niin kovasti, ettei vaih-

toehtoa suostuttu näkemään mahdolliseksi. Ehkä vain loppuun asti koetettiin välttää tappiomielialaa.

Kun tasavallan tappiota ei enää voinut kieltää, sen syyksi ei löydetty Espanjan tasavallan tai Neuvostoliiton toimia, vaan länsivallat. Niiden selitettiin lammasmaisella puuttumattomuuspolitiikalla pettäneen tasavallan ja estäneen sitä hankkimasta sotamateriaalia, samalla kun Italialle ja Saksalle annettiin vapaat kädet tukea Francoa.⁶⁴ Ajatusta, että Neuvostoliitto olisi voinut vastata kansallisten fasistivaltioilta saamaan tukeen lisäämällä sotilaallista apuaan tasavallalle, eivät tasavallan suomalaiset tukijat esittäneet.

Sodan jälkeen Espanjasta puhuttiin vähän. Vuonna 1939 tapahtui paljon sellaista, mikä suuntasi huomion muualle. Muutama espanjalaisten kohtaloa fasistien, taantumuksellisen papiston ja Lontoon pankkiirien kuristusotteessa surkuttelevia kirjoituksia vielä julkaistiin.⁶⁵ Tasavallan tappiota ei sentään myönnetty lopulliseksi. Francolta voitiin yhä kieltää hänen voittonsa hedelmät: ”vaikka barbaarinen fascismi nyt on saanut Katalonian haltuunsa, niin Katalonian kansan sydäntä se ei koskaan tule saamaan omakseen.”⁶⁶

Sodan kauhut ja sotarikokset

Vapaan Espanjan puolesta! -kirjasessa käytiin läpi kansallisten sotarikoksia. Kansallisten väitettiin teloittavan kaikki vankinsa.⁶⁷ Kerrottiin, kuinka tasavallan kannattajia murhattiin ajamalla kuorma-autoilla heidän ylitseen. *Soihdussa* Cay Sundström kertoi lasten joukkoteurastuksen olevan ”fascistinen mielityö”. Hän jatkoi siten vuosisataisia sotapropagandan perinteitä. Vihollisten demonisointi lastenmurhista syyttämällä on ollut tyyppillistä sodankäynnin aamuhämäristä lähtien.⁶⁸ Tasavallan puolella tapahtuneesta väkivallasta sen sijaan vaiettiin. Sundström jopa väitti kansallisten, ei suinkaan tasavallan, tuhoavan kirkkoja.⁶⁹

Kansallisten saksalainen lentopommitusosasto tuhosi baskien asuttaman pohjoisespanjalaisen Guernican (Guernica y

Kuva 4. Tunteisiin vetoava kuva Espanjan sisällissodan nuorimmista uhreista. Työväen Arkiston valokuvakokoelma, 3232 (46) Espanjan sisällissota.

Luno, baskiksi Gernika-Lumo) kaupungin ilmapommituksella 26.4.1937. Hyökkäys vaati noin tuhat siviiliuhria. Se oli suuri uutisaihe koko maailmassa, ja edelleen kenties Espanjan sisällissodan parhaiten muistettu yksittäinen tapahtuma mm. Pablo Picasson maalauksen ansiosta.⁷⁰ Myös suomalaiset vasemmistolaiset reagoivat voimakkaasti Guernicaan. *Soihdussa* pommitusta pidettiin saksalaisten kenraalien kyynisenä ihmiskokeena uusien sotakoneiden kehittämiseksi.⁷¹ *Kirjallisuuslehdessä* korostettiin Guernican historiallista merkitystä baski-identiteetille, ja hyökkäys nähtiin julmana kostona baskien tasavaltalaissympatioista.⁷² *Tulenkantajat* taas katsoi Guernican pommituksen osoittavan, että fasistit pyrkivät järjestelmällisesti tuhoamaan siviiliväestön.⁷³

Kansallisten tehokkain propagandavaltti oli tasavallan puolella kirkkoon ja papistoon kohdistunut väkivalta. Tasavalta pyrki tietysti vastapropagandallaan kieltämään syytteet uskonvainoista. *Tulenkantajat* julkaisi tasavallan Belgian-lähettilään, katolisen Ossario y Gallardon kirjoituksen, jossa tämä pyrki perustelemaan miksi kristittyjen tulisi asettua tasavallan puolelle. *Kirjallisuuslehti* kirjoitti nuoresta tasavallan puolella taistelleesta espanjalaisesta papista.⁷⁴ Kirkkoon tasavallassa kohdistunutta massiivista väkivaltaa ei kuitenkaan voinut kokonaan kieltää. Se pyrittiin selittämään papiston väärinkäytöksillä, ja katolista kirkkoa syytettiin köyhän maalaisväestön aineellisesta riistosta sekä tahallisuudesta koulutuksen laiminlyönnistä.⁷⁵

Sivistynyt tasavalta, barbaariset kansalliset?

Tasavaltalainen propaganda pyrki esittämään kansalliset Espanjan kulttuurista piittaamattomina, sivistymättöminä raakalaisina, kun taas tasavalta edusti sivistystä, tiedettä ja taidetta. Ulkomaille tahdottiin välittää käsitys, että kaikki Espanjan merkittävät intellektuellit ja taiteilijat kannattivat tasavaltaa. Näin ei suinkaan ollut. Esimerkiksi aikansa maineikkaimmat espanjalaiset filosofit Miguel de Unamuno ja José Ortega y Gasset asettuivat kansallisten puolelle.⁷⁶

Kuva 5. Tasavalta halusi kertoa, että kansallisten tähtäimessä olivat Madridin lapset... Työväen Arkiston julistekokoelma, 46 Espanja. Kuva Työväen Arkisto.

Kuva 6. ...ja Espanjan kulttuuriaarteet. Työväen Arkiston valokuvakoelma, 3232 (46) Espanjan sisällissota.

Kansalliset murhasivat aivan sodan alussa kansainvälisesti tunnetun runoilijan Federico Garcia Lorcan, mikä herätti runsaasti huomiota ympäri maailmaa. Tasavalta hyödynsi Lorcan kuolemaa sotapropagandassaan, ja se huomioitiin myös *Soihdussa*.⁷⁷ Yhden aikansa merkittävimmän espanjalaisen taidemaalarin, falangisti Alfonso Ponce de Léonin kuolemasta tasavaltalaisen miliisin käsissä vaiettiin.⁷⁸ *Kirjallisuuslehden* Espanja-teemanumerossa elokuussa 1937 espanjalaisten taiteilijoiden maalausten esittelyn alla on teksti ”Tätä taidetta vaalivat ’kansalliset’ palopommein”.⁷⁹ *Tulenkantajissa* ihasteltiin puolestaan teatterien toimintaa tasavaltalaisessa Madridissa, vaikka taistelun äänet ajoittain kantautuivat näyttämölle.⁸⁰

Tahdottiin myös todistaa, että maailman taide- ja kulttuuriliitiin sympatiat olivat Espanjan tasavallan puolella. Tyypillisenä voi pitää *Tulenkantajissa* julkaistuja pikku-uutisia, joissa kerrottiin Norjan kirjailijoiden valtaosan toivovan tasavallan voittoa ja kerrottiin eri maiden taiteilijoiden lahjoituksista tasavallalle.⁸¹

Kansainväliset prikaatit ja suomalaiset niiden riveissä

Koska Espanjan tasavalta edusti valoa taistelussa fasistista pimeyttä vastaan, olivat sen puolesta taistelleet ulkomaalaiset koko ihmiskunnan etujoukko, jota sopi ylistää:

Kansainvälinen prikaati on todellisen, demokraattisen kansainliiton armeija, jolla tosin ei ole laillisia valtuuksia, mutta kylläkin aatteelliset valtuudet, jotka tulevat pysymään senkin jälkeen, kun puuttumattomuuskomitean kaikki paperikasat ovat muuttuneet mullaksi. [...] todellinen kansainliitto, johon salainen diplomaattia ei ole kyennyt puhaltamaan elämää, on äkkiä saanut sydämen, joka sykkii, käden, joka työskentelee, ja taaksensa kansan, joka puhuu montaa kieltä ja kuitenkin samalla äänellä.⁸²

Kansainvälisistä prikaateista puhuttaessa esitettiin niiden syntyneen spontaanisti, ilman suuria kansainvälisiä värväyskoneistoja.⁸³ Tämä oli Espanjan tasavallan ja Kominternin virallinen

linja. Arveltiin, luultavasti hyvällä syyllä, että idealistien innostuksesta syntynyt armeija herättäisi vähemmän epäluuloja kuin Kominternin värväämä ja organisoima sotakoneisto. Esiin tuotiin myös prikaatilaisten väitetty poliittinen heterogeenisuus. Heidät kuvattiin monenlaisten aatteiden kannattajiksi, joita yhdisti yhteinen vihollinen.⁸⁴

Tasavallan puolesta taistelleista suomalaisista kerrottiin leh-
tikirjoittelussa niukasti, olihan Espanjan sisällissotaan osallis-
tuminen vankeusrangaistuksen uhalla kielletty. *Tulenkantajissa*
julkaistiin kaksi suomalaisten prikaatilaisten lyhyttä kirjettä, toi-
nen nimimerkillä ”A.A.”⁸⁵, toinen nimettömänä ja lyhennettynä⁸⁶.
Kirjallisuuslehdessä oli vuosien 1937–38 vaihteessa Lauri Vileni-
uksen ja Paavo Pajusen kirjeitä rintamalta.⁸⁷

Kirjallisuuslehdessä suomalaiset prikaatilaist julistettiin Suo-
men kansan etujoukoiksi ja ylpeydenaiheeksi:

He ovat myöskin jo verellään pesseet puhtaaksi sen häpeän,
että kurjia palkkasotureita ja seikkailijoita on täältäkin lähtenyt
yhdessä maurien, italialaisten ja saksalaisten kanssa tuhoamaan
Espanjan kansaa, hävittämään maata ja sen kulttuuria.⁸⁸

Ideologisten ansioiden lisäksi myös suomalaisten prikaati-
laisten sotilaallisiin suorituksiin kiinnitettiin huomiota. Usein
mainittiin suomalaisten olleen hyviä konekiväärimiehiä.⁸⁹ Arvo
Turtiainen nosti esiin Espanjaan lähteneiden suomalaisten työ-
väenluokkaisen taustan. Yhteiskunnan ylemmistä kerroksista
ei ollut täyttämään sitä, minkä Turtiainen näki velvollisuudeksi
demokratian ja ihmisyyden puolustustaistelussa:

Kuvitelkaa: kivityömies ja satamatyömies ihmisyyden edustajina.
Uudet kasvot ihmisyyden edustajien vuosisataisessa rintamassa.
Mutta miksi kivääri?, kysytään. Siksi, ystäväni pasifisti, ystäväni
sivistynyt humanisti, että sinusta ei toistaiseksi ole karkean työn
tekijäksi.⁹⁰

Kun suomalaiset prikaatilaist palasivat kotiin ja kävi selväksi,
ettei heitä Suomessa rankaistaisi⁹¹, heistä uskallettiin kirjoit-

taa enemmän. Kahta kotiin palannutta prikaatilaista haastatettiin *Tulenkantajissa* marraskuun 1938 lopulla⁹², ja vuoden 1939 ensimmäisen *Soihdun* kannessa on komea, 30.12.1938 palanneiden prikaatilaisten kunniaksi pidetyssä juhlassa otettu valokuva.⁹³ *Soihdussa* julkaistiin hyvin vähän valokuvia: kyse oli siis tärkeästä asiasta. Lehti korosti ettei valtiovalta Suomessa valitettavasti osannut arvostaa sankareitaan, toisin kuin naapurimaissa. Palaajia kohdeltiin tavalla, jonka koettiin vaarantavan maamme kansainvälisen maineen:

Skandinaviassa vapaaehtoiset otettiin vastaan kukin ja juhlapuhein – meillä kyörättiin Mustalla Maijalla Ratakadulle. [...] mikäli meidän virkavaltamme vähänkin haluaisi huolehtia maamme maineesta länsimaisten demokratioiden silmissä, se ei enää päivääkään pitäisi vangittuna kapteeni Koskista, vapaussoturia, joka omalla urhoollisuudellaan kohosi rivimiehestä kapteeniksi.⁹⁴

Maailmansodan uhka

Espanjan sisällissotaa on usein nimitetty toisen maailmansodan esinäytökseksi. Jo Espanjan sodan alkuvaiheessa jotkut näkivät asian näin. Raoul Palmgrenin toinen maailmansota alkoi 17.7.1936. Jo elokuussa 1936 hän kirjoitti: ”Tämä ei ole vain Espanjan asia. Tämä on kaikkien demokraattien asia, Euroopan asia, koko maailman asia. *Maailmansota on jo käynnissä.*”⁹⁵

Sodan uhka ja sodan odotus leimasivat eurooppalaisten elämää läpi koko 1930-luvun. *Vapaan Espanjan puolesta!* -kirjaisen kirjoittaja pani toivonsa rauhan säilymisestä kahteen liittoon, nimittäin Kansainliittoon ja Neuvostoliittoon:

Neuvostoliiton yhtyminen kansainliittoon – samaan aikaan kuin johtavat fascistimaat siitä erosivat – teki siitä rauhanpolitiikan keskuselimen maailmassa. Fascistista sotablokkia vastaan on muodostunut *demokraattinen rauhanliittouma Ranskan, Tshekkoslovakian ja Neuvostoliiton johdolla.*⁹⁶

Puolueettomuus ei suursodan uhatessa käynyt päinsä. Oli muodostettava kansainvälinen rintama fasismia vastaan, ja siihen oli Suomenkin liityttävä. Cay Sundströmin mukaan:

Kansainvälisen *lainrikkojain rintaman* muodostavat fascistiset maat, selvä musta rintama. Sitä vastoin rauhanrintama ei ole mikään ”punainen rintama”. Siihen kuuluu kyllä punainen Neuvostoliitto, mutta myös porvarillis-demokraattiset maat Ranska ja Englanti ja vieläpä puolfascistisia diktatuurimaita kuten Romania ja Jugoslavia [...]

Jos eivät myös pohjolan demokraattiset valtiot määrää kantaansa kansainvälisten sopimusten rikkojiin nähden, lujittaa se niiden rintamaa, ja ne kaivavat omaa hautaansa. [...] Se valtio joka ei tässä taistelussa tiedä, missä sen paikka on, kantaa suuren edesvastuun ja myötävaikuttaa uuden maailmansodan syttymiseen.⁹⁷

Sundströmin kirjoittamassa *Espanjan vapauden – maailman vapauden puolesta* -kirjasen esipuheessa Saksan ja Italian väitettiin rohkaisseen Francoa ja muita kapinallisia upseereita jo vuosien ajan ennen sodan syttymistä. Tasavaltalaisten käsiinsä saamien dokumenttien väitettiin todistavan tämän.⁹⁸ Siksi Sundström arvosteli ankarasti puuttumattomuuskomiteaa, joka oli voimaton Saksan ja Italian vehkeilyjen edessä. Hän näki puuttumattomuuspolitiikan antautumisena fasismin edessä: ”Puolueettomuus’ Espanjaan nähden merkitsee Italian ja Saksan häikäilemättömän hyökkäyksen hyväksymistä, ei ainoastaan Espanjassa, vaan missä muualla tahansa.”⁹⁹

Kritiikki voimistui, kun puuttumattomuuspolitiikan epäonnistuminen sodan edetessä kävi yhä ilmeisemmäksi. Heinäkuussa 1938 pitämässään puheessa Sylvi-Kyllikki Kilpi nimitti puuttumattomuutta ”ilveilyksi”.¹⁰⁰ Länsimaiset demokratiat, joiden nähtiin pettäneen Espanjan puuttumattomuuspelleilyllään, siis saivat suomalaisilta tasavallan tukijoilta osakseen vain halveksuntaa. Sen sijaan Espanjan tasavallan ainoa ulkomainen ystävä sai *Soihdussa* kiitokset:

Kaikkien kansojen kiittolaisuus kohtaa nyt Espanjan kansaa, joka on toistaiseksi pidättänyt fascistisia rosvoja ryhtymästä uusiin sotiin. Se kohtaa myös Neuvostoliittoa, joka on osoittautunut ainoaksi kansainvälisen oikeuden puolustajaksi. Se mitä Espanja ja Neuvostoliitto ovat tehneet, koituu myös meidän maamme hyväksi, sillä se on pidättänyt fascistista hyökkäystä kääntymästä meidän maatamme vastaan.¹⁰¹

Mistä todella oli kysymys innossa saada Suomi liittoutumaan ”rauhanrintamaan” muun muassa Neuvostoliiton kanssa? Oliko ASS se Moskovan bolševikkien etäispesäke, joksi sitä epäiltiin ja syytettiin? Oliko puhe kansanrintamasta, Espanjan tasavallan porvarillisdemokraattisuudesta ja Ranskan sekä Britannian osuudesta ”rauhanrintamassa” Neuvostoliiton rinnalla vain silmänlumetta, jolla sumutettiin hyväuskoista suomalaista porvaria? Tuskin pelkästään. Minusta vaikuttaa uskottavalta, että suomalaiset vasemmistolaiset kirjoittivat omantuntonsa mukaisesti ja heidän päävaikuttimensa oli aito huoli Euroopan ja Suomen tulevaisuudesta suursodan uhatessa. Yleinen siirtymä vasemmalle yhteiskunnassa olisi varmasti sopinut hyvin, mutta tärkeämpää oli varjella Suomea fasismilta ja sodalta – ja juuri tässä tärkeysjärjestyksessä: fasismin torjuminen oli heille tärkeämpää kuin rauhan säilyminen.

Samankaltaisuus Espanjan ja Suomen tilanteissa

Helsingin Mustikkamaalla 24.7.1938 pidetyssä juhlatilaisuudessa Helsingin sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön edustaja Väinö Ahde lausui puheessaan:

Ja tietäkäämme, että heidän [Espanjan tasavaltalaisten] taistelunsa on lopulta taistelua meidänkin vapautemme puolesta, että heidän tappionsa on meidänkin tappiomme ja heidän voittonsa myös meidän voittomme.¹⁰²

Suomessa monet eivät kirjoittajien mielestä tätä ymmärtäneet. Muun muassa Suomen tietotoimisto sai kuulla kunniansa. *Vapaan Espanjan Puolesta!* -kirjasen mukaan se oli toiminut kuin Francon äänenkannattaja.¹⁰³ Suomen oikeistolehdistöä syytettiin vääristelystä, kun se kertoi Espanjassa olevan meneillään ”punaisten” ja ”valkoisten” sota.¹⁰⁴ Pohjimmiltaan kyse ei kirjasen mukaan ollut vain huonosta journalismista, vaan paljon vakavammasta asiasta: ”Se, että meidän oikeistopiirimme vielä tämänkin jälkeen ovat osoittaneet myötätuntoa Francoa kohtaan, todistaa, että ne itsekin toimivat fascistisen valtiomuodon voimaansaattamisen puolesta.”¹⁰⁵

Kansainvälisissä prikaateissa taistellut Paavo Pajunen surkuteli *Kirjallisuuslehteen* lähettämässään artikkelissa suomalaisten puutteellista tietoutta Espanjan ja maailman asioista. Hän kohdisti syytöksensä koululaitokseen:

Härkätaisteluja, viiniä, tanssia, kuningas ja tulinen kansa – kuva Espanjasta, jonka suomalainen kansakoulunopettaja antoi minulle maantiedetunnilla. [...] Opettaja olisi ehkä tehnyt paremmin, jos hän olisi kertonut, kuinka Espanjan kansaa on nälännetetty häikäilemättömällä työn riistolla, kuinka papit, kuninkaat ja aatelisherrat vuosisatojen kuluessa ovat imeneet tämän maan kansasta luonnollisen etelämaalaisen vilkkauden [...] ¹⁰⁶

Koska Espanjan kansanrintamahallitus oli onnistunut pysäyttämään fasistisen kaappausyrityksen, voitiin *Vapaan Espanjan puolesta!* -kirjasen kirjoittajien mukaan sodasta jo kuukausi sen alkamisen jälkeen tehdä se johtopäätös, että

[L]uja kansanvaltainen rintama on myös meillä muodostettava. Ainoastaan sen avulla me voimme turvata maamme rauhan, itsenäisyyden ja sen työtätekevien kerrosten oikeudet. Sen avulla on meidänkin hankittava itsellemme hallitus, joka toteuttaa työtätekevän kansan perusoikeudet ja lopettaa kansainvälisen fascismin vehkeilyt.¹⁰⁷

Kannanotto Suomen tuolloiseen tilanteeseen oli voimakas. Elokuussa 1936 vielä toiminnassa ollut Kivimäen vähemmistöhallitus, ei ilmeisesti ”toteuttanut työtätekevän kansan perusoikeuksia”. Sen vihjattiin olevan fasisteille myönteinen. Maahan pitäisi siis saada uusi hallitus ”lujan kansanvaltaisen rintaman” pohjalta. Kirjoitushetkellä tähän saattoi olla edellytyksiä, olihan SDP juuri saavuttanut voiton eduskuntavaaleissa. Näkikö kirjoittaja toiveensa toteutuneen, kun Cajanderin laajapohjainen, SDP:n ja Maalaisliiton yhteistyön pohjalle rakentunut punamultahallitus vajaa puoli vuotta myöhemmin nimitettiin? Ilmeisesti ei. Huhtikuussa 1938, oli *Espanja ja Itävalta* -kirjaseen esipuheen kirjoittajan mielestä edelleen tarpeellista puhdistaa suomalaista yhteiskuntaa kansanvihollisista:

[Suomen työtätekevän kansan] on häpeän polttomerkillä leimattava sen [Espanjan kansan] tuhoojain ystävät täälläkin. Sen on yhteisten järjestöjensä ja mielenilmaisujensa välityksellä niin voimakkaasti vaadittava niiden ainesten poisraivaamista, jotka valmistelevat Suomelle Espanjan ja Itävallan kohtaloa, että tätä vaatimusta ei voida jättää toteuttamatta.¹⁰⁸

Ruotsalaisten reaktioita Espanjan sisällissotaan esiteltiin usein, ja säännöllisesti samassa yhteydessä esitettiin varsinkin porvarillisille suomalaisille kehoitus ottaa mallia länsinaapurista. Näin kirjoitti *Tulenkantajat*:

Kerran toisensa jälkeen osoittaa demokraattinen Tukholma ainutlaatuista, ihailtavaa solidaarisuutta vapautensa puolesta taistelevaa Espanjan kansaa kohtaan. [...] Merkille on pantava, että porvarilliset valtiopäivämiehet olivat puheissaan yhtä jyrkästi Espanjan tasavallan puolella kuin sosialidemokraatitkin.¹⁰⁹

Espanjan sisällissodan sytyttäneitä sotilaskapinaa oli helppo verrata vain neljä vuotta ennen sodan syttymistä tapahtuneeseen ns. Mäntsälän kapinaan. *Tulenkantajat* huomasi asian pääkirjoituksessa syyskuussa 1936: ”Espanjan upseerijuntan kapinaa voi kai Suomessa lähinnä verrata ns. Mäntsälän kapinaan, sillä

molempien näiden kapinain takana on samankaltaisia piirejä ja samankaltaisia pyrkimyksiä.”¹¹⁰ Mauri Ryömä varoitti eduskunnassa pitämässään puheenvuorossa, että joskus voisi Francon nimi olla Wallenius.¹¹¹ Hän viittasi presidentti Ståhlbergin kyyditykseen osallistuneeseen everstiin, jonka sympatiat lapualaisille olivat yleisesti tunnetut. Rinnastus osoitti hyvää pelisilmää. Lähes kaikkia aatteita edustaneet suomalaiset tuomitsivat Mäntsälän kapinan laittomana hulinointina.

Sotaan johtanut kehitys olisi siis mahdollinen Suomessakin. Siksi Espanjan sisällissota oli niin tärkeä asia, ja suomalaistenkin tuli olla selvillä mistä siinä oli kysymys. Sundström kirjoitti Martinez Barrion kirjasen esipuheessa:

Samanlainen sotilaskapina kuin nyt Espanjassa voi uhata mitä demokraattista maata tahansa, jollei ajoissa huolehdi siitä, että kunkin maan armeijan upseeristo puhdistetaan fascististen valtioiden kanssa yhteistoiminnassa olevista aineksista. Tämä kysymys on myös Suomessa mitä ajankohtaisin.¹¹²

Näin Sundström esitti itse asiassa vakavan syytöksen suomalaisia upseereita kohtaan. Hän epäili ainakin joidenkin heistä valmistelevan maanpetosta vehkeilemällä ulkovaltojen kanssa Suomen laillisen hallituksen syrjäyttämiseksi. Sundström ei ollut ainoa samaan suuntaan vihjannut.¹¹³

Espanjan sisällissodasta löytyi varmaankin helposti yhteyksiä myös Suomen omaan sisällissotaan 20 vuotta aiemmin. Suomen vuotta 1918 ei kuitenkaan usein rinnastettu Espanjan vuoteen 1938. Suomen sisällissota oli 1930-luvun lopulla erittäin arka aihe, johon ei mielellään puututtu. Kokonaan ei sisällissotien samankaltaisuuksia sentään sivuutettu. Kun *Soihtu* vuonna 1938 kutsui lukijoitaan vappumarssille, otettiin esiin niin Espanjan ajankohtaiset kuin Suomen 20 vuoden takaisetkin tapahtumat:

Suomen työläiset eivät halua, kuten 20 vuotta sitten, toista kertaa joutua vieraan vallan alle. He eivät halua kokea Espanjan kotaloa. Suomen työväki on yksimielisesti suostunut kantamaan osansa niistä uhrauksista, joita armeijamme varustaminen fascis-

tista imperialismia vastaan vaatii. Yhtä yksimielisesti se nyt vaatii kaikkien niiden aineiden poistamista, jotka uhkaavat Espanjan kapinallisten tavoin käyttää kansan uhraukset sitä itseään vastaan. [...] Jokainen työläinen, joka toisten marssiessa seisoo katuviereillä tai pysyttelee kotonaan, helpottaa niin Espanjan kuin omankin kansamme vihollisten tuhoittoa.¹¹⁴

Demokratia tasavallan kannattajien kirjoittelussa

Tasavallan kannattajille Espanjan sisällissota oli sota demokratian puolesta, itse asiassa demokratian kamppailua elämästä tai kuolemasta. ”Tunnettu englantilainen tiedemies” selitti *Soihdun* lukijoille:

Vasemmistoliberalismin ja kansanvaltaisen kannan puoltajat ovat tuhatkertaisesti oikeassa julistaessaan, että nyt on kysymys kansanvallasta itsestään. Sillä he ovat aina vakuuttaneet meille, että tuo länsimainen demokratia todella oli olemassa, että kansan piti vain äänestää jonkin toivomansa taloudellisen ja yhteiskunnallisen muutoksen puolesta, nähdäkseen tuon muutoksen aikaansaatuna. [...] Jos Espanjan kenraalien sallitaan kansanvaltaisten valtioitten suvaitsevaisuuden ja fascististen valtojen rajoittamattoman tuen avulla kaataa Espanjan hallitus, silloin kansanvallalle on annettu toinen ja ehkä kuolettava isku. [...] ¹¹⁵

Propagandassa ahkerasti viljellyillä ilmaisuilla kuten ”todellinen demokratia” ja ”oikeat tasavaltalaiset” aivan ilmeisesti tarkoitettiin vasemmistolaisia ja vasemmistolaisuutta – ehkäpä jotkut liberaalitkin saatettiin kansanrintamahengessä kelpuuttaa joukkoon. Esimerkkinä yhteiskunnasta, jossa ”todellinen demokratia” vallitsi, mainittiin yleensä Neuvostoliitto.

Vuoden 1914 jälkeen on kansainväliselle taivaalle ilmestynyt uusi tähtikuvio, työväenluokan hallitus. Venäjä on näyttänyt kapitalismille, että työväenluokan valta voi tulla toteutuneeksi tosiasiaksi. Tämä suuren työväenvallan syntyminen ja sen uskomaton talou-

dellinen kehitys on määräävästi lisännyt kapitalistien valppautta ulkopoliittikkaan nähden.¹¹⁶

Neuvostoliitto ja sen yhteiskuntajärjestelmä sekä taloudelliset olot esitettiin etenkin ASS:n julkaisuissa ja *Kirjallisuuslehdessä* hyvin myönteisesti. Kaikkein positiivisimmat lausunnot, kuten yllä oleva brittiläisen tiedemiehen kirjoittama, olivat yleensä lähtöisin ulkomaalaisten kirjoittajien kynästä.

Demokratialle tarjottiin muitakin malleja. Ranskan kansanrintamahallitusta kuvattiin hyvin myönteisesti. Kun vasemmistososialistit sanoivat ”demokratia”, he tarkoittivat ”työväenluokan valtaa”. He eivät välttämättä tarkoittaneet neuvostoliittolaismallista ”proletariaatin diktatuuria”, kirjoitti Raoul Palmgren omaelämäkerrallisessa romaanissaan.¹¹⁷ Syntyy vaikutelma, että Espanjan tasavallan ystävien mielipiteet määrittyivät ennen kaikkea sen kautta, mitä he vastustivat: fasismia, kapitalismia ja SDP:n johdon oikeistososiaalidemokratiaa. Mitä heillä oli tarjota niiden tilalle, ilmaistiin epämääräisemmin.

Näkemyksiä vallankumouksesta ja anarkisteista

Meurlingin kirjasen esipuheessa nostettiin fasismin ohella myös kapitalismi rauhaa ja ihmisten onnea uhkaavaksi tekijäksi:

Nyt ilmestyvä taloudellinen erittely paljastaa järkyttävällä tavalla kapitalismin nykyisen tilan kansalais- ja kansainvälisten sotien aiheuttajana kaikkine seuraamuksineen.

Meille tulee selväksi, että puuttumattomuuspolitiikan häpeällisyydessä puhuu kapitalistien kansainvälisen yhteistyön häpeämättömyys.¹¹⁸

Onneksi oli olemassa voima, joka voisi pelastaa ihmiskunnan kapitalismin ja fasismin epäpyhältä allianssilta:

Mitä syvempi on nykyisen järjestelmän rappio ja alennus, sitä kirkkaampana nousee esille kaikkien kansojen ja kaikkien työtä-

Kuva 7. VAPAUS! Anarkosyndikalistisen F.A.I.:n (Federación Anarquista Ibérica, Iberialaisten anarkistien liitto) julkaisema katalaanin kielinen juliste, joka kuului Suomessa syksyllä 1937 kiertäneeseen näyttelyyn. Työväen Arkiston julistekokoelma, 46 Espanja. Kuva Työväen Arkisto.

tekevien kansankerrosten pelastajan ja vapauttajan, sosialismin ajatus.¹¹⁹

Teksti poikkeaa jyrkästi Martinez Barrion kirjasen esipuheesta julistetusta porvarillisen demokratian sanomasta. Mistä tämä johtui? Tarkoittiko ASS kirjaset eri yleisöille, suuntasiko se Martinez Barrion tekstin ikään kuin omien riviensä ulkopuoliselle ”porvarillisdemokraattiselle Suomelle” ja Meurlingin kirjoituksen vasemmistoradikaalien piiriin? Vai oliko kyseessä kirjoittajien henkilökohtaiset näkemys- ja painotuserot, olettaen että Meurlingin kirjasen esipuheen oli kirjoittanut joku muu kuin Cay Sundström?

Kommunisteille oli täysin selvää, että Espanjan sisällissota oli myös vallankumous – mutta millainen? Palmiro Togliatti valaisi lukijoitaan:

Olisi virheellistä kokonaan yhtäläistyttää Espanjan vallankumousta vuoden 1905 Venäjän vallankumouksen ja vielä vähemmän v:n 1917 kanssa [...] Suuret historialliset tapahtumat ja liikkeet eivät toistu valokuvamaisella tarkkuudella [...] Espanjan kansa ratkaisee porvarillisdemokraattisen vallankumouksen tehtäviä.¹²⁰

Yllä oleva lainaus on kommunistien näkemys Espanjan sisällissodan luonteesta päähkinänkuoressa: Espanjassa oli meneillään työväenluokan vallankumous kapitalistista järjestelmää vastaan. Sitä ei kuitenkaan saanut selittää samanlaiseksi proletariaatin vallankumoukseksi kuin Venäjän lokakuun vallankumousta. Tämä olisi Neuvostoliiton ulkopuolella tulkittu Kominternin johtamaksi vientivallankumoukseksi, ja Stalinin pyrkimykset turvallisuuspoliittiseen yhteistyöhön länsivaltojen kanssa olisivat vaarantuneet. Siksi juuri kommunisteille oli muita tärkeämpää selittää, että Espanjan tasavallan kehitystä oli verrattava Ranskan 1700-luvun lopun eikä Venäjän vuoden 1917 vallankumoukseen.¹²¹ Jälkiviisaan lukijan mielessä Togliattin teksti vaikuttaa siltä, että kirjoittajan täytyi selittää Espanjan tapahtumat Marxin ja Engelsin kirjoitusten mukaisiksi, sopivat ne niihin tai eivät.

Espanjan tasavallan sisäisiä ristiriitoja käsiteltiin kirjoituksissa, ymmärrettävää kyllä, varsin vähän. Barcelonan katutaistelut ja POUM:n murskaaminen keväällä 1937 olivat kuitenkin niin liian suuri uutisaihe sivuutettavaksi. *Soihdussa* esitettiin varsin yllättäviä ja aiemmasta poikkeavia ajatuksia:

Saatuaan Kataloniassa näennäisen valta-aseman, keskitti se [anarkistinen FAI-liike] kaikki voimansa yhteiskunnalliseen vallankumoukseen. Sodan nopea lopettaminen siirtyi taka-alalle [...] Bakuninilaisen anarkismin rinnalla on toinenkin historiallinen luutuma: POUM, marxilaisen yhtenäisyyden puolue, trotskilaisuuden viimeinen ilmaus [...] Hallituksen tunnuslausetta: sota on ensin voitettava, vastaan asettavat POUM ja FAI tunnuslauseen: sota voidaan voittaa ja vallankumous menettää. [...] On käynyt ilmi, että heidän joukkoonsa on liittynyt tavattoman paljon fascisteja. [...] Keskeinen kysymys Espanjan vallankumouksessa on ilmeisesti kysymys anarkisteista. Heitä on vaikeata saada alistumaan keskitettyyn johtoon, joka kuitenkin myrskyisissä oloissa on välttämätön. Anarkismin voima on toisaalta liian suuri, että voitaisiin päästää tilannetta kehittymään kesken fascisminvastaista taistelua vielä avoimeksi taisteluksi anarkisteja vastaan.¹²²

Ilmaisusta ”keskeinen kysymys Espanjan vallankumouksessa” voisi päätellä, että Espanjassa oli meneillään tai sodan päätyttyä odotettavissa vallankumous. Kysymys ei siis ollutkaan vain ”porvarillisen tasavallan” itsepuolustuksesta. Kirjoitus on jyrkässä

Kuva 8. Alkuperäinen teksti, joka tässä jää osittain suomenkielisen selityksen alle, kutsuu taisteluun rauhan, kulttuurin ja vapauden puolesta. Työväen Arkiston julistekokoelma, 46 Espanja. Kuva Työväen Arkisto.

Kuva 9. Iskuluseella ”Voitto tai kuolema!” varustettu P.O.U.M.:n julkaisemaa juliste oli vielä syksyllä 1937 mahdollista asettaa esille Suomessa. Espanjassa se ei ehkä enää olisi käynyt päinsä. Työväen Arkiston julistekokoelma, 46 Espanja. Kuva Työväen Arkisto.

ristiriidassa esimerkiksi sen kanssa, mitä *Vapaan Espanjan puolesta!* -kirjasessa oli yhdeksän kuukautta aiemmin sanottu. Kirjoittivatko sen kirjoittaja ja Sundström vastoin parempaa tietoaan kiistäessään Espanjan tasavallan vallankumouksellisuuden? Oliko *Soihdussa* julkaistu yllä siteerattu vallankumousartikkeli jonkinlainen päätoimittaja Palmgrenin marxilainen lipsahdus? Se ilmestyi juuri kun ASS oli erotettu SDP:sta. Kirjoitus esittää täysin kommunistien tulkinnan mukaisen kuvan tapahtumista¹²³. Esitetään virheelliset väitteet POUM:n ”trotskilaisuudesta” sekä fasistinen solutus POUM:n ja anarkistien riveissä. Pidän jokseenkin varmana, että teksti on lähtöisin peräisin SKP:sta ja sitä kautta Kominternista. On todella valitettavaa, vaikkakin ymmärrettävää, ettei *Soihdun* sivuilta löydy mitään viittausta kirjoittajaan.

Toinenkin *Soihdun* artikkelissa käytetty ilmaus pistää silmään. Ei voitaisi päästää ”tilannetta kehittymään kesken fascisminvastaista taistelua **vielä** avoimeksi taisteluksi anarkisteja vastaan” (kursivointi ja lihavointi MA). Odotettavissa siis ilmeisesti olisi kansanrintaman sisäinen, kommunistien ja anarkistien mahdollisesti väkivaltainen välienselvittely, kunhan Franco olisi ensin yhdessä hoideltu. Annettiin ymmärtää, että anarkistit olivat vihollisia *koska olivat anarkisteja*, ei sen takia että heidän riveihinsä olisi soluttautunut fasisteja. Anarkistien synty kommunistien silmissä oli siinä, että he pyrkivät vääränlaiseen vallankumoukseen. Vallan sai kumota vain Marxin, Engelsin ja Leninin kanonisoiduissa tulkinnoissa annettujen ohjeiden mukaisesti. Tässä kirjoituksessa esitetyt ajatukset olivat kaukana esimerkiksi *Vapaan Espanjan puolesta!* -kirjasessa kuvatusta yksimielisestä tasavaltalaisesta Espanjan kansasta, jonka keskuudessa vallitsi vapaus, tasa-arvo ja kansanrintamallinen veljeys.

Verrattuna sekä ASS:n aiempiin että myöhempiin kirjoituksiin on toukokuun 1937 artikkeli ristiriitaisuudessaan hämmentävä. Mistä ristiriita johtuu? Vaikuttiko ASS:n erottaminen SDP:sta niin, että *Soihdu* alkoi liukua yhä kauemmas vasemmalle, niin että voitiin jo avoimesti puhua Espanjan vallankumouksesta? Huomasiko kiireinen päätoimittaja Palmgren artikkelin ristiriidat siihen nähden, mitä aiemmin Espanjan tasavallasta oli sanottu?

Vaatiko *Soihdun* neuvostoliittolainen rahoittaja lehteen tällaista kannanottoa? Kimmo Rentolan mukaan muutamit *Soihdun* omien toimittajien kirjoituksissa esitetyt ”väävät” mielipiteet olivat hermostuttaneet Neuvostoliitossa olevaa SKP:n johtoa. Oliko tämä kirjoitus lähetetty sieltä korjaamaan lehden aiemmin liian positiivista anarkistikuvaa?

Cay Sundströmin organisoimassa Espanja-näyttelyssä, joka oli esillä puolisen vuotta edellä siteerattujen artikkelien julkaisun jälkeen, oli muun muassa POUM:n ja FAI:n julkaisemia julisteita. Niistä yhdessä vieläpä luki ”POUM – kohti voittoa tai kuolemaa!”. Kun samassa näyttelyssä oli myös kommunistijohtoisen nuorisoliiton JSU:n juliste, olisi asetelma barcelonalaisen katsojan silmin näyttäytynyt synkän mustana huumorina.¹²⁴ Sundström oli itse vierailut Espanjassa ja hänen on täytynyt asia ymmärtää. Oliko kyseessä protesti Kominternin Espanjassa harjoittamaa politiikkaa vastaan? Vai tahtoiko Sundström yksinkertaisesti kaikki käytävissä olevat, visuaalisesti näyttävät julisteet esille, olettaen ettei suomalainen yleisö osaa lukea niiden vähemmän ilmeisiä merkityksiä? Kenties hänen espanjalaiset kontaktinsa olivat antaneet hänelle ”vanhentuneita” julisteita, joita ei Espanjassa ollut enää hyvä pitää esillä? Tulkitsen POUM:n julisteen esillä pitämisen merkiksi siitä, ettei ainakaan Sundström täysin hyväksynyt kommunistien menettelyä Espanjassa, eikä siis ollut täysin kommunistien ohjailtavissa tasavaltalaisen propagandatoimintansa suhteen. Toinen kysymys on, ymmärsivätkö suomalaiset näyttelyvieraat julisteiden ristiriitoja.

Kritiikkiä kommunisteja kohtaan ei Suomessa levitetystä propagandasta löydy. Kun kommunisteista puhuttiin, heidät mainittiin voimakkaina tasavallan puolustajina, jotka ovat saaneet aikaan järjestystä aiemmin niin kaoottiseen puolustukseen.¹²⁵ Espanjan tasavallan joukoissa taistelleista suomalaisista useimmat olivat kommunisteja. Ei ole yllättävää, että he Suomeen lähettämissään kirjoituksissa sekä palattuaan julkisissa puheenvuoroissa esittivät Espanjan asiat Kominternin linjan mukaisesti.¹²⁶ He toimivat näin siitä huolimatta, että monet olivat omakohtaisesti kokeneet myös Espanjan tasavallan pimeän puolen. Muun muassa Lauri

Vilenius ja Sulo Paaso olivat joutuneet vaikeuksiin ”nationalis-mista” syytettynä. Katkeria kokemuksia ei kuitenkaan päästetty kotimaassa julkisuuteen. Paavo Pajunen, Lauri Vilenius ja Eero Hautojärvi esimerkiksi sopivat kotimatalla jättävänsä ”kaikki sinne mitä on. Jos pidetään täällä yhteyttä niin ollaan miehiä ja jatketaan taistelua”.¹²⁷ Etenkin Pajunen jatkoi taistelua kiertämällä puhujana useissa tilaisuuksissa.¹²⁸

Suomeen palanneet prikaatilaisten siis esittivät Espanjan tasa-vallan sellaisena kuin *sen olisi pitänyt olla* eikä sellaisena kuin *se oli*, ”kaksoisajatuksin” heidän entisen aseveljensä George Orwel-lin ilmausta¹²⁹ käyttääkseni. Heillä oli Espanjan tasavallasta kaksi keskenään ristiriitaista käsitystä. Se, josta he puhuivat keskenään ja se, jonka he kertoivat yleisölle. Näyttääkin siltä, että he kykeni-vät samanaikaisesti hyväksymään molemmat. Samoin menetteli-vät muuallakin monet kotimaihinsa Kansainvälisistä prikaateista palanneet. Poikkeuksiakin oli. Esimerkiksi Britanniassa perus-tettiin Kansainvälisten prikaatien antikommunistinen liitto. Se järjesti mielenosoituksia, joissa vaadittiin totuuden kertomista ja Espanjassa tapahtuneiden kommunistien hirmutekojen paljasta-mista.¹³⁰ Mitään tämän kaltaisia kannanottoja ei Suomessa pääs-syt julkisuuteen.

Kansanrintamaan pyrkimässä

Kansanrintama julistettiin heti sodan alussa aseeksi jolla fasis-min hyökkäys torjuttaisiin. Se selitettiin ”proletaaristen ja kes-kiluokkaisten kerrosten” taistelurintamaksi.¹³¹ Kommunisteista ei voinut Suomessa tuolloin tällaisessa yhteydessä puhua, mutta kuten edellä on todettu, ainakin jotkut ASS:n aktiiveista toimivat SKP:lta saamiensa ohjeiden mukaan. Oliko ASS:n kannalta kysy-mys ennemmin taktisesta liittoutumisesta yhteistä vihollista vas-taan vai yhteen sulautumisesta? Kommunistit ainakin tavoittelivat jälkimmäistä, ja kommunistipiireissä on jälkikäteen pyritty selittämään ASS:n toiminnan olleen kommunistien toimintaa. Aikalaiskäsitys asiasta ei ollut näin yksinkertainen.¹³²

Kirjoittajien näkemyksen mukaan yhdistymällä kansanrintamaan Espanjan tasavaltalaiset puolueet olivat voittaneet toisarvoiset erimielisyytensä, mikä kelpaisi esimerkiksi Suomenkin puolueille. Nimimerkki ”Nuorisoliittolainen” esitteli *Soihdun* numerossa 6-8/1937 Espanjan yhdistynyttä sosialistista nuorisoliittoa, joka oli muodostunut sosialististen ja kommunististen nuorisoliittojen yhdistyttyä. Hänen mukaansa olisi tärkeää, että Suomessakin luotaisiin Espanjan liiton kaltainen työläisnuorison voimakas suurjärjestö, sillä ”pirstoutuneet työväen ja sen nuorison rivit eivät voi antaa turvaa maailmantaantumuksen yhdistyneiden voimien hyökätessä.”¹³³

On kohtalon ivaa, tai ehkä aivan tarkoituksellista, että kirjoitus julkaistiin hetkellä jolloin Suomessa olivat työväen ja sen nuorison rivit juuri pirstoutumassa. ASS oli juuri erotettu SDP:sta. SDP:n jäsenjärjestö olisi tuskin voinut ehdottaa järjestöyhteistyötä kommunistien kanssa, mutta riippumaton ylioppilasyhdistys kylläkin.

”Nuorisoliittolainen” myös rauhoitti niitä, jotka ehkä pelkäsivät yhdistetyn nuorisojärjestön joutuvan ei-toivottujen ainesten ohjaamaksi:

on vallalla paljon eriäviä mielipiteitä siitä, onko tuollainen eri poliittisia suuntia edustavista järjestöistä muodostettu yhtymä ylipäätään mahdollinen joutumatta alistetuksi jonkun määrätyn suunnan, esim. kommunistien, määräysvallan alaiseksi. Espanjan Yhdistynyt Nuorisoliitto on kuitenkin elävänä osoituksena siitä, että tuollainen vankan sisäisen järjestödemokratian pohjalle rakennettu nuorisojärjestö voidaan luoda.¹³⁴

Selvää lienee, että ”Nuorisoliittolainen” tarkoitti nimenomaan sosiaalidemokraattisen ja kommunistisen nuorison yhteisrintamaa, mutta suorasanaainen kehoitus yhteistyöhön kommunistien kanssa olisi tulkittu rikoslain tarkoittamaksi valtiopetoksen valmisteluksi. ”Nuorisoliittolainen” myös jätti mainitsematta, että hänen ylistämänsä Espanjan Yhtynyt Sosialistinen Nuoriso (JSU, Juventudes Socialistas Unificadas) oli erotettu sosiaalidemokraattisesta nuorisointernationaalista, koska sen katsottiin joutu-

neen kommunistien ohjailtavaksi.¹³⁵ Pidän varmana, että nimi-merkin ”Nuorisoliittolainen” takana oli SKP, ehkä sen Suomessa maan alla toiminut ja puolueen yhteyksiä ASS:aan hoitanut Toivo Karvonen¹³⁶, tai joku Neuvostoliitossa ollut, mahdollisesti Antti Hyvönen¹³⁷.

Espanjan sisällissota, Suomi ja koko maailma propagandassa

Espanjan sisällissota näytti vasemmiston näkemysten valossa yksinkertaiselta asialta. Pääasialliset argumentit tasavallan puolesta olivat:

1. Tasavalta oli laillinen ja sillä oli Espanjan kansan ylivoimaisen enemmistön kannatus. Sen vihollisten taistelun ja menestyksen mahdollisti ainoastaan ulkomaiden tuki.
2. Tasavalta taisteli Pahaa – fasismia, diktatuuria, taantumusta, kapitalismia, laittomuutta – vastaan, jota vastaan myös Suomen työväenluokka ja muut Suomen edistykselliset voimat taistelivat, tai ainakin niiden olisi pitänyt taistella.
3. Tasavalta taisteli Hyvän – kansanvallan, edistyksen, laillisuuden, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja työväenluokan (ja ehkä myös kommunismin) – puolesta.
 - a. Tasavalta myös toteutti työväenluokan marxilaista vallankumousta *tai*
 - b. Tasavalta ei, ainakaan vielä sodan aikana, toteuttanut työväenluokan marxilaista vallankumousta: sen aika tulisi sodan jälkeen, mikäli se olisi Espanjan kansan tahto.
4. Tasavallassa toteutettiin sellaista kansanrintamapolitiikkaa jolla Hyvää voitaisiin edistää muuallakin, myös Suomessa.
5. Tasavallan voitto Espanjassa olisi takaisku Pahalle – fasismille, diktatuurille, taantumukselle, kapitalismille ja laittomuudelle – ja voisi johtaa Hyvän etenemiseen muuallakin, myös Suomessa, ja mahdollisuudet rauhan säilymiseen Euroopassa

- paranisivat. Sen sijaan tasavallan tappio olisi voitto Pahalle ja todennäköisesti johtaisi Pahan etenemiseen muuallakin, myös Suomessa, ja luultavasti johtaisi myös uuteen maailmansotaan.
6. Tasavalta kävi sotaansa puhtain asein eikä, toisin kuin vihollisensa, syylistynyt sotarikoksiin, murhiin tai kulttuurimuistomerkkien tuhoamiseen.
 7. Tasavalta oli ryhtynyt toimenpiteisiin Espanjassa vallitsevien yhteiskunnallisten epäkohtien, kuten kansan kouluttamattomuuden ja maanomistusolojen, korjaamiseksi. Tuloksiakin se oli vaikeista olosuhteista huolimatta saavuttanut.

Pääpiirteissään samaa mieltä Espanjan sisällissodasta näytävät olleen kaikki, myös SDP:n puoluejohdon linjan edustajat. Esimerkiksi Sylvi-Kyllikki Kilpi kuvaili Espanjan sisällissodan sen syttymisen ensimmäisenä vuosipäivänä Helsingin Mustikamaalla pitämässään puheessa jokseenkin yllä olevan seitsemän kohdan listan mukaisesti.¹³⁸

Kommunistit nostettiin *Soihdussa*, *Kirjallisuuslehdessä* ja *Tulenkantajissa* usein Espanjan tasavallan ansioituneimmiksi puolustajiksi. Juhlissa ja kokouksissa pidetyissä puheissa näin tehtiin harvemmin. Lisäksi kaikki tasavallan sisäiset kiistat selitettiin kommunistien kannalta parhain päin. Sodan luonne, sotatapahumat ja tasavallan tappion syyt selitettiin samoin kuin Komintern. Kun Suomen oikeisto syytti ASS:aa, *Kirjallisuuslehteä* ja *Tulenkantajia* kommunistisen propagandan levittämisestä, on syytöstä pidettävä ainakin osittain oikeutettuna. Toinen kysymys on, olivatko kaikki kirjoittajat ja levittäjät itse kommunisteja vai eivät.

Ulkomaiset kontaktit vaikuttivat ratkaisevasti suomalaisen vasemmiston kuvaan Espanjan sisällissodasta. Huomattava osa vasemmistolehdistä julkaistusta materiaalista tuli ulkomaisista lähteistä, etenkin ruotsalaisilta ja brittiläisiltä kirjoittajilta. Vasemmiston kirjoittelu Espanjan sisällissodasta on ymmärrettävissä jonkinlaiseksi vastapropagandaksi, jolla pyrittiin vähentämään useimmissa tiedotusvälineissä levitetyn, Espanjan kansallisia tukevaksi propagandaksi mielletyn informaation vaikutusta.

Näin oli varsinkin silloin, kun reagoitiin jonkun porvarillisen sanomalehden virheelliseen tai virheelliseksi tulkittuun uutiseen.¹³⁹

Espanjan sisällissodasta tuli kahden toisilleen nähtävästi vastakkaisen yhteiskuntakäsityksen taistelun symboli. Ainakin suomalaisille Espanjan sisällissodan symbolinen merkitys oli jo maantieteellisistä syistä paljon tärkeämpi kuin sodan todellisuus. Vasemmistokirjoittajat esittivät Espanjan tasavallan ihannekuvan, ennemmin sen mitä sen toivottiin olevan kuin sen mitä se todella oli. Epäilemättä he yleensä vilpittömästi uskoivat sanomaansa. Varsinkin sodan loppuvaiheessa puheissa ja kirjoituksissa on kuitenkin nähtävissä, että joitakin tasavallan ihannekuvaan sopimattomia, ja heidän varmasti tietämiään tosiasioita sivuutettiin sopivamman, mutta paikkansa pitämättömän väitteen tieltä.

Oliko toiminnalla merkitystä?

Espanjan tasavallan puolesta propagoiminen jäi Suomessa marginaaliin, yhteiskunnan poliittisella vasemmalla laidalla olleiden toiminnaksi. Tähän oli monia syitä. Kommunisminvastaisuus, johon usein liittyi vastenmielisyys kaikkea venäläistä kohtaan, oli suomalaisessa yhteiskunnassa voimakasta, eikä Neuvostoliiton tukemaa Espanjan tasavaltaa tahdottu hyväksyä. Tämä näyttää koskeneen myös suurta osaa sellaisista, jotka eivät hyväksyneet sotilaskapinaa laillisesti valittua hallitusta vastaan. Laajalti raportoidut tasavaltalaisten hirmuteot, kuten väkivalta kirkkoa ja papistoa kohtaan, vaikuttivat varmasti myös suomalaisten mielialoihin. Monen tasavaltalaisuutta Suomessa kannattaneen suomalaisen olikin ilmeisen vaikea tuntee sympatiaa Espanjan tasavaltaa kohtaan. Tästä syystä poliittinen keskusta ja maltillinen oikeisto eivät Suomessa yleensä ottaneet kantaa Espanjan tasavallan puolesta, toisin kuin esimerkiksi muissa pohjoismaissa. Kantaa ei tosin otettu vastaan. Näin ollen asiasta tuli vasemmiston pienen, marginaalisen äärilaidan asia. On syytä huomata, että

myös Espanjan kansallisten kannatus Suomessa marginalisoitui äärioikealle.

Koska toiminta Espanjan tasavallan puolesta jäi niin pienen piirin puuhasteluksi, se ei voinut tavoittaa kovin suurta osaa suomalaisista. Asiassa aktiiviset järjestöt ja lehtien toimitukset olivat Helsingissä, ja tilaisuuksista suurin osa järjestettiin suurissa kaupungeissa.

Tasavaltaa tukeneiden lehtien painos oli pieni, ja niitä lukivat lähinnä aatteellisesti samoilla linjoilla olleet sekä katkerimmat vastustajat. Sama luultavasti koski ASS:n painatteita, SKP:n lentolehtisestä puhumattakaan. Kaikki yleisötilaisuudet järjesti jokin työväenliikkeeseen kuulunut yhdistys, ja niiden yleisö lie-nee koostunut pääasiassa työväenliikkeen kannattajista. Toiminta Espanjan tasavallan puolesta näyttääkin olleen pääosin ”uskoville saarnaamista”. Vastaanottajat olivat niitä joiden sympatiat jo lähtökohtaisesti olivat tasavallan puolella.

Tavoitteena, tai ainakin haaveena, oli laajan Espanjan tasavallan tukevan kansanliikkeen luominen Suomeen. Mikään ei kuitenkaan viittaa siihen, että toimeliaisuus olisi voittanut vasemmistolaisen työväenliikkeen ulkopuolelta montaakaan uutta ystävää Espanjan tasavallalle. ”Omien joukkojen” ulkopuolelta siihen kiinnittivät huomiota vain jyrkät vastustajat, äärioikeistolaiset Espanjan kansallisten kannattajat, sekä EK, joka viran puolesta valvoi mahdollisia yrityksiä levittää Espanjan varjolla kommunismia.

Asianosaiset itse kokivat jälkikäteen Espanjan tasavallan tukemisen Suomessa ennemmin epäonnistumiseksi kuin onnistumiseksi. Pääsiallisen syyn siihen, että se saavutti niin huonosti vastakaikua suomalaisten keskuudessa, he näkivät Suomen valtiotavallassa ja tiedotusvälineissä. Kaikki kirjoittajat näyttävät olleen katkeria porvarillisia sanomalehtiä kohtaan ja erityisen pettyneitä *Helsingin Sanomiin*, jolta he turhaan odottivat selkeää kannanottoa tasavallan puolesta.¹⁴⁰ Sylvi-Kyllikki Kilpi arveli EK:n jo pelkällä olemassaolollaan vaikeuttaneen toimintaa:

Keskittason suomalainen porvari aivan säikähtyy, jos häneltä pyytää avustusta Espanjan lasten hyväksi. Hän tuntee jo tuollaisen kysymyksenkin vuoksi tulleen epäluotettavaksi ja joutuvansa merkityksi EK:n muistioihin.¹⁴¹

Ongelmat eivät kuitenkaan tulleet pelkästään ulkopuolelta: Espanjan tasavallan suomalaisten tukijoiden pieni ydinjoukko oli kaikkea muuta kuin yhtenäinen, vaikka Espanjan asioista oltiinkin samaa mieltä. Jo helmikuussa 1937 Sylvi-Kyllikki Kilpi kirjoitti päiväkirjaansa: ”Koko meidän avustustoimintamme on jollakin lailla alkanut pirstoutua sirpaleiksi, taustalla kaikki sisäiset riidat ja erimielisyydet koko Suomen työväenliikkeessä.”¹⁴² Kilven pessimismi oli perusteltua. Suomalaisten Espanjan tasavallan tukijoiden pienen piirin sisällä oli suuria keskinäisiä erimielisyyksiä, epäluuloja ja vihamielisyyttä. Taustalla olivat sekä aatteelliset että henkilökohtaiset ristiriidat. Esimerkiksi ASS ja Työläisnaisliitto pystyivät Espanjan sisällissodan alussa yhteisesiintymisiinkin, mutta myöhemmin linjaristiriidat tulivat Espanjan asiaa tärkeämmiksi. Suomeen palanneiden kansainvälisten prikaatien sotilaiden paluujuhlassa 30.12.1938 ei enää naisliiton aktiivien puheita kuultu.

Jos siis Espanjan tasavallan puolesta toimiminen ei saavuttanut Suomessa muita kuin jo valmiiksi tasavaltalaismielisiä, oliko sillä mitään merkitystä? Mielestäni oli. Maatessaan Teruelin juoksuhaudoissa, rynnäköidessään *Kirjallisuuslehden* sivuilla fascistilaumoja vastaan, kuunnellessaan Cay Sundströmin puhetta työväentalolla tai kierrättäessään työpaikallaan rahankeräyslistoja espanjalaisten orpolasten ruokkimista varten mukana olijat saattoivat tuntea osallistuvansa suureen ja koko ihmiskuntaa koskettavaan ponnistukseen, tekevänsä jotain sellaista joka ehkä jonain päivänä muuttaisi maailman paremmaksi. Tällä oli varmasti merkitystä 1930-luvun lopun Suomessa, jossa työväenliike ja vasemmisto olivat tottuneet rajoitettuihin toimintamahdollisuuksiin, kansainvälisten yhteyksien pitämisen hankaluuteen, ja omien aatteiden äänekkään esilletuonnin epäterveellisyyteen. Uskon, että esiintymiset Espanjan tasavallan puolesta ovat merkinneet paljon suomalaisen työväenliikkeen 1930-luvun lopulla

kohonneelle itsetunnolle. Voimakkailla, jopa uhmakkailla kannanotoilla voitiin nyt ottaa haltuun oikeus ilmaista oma mielipide ja ”tunnustaa väriä”. Erityisesti suurten yleisötilaisuuksien merkityksen uskon olleen tässä suuri. Tasavallan tappiosta tunnettu katkeruuskaan ei liene kokonaan tehnyt tyhjäksi tunnetta, että Espanjan tasavallan taistelun vaikutuksesta syntyi kansainvälinen oikeanlaisen maailman puolesta toimivien yhteisö, joka voisi jonain päivänä kukistaa Francoakin suuremman pahan.

Lähteet

Arkistolähteet

Eduskunnan arkisto

Valtiopäivät 1938 pöytäkirjat

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Etsivän keskuspoliisin – Valtiollisen poliisin arkisto

Asiamappi IL5 Espanja

Kansan Arkisto (KansA)

3F Espanja 1936-39

Valokuvakokoelma

IV erikoiskokoelmat 8 Espanja 1936-1939

Työväen Arkisto (TA), Helsinki

Erikoiskokoelma 323.2 (46) Espanjan sisällissota

Valokuvakokoelma

3232 (46) Espanjan sisällissota

Julistekokoelma

46 Espanja

Lehdet

Kirjallisuuslehti, heinäkuu 1936 – heinäkuu 1939

Soihtu, heinäkuu 1936 – heinäkuu 1939

Suomen Sosialidemokraatti, Helsinki, heinäkuu 1936 – heinäkuu 1939

Tulenkantajat, heinäkuu 1936 – heinäkuu 1939

Työn Voima, Jyväskylä, heinäkuu 1936 – heinäkuu 1939

Uusi Aika, Pori, heinäkuu 1936 – heinäkuu 1939

Aikalaiskirjallisuus

Ercoli M. (oik. Togliatti Palmiro), *Espanjan vallankumouksen erikoissuoksista*, ei mainintaa julkaisijasta, julkaisupaikasta eikä -ajasta.

Kilpi, Sylvi-Kyllikki, *Sörnäisten tyttö politiikan pyörteissä*, Tammi, Helsinki 1966.

Martinez Barrio Diego, *Espanjan vapauden – maailman vapauden puolesta*, Akateeminen sosialistiseura, Helsinki 1938.

Meurling Per, *Espanja ja Itävalta*, Akateeminen sosialistiseura, Helsinki 1938.

Orwell George (oik. Blair Eric), *Looking Back on the Spanish War*, [http://orwell.ru/library/essays/Spanish_War/english/esw_1] haettu 31.1.2015.

Palomeri R. (oik. Palmgren Raoul), *30-luvun kuvat*, Tammi, Helsinki 1953.

Sinclair, Upton, *Taistelu Madridista*, Kirjailijain kustannusliike, Helsinki 1937.

Suomen pojat Espanjassa, toimituskunta Viljo Kajava et al., Helsinki, 1939.

Vapaan Espanjan puolesta, Akateeminen sosialistiseura, Helsinki 1936.

Tutkimuskirjallisuus

- Asunmaa Piritta, *Sosialidemokraatit, kommunistit ja Akateeminen Sosialistiseura vuosina 1933–1937*, Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1990.
- Beevor Antony, *Taistelu Espanjasta*, WSOY Helsinki 2006.
- Bolloten Burnett, *The Spanish Civil War*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill 1991.
- Enbom Leena, *Työväentalolle vai seurahuoneelle –Työväen vapaa-ajan-toiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014.
- Home Marko, *Kansainväliset prikaatit Espanjan sisällissodassa 1936–1939 – Spontaania idealismia vai Kominternin koordinoimaa valtapoliitiikkaa?*, Yleisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1996.
- Hopkins James K., *Into the Heart of the Fire, the British in the Spanish Civil War*, Stanford University Press, Stanford 1998.
- Hurri, Olavi, *Työn ja aatteen talot: työväentalojen historiaa Uudellamaalla*, Uudenmaan Sosialidemokraattinen Piiri ry, Helsinki 1997.
- Jaskari, Ulla & Vanhala-Selin Kristiina, *Työväki esittää: lystinpitoa ja aatteen paloa*, Työväen keskusmuseo, Tampere 1995.
- Juusela Jyrki, *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa 1936–1939*, Atena Kustannus Oy, Jyväskylä 2003.
- Kurkela, Vesa, *Taistojen tiellä soiteltiin ja soiton tahdissa tanssittiin: varkauteilaiset työväenilmat ja niiden musiikki työväen osakulttuurin kaudella*, Työväenmusiikki-instituutin julkaisuja 2, Jyväskylä 1983.
- Laitinen Hannele, *Espanjan lasten hyväksi. Suomalaisten työväen- ja rauhanjärjestöjen humanitaarinen apu Espanjaan sisällissodan aikana*, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1998.
- Leino-Kaukiainen Pirkko, *Perinteiden vaalijat vastaan arvojen särkijät. Kulttuuripoliittiset keskustelulehdet Finsk Tidskriften perustamisesta 1950-luvulle*. Teoksessa Tommila Päiviö (toim.), *Suomen lehdistön historia 8. Aikakauslehdistön historia*, Kustannuskiila Oy, Kuopio 1991.

- Nilsson Göte, *Svenskar i spanska inbördeskriget*, P. A. Norstedt & Söners Förlag, Tukholma 1972.
- Rentola Kimmo, *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*, WSOY, Juva 1994.
- Saarela Tauno, *Kansan eheyttämisestä kansanrintamaan – Akateemisen Sosialistiseuran poliittisten käsitysten kehitys 1925–37*, Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1982.
- Seppänen, Anne, *Populaarikulttuuri sosiaalistumisväylänä: Tampereen työväestön julkiset huvit 1860-luvulta vuoteen 1917*, Acta Universitatis Tampereensis 786, Tampereen yliopisto, 2000.
- Sirvio Tuulia, *”Vapaan Espanjan puolesta!” – Suomen vasemmisto ja Espanjan sisällissota 1936–1939*, Poliittisen historian pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 1999.
- Soiikkanen Hannu, *Kohti Kansan valtaa 1. 1899–1937 Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*, Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, Vaasa 1975.
- Stradling Robert, *History and Legend Writing the International Brigades*, University of Wales Press, Cardiff 2003.
- Suomen työväenliikkeen historia*, toim. Haataja Lauri & Hentilä Seppo & Kalela Jorma & Turtola Jussi, Työväen sivistysliitto, Helsinki 1976.
- Thomas Hugh, *The Spanish Civil War*, Penguin Books, Lontoo 2001.
- Thomson Oliver, *Easily led a history of propaganda*, Sutton, Guildford 1999.
- Viljanmaa Toni, *Aseistakieltäytyjistä luokkataistelijoiden eturintamaan: Teuvan työväenliikkeen ideologinen kehitys sisällissodasta lapualaisvuosiin*, Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto 2002.
- Virtanen, Keijo, *Vaihtoehtojen niukkuus: kommunistisen liikkeen kannattajien äänestyskäyttäytyminen Suomen eduskuntavaaleissa 1930-luvulla*, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, Scripta lingua Fennica edita, osa 28, Turku 1980.

Viitteet

- 1 Artikkelin perustuu samannimiseen pro gradu –tutkimukseeni.
- 2 Espanjan sisällissotaa kutsui kolmikymmenluvun Vietnamin sodaksi (”Trettioalets Vietnamkrig”) ruotsalainen Göte Nilsson vuonna 1972 teoksensa *Svenskar i Spanska inbördeskriget* johdantoluvun otsikossa. Nilsson 1972, 5. Ellei toisin mainita, olen suomentanut vieraskieliset nimet ja vieraskielisistä lähteistä otetut lainaukset itse.
- 3 Laitinen 1998, 85–91, 97–99; Sirvio 1999, 72–75.
- 4 Soikkanen 1975, 576–583; Suomen työväenliikkeen historia 1976, 199–200, 209–211.
- 5 Saarela 1982, *passim*; Soikkanen 1975, 576–583; Suomen työväenliikkeen historia 1976, 209–211.
- 6 ”Med beklagande konstaterar man att det olyckliga landet Spanien har haft ett inbördeskrig, som räckt i flere års tid. Tyvärr har även ett antal finska medborgare deltagit såväl på den ena som på den andra sidan, vilket enligt min uppfattning varit fullkomligt onödigt.” Valtiopäivät 1938 pöytäkirjat II istunnot 48–92 12.10.1938–21.3.1939, 1804 (12.12.1938).
- 7 Kts. myös pro gradu -tutkielmani, joka on luettavissa verkossa osoitteessa <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/93692/gradu01242.pdf>. Nimittäessäni tutkimuskohdettani propagandaksi en sisällyttä nimitykseen arvoarvostelmaa. Arkikielessä propaganda koetaan nykyisin yleensä negatiiviseksi käsitteeksi, ja ymmärretään yksipuoliseksi, yleensä suorastaan valheelliseksi tiedottamiseksi. Espanjan sisällissodan aikoihin sanalla oli kuitenkin parempi maine, ja tutkimani toimijat saattoivat itsekin käyttää sitä puheistaan ja kirjoituksistaan
- 8 Tasavallan puolella taisteli lisäksi 150 amerikansuomalaista. Neuvostoliitosta lähetettyjen sotilasasiantuntijoiden joukossa oli ainakin neljä suomalaissyntyistä. Juusela 2003, 119–170, 416–419.
- 9 Tilaisuuksia kansallisen Espanjan tueksi pidettiin Suomessa vain pari kolme. Tasavaltalaisten espanjalaisten diplomaattien matkustaessa Suomen kautta Neuvostoliittoon Helsingin rautatieasemalla mielenosoitus, jossa muutama kansallisten suomalainen kannattaja huusi eläköötä Francolle ja heitteli kananmunia. Juusela 2003, 67,
- 10 Aktiivisimmat olivat, sukunimen mukaisessa aakkosjärjestyksessä, Sylvi-Kyllikki Kilpi, Raoul Palmgren, Jarno Pennanen, Kaisu-Mirjami Rydberg, Mauri Ryömä, Cay Sundström, Erkki Vala ja Karl-Harald Wiik. Wiikiä ja Valaa lukuun ottamatta kaikki olivat olleet mukana ASS:n toiminnassa, joskin Kilpi oli jättäytynyt siitä jo aiemmin pois. Kilpi oli SDP:n sisäisissä kiistoissa puoluejohdon linjoilla, mutta muiden voi sanoa edustaneen vasemmisto-oppositiota, Valan ja Wiikin tapauksessa ehkä paremminkin omaa

- henkilökohtaista oppositiotaan. Pennanen oli SKP:n jäsen, Sundström ja Wiik SDP:n kansanedustajia.
- 11 Olen laskenut tässä yhteydessä sellaiset tilaisuudet, jotka on kutsuttu kokoon nimenomaan Espanjan tasavallan asian vuoksi, tai joiden pääpuhe on käsitelty Espanjan sisällissotaa tasavaltalaisesta näkökulmasta. En kuitenkaan ole laskenut esim. tilaisuuksia, joissa on kerätty rahaa naisliiton keräyksiin, mutta joissa ei muuten ole ollut mitään Espanjaan liittyntä ohjelmaa. Pro gradu -tutkimustani tehdessäni löysin 73 näin määriteltyä Espanjan tasavallan propagandatilaisuutta.
 - 12 Viljanmaa 2002, 209–215; Virtanen 1980, 67–92.
 - 13 Vuoden 1939 alussa EK:n organisaatio muuttui ja sen nimi vaihtui Valtiol-liseksi poliisiksi. Aikalaisten tapaan käytän tässä artikkelissa nimitystä EK myös muutoksen jälkeen.
 - 14 "Suomalaisia elintarpeita Espanjan lapsille", *Suomen Sosialidemokraatti* 29.1.1937; Ilmoitus 312/29.1.1937, asiamappi IL5a, EK-VpA, KA.
 - 15 Kilpi 1966, 177.
 - 16 Turun osaston tilannekatsaus n. 11 marraskuulta 1937, EK.KD.350/895 7.12.1937, asiamappi IL5a, EK-VpA, KA.
 - 17 Esim. Juhlatilaisuuden 30.12.1938 ohjelmakortti, 323.2 (46) Espanjan sisäl-lissota, Hb Espanjasta kotiutettujen avustuskomitea 1939, kansio 1 B-He, TA; Juhlatilaisuuden 28.1.1937 ohjelmakortti, 3F Espanja 1936–39, kansio 1, KansA.
 - 18 Jaskari, & Vanhala-Selin 1995, 16–19; Kurkela 1983, 59–61; Juhlatilaisuuden 20.4.1939 pääsylippu ja ohjelmakortti, 323.2 (46) Espanjan sisällissota, Ha Espanjan sisällissodan humanitäärinen avustustoiminta, kansio 1 B-He, TA; Juhlatilaisuuden 22.9.1938 pääsylippu ja ohjelmakortti, 3F Espanja 1936–39, kansio 1, KansA.
 - 19 Ilmoitus 2604/13.12.1937, asiamappi IL5a, EK-VpA, KA.
 - 20 Hurri 1997, 8–11; Seppänen 2000, 201; Enbom 2014, 70–111.
 - 21 Esim. *Vapaan Espanjan puolesta*, 15; "Espanjan juhla Tampereella", *Suo-men Sosialidemokraatti* 13.8.1937; Tampereen osaston ilmoitus 175/1937, EK.KD.74/811.37 13.8.1937, asiamappi IL5a, EK-VpA, KA.
 - 22 Ilmoitus 1673/12.9.1938, asiamappi IL5a, EK-VpA, KA.
 - 23 Tilastokeskuksen rahanarvokerrointaulukon mukaan vastaa 4 953,32 € vuoden 2013 rahassa. [http://www.stat.fi/til/khi/2013/khi_2013_2014-01-15_tau_001.html]
 - 24 Juusela 2003, 89–90; Laitinen 1998, 71–72; ""Espanjan näyttelyn" rahallinen tulos", *Suomen Sosialidemokraatti* 29.4.1938; Kilpi 1966, 169; Laitinen 1998, 71–72.
 - 25 Kilpi 1966, 169.

- 26 "Espanjan-näyttely havainnollinen esitys taistelusta rintamalla ja rintaman takana", *Suomen Sosialidemokraatti* 21.11.1937.
- 27 "Espanjalaisaiheinen näyttely suurenmoinen", *Uusi Aika* 22.1.1938.
- 28 Juusela 2003, 89–90; Kilpi 1966, 169; Laitinen 1998, 71–72; Viipurin osaston ilmoitus 420/1937, liite VP.KD.77/1093.38 3.3.1938, asiamappi IL5a, EK-VpA, KA.
- 29 "Espanjalaisaiheinen näyttely suurenmoinen", *Uusi Aika* 22.1.1938.
- 30 Julistekokoelma 46 Espanja, TA.
- 31 Kansio 3232 (46) Espanjan sisällissota, valokuvakokoelma, TA. Työväen Arkiston vuosien 1937–39 leimoista päätellen ainakin pääosa kuvista on saatu Suomeen jo Espanjan sisällissodan aikana.
- 32 Osassa on julkaisijamerkintä "Ministerio de Propaganda", osassa ei ole mitään tietoa julkaisijasta. Useimmissa kuvissa on jonkinlaisia selvittäviä tekstejä.
- 33 Merkinnällä "Kuvasarja Espanjan sisällissodasta (painokuvia)" varustetussa kirjekuoressa olevat painokuvat, kansio 3232 (46) Espanjan sisällissota, valokuvakokoelma, TA.
- 34 Ranskankielinen kirjanen *Le Fascisme détruit le Trésor Artistique de L'Espagne* (Fasismi tuhoaa Espanjan taidearteita), asiamappi IL5a, EK-VpA, KA.
- 35 "En vädjan till vårt samvete", *Arbetarbladet* 22.11.1937; "Espanjan näyttely", *Suomen Sosialidemokraatti* 20.11.1937; "Espanjan-näyttely havainnollinen esitys taistelusta rintamalla ja rintaman takana", *Suomen Sosialidemokraatti* 21.11.1937.
- 36 "Espanjan-näyttely", *Työn voima* 18.3.1938.
- 37 Leino-Kaukiainen 1991, 456–463.
- 38 Rentola 1994, 90–92..
- 39 "Ercoli"-Togliatti toimi Espanjassa Kominternin lähettämänä "neuvonantajana" Espanjan kommunistisessa puolueessa, käytännössä puolueen kulissien takaisena johtajana. Hän todennäköisesti saapui Espanjaan varsin pian sodan alkamisen jälkeen. Bolloten 1991, 133-134; Thomas 2001, 327.
- 40 Kirjan esipuhe on päivätty 31.5.1939. Toimituskuntaan kuuluivat Viljo Kajava, Paavo Pajunen, Elvi Sinervo, Cay Sundström, Taimi Torvinen, Arvo Turtiainen, Katri Vala ja Hella Vuolijoki. Toimitussihteeri oli Jarno Pennanen. Mukana oli siis useita ASS:n aktiiveja, vaikka seuraa ei kirjassa mainitakaan.
- 41 "Espanjan lapsia auttamaan!", *Soihtu* 11/1936 5.12.1936, takakansi.
- 42 "Keräyslupa Espanjan lasten hyväksi annettu", *Tulenkantajat* 49/1936 5.12.1936, 2; "Vanhoillinen "Punch" Espanjan naisten ja lasten puolesta", *Tulenkantajat*, 15/1937 10.4.1937, 4.

- 43 Esim. "Ruotsin ja Tanskan apu Espanjan hädänalaisille", *Suomen Sosialidemokraatti* 1.2.1939.
- 44 Pääkirjoitus "Vapaaehtoiset", *Soihtu* 1/1939, 3–4.
- 45 Ryömä Mauri, "Suomen pojat Espanjassa", *Soihtu* 11–12/1939, 230.
- 46 Vapaan Espanjan puolesta 1936, 2. Kirjasen sivuja ei ole numeroitu. Useimmat tässä lainaamani propagandatekstit ovat tyypillisiä esimerkkejä, joiden asemasta olisin voinut valita muitakin. Vrt. Esim. Fischer Louis, *Vuosibilanssi, Kirjallisuuslehti* 14–15/1937 elokuu 1937, 211–213.
- 47 Esimerkkinä tämän ajatuksen käytäntöön soveltamisesta voisi mainita kansainvälisissä prikaateissa taistelleen Paavo Pajusen, joka oli ennen Espanjan sotaa toiminut sotaa vastustavassa kansalaiskomiteassa. Juusela 2003, 108–109.
- 48 Meurling 1938, 4. Esipuheen kirjoittaja ei ole tiedossa, allekirjoituksena on "Akateeminen sosialistiseura r.y."
- 49 "Espanja fascismin uhrina Prof. Väinö Lassilan puhe Konservatoriolla joulukuun 31. päivänä", *Tulenkantajat* 1–2/1939 6. Artikkelin otsikossa mainittu päivämäärä on virheellinen, paluujuhla pidettiin 30.12.1938.
- 50 Vapaan Espanjan puolesta 1936, 4.
- 51 Vapaan Espanjan puolesta 1936, 4.
- 52 Esim. "Espanjan tasavallan luonne Georg Branting kertoo Espanjan-matkansa vaikutelmista", *Tulenkantajat* 38/1936 19.9.1936, 1.
- 53 "Bilbaossa vallitsee ”järjestys”", *Tulenkantajat* 40/1937 2.10.1937, 4.
- 54 Thomas 2001, 937–940.
- 55 Esim. "Kenraali Queipo de Llano on avomielinen", *Tulenkantajat* 14/1937 3.4.1937, 9; Uhre Bodo, "Hautapuhe korpraali Frankelle", *Kirjallisuuslehti* 11/1937 15.6.1937, 178–179; Kolzov Mihail, "Mussolinin sotilaita", *Kirjallisuuslehti* 14–15/1937 elokuu 1937, 234–235.
- 56 Turtiainen Arvo, "Sotilaita", *Kirjallisuuslehti* 21–24/1937 joulukuu 1937, 327–331. Vanhan koulutoverin sukunimi "Ohramaa" on keksitty, mutta Turtiaisen kertomus voi toki silti perustua tositapahtumiin.
- 57 Martinez Barrio 1938, 2.
- 58 Esim. Ercoli (Togliatti) 5.
- 59 Esim. "Voittoa ja tappiota Espanjassa", *Tulenkantajat* 17/1937 24.4.1937, 1, 7.
- 60 "Euroopan kansanvallan taistelurintamalta Tov. Cay Sundström palannut Espanjan matkaltaan", *Soihtu* 9/1937 25.6.1937, 135.
- 61 "Emil Vandervelde ja Espanja", *Soihtu* 4/1938 10.3.1938, 83.
- 62 "Francon epäonnistuminen käy yhä ilmeisemmäksi", *Tulenkantajat* 1–2/1939 13.1.1939 12.

- 63 Meurling Per, "Pohjolan vapaus turvattava", *Soihtu* 1/1939 15.1.1939, 11.
- 64 Esim. ""Puuttumattomuuspolitiikan" loppunäytös", *Soihtu* 4–5/1939 28.3.1939, 76–78.
- 65 "Kansainvälinen pääoma Espanjassa", *Soihtu* 6/1939 20.4.1939, 116; "Espanjan vallankaappauksen jälkinäytös", *Soihtu* 11–12/1939 23.8.1939, 219–220; "Franco niitti satoaan", *Soihtu* 13–14/1939 16.9.1939, 252–254.
- 66 "Viimeisetkin Espanjan-taistelijat saapuvat kotimaahan", *Tulenkantajat* 8/1939 24.2.1939, 2.
- 67 Vapaan Espanjan puolesta 1936, 9–11. Vankien teloituksia tapahtui Espanjan sisällissodassa molemmin puolin (esim. Thomas 2001, 498–501), mutta väite *kaikkien* vankien teloitamisesta on jo tiedustelun näkökulmasta järjetön.
- 68 "Euroopan kansanvallan taistelurintamalta Tov. Cay Sundström palannut Espanjan matkaltaan", *Soihtu* 9/1937 136. Lastenmurhaväitteiden pitkistä perinteistä esim. Esim. Thomson 1999, 188, kuva 26 ("Croats eate children"!).
- 69 Vapaan Espanjan puolesta 1936, 9–11; "Euroopan kansanvallan taistelurintamalta Tov. Cay Sundström palannut Espanjan matkaltaan", *Soihtu* 9/1937 136.
- 70 Guernican pommituksesta ja sen aiheuttamasta maailmanlaajuisesta reaktiosta esim. Thomas 2001, 606–611.
- 71 Budzislawski Hermann, "Baskit", *Soihtu* 6–8/1937 31.5.1937, 97–98.
- 72 Corman Mathieu, "Guernican helvetti", *Kirjallisuuslehti* 9/1937 15.5.1937.
- 73 "Guernican murhenäytelmä", *Tulenkantajat* 21/1937 22.5.1937, 1.
- 74 "Espanjasta", *Kirjallisuuslehti* 2/1937 1.2.1937 30; "Kristityt ja Espanjan tasavaltalaiset", *Tulenkantajat* 47/1936 21.11.1936, 5.
- 75 Esimerkkinä kirkonvastaisesta kirjoituksesta esim. Pajunen Paavo, "Espanjalainen tarina", *Tulenkantajat* 14/1939 7.4.1939, 5–6.
- 76 "Kulttuurin tasavallan" ja "sivistymättömien kansallisten" myytistä ja sen rakentamisesta esim. Stradling 2003, 1–21.
- 77 "Europan nuoriso Espanjan puolesta", *Soihtu* 5/1937, 84–85.
- 78 Stradling 2003, 5–6.
- 79 Hausenstein Wilhelm, "Velasquezin ja Riberan proletaarit", *Kirjallisuuslehti* 14–15/1937 elokuu 1937 220–221.
- 80 Wahlstedt-Markelius Viola, "Espanjan sosialisoitu teatteri", *Tulenkantajat* 35/1937 28.8.1937, 7.
- 81 "Norjan kirjailijat ja Espanja", *Tulenkantajat* 39/1938 24.9.1938 3; "Taiteilijat tukevat Espanjan kansaa", *Tulenkantajat* 50/1938 10.12.1938, 3.

- 82 Meurling Per, "Todellinen kansainliitto", *Tulenkantajat* 18/1937 30.4.1937, 2. Per Meurlingille Espanjan asia oli henkilökohtainen, hänen veljensä kaa-tui kansainvälisten prikaatien riveissä.
- 83 Esim. Suomen Pojat Espanjassa 49–51; "Ruotsalaiset vapaaehtoiset Madri-din rintamalla", *Tulenkantajat* 39/1937 25.9.1937
- 84 Home 1996, 42; Sinclair 1937, 166–208.
- 85 A.A., "Kirje Espanjan taisteluista", *Tulenkantajat* 16/1938 14.4.1938, 7. Nimikirjainten perusteella kyseessä on ehkä ollut Aaro Amnell, joka 1970-luvulla julkaisi Espanjan sisällissotaa käsittelevän romaanimuotoisen muistelmakirjan.
- 86 ""Täällä kehittyvät asiat hyvin päin""", *Tulenkantajat* 40/1938 1.10.1938 3. Alussa kirjoittaja välittää "tuliset terveiset", jota ilmausta Paavo Pajunen usein kirjoituksissaan viljeli.
- 87 Mm. Joonas Laukki (Vilenius Lauri), "Matka rintamalle", *Kirjallisuuslehti* 14–15/1937 elokuu 1937 207–209; Pajunen Paavo, "Espanjasta", *Kirjalli-suuslehti* 1/1938 maaliskuu 1938 11–14. Kirjoittajat olivat EK:n vanhoja tuttuja, ja ehkä juuri siksi uskaltautuivat kirjoittamaan omalla nimellään tai viranomaisten hyvin tuntemalla nimimerkillä.
- 88 "Miksi?", *Kirjallisuuslehti* 14–15/1937 elokuu 1937, 207.
- 89 G.R., "Espanjan hallituksen joukoissa on paljon suomalaisia", *Tulenkanta-jat* 2/1938 8.1.1938, 4.
- 90 Turtiainen Arvo, "Sotilaita", *Kirjallisuuslehti* 21–24/1937 joulukuu 1937 326.
- 91 Laki, joka vapautti Espanjan sisällissotaan osallistuneet Suomen kansalai-set rangaistuksesta, saatiin säädetyksi vasta 4.1.1939. Suurin osa kansain-välisissä prikaateissa taistelleista suomalaisista oli jo ennen sitä palannut kotimaahan. Espanjasta palanneita suomalaisia vastaan ei kuitenkaan nostettu syytteitä. Heistä kaksi, Paavo Koskinen ja Eino Laakso, pidätettiin epäiltyinä valtiopetoksen valmistelusta, so. toiminnasta kommunistisessa puolueessa. Pidätykset eivät kuitenkaan liittyneet toimintaan Espanjassa, vaan vanhempiin asioihin. Juusela 2003, 286–287, 294.
- 92 "Suomalaiset Espanjan sodassa", *Tulenkantajat* 48/1938 3.
- 93 *Soihtu* 1/1939 kansi.
- 94 Pääkirjoitus "Vapaaehtoiset", *Soihtu* 1/1939 2. "Ratakatu" viittaa valtiollisen poliisin Helsingin toimiloihin, joiden osoitteen – Ratakatu 12 – *Soihdun* lukijoiden enemmistö luultavasti tunsi.
- 95 "Kansanrintama barrikadeilla", *Kirjallisuuslehti* 12–13/1936 elokuu 1936 220. Lehdessä ei kirjoittajaa mainita, mutta omaelämäkertaromaanissaan Palmgren tunnustautui kirjoittajaksi. Palomeri 1953, 392.
- 96 *Vapaan Espanjan puolesta* 1936, 4.

- 97 Sundström Cay, "Puolueettomuus ja Espanjan "Mäntsälä"", *Soihtu* 11/1936, 213–214.
- 98 Nämä "tasavallan haltuunsa saamat dokumentit" olivat väärennettyjä ja väite Francon saamista avustuslupauksista virheellinen. On kuitenkin kohtuullista olettaa, että Sundström kirjoitushetkellä uskoi kirjoittamansa todeksi. Kansallisten sekä Saksan ja Italian yhteistyöstä ja asiakirjaväärennöksistä esim. Beevor 2006, 210.
- 99 Martinez Barrio 1938, 3.
- 100 esim. "Hitler Bilbaon kimpussa eli puuttumattomuuskomitean synnit", *Tulenkantajat* 27–28/1937 10.7.1937, 4; "Mustikkamaan sunnuntai Espanjan taistelun 2-vuotisjuhlan merkeissä", *Suomen Sosialidemokraatti* 25.7.1938.
- 101 Pääkirjoitus "Espanja", *Soihtu* 12–13/1938 270.
- 102 "Mustikkamaan sunnuntai Espanjan taistelun 2-vuotisjuhlan merkeissä", *Suomen Sosialidemokraatti* 25.7.1938.
- 103 *Vapaan Espanjan puolesta* 1936, 14.
- 104 Martinez Barrio 1938, 3.
- 105 Martinez Barrio 1938, 3.
- 106 Pajunen Paavo, "Päiväkirjaa Espanjassa", *Kirjallisuuslehti* 18-20/1937 loka-marraskuu 1937 294–296.
- 107 *Vapaan Espanjan puolesta* 1936, 16.
- 108 Meurling 1938, 4.
- 109 G.R., "Ruotsin yleinen mielipide jatkuvasti Espanjan tasavallan puolella", *Tulenkantajat* 10/1938 5.3.1938, 4.
- 110 "Majava", pääkirjoitus "Kansanvallan puolustajia nekin", *Tulenkantajat* 37/1936 12.9.1936, 2.
- 111 Juusela 2003, 53.
- 112 Martinez Barrio 1938, 3
- 113 Esim. "Espanjan juhla Tampereella", *Suomen Sosialidemokraatti* 13.8.1937; Viipurin osaston tilannekatsaus n. 8 elokuulta 1937, EK.KD.359/1275.37 7.9.1937, asiamappi IL5a, EK-VpA, KA.
- 114 "Vappuna marssimme", *Soihtu* 6/1938, 136–137
- 115 "Espanja ja historia", *Soihtu* 10/1936, 187. Artikkelin kirjoittajan nimeä ei mainittu, mutta hänen kerrottiin olevan "tunnettu englantilainen tiedemies".
- 116 Cripps Stafford, "Kansallisen hallituksen maanpetos", *Soihtu* 1/1938 7. Cripps oli Ison-Britannian työväenpuolueen (Labour) jäsen.
- 117 Raoul Palmgrenin omaelämäkerrallisessa romaanissa kuvataan ASS:n aktiivien suunnitelleen toisinaan aamuyöllä Suomen tulevan neuvostohal-

- lituksen kokoonpanoa. Kyseessä lieene ollut enemmän opiskelijaporukan alkoholilla vauhditettu ajatusleikki kuin vakavasti otettava ohjelmanjulistus. Palomeri (Palmgren) 1953, 394–395.
- 118 Meurling 1938, 3.
- 119 Meurling 1938, 4.
- 120 Ercoli (Togliatti) 1.
- 121 Thomas 2001, 170.
- 122 "Barcelonan musta viikko ja Valencian uusi hallitus", *Soihtu* 6–8/1937 31.5.1937 103.
- 123 Myös "Ercolin" lentolehtisessä syytettiin anarkisteja kansanrintaman hajottamisesta. Siinä ei kuitenkaan syytetty anarkisteja yhteistoiminnasta vihollisen kanssa, ja kiitetään työläisanarkistien panosta rintamalla. "Ercoli" – siis Palmiro Togliatti – lieeneekin kirjoittanut tekstinsä ennen Barcelonan katutaisteluita. Ercoli (Togliatti), 3.
- 124 "En vädjan till värt samvete", *Arbetarbladet* 22.11.1937. *Arbetarbladetin* artikkeliin liittyvässä valokuvassa näkyy sulassa sovussa allekkain anarkistisen CNT-ammattiliiton ja sen kilpailijan, sosialistisen UGT:n julisteet. CNT:n juliste on varustettu suomenkielisellä tekstillä "Taisteluun vapauden puolesta", UGT:n "Eteenpäin!".
- 125 "Barcelonan musta viikko ja Valencian uusi hallitus", *Soihtu* 6–8/1937, 31.5.1937 103; ""Puuttumattomuuspolitiikan" loppunäytös", *Soihtu* 4–5/1939, 76.
- 126 Esim. Joonas Laukki (Vilenius Lauri), "Matka rintamalle", *Kirjallisuuslehti* 14–15/1937 elokuu 1937, 207–209; Pee Pee (Pajunen Paavo) "Kirkko tulilinjalla", *Kirjallisuuslehti* 14–15/1937 elokuu 1937, 209–210.
- 127 Rentola 1994, 114, v48 564.
- 128 Esim. "Espanjan sotilaiden kunniaksi juhla eilen Konservatoriossa", *Suomen Sosialidemokraatti* 31.12.1938; ilmoitus 1/2.1.1939, asiamaappi IL5c, EK-VpA, KA.
- 129 "Kaksoisajattelu", englanninkielisessä alkutekstissä "doublethink", tarkoittaa kykyä muodostaa mistä tahansa asiasta kaksi keskenään vastakkaista käsitystä, ja hyväksyä ne molemmat. Tämä taito on tärkeä Orwellin dystooppisessa romaanissaan kuvaaman totalitaarisessa yhteiskunnassa. 1984 on Orwellin tunnetuin teos, ja hänen kokemuksensa Espanjan sisällissodassa vaikuttivat sen syntyyn. Itse olen taipuvainen uskomaan, että juuri "kaksoisajattelun" keksimiseen on Orwellin johtanut hänen käsityksensä Espanjan sisällissodan propagandarintamasta, joka on suorasanaisesti kuvattu hänen vuonna 1943 kirjoittamassaan artikkelissa *Looking back on the Spanish War*, Orwell 1943, kappale 4.
- 130 Hopkins 1998, 8.
- 131 *Vapaan Espanjan puolesta* 1936, 3–4.

- 132 Asunmaa 1990, 6, 119-124.
- 133 "Nuorisoliittolainen", "Espanjan nuoriso – ja Suomen", *Soihtu* 6-8/1937 31.5.1937, 127.
- 134 "Nuorisoliittolainen", "Espanjan nuoriso – ja Suomen", *Soihtu* 6-8/1937 31.5.1937, 127.
- 135 Juusela 2003, 107; Thomas 2001, 190-191.
- 136 Toivo Karvonen oli helsinkiläinen kommunisti, jonka tehtäviin SKP:ssa kuului yhteydenpito niin sanottuun sivistyneistöön, ennen kaikkea ASS:aan. Kimmo Rentola nimittää häntä "kaikkien kansanrintamahankkeiden kummisedäksi". Rentola 1994, 79-80, 108; Juusela 2003, 101, 432.
- 137 Hyvönen työskenteli Espanjan sisällissodan aikoihin Kominternin suomalaisessa jaoksessa. Stalinin puhdistuksien aikanakin hän säilytti jonkinlaiset toimintaedellytykset ja mahdollisuuden ainakin ajoittaiseen yhteydenpitoon Suomessa toimineen SKP:n kanssa. Rentola 1994, 65.
- 138 "Espanjan sodan vuosipäivänä kokoontui Helsingin työväki vakavahenkiiseen suurjuhlaan osoittamaan solidaarisuutta taistelevalle Espanjan tasavallalle", *Suomen Sosialidemokraatti* 19.7.1937.
- 139 Esim. Pajunen Paavo, "Avoin kirje STT:lle", *Kirjallisuuslehti* 14-15/1937 elokuu 1937 210.
- 140 Kilpi 1966, 150-152, 156, 177-180; Palomeri 1953, 389-390.
- 141 Kilpi 1966, 156.
- 142 Kilpi 1966, 169.

Luettelo Työväenliikkeen kirjaston kokoelmissa olevista Espanjan sisällissotaa käsittelevistä teoksista. Luettelossa on 272 viitettä. Julkaisuista lähes 200 on pienpainatteita. Suurin osa materiaalista on julkaistu vuosina 1936-1939. Pääosin julkaisut ovat ranskan-, espanjan- ja englanninkielisiä. Muita kieliä ovat esimerkiksi saksa, ruotsi ja suomi.

Teoksista suurin osa on peräisin Espanjan tasavaltalaishallituksen Helsingin lähetystöstä sekä yksityishenkilöiltä esimerkiksi Niilo Wälläriltä, Leo Rosenthalilta, Jenny Pajuselta ja Cay Sundströmiltä, Espanjan sisällissotaa käsittelevää arkistomateriaalia löytyy sekä Työväen Arkistosta että Kansan Arkistosta: Kansan Arkistosta esimerkiksi Jenny Pajusen ja Paavo Koskisen henkilöarkistoista. Työväen Arkistosta esimerkiksi Sosialidemokraattisen Naisliiton ja Sosialistisen Internationaalin arkistoista. Molemmissa arkistoissa on myös aihepiiriin liittyviä julisteita, valokuvia ja postikortteja. Kuva Työväenliikkeen kirjasto.

Espanja sydämessä

Englannissa kuningas. Espanjassa ei kuningas. Aiemmin kuningas. Alfonso. Nyt ei enää kuningas. Loppu. Nyt tasavalta. Presidentti: Nieto Alcalá Zamora. Vaalit. Vallassa oli Lerrox, nyt Azaña. Poliittisia puolueita joka lähtöön, kaikki huonoja. Poliitikot kelytomia. Evribodi mulkku.

Näin esiteltiin Espanjaa englantilaiselle, joka saapui maaliskuussa 1936 Madridiin. Käynnissä oli luisu kohti sisällissotaa, joka asetui pariaksi vuodeksi kansainvälisen politiikan polttopisteeseen. Sitten tuli uusia huolia fasismin leviämisestä, Itävallan *Anschluss*, Münchenin sopimus ja Tšekkoslovakian tuho, kunnes Adolf Hitler päästi syksyllä 1939 natsi-Saksan sotavoimat lopullisesti irti.

Espanjan sisällissota vaipui pitkäksi aikaa taka-alalle jotenkin unohduksiin, latistui poliittisen historian yleisesityksissä ja itseymmärryksessä toisen maailmansodan esinäytökseksi. Vuosidadan kulttuuriseen kuvastoon se ehti kuitenkin painaa poikkeuksellisen syvän jäljen. ”Taiteen historiassa ei runoilijoilla ole ollut hedelmällisempää aihepiiriä kuin Espanjan sota”, Pablo Neruda kirjasi ennen kuolemaansa 1973. Toinen maailmansota ”ei suunnattomasta julmuudestaan ja lukemattomista sankariuhreistaan huolimatta sytyttänyt Espanjan tavoin runouden kollektiivista sydäntä”.¹

Espanjan sisällissotaa onkin muistettu ennen muuta kirjailijoiden ja kirjoittajien sotana,² mutta sen voima ei tyhjenny teksteihin. Kaikkein ikonisimmat esitykset löytyvät kuvan puolelta, yhdellä silmäyksellä tavoitettavasta maalauksesta tai valokuvasta,

mutta olennaisen koskettavaa elämyshistoriaa on välittynyt myös elokuvan ja jopa musiikin välityksellä.

Lorca, Neruda, Vallejo...

Levottoman Espanjan väkivaltaisuudet kärjistyivät heinäkuun 1936 puolivälissä avoimeksi sotilaskapinaksi ja sisällissodaksi.³ Kuukautta myöhemmin tragedia vaati kuuluisimman kulttuurisen uhrinsa. Maan tunnetuin kirjailija Federico García Lorca oli matkustanut juuri sodan alla kotiseudulleen Granadaan, jonka kapinalliset ottivat heti haltuunsa. Ystävistä ja tutuista ei ollut suojelemaan runoilijaa, joka ensin pahoinpideltiin ja lopulta ammuttiin kaupungin ulkopuolella.

Lorca ei ollut puoluemiehiä mutta poliittisesti selkeä vasemmistolainen, joka oli ottanut julkisesti kantaa niin natsi-Saksan kuin fasistisen Italian sortotoimia vastaan. Porvaristo tunnisti piikit myös hänen näytelmissään. Lisäksi Lorca oli tunnettu homoseksuaali, joten liberaalissa demokraattisuudessaan hän edusti kaikkea sitä, mitä vastaan Espanjan oikeistokonservatiiviset kapinalliset nousivat.⁴

Chileläinen runoilija Pablo Neruda, joka puolestaan oli boheemi naistenmies, oli ystäväystynyt Lorcan kanssa vuonna 1933 Buenos Airesissa. Kumppanuus jatkui seuraavana vuonna, kun Neruda siirtyi Espanjaan yhdeksi Chilen konsuleista. Sanataiturit ylistivät kilvan toistensa lahjoja. Kun Lorca luonnehti elämälle verevän Pablon olevan ”lähempänä kuolemaa kuin filosofiaa, lähempänä tuskaa kuin järkeä, lähempänä verta kuin mustetta”, Neruda vastasi pitkällä oodilla kollegalleen:

*Tule että saan kruunata sinut, nuorukainen,
kukoistava, puhdas perhosnuorukainen
ikuisesti vapaa kuin musta salama,
ja keskustellen kahdestaan
nyt kun ei enää ketään näy kallioiden välissä
kerromme kiertelemättä millainen olet sinä, millainen minä:
mitä muuta kuin aamukastetta varten on runous kirjoitettu?*

*Mitä muuta varten on runous kuin sitä yötä
jona katkera tikari meidät paljastaa, sitä päivää,
sitä sarastusta, sitä viheliäistä loukkoa
jossa runneltu ihmissydän valmistautuu kuolemaan?*⁵

Kulttuurisen ystäväpiirinsä tavoin myös Neruda oli vahvasti kallellaan vasemmalle, mutta sitoutumista jarrutti konsulin status. Pelissä oli paitsi diplomaatin asema myös palkka ja perheellisen miehen toimeentulo. Poliittista valveutumista siivitti osaltaan suhde viisikymppiseen Delia del Carriliin, joka oli pyörinyt Pariisin intelligentsijan piireissä. Aika Espanjassa lujitti naista stalinismissa niin, että häntä kutsuttiin lopulta lisänimellä ”Molotovin silmä” (*El ojo de Molotov*).

Uutiset Lorcan murhasta löivät lopullisen niitin Nerudan ratkaisuun liittyä avoimesti tasavaltalaisten riveihin ja edelleen kommunistiksi. Jos nuori Pablo tunnettiin ennen muuta kahdeskymmenestä kuulusta rakkausrunostaan, niin syyskuusta 1936 lähtien hän kirjoitti poliittista väriä tunnustavia säkeitä, jotka ilmestyivät seuraavana vuonna pienenä kokoelmana *Espanja sydämessä* (*España en el corazón. Himno a las glorias del pueblo en la guerra*).

Sikermän sivuilla ”kulki perinne täynnä kuollutta räkää, / pursuten löyhkää ja visvaa”, kun ”Kenraalien / musta nikotus, papinkaapujen / raivokas aalto / pärskytti jalkoihisi / rapaiset vetensä, sylkivirtansa”. Rosvot, šakaalit ja hyeenat vuodattivat viattomien lasten verta, mutta falangistien johtajaa Francisco Francoa apureineen odotti helvetissä Espanjan äitien ikuinen vaino vailla silmän lepoa.⁶

Tyyli upposi ainakin Ilja Ehrenburgiin. ”Rakastan noita runoja”, *Izvestijan* kirjeenvaihtaja ja Neuvostoliiton kansanrintamakauden kulttuurilähettiläs muisteli neljännesvuosisata myöhemmin Stalinin jälkeisen suojasään aikaan. Väliin mahtuivat suuri isänmaallinen sota ja muut kauhut, joiden takaa hän ajatteli Espanjaa liikuttuneena ”taikauskaisella hellyydellä ja kaipauksella”.⁷

Nerudaa puolestaan ilahdutti se, että hänen kokoelmansa ilmestyi tuoreeltaan myös Espanjassa. Montserratin luostarissa

Kataloniassa sijaitsi yksi maailman vanhimmista kirjapainoista, joka julkaisi sisällissodan vaikeissa oloissa pari muutakin runokirjaa. Näistä César Vallejon *Espanja, ota pois minulta tämä malja* pärjää Neruda maltillisemmin sanoin ja kielikuvin, mutta saa senkin vuoksi sijan maailmankirjallisuuden kaanonissa.⁸

Konsulinvirkansa menettänyt Neruda siirtyi Pariisiin, jossa hän kokosi ja painatti Britannian yläluokasta laskeutuneen antifasistin Nancy Cunardin kanssa maailman runoilijoiden tekstejä Espanjan kansan puolesta (*Los Poetas del Mundo Defienden al Pueblo Español*). Joukossa ilmestyi ehkä ilmaisultaan hienoin anglosaksien kontribuutio. Sen kirjoitti W. H. Auden, joka oli vierailut paikan päällä alkuvuodesta 1937. Hänen viisisivuista *Espanjan*-runoan myytiin sitten keväällä Britanniassa erillispainoksena, jonka tuotot menivät lääkeapuun tasavaltalaisten hyväksi.⁹

Suomessa Espanjan taistelut ja kansan kärsimykset innoittivat vasemmistolaiseen käyttölyriikkaan, jota julkaistiin sallitun ja kielletyn rajamailla tasapainoilleissa kansanrintaman lipunkantajissa *Kirjallisuuslehdessä* ja *Tulenkantajissa*. Sikermäksi asti teema pääsi Jarno Pennasen esikoiskokoelmaan *Rivit*, joka on tiiviin modernismin harvinainen edelläkävijä suomen kielellä. Runot syntyivät ”muutamina vaikeina odotuksen viikkoina Tukholmassa syksyllä 1936”, kun Pariisin huumasta palaava Pennanen törmäsi ensimmäisiin ristiriitoihinsa SKP:n politrukkien kanssa.¹⁰

Kirjailijakongressit kiertueella

Lorcan surmasta runoilivat toki muutkin, kuten ikäpolvea vartuneempi Antonio Machado, jonka omasta kuolemasta tehtiin myös sisällissodan marttyyrisaagaa. Ruotsiin akreditoitu ja myös Suomea hoitanut Espanjan tasavallan lähettiläs Isabel de Palencia, kirjailija itsekkin, luonnehti muistosanoissaan Machadon epäilemättä suurimmaksi runoilijaksi sukupolvensa keskuudessa.

Kuva 1. W. H. Audenin viisisivuisen Spain-runon koruton, punainen kansilehti. Suomennosta siitä ei valitettavasti ole tehty. Spain julkaistiin Englannissa 20.3.1937. Runossa kuvataan Espanjan tilannetta ennen sisällissotaa, kansainvälisten prikaatien saapumista ja sodan mahdollista ja toivottua lopputulosta. Auden julkaisi runosta uuden version "Spain 1937" runokirjassaan Another Time vuonna 1940.

Hän ”kykeni paremmin kuin muut kuvaamaan vapaustaistelua” eikä voinut kestää eroa kansastaan:

senvuoksi hän seurasi pakolaisia heidän hirvittävällä vaelluksellaan maasta pois ja hän kärsi heidän kanssaan sekä ruumiillisesti että henkisesti, kun heitä ajettiin Ranskan rajaa kohti ja Pyreneitten yli. Suurimman osan tästä matkasta hän kulki jalan ja huolehti samalla yli kahdeksankymmenen vuoden ikäisestä äidistään, joka oli taiteilija kuten hänen poikansakin ja vaati saada jakaa rakastamansa kansan kohtalon.

Samalle aukeamalle tämän nekrologin kanssa *Tulenkantajat* painoi Machadon rivit Lorcan murhasta Katri Valan mukaellen suomentamana:

*He surmasivat Federicon,
kun päivä ilmestyi.
Hänen kasvojansa ei katsoa voinut
kenkään pyöveleistä.
He rukoilivat suljetuin silmin,
ei Jumala vieronut sinua.
Kuolleena kaatui Federico
verta otsalla, lyijyä rinnassa.
Mutta tietäkää, toverit,
Granadassa tehtiin se rikos,
hänen omassa Granadassaan!*¹¹

Machado oli vielä elossa ja paikalla puhtaan runouden ruumiillistumana, kun heinäkuussa 1937 Espanjaan saapui kirjailijoita yli 20 maasta kongressiin, jolla maailman vasemmistolainen kulttuuriväki osoitti tukeaan tasavallalle. Kyseessä oli eriskummallinen intellektuellien kiertävä sirkus, jota isännät käyttivät parhaansa mukaan kansalliseen ja neuvostouskolliset kommunistit kansainväliseen propagandaan.

Taustalla oli antifasistinen kulttuuririntama, joka kaksi kesää aikaisemmin oli huipentunut Pariisissa järjestettyyn kirjailijakongressiin.¹² Se oli merkinnyt läpimurtoa Neuvostoliiton mai-

neelle länsimaisen älymystön piirissä. Moskovasta syötettyyn aloitteeseen oli tarttunut kokouksen kunniapuheenjohtajaksi André Gide, ja käytännön järjestelyjä pyöritti André Malraux kommunisteiksi kääntyneen etujoukon kanssa, kärjessään surrealismin harhoista herännyt runoilija Louis Aragon. Tärkeänä yhteyshenkilönä hääri Ehrenburg Montparnassen kahvilasta ja kotiosoitteesta toiseen.

Tapahduman painoarvoa kuvastaa se, että kun Maxim Gorki ei kyennyt matkustamaan paikalle, Boris Pasternak sai pikakomennuksen Pariisiin itseltään Stalinilta. Kansainvälinen puhujakaarti Palais de la Mutualitén salissa oli kaikkienensa komea E. M. Forsterista ja Aldous Huxleysta Heinrich Manniin ja Bertolt Brechtiin. Skandinaviasta ottivat osaa tanskalaiset Martin Andersen-Nexö ja Karen Michaëlis, Ruotsista Eyvind Johnson ja Harry Martinson sekä Norjan Aksel Sandemose.

Suomesta ei paikalla ollut ketään, mutta *Tulenkantajat* julkaisi kongressin aineistoa sivukaupalla.¹³ Päätöspäivää kävi tosin seuraamassa *Uuden Suomen* kirjeenvaihtaja, jonka mielestä loppuistunto sujui ”alusta loppuun saakka ranskalais-venäläisen kommunismin merkeissä, sen mitä diktatoorisimmassa komennossa”. *Suomen Sosialidemokraatti* kuittasi:

Meidän aikamme kirjalliset huippukyvvyt ovat vasemmistolaisia, se on totta ja juuri se tosiasia riittää takaamaan, että länsimaisella ja koko inhimillisellä kulttuurilla on vielä elämisentoivoa ja elämisenmahdollisuutta fascismin ja taantumuksen uhatessakin.¹⁴

Kongressi perusti kulttuuria ja sivistystä puolustamaan kansainvälisen kirjailijayhdistyksen, jonka keulakuvaksi haalittuun neuvostoon kuului peräti viisi nobelistia Ruotsin 76-vuotiaasta Selma Lagerlöfiä myöten. Toimintaa suunniteltiin monenlaista, mutta täytäntöön pantiin lopulta vain yksi ainoa: seuraava kongressi pidettäisiin Madridissa.¹⁵

Sekin olisi varmasti jäänyt syttyneen sodan vuoksi toteuttamatta, ellei Espanjan tasavalta olisi nähnyt tässä erinomaisen mahdollisuuden mobilisoida maailman mielipidettä puolelleen. Neruda muisteli myöhemmin hämmästystään, kun sai suurelle

summalle asetetun pankkisiirron Pariisiin, jossa hän pinnisteli melkeinpä nälkäräjällä. Rahat olivat tarkoitettu kirjailijakongressin järjestelyihin, joita runoilija oli mukana hoitelemassa erityisesti Etelä-Amerikan delegaatioiden osalta.¹⁶

Järjestämistä ja paperisotaa riittikin alkaen poistumisviisumeista, joita vaadittiin Espanjan rajalla. Brittien Stephen Spenderille jopa väärennettiin passi nimelle Ramos Ramos. Malraux huvitti itseään ja muita selitellessään rajaviranomaisille, kuinka tämä englantia muistuttavaa murretta puhuva vaalea ja sinisilmäinen pitkä mies oli kotoisin Pohjois-Espanjan kaukaiselta vuoristoalueelta.

Nuori Spender oli jo kokenut Espanjan-kävijä, joka yhteisrintaman innoittamana otti hetkeksi kommunistisen puolueen jäsenkirjankin. Hänen kynästään ovat elävimmät lähteet kirjailijakongressin kulkuun ja tunnelmiin. Kuvaukseen tuo sopivaa ristivalotusta se, että tuoreeltaan julkaistun, ristiriidoista huolimatta aatteelle yhä lojaalin artikkelin ja vuonna 1951 ilmestyneen omaelämäkerran välissä Spender ehti kääntyä antikommunistiksi, kuten hänen osuutensa kylmän sodan alun kuulussa pamfletissa *The God That Failed* julkisesti dokumentoi.¹⁷

Espanjan tasavalta ei säästellyt vieraiden hyysäämisessä. Kataloniassa heitä kyädettiin Rolls Roycella, ja joka paikassa nautittiin runsaista tarjoiluista parhaissa hotelleissa suuren huomion keskusteena. Valenciassa pommituksista kärsineellä kaupungintalolla kirjailijoita tervehti pääministeri Juan Negrín, ja kokouspäivän päälle esitettiin Lorcan näytelmää niille, jotka jaksoivat yötä myöten valvoa. Jännittävimmät hetket koettiin Madridissa, jossa käytiin osoittamassa solidaarisuutta aivan sotarintaman etulinjassa.

Kaiken vieraanvaraisuuden keskellä Spenderiä liikutti eniten parin tunnin pysähdys Minganillan kylään keskellä polttavan kuumaa päivää. Matkalaisten syödessä lounaaksi omelettia, kinkkua ja leipää kylän lapset esittivät heille "Internationaalin" ja tasavaltalaislauluja, aterian päälle vielä tanssia. Äidit seurasivat touhua kyyneleet silmissä ja pakkasivat matkalaisille mukaan makearoita evääksi. Vieraiden puolesta kiitti meksikolainen runoilija

Octavio Paz puhuen raatihuoneen parvekkeelta rohkaisun sanoja espanjalaisten taisteluun.

Kongressipuheet toistivat rituaalin tavoin fraaseja, jotka oli kuultu ja kirjoitettu jo monet kerrat. Paikalla oli samaa joukkoa kuin Pariisissa pari vuotta aikaisemmin, jos kohta terävän kärki oli selvästi kapeampi. Huutomerkin tavoin porukasta puuttui André Gide, joka oli edellisenä talvena julkaissut Neuvostoliittoon tekemänsä matkan pohjalta kriittisen reportaasin *Retour de l'U.R.S.S.* Toverit olivat viimeiseen asti yrittäneet saada häntä pidättäytymään kirjan julkaisemisesta vetoamalla nimenomaan Espanjan tilanteeseen, jota ei autettu sen parasta ystävää mustaamalla.

Päinvastoin, Gideä houkuteltiin Madridiin vierailulle, jolla hän voisi osoittaa uskollisuuttaan vallankumoukselle ja sosialismille. Olihan hänen yhtä lailla Neuvostoliittoon pettynyt matkakumppaninsa, hollantilainen kirjailija Jef Last jatkanut melkein pä suoraan Espanjaan, ikään kuin lujittamaan aatettaan selkeässä taistelussa puhtaan asian puolesta. Aragon ja Ehrenburg osallistuivat Giden taivutteluun käyttäen aivan ilmeisesti Lastia tässä hyväksi.

Turhaan. Kirja julkaistiin, ja se veti sekä Moskovan että jokaisen kunnan kommunistin vihat tekijänsä päälle. Gide vastasi hyökkäyksiin julkaisemalla vielä vastakritiikin *Retouches à mon Retour de l'U.S.S.R.* kesäkuussa 1937 eli juuri kirjailijakongressin alla. Sillä pääsi trotskilaisten ja fasistien rinnalle yhdeksi päämaaliksi paitsi Neuvostoliiton edustajien myös espanjalaisten isäntien puheisiin. Stalinin lähettilääksi arveltu *Pravdan* kirjeenvaihtaja Mihail Koltsov kunnostautui erityisesti parodioillaan Giden näkemyksistä.¹⁸

Kirjailijakongressin osallistujista nousi Malraux'n hahmo ylitse muiden.¹⁹ Toiminnan miehenä hän ei ollut tyytynyt vain pieksemään suuta, vaan järjesteli tasavaltalaisille ilmavoimia, sekä kalustoa että miehistöä. Sotatoimiin osallistuminen toi habitukseen auktoriteettia, siinä missä suuret sanat saattoivat kumista teennäistä turhuutta. ”Innokkaasti tervehdittiin kirjailijoita, jotka taistelivat ase kädessä”, Ehrenburg kirjoitti muistelmiinsa. Koko sali nousi osoittamaan kunnioitusta soturille, kun vastikään

Huescassa haavoittunut kommunistikirjailija Gustav Regler saapui paikalle sairaalasta keppiinsä nojaten.²⁰

Malraux siirtyi siviilirintamalle, kun hän keväällä 1937 kiersi Yhdysvalloissa Hollywoodia myöten keräämässä rahaa ja sympatiaa tasavaltalaisten asialle. Palattuaan hän kirjoitti Espanjan kokemustensa pohjalta rosoisen ja kollaasimaisen romaanin *L'Espoir*. Se sai sielunveljiltä ja -siskoilta hyvän vastaanoton siitäkin huolimatta, että kirja käsitteli suorasukaisesti vasemmiston eri ryhmittymien välisiä jännitteitä. Audenkin arvioi, että siitä tulisi ”yksi sukupolvemme suurimmista kirjoista”.²¹

Esteettisesti teoksesta ei tullut klassikkoa, sen enempää kuin elokuvasta, jonka Malraux itse siitä ohjasi keskellä melkoisia vaikeuksia. *Kirjallisuuslehti* julkaisi keväällä 1938 kirjan alusta otteen lupaillen sen ilmestyvän suomeksi kohdakkoin, mutta aika ajoi sillä erää hankkeen ohitse. Romaanin avainreplikeissä todetaan, että ”vallankumouksen suurin voima on toivo”, mutta Espanjan osalta se oli jo pahasti hiipumassa. *Toivo* ilmestyi Tammen Keltaisessa kirjastossa vasta vuonna 1983 Väinö Kirstinän suomennoksena.²²

Kansainvälisistä Espanjan sisällissodan kuvauksista ilmestyi tuoreeltaan suomeksi vain Upton Sinclairin *Taistelu Madridista*, joka sopi Pentti Haanpään ja Jaroslav Hašekin *Svejkin* rinnalle Kirjailijain Kustannusliikkeen sensuuriviranomaisia ärsyttäneeseen ohjelmaan. Myös Akateeminen Sosialistiseura (ASS) julkaisi muutaman Espanja-kirjasen, joista mainittakoon Suomesakin vierailleen ruotsalaisen kommunistiälykön Per Meurlingin *Espanja ja Itävalta*. *Suomen pojat Espanjassa* taas kokosi jälkikäteen suomalaisten vapaaehtoisten kokemuksia ja kertomuksia yksiin kansiin.²³

Pariisin maailmannäyttely 1937

Kirjailijoiden Espanjan-kierros päättyi Barcelonaan, josta luksusjuna kyyti heitä edelleen Pariisiin. Saint-Martinin teatterissa 16.–17. heinäkuuta pidetyissä päätösistunnoissa johtivat puhetta

Kuva 2. Upton Sinclair, *Taistelu Madridista*. Romaani Espanjan sodasta (*No Pasaran!: a Novel of the Battle of Madrid* 1937). Kirjailijain Kustannusliike 1937. Teos käännettiin suomeksi heti sen ilmestymisvuonna. Nimilehdellä lukee "Tekijän luvalla suomentanut N. W-m".

Heinrich Mann ja Louis Aragon, joka jatkoi Giden höykyttämistä.²⁴ Brecht ei saapunut paikan päälle, mutta lähetti kokoukseen luettavaksi väkevän puheenvuoron:

Niiden ulvonta, jotka tapetaan julkisilla toreilla, vahvistaa niiden kuulumatonta anonyymiä ulvontaa, joita kidutetaan Gestapon kellarien muurien takana: fasistiset diktatuurit ovat yhä enemmän alkaneet käyttää vieraisiin proletariaatteihin menetelmiä, joita ne ovat käyttäneet omiin proletariaatteihinsa; ne käsittelevät Espanjan kansaa kuin se olisi Saksan tai Italian kansa.

Brechtillä oli työn alla tasavaltalaisia tukeva näytelmä *Rouva Carrarin kiväärit*, joka sai Pariisissa ensi-iltansa lokakuussa ja levisi sitten nopeasti useisiin maihin. Helsinkiinkin se ehti Työväen näyttämölle heti seuraavana vuonna Helmer Adlerin ohjaamana.²⁵

Kesällä 1937 kansainvälistä katsetta ei vanginnut Pariisiin kuitenkaan vasemmistoälymystön kongressi vaan maailmannäyttely, joka keskittyi modernin elämän taiteisiin ja tekniikkaan (*Paris Exposition Internationale des Arts et techniques dans la Vie Moderne*). Sen oli pitänyt aueta jo vappuna, mutta rakennustyöt Trocaderolta Seinen varteen aukeavalla alueella olivat pahasti myöhässä. Neuvostoliiton ja Saksan totalitaarista voimaa ja kilpavarustelua henkivät rakennelmat toki valmistuivat ajoissa.

Suomen paviljonki vihittiin käyttöön kesäkuun puolivälissä. Sen suunnittelusta vastasi Alvar Aalto, jolle projekti merkitsi lopullista avausta kotimaisista ympyröistä suureen maailmaan, taiteellisessa mielessä ehkä enemmänkin. Vaikka vyöllä olivat jo Paimion parantolan ja Viipurin kirjaston kaltaiset mestarityöt, vasta Pariisin paviljongista alkaa Göran Schildtin sanoin ”Aallon varsinainen oma arkkitehtuuri”. Samalla tuli luoduksi pohjaa myytille, jonka mukaan luonnosta ammentavat suomalaiset olivat myös modernisti tulevaisuuteen suuntautuvaa kansaa.²⁶

Aalto halusi vastata paviljonkirakennuksen lisäksi myös Suomen koko näyttelyn tyylistä, mutta hänen pettymyksekseen esille työnnettiin kaikenlaista raanua, ryijyä ja kippoa. Arkkitehti jäi riidan päältä pois avajaisista ja mobilisoi sellaiset ystävänsä kuin

Le Corbusierin ja Fernand Légerin kummastelemaan *Arkkitehti-*lehteen suomalaisten sisustusratkaisuja.²⁷ Paviljonki itsessään sai yleisesti kehuja ja toi kunniaa niin, että se mainitaan edelleen yhtenä maailmannäyttelyn helmenä.²⁸

Le Corbusier oli itse suunnitellut vain yhden näyttelytilan, kun Légeriltä oli seinämaalauksia peräti viidessä paviljongissa. Vaikuttavin niistä *Le Transport des Forces* peitti valtavan seinän mesujen tiede- ja teknologiarakennuksessa. Se osoitti, ettei taiteilijan tarvinnut välttämättä luopua luovuudestaan, kun sai täyttääkseen aiheeltaan tarkasti määritellyn tilaustyön. Tekijän kunnianhimoisen tavoite oli tuoda modernin taiteen sosiaalinen potentiaali esille ja luoda yhteyttä työläisjoukkoihin.

Léger oli osallistunut vuodesta 1934 lähtien kommunistien dominoiman taiteilijajärjestön (*Association des Écrivains et Artistes Révolutionnaires*) toimintaan ja tervehti seuraavana kesänä innostuneesti kansanrintaman muodostamista Ranskassa. Hän ei kuitenkaan suostunut alistamaan abstraktista muotokieltään sen propagandistisiin tarpeisiin, vaikka esimerkiksi Aragon vaati häntä ja muita edistyksellisiä maalareita omaksumaan tavalliselle kansalle helpommin avautuvaa (sosialistista) realismia ja (sosiaalisia) teemoja.²⁹

Aaltoa elähdytti yhtä lailla avantgardistien ajatus sosiaalisesta edistyksestä, jopa luokattomasta yhteiskunnasta, jota arkkitehdit ja muut pragmatian taitajat saattoivat edesauttaa luovalla rationaalisuudellaan. Suomen sisällissotaan hän oli osallistunut valkoisten riveissä, mutta etenkin punaisten teloitukset jättivät mieheen traumaattisen jäljen. Siihen Aalto kuitenkin vastasi korvapuustilla, kun kollega vuonna 1932 nimitti funktionalismiin taipuvaista modernistia bolševikkiarkkitehdiksi.

Aalto ei langennut Moskovan lumoihin, vaikka eurooppalaisia ystäviä kävi Neuvostoliitossa suunnittelemassa tulevaisuuden yhteiskuntaa. Toisaalta hänen liberalisminsa venyi kirjoittamaan artikkelin ASSin *Soihtuun*, ja yhteyksiä vasemmistointellektuelleihin piti yllä muun muassa elokuvakerho Projektio, jossa maaliskuussa 1936 saatettiin mennä *Tahdon riemuvoiton* päälle Esplanadin puiston päätyyn ravintola La Rotondeen naureskele-

maan natsipropagandalle. Neljä päivää myöhemmin Alvar esitteli Tulenkantajain seurassa luonnostaan Työväen näyttämön kesäteatteriksi Alppipuistoon, joka jäi kuitenkin suunnitelmaksi.³⁰

Sosiaalinen Aalto ei ollut sosialisti, saati salonkikommunisti tai kulttuuribolševikki, mutta Pariisin vasemmistolaisissa taiteilijapiireissä hän viihtyi hyvin. Légerin ohella niihin johdatti Christian Zervos, jonka toimittama alan johtava aikakauslehti *Cahiers d'Art* piti myös Espanjan asiaa esillä. Alexander Calderista ja Constantin Brancusista tuli Aallolle pysyviä ystäviä. Oman mausteensa seuraan toi kotimaasta Maire Gullichsen, taiteen mese-naatti ja yhtiökumppani, joka hoiti Artekin sisustuskulmauksen Suomen paviljonkiin.³¹

Zervosien kutsuilla Aalto ja Gullichsen esiteltiin itselleen Pablo Picassolle, aikakauden ellei koko vuosisadan kuuluisimmalle maalarelle, joka noina touko–kesäkuun viikkona loi tunnetuimman teoksensa *Guernican*. Aiheen ja inspiraation tähän Espanjan näyttelypaviljongin tilaustyöhön tarjosivat Saksan ja Italian ilmavoimat, jotka 26. huhtikuuta tuhosivat historiallisen baskikaupungin Gernikan terroripommituksella.³² Sodankäynnin historia ei ihmisten mielissä ollut sen jälkeen enää entisensä.

Eikä taiteen, vaikka *Guernicalla* oli paviljongin yleisölle avaamisen (12.7.) jälkeen vielä matkaa 1900-luvun ikoniksi.³³ Natsi-Saksa tietysti pilkkasi sitä tuoreeltaan ruumiinosien sekameltsakaksi, jonka kuka tahansa nelivuotias olisi voinut töhertää. Teos olisi epäilemättä sopinut siihen rappiotaiteen (*Entartete Kunst*) näyttelyyn, joka oli samaan aikaan esillä Münchenissä. Se oli tarkoitettu halveksittavaksi kontrastiksi suurelliselle saksalaisen taiteen talolle (*Haus der deutschen Kunst*), jonka avajaisissa (18.7.) Hitler määritteli taiteellisen ohjelmansa.

Jarno Pennasen toimittaman ja neuvostotovereiden rahoittaman *Kirjallisuuslehden* referaatissa Führer tunnustautui suuressa kulttuuripuheessaan romanttisen suunnan kannattajaksi ja tuomitsi voimakkaasti uudet, vuoden 1918 jälkeiset "turmeltuneet" virtaukset. Hitler uhkasi steriloinnilla ja muilla rankaisutoimilla niitä maalareita, jotka syövyttivät heikkoutensa merkkejä teoksiinsa maalaamalla muun muassa "niityt sinisellä, taivaan vihre-

ällä ja kuun [p.o. pilvet] tulikivenkeltaisella”. (Rajumpiakin esimerkkejä vääristymistä olisi puheesta löytynyt.) Saksan kansan ei tarvinnut sellaista dekadenssia ja humbuugia sietää.³⁴

Ei Picasson suurtyöhön tosin ihastuttu varauksettomasti poliittisen kentän vastalaidallakaan. Espanjan tasavallan monitoimimiehenä Pariisissa työskennellyt Luis Buñuel oli osallistunut *Guernican* ripustamiseen näytille, muttei muistelmiensa mukaan pitänyt itse teoksesta lainkaan. ”Mikään siinä ei miellytä minua, tekotapa on liian suurellinen ja taulu on tahdottu tehdä niin julistavaksi kuin mahdollista, hinnalla millä hyvänsä.” Kommunistien joukoista löytyi samaa kriittistä henkeä.³⁵

Picasso ja Léger Suomessa

Kirjallisuuslehti julkaisi elokuussa Espanja-numeron, jossa Picasso sai peräti viisi sivua. Saatteeksi Pennanen muisteli neli-kuukautista oleskeluaan Pariisissa, kuinka politiikan tapahtumat jäivät nousukauden lopulla vuonna 1929 toissijaisiksi Marc Chagallin, Marcel Gromairen, Georges Rouaultin ja Édouard Goergin rinnalla.³⁶ Länsimaiden taide pulppusi voimaa, eikä se voima muotoilisi myös maailmaa?

Ja tämän taiteen keskellä näin aina silloin tällöin Picasson töitä, tavalliselle galleriankävijälle harvinaisuuksia. Niitä ei voinut kuvata, niitä ei voinut määritellä. Ekspressiivinen, elämänläheinen, helposti tajuttava realismi, muodottoman suurten alaraajaihmitusten ironia, huumori, leikki, matemaattisten kuvioitten säihkyvä, ärsyttävä läpipäästämätön maailma. Kuin sytytyslanka kulkee Picasson siveltimenjälki läpi aikansa taiteen, sen jokainen räjähdys merkitsee suuntaa, itse se aina pakenee määritelmiä. Taiteen eksklusiivisuus huipussaan? Taiteen itsenäisyys tekona? *L'art pour l'art* maailmankatsomuksena ja elämänä?

Murroksen ensimmäisiä suuria yllätyksiä oli nähdä tämä mies aikansa taistelevan edistyksellisen vasemmiston riveissä. Mutta vain ensi hetken yllätys. Kuka muu kuin Picasso olisi voinut erään

vuoden 1937 näyttelyn Espanjan osaston keskelle tuoda alasamutun junkers-lentokoneen?

Taideteoreettisia analyysyjä höysti useampi kuva, joista lehden seuraavassa numerossa antoi palautetta Paavo Pii (Grönlund), kirjoittamista ja kulttuuria harrastava rappari. Miksi pitäisi nauttia tuollaisista sekasotkuista ja mielipuolisista kuvasarjoista? *Guernica* oli hänen silmissään kokoelma

viimeisellä asteella olevan juoppohullun mielikuvia (pikkuäijii) niistäkin valittu kauhistuttavimmat, lyöty yhteen samaan asetelmaan. Kauhea, heikkohermoisia unessa vaivaava, käsittämätön kuva.

Sanokaapa Te hienostuneet taiteentuntijatoimittajat, mitä sanomista on tällaisella taiteella meille joukoille. Emme ymmärrä sitä ja tuomitsemme sellaisen henkilön, joka pakenee taiteensa kera omaan yksinäisyyteensä, sorvaa siellä tuollaista hepheijaa, jota mahdollisesti viisi, kuusi ihmistä ymmärtää tai on ymmärtävinnään.

Pennasen pitkä vastaus jätti varmasti toivomisen varaa, mutta *Guernican* osalta hänen oli helppo viitata Paavo Piin omaan luonnehdintaan: Kauhea ja käsittämätön kuva, aivan niin kuin

se todellisuuskin, jossa fascistiset lentokoneet hyökkäsivät rauhallisen, sotatapauksista sivussa olleen kaupungin kimppuun. Se todellisuuskin oli käsittämätön painajainen, jonka eri kohdat olivat erillään toisistaan, jossa ei ollut mitään logiikkaa, vain hiri-viöitä ja tuskaa.³⁷

Ehkä suomalaisille kelpasi paremmin Tapio Tapiovaaran tulkin *Guernicasta*, tuhat kappaletta linoleikkauksia, joita sos. dem. naisliitto syksyllä 1937 myi 10 markkaa kappale Espanjan lasten auttamiseksi muun Euroopan malliin. Mainoksen mukaan ranskalaiset taiteilijat olivat keränneet tällä tavalla satoja tuhansia kärsivän Espanjan hyväksi.³⁸

Taiteilija Tapio Tapiovaara on lahjoittanut 1000 numeroitua ja taiteilijan nimikirjoituksella varustettua kappaletta ylläolevaa kuvaa Espanjan lasten hyväksi järjestetyn keräyksen toimikunnalle myytäväksi 10:—kappale. Kuvia on saatavissa Sos. dem. naisliitolta Sirkuskatu 5.

Mainittakoon, että ranskalaiset taiteilijat ovat tällä tavalla keränneet satoja tuhansia kärsivän Espanjan hyväksi.

Kirjallisuuslehdessä 14–15, 1937 julkaistu ilmoitus Espanjan lasten hyväksi -keräyksen yhteydessä myytävästä Tapio Tapiovaaran Guernicalinosta. Taiteilija muistelee Kulttuurivihkojen haastattelussa vuonna 1974 vedoksen myyntiä seuraavasti: "...sitä myytiin tasavaltalaisten hyväksi ainakin parisataa kappaletta. Espanjan lasten puolesta -niminen komitea hoiti lahjoittamani kuvan myynnin. Se maksoi silloista rahaa 25 markkaa, painettuna harmaalle imupaperille. Näitä kuvia ei ole kuin muutama jäljellä, koska niitäkin vainottiin. Joko viranomaiset vainosivat tai ostajat hävittivät niitä varovaisuussyistä". (Työväentutkimus 2012, 5)

Jos oli abstrakti modernismi työmiehelle vaikea pala nieltäväksi, niin ei se maistunut paljoa paremmin taidehistorian professorille Onni Okkosellekaan, *Uuden Suomen* kansallishenkiselle kriitikolle. ”Kauan ei tämä taide vangitse luokseen”, hän tuhahti Légerin ja Calderin näyttelystä, jonka Maire Gullichsen toi Pariisin tuliaisina Artekiin. Léger ei kuulunut Okkosesta mielenkiintoisiin kubisteihin, kun taas Calder oli ”nuoruudessaan hyvin huvittava ... liikuttava ilmaus ranskalaisesta älykkyydestä, hienostuksesta ja haaveellisuudesta, mutta ... tuskin tämä taide on nykyistä matoista maailmaa varten”.

Asenne ei ollut lientynyt, kun Gullichsen järjesti tammikuussa 1939 Taidehalliin ranskalaisen modernismin suurkatselmuksen. Mukana olleen Picasson neroutta Okkonen ei tohtinut kiistää, mutta tämän viimeaikaiset, usein varsin teennäisesti rustatut sommittelut saivat kriitikon haikailemaan Pablon sinisen kauden ihanan runollisia kuvia. ”Ei voi välttää ajatusta, että tämä ihmeellinen maalari on toisaalta sekava teoreetikko, joka tuhlaa voimiinsa abstraktiseen etsiskelyyn ja kokeiluun.”³⁹

Ajan Suunnan Ludvig Wennervirta leimasi äärioikealta Taidehallin näyttelyn bolševistiseksi humbugiksi, kun taas Antero Rinne iloitsi *Suomen Sosialidemokratissa*, että kuorensa sulkeutuva kansallinen taide sai virikkeitä Manner-Euroopasta. Hän hehkutti myös monien vaikeana vieroksumaa Légeriä, jonka vierailu Helsingissä 1937 ikuistui kulttuuritapaukseksi Raoul Palmgrenin avainromaanisiin *30-luvun kuvat*:

*Ja jos hänen abstraktinen kubisminsa on saanut liikkeelle pääkaupungin salonkiradikaalisen aristokratian, niin on hänen kommunisminsa taas vedonnut vasemmistointelligentsiaan ja saanut sen Ahti Korpivaaran [=Tapio Tapiovaara] opastuksella kiertelemään Taidehalli-näyttelyn outoja viiva- ja värikonstruktioita tulkitsemassa. Ja ranskalainen taiteilijavierailu on vihdoin huipentunut vieraan kunniaksi Savoy-hotelliin järjestettyihin juhlaillallisiin, joihin myös joukko vasemmistoradikaalisia kirjailijoita, taiteilijoita ja kriitikoita on kutsuttu puolisoineen osallistumaan...*⁴⁰

Hemingway ja "uusi nainen"

Picasson *Guernica* sijoitettiin Espanjan paviljongissa peräseinälle yhteen kulmaukseen Calderin suunnitteleman suihkulähteen taakse. Le Corbusier vitsaili, että kävijät eivät jääneet sitä katsomaan, vaan suorastaan käänsivät sille selkensä. Tähän tosin saattoi olla syynä avaran tilan toisella sivustalla sijainnut lava, jolla esitettiin teatteria, tanssia ja musiikkia. Ja elokuvia, kuten Buñuelin vavahduttavaa kuvausta *Las Hurdes – maa ilman leipää* Espanjan köyhimmiltä vuoristoseuduilta.⁴¹

Tai sisällissodan tunnetuinta dokumenttielokuvaa *Espanjan maa* (*The Spanish Earth*), jonka hollantilainen ohjaaja Joris Ivens oli saanut vastikään valmiiksi. Filmeillä oli tärkeä merkitys tiedotussodassa, jossa Francon ”kansallisilla” oli yliote elokuvateattereiden uutispätkissä ympäri maailmaa.⁴² Buñuelilla oli Pariisista käsin sormensa pelissä Ivensinkin hankkeessa ja saattoi vastaavana propagandaviranomaisena suorastaan päättää, mitkä Espanjassa kuvatuista otoksista kehitettiin ja lähetettiin edelleen työstettäväksi New Yorkiin.⁴³

Joissakin muisteluksissa esitetään virheellisesti, että Ernest Hemingway olisi ottanut osaa kesän 1937 kirjailijakongressiin. Se on siinä mielessä ymmärrettävää, että hän oli ehtinyt keväällä jättää väkevän jäljen Espanjassa liikkuneisiin lehtimies- ja kulttuuripiireihin. Nuoren Spenderin Hemingway otti väliin isälliseen suojelukseensa, kun taas Ehrenburg tuskin pystyi peittelemään palvontaansa. Aina ei tosin voinut tietää, esittikö ihailun kohde legendaarista itseään pelehtiessään pyssyjen ja pullojen kanssa: ”Viiniä juodaan nautinnoksi, mutta whisky on polttoainetta...”⁴⁴

Heinäkuussa Hemingway ei kuitenkaan ollut sen enempää Valenciassa, Madridissa kuin Pariisissakaan vaan Yhdysvalloissa, jossa hän lobbasi tasavaltalaisten asiaa esittämällä *Espanjan maata* niin itärannikon eliiteille kuin Hollywoodin mogulille. Washingtonissa ovet aukesivat aina Valkoiseen taloon asti. Hemingwayn rakastajatar ja tuleva vaimo Martha Gellhorn, huomattava kirjeenvaihtaja-kirjailija itsekin, järjesti ystävänsä Eleanor Rooseveltin kautta tapaamisen presidentin kanssa.

Rooseveltit sympatisoivat elokuvaa, jota Hemingway oli ollut ideoimassa, järjestänyt rahoitusta ja kirjoittanut selostustekstin. Alun perin sen esitti Orson Welles, mutta Valkoisen talon päivällispöydässä ja vähän muuallakin hänen suoritustaan pidettiin liian teatraalisena. Kyse saattoi olla myös isojen egojen törmäämisestä. Niin tai näin, lopulta elokuvaa levitettiin varustettuna Hemingwayn omalla karun kuivakkaalla kertojanäänellä.⁴⁵

Tasa-arvoisuuden ja yhteisrintaman aatteelle antautumisessa on jotain syvästi romanttista, joka saa sodan ja väkivallan olosuhteissa, elämän ja kuoleman hennolla rajapinnalla helposti myös eroottisen ulottuvuuden. Espanjan sisällissota ei ole tästä poikkeus, vaan paremminkin paraatiesimerkki. Hemingwaylla oli Gellhorninsa hotelli Floridassa, siinä missä Koltsovia hoivasi naapurihotellissa Maria Osten (Greßhöner), saksalainen rakastettu jo varhaisemmilta vuosilta.⁴⁶

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen oli julkisuuden näyttämölle astunut moderni naistyyppi, ”uusi nainen”, joka profiloitui vanhoista roolimalleista vapaana aktiivisena ja itsenäisenä toimijana – politiikasta erotiikkaan.⁴⁷ Jarno Pennanen muisteli paljon myöhemmin, kuinka hänen ensimmäisessä kokoelmassaan monet poliittiset ja rakkausrunot kietoutuivat yhteen: ”Se oli sikäli helppoa ja luonnollistakin, että nämä rakastetut ja politiikka kietoutuivat yhteen.”⁴⁸

”La Pasionariana” tunnettu Dolores Ibárruri nousi Espanjassa uuden naistyyppin malliksi, ja heitä löytyi lukuisia kansainvälisten reportterien ja vapaaehtoisten joukoista, enemmän lännestä kuin idästä, muutama myös Pohjolasta. Norjalainen *Arbeiderbladetin* kirjeenvaihtaja Gerda Grepp suuntasi tammikuussa 1937 Arthur Koestlerin kanssa Malagaan ja teki etulinjassa vieraillessaan vaikutuksen ”ensinnäkin koska oli nainen, toiseksi koska pukeutui housuihin ja kolmanneksi koska käytti kameraa”.

Gerda palasi Valenciaan ennen Malagan kukistumista, mutta oli menettää järkensä, kun kuuli Arthurin jääneen sinne loukuun. Skandinaavisen masennuksen syövereistä hilasi ylös viimeistään uusi intohimoinen rakkaus Louis Fischeriin, jonka artikkelit levisivät vasemmistolehdistössä kautta maailman Suo-

mea myöten. Vapauttaan vaalivasta Fischeristä ei ollut sitoutumaan yhteen naiseen, mutta Greppin kanssa hän viihtyi Espanjassa ja muuallakin Euroopassa sen verran pitkään, että Moskovassa odottanut vaimo Markoosha alkoi hermostua.⁴⁹

Kajsa Rothman puolestaan oli ensimmäinen ruotsalainen, joka liittyi vapaaehtoisena tasavaltalaisiin, ensin lääkintähuoltoon ja sitten avustamaan kansainvälistä lehdistöpalvelua. Tanssijataustainen pitkä punapää herätti nahkatakissaan huomiota ja monenlaisia tunteita sodan maskuliinisissa melskeissä. Myöhemmin hän omistautui Ruotsissa Espanjan lasten avustustoiminnan järjestämiselle.⁵⁰

Punatukkainen (jos kohta vain 150-senttinen) oli myös Gerda Taro (Porohylles), Saksasta paennut juutalainen kommunisti ja uuden naisen prototyyppi. Hän vaikutti olennaisesti siihen, että Unkarissa syntynyt nuori boheemi André Friedmann muuttui 1930-luvun puolivälin Pariisissa valokuvaajaksi, jonka maailma tuntee Robert Capana. Lopullinen läpimurto tapahtui Espanjassa, jossa Capa otti syyskuussa 1936 Córdoban rintamalla kuvan kaatuvasta sotilaasta. Kameran kanssa ei ollut koskaan päästy lähemmäksi väkivaltaisen kuoleman hetkeä.

Vaikka valokuvan autenttisuudesta keskustellaan yhä, sen sijaa yhtenä kulttuurihistorian ikonina ei voi kiistää. Emotionaalisesti vähintään yhtä väkeviä otoksia Capa ikuisti siviiliväestöstä. Gernikan tuhon jälkeen hän kuvasi toukokuussa Bilbaossa, kuinka ihmiset tähyilevät taivaalle ja kiiruhtavat kaduilla etsien suojaa. Pikkutytty, jonka takki on napitettu väärin, ei kesken juoksuaskelten tiedä mihin katsoa, mutta hänen kasvoillaan kiteytyy sodan koko käsittämättömyys.

Kirjailijakongressin aikaan Capa oli Pariisissa, mutta Gerda hurmasi sen osanottajia Madridin illanvietoissa ja lähetti valokuviaan tapahtumasta *Ce Soir* -kommunistilehteen, jota Louis Aragonin päätoimitti. Capan maine levisi uudelle mantereelle, kun *Life* julkaisi 12. heinäkuuta "Kaatuvan sotilaan" Amerikassa. Taro haki seuraavalla viikolla uhkarohkeasti jotain vastaavaa otosta etulinjasta kohtalokkain seurauksin.

”La Paquena Rubena” (pieni punainen kettu) ei kaatunut fasistin luotiin vaan osui onnettomuuteen, jossa tasavaltalaisten oma tankki repi häneltä vatsan auki. Hänet saateltiin Pariisissa suurellisin menoin Père-Lachaisen hautausmaalle kohotettuna fasismia vastustaneeksi pyhimykseksi. Capa menetti suuren rakautensa. Vielä maaliskuussa hän oli turhaan kosinut Gerdaa, joka vaali ”uuden naisen” elämäntyöä, loppuun asti.⁵¹

Mustikkamaalta Madridiin

Suomalaisten ”uusi nainen” olisi voinut olla Kaisu-Mirjami Rydberg, runoilijanimeltään Karin Alm, jota kulttuurivasemmiston ylipapitar Katri Vala kehui Suomen parhaaksi naisreportteriksi. Kielitaitoinen ja kansainvälisesti orientoitunut Rydberg ihaili Egon Erwin Kischä niin, että suomensi sarjan reportaaseja tältä Kominternin ja antifasistisen rintaman tähdeltä. Heinäkuussa 1937 Kaisu-Mirjami ei kuitenkaan suunnannut Espanjaan tai edes Pariisiin, vaan raportoi *Suomen Sosialidemokraatin* toimittajana Lontoon mielenosoituksista ja Englannin maaseudulta.⁵²

Samaan aikaan kun kirjailijakongressi piti päätösisuntojaan, Helsingin työväki kokoontui Mustikkamaalle ”vakavahenkiseen suurjuhlaan osoittamaan solidaarisuutta taistelevalle Espanjan tasavallalle” sodan ensimmäisenä vuosipäivänä. Työväenyhdistyksen torvisoittokunta ja sen jälkeen nuorisoliiton Rafael Paasio avasivat tilaisuuden, joka keräsi pari kolme tuhatta kuulijaa:

Espanjan kansalaissodan historia on oleva kuvausta siitä sairaasta mielentilasta, joka on päässyt vallitsevaksi eräissä valtioissa tällä vuosisadalla, sairaudesta jolla ei miltään aikakaudelta ihmiskunnan historiassa löydy vertaista ja jonka sairauden ilmauksia ovat satojen tuhansien, ehkäpä miljoonien syyttömien ihmisten tuhoaminen ja vuosituhantisen kulttuurityön tulosten olemattomiin häviäminen.

Vapaassa Pohjolassa oli säilytty tämän henkisen kulkutaudin suuremmilta tuhoilta, mutta sen leviämistä osattiin pelätä, ja siitä

kumpusivat halu ja tarve suojella kansanvaltaisia laitoksia. Mikä tänään tapahtuu etelässä, voi huomenna puhjeta täällä, työläisnaisten ja Espanjan avustusliikkeen kärkihahmo Sylvi-Kyllikki Kilpi varoitti fasismin vaarasta. Itämerestä oli alettu puhua kuin Välimerestä.

Toinen sosiaalidemokraattien kansanedustaja Cay Sundström selvitti juhlan esitelmässä, mistä Espanjan sodassa oli kysymys. Kenraali Franco väitti taistelevansa kommunismia vastaan, mutta tosiasiaa Italia ja Saksa hakivat hänen avullaan asemia tulevaan maailmansotaan ja pönkittivät valtapyrkimyksiään lähinnä Ranskaa vastaan.

Jos kansainvälisessä elämässä alistutaan Italian ja Saksan vaatimukseen, että ne saisivat määrätä, minkälaisia järjestelmiä saa valita eri maissa – ja tässä on Espanjan kysymyksen ydin – niin on ainakin Suomen porvaristolla syytä miettiä mihin joudutaan, jos esim. Neuvostoliitto omaksuu tämän kannan ja sanoo, ettei se tule suvaitsemaan porvarillisia naapureita, joiden maissa sitäpaitsi on suuria järjestöjä, jotka uhkaavat vallata siltä alueita. Se voi natsilaiseen tapaan silloin järjestää vallankaappauksia täällä, lähettää sotajoukkoja ja lentokoneita, jotka hävittävät kaupunkimme – aivan samalla tavalla kuin Italia ja Saksa ovat tehneet Espanjassa. Hyväksymällä fascistisen tulkinnan joudumme sellaiseen umpikujaan, josta ei ole ulospääsyä ja joka uhkaa kaikkien maiden, ja lähinnä juuri pikkuvaltojen riippumattomuutta ja koskemattomuutta. Sitäpaitsi se on ristiriidassa kansainliiton peruskirjan 10 artiklan kanssa, jossa liiton jäsenet sitoutuvat kunnioittamaan toistensa alueellista ja valtiollista riippumattomuutta.

Siinä tuli lausutuksi profetia, jonka Suomi ja Sundström henkilökohtaisesti tulivat löytämään edestään.

Mustikkamaalta lähti pääministeri Negrínille sähkö, jossa Helsingin työväestö esitti palavan tervehdyksensä ja toivoi pikaista voittoa. Juhla päättyi "Barrikadimarssiin" ja "Kansainväliseen", jota ennen toveriseuran lausuntakuoro esitti "innoittavalla, nuorekkaalla voimalla Viljo Kajavan tempaavan runon Espanjan talonpoika". Niiden päälle saattoi tutustua pieneen näyttelyyn,

joka esitteli Espanjan propagandaministeriön tuottamia julisteita ja valokuvia sodan ja pommitusten kauhuista.⁵³

Suomen kulttuuriväki oli pidättyväisempää solidaarisuutensa kanssa. Vasemmistolainen kirjailijaryhmä Kiila oli järjestäytynyt antifasismiin ja kansanrintaman merkeissä, mutta ei senkään aktiiveista kukaan osallistunut Pariisiin tai Espanjan kirjailijakongresseihin. Arvo Turtiainen suunnitteli lähtöä tasavaltalaisten rinnalle, samoin kuin Jarno Pennanen, joka kesällä 1936 kävi Pariisissa asti.

Perille ja sotatoimiin tosin pääsi Lauri Vilenius, alias Joonas Laukki, joka palasi sotareissultaan vuoden 1939 alussa luutnanttina – valtiollisen poliisin silmätikuksi. Toinen vapaaehtoinen Paavo Pajunen puolestaan lohdutteli kotimaahan, että kiilalaisten ei tarvinnut hävetä saamattomuuttaan. Nämä täyttivät rootelinsa kirjoittamalla Espanjasta ja keräämällä avustuksia sodan uhreille.⁵⁴

Hella Wuolijoki oli Kiilan nuoriin verrattuna valmis kosmopoliitti, jolla oli yhteyksiä Euroopan älymystöpiireihin, sekä länteen että itään. Kansanrintama-aika aktivoi häntäkin poliittisesti, ja kesäkuussa 1937 hän vieraili pitkästä aikaa jälleen Neuvostoliitossa. Kansainvälisiin antifasistisiin yhteisesiintymisiin Wuolijoki ei kuitenkaan osallistunut, vaan keskittyi lähinnä näytelmiensä pääsyyn ulkomaisille estradeille. Hellaa ei siten nähty heinäkuussa Pariisissa saati Madridissa vaan Lontoossa, jossa *Niskavuoren naiset* sai ensi-iltansa nimellä *Women of Property*.⁵⁵

Ranskan suunta olisi voinut sopia Olavi Paavolaiselle, joka heinäkuussa 1936 huseerasi kolme päivää huvimestarina Wuolijoen 50-vuotisjuhlissa Marlebäckin kartanossa. Tämä kansainvälisyydellään keikaroinut nykyajan etsijä pyrki aina olemaan ajan hermolla, ellei mieluummin sen edellä, mutta vuonna 1935 hän ei matkustanut Pariisiin vaan mainostoimittajaksi Turkuun ja 1937 Etelä-Amerikkaan. Siinä välissä hän ehti kyllä Saksaan kolmannen valtakunnan vieraaksi.⁵⁶

Paavolainen epäili, että Suomessa ei oikein tajuttu mitä maailmassa tapahtuu, mutta ymmärsikö hän itse paljoa sen paremmin? Ajan rintamalinjat kiteytyivät Espanjan sisällissotaan, josta

häneltä ei löydy kuin lyhyt maininta. *Lähdön ja loitsun* mukaan Francolta ei vienyt kuin päivän kukistaa vallankumous Kanarialla, ”mutta voiton jälkeen vallitsi saarilla todellinen hirmuvalta”. Paavolainen näki siis sotilaskapinalliset vallankumouksen kukistajina, mutta ei arvottanut asetelmaa sen enempää, vaan katsoi espanjalaisten käyvän ”fanatistimin leimaamaa uskonsotaa eikä vain kansalaissotaa”.⁵⁷

Suomen kulttuuriälymystön pidättyväisyyttä ei selitä pelkkä henkinen provinsialismi, maantieteellinen etäisyys tai matkustusvarojen puute. Sisällissodan perintö ja geopoliittinen asema Neuvostoliiton naapurina asettivat kysymyksen kansanrintamasta täällä toisin kuin Euroopan läntisemmissä demokratioissa. Liberaalit ja radikaalitkin kirjailijat joutuivat pohtimaan, kuinka läheiseen käymiseen kommunismin kanssa saattoi ryhtyä, kuka siinä vei ja ketä, ja miten tällaista kaveerausta tulkittiin.

Valkoinen Suomi instituutioineen vahti kansanrintaman merkkejä epäluuloisesti, kuten Etsivän keskuspoliisin kesällä 1936 julki vuotaneet muistiot osoittivat. Toisaalta teoksissaan niinkin liberaali humanisti kuin *Suuren illusionin* tekijä Mika Waltari saattoi nuivan kritiikin turhauttamana väittää, että yhteiskunnallisen kumouksen ajajat muokkasivat henkistä maaperää soluttautumalla kirjallisuuteen. Hänen mielestään kulttuuriväki oli tarttunut Moskovan ja Kominternin koukkuun.⁵⁸

Kiilan toiminta törmäsi jatkuvasti syytöksiin siitä, että sen antifasismi haiskahti kommunismilta ja siten maanpetturuudelta.⁵⁹ Kansanrintaman pelko pakotti Suomessa myös sosiaali-demokraattisen puolueen terävöittämään vasenta rajapintaansa. Rivien suoristus tapahtui lopulta keväällä 1937 sen jälkeen, kun SDP oli muodostanut yhdessä Maalaisliiton kanssa punamultahallituksen ylittäen näin sisällissodan avaaman railon.

Kansanrintaman äänenkannattajat *Soihtu*, *Kirjallisuuslehti* ja *Tulenkantajat* pantiin boikottiin ja niitä päätoimittaneet Mauri Ryömä, Raoul Palmgren ja Erkki Vala erotettiin puolueesta samoin kuin koko Akateeminen Sosialistiseura. Jarno Pennasta ei voinut erottaa, sillä hän ei ollut SDP:n (vaan maanalaisen SKP:n) jäsen, mutta häntä kiellettiin kutsumasta esiintymään sosiaalide-

mokraattien tilaisuuksiin ja tiloihin. Kaisu-Mirjami Rydberg selvisi vakavalla varoituksella.⁶⁰

Samoin Cay Sundström, joka siitä piittaamatta matkusti toukokuussa Espanjaan tasavallan vieraaksi. Häntä voi pitää ainoana vasemmistointellektuellina, joka teki tuon vaivalloisen matkan Suomesta sotanäyttämölle. Taistelijoiksi tasavaltalaisten riveihin värväytyi sen sijaan kolmatta sataa suomalaista, joista kaksi kolmasosaa Amerikasta ja loput Suomesta. Kansainvälisesti vertailen se saattoi olla vähän, mutta samasta solidaarisuudesta siinä oli kyse yhtä kaikki.⁶¹

Kansainvälisiä kontakteja vaalinut Sundström oli ahkera kirjoittaja,⁶² jollaisena Espanjan propagandakoneisto otti hänet myös vastaan. Ensimmäisten isäntien joukossa hän tapasi Rubio Hidalgon, joka toimi ulkomaalaisen lehdistön sensorina. Käynti propagandaministeriössä sai kehumaan sen suurenmoista työtä. Vaikutuksen tekivät niin ”La Pasionaria” kuin opetusministeri Jesús Hernández, joiden esiintymistä suomalainen pääsi seuraamaan paraatipaikalta ja juttusillekin. Kaikki kolme olivat karaisuneita Moskovalle uskollisella linjalla ja agitpropin ammattilaisia.⁶³

”Valencia on tällä hetkellä epäilemättä maailman kansainvälinen kaupunki”, Sundström kiteytti keskusteltuaan Egon Erwin Kischin kanssa. Madridin kirjailijoiden kodissa, entisessä markiisin palatsissa hänet otti vastaan runoilija Rafael Alberti, josta puhuttiin Lorcan manttelinperijänä. Spender muisteli tätä ”barokkikommunistina” ja Neruda Majakovskin kaltaisena hahmona, joka ”opetti koko maailman tuskanhetkellä miten runous palvelee kansaa”.⁶⁴ Rinnallaan Albertilla oli näyttävä María Teresa León, joka oli aatteessaan miestänsikin lujempi. Yhdessä paris-kunta hoiti kansainvälistä kulttuuririntamaa, myös kirjailijakongressin järjestelyissä.

Maailman mielipiteelle annettua arvoa kuvastaa se, että suomalaiselle kansanedustajalle löytyi audienssi niin ulkoministeri José Giralin kuin sotavoimien ylipäällikön kenraali José Miajan päiväkalenterista. Sundström kiitti artikkeleissaan, haastatteluisaan ja puheissaan, joissa hän parhaansa mukaan torjui käsityksiä

Espanjassa vallitsevasta punaisesta diktatuurista tai anarkiasta ja korosti tasavaltalaisten taistelua demokratian ja kulttuurin puolesta.

Kellot soivat kansanrintamalle

Kesään 1937 tultaessa Espanjan tasavallan ja koko kansainvälisen kansanrintaman asiaa varjostivat tiedot sisäisistä erimielisyyksistä. Sundströminkin raportoi tuoreeltaan, kuinka kommunistit syyttivät diktatuuripyrkimyksistä Largo Caballeroa, joka oli toukokuussa joutunut väistymään pääministerin paikalta Negrínin uuden hallituksen tieltä. Hernándezin mukaan Caballero oli luottanut sotilashenkilöihin, joiden mielipiteet vivahtivat fasismilta. Malagan menetys meni samaan piikkiin.⁶⁵

Astetta vakavampia olivat uutiset Barcelonasta. Kansanrintama oli ollut alusta lähtien moniaineksinen koalitio, mutta enää erimielisyyksiä ei painanut taka-alalle edes taistelu yhteistä vihollista vastaan. Alueellisen separatismin lisäksi Kataloniaa leimasi anarkistien, riippumattomien marxilaisryhmittymien ja kommunistien eri suuntiin vetävät pyrkimykset ja valtataistelu. Sotkusta tehtiin väkivaltainen loppu toukokuussa, kun kommunistinen keskusjohto kukisti verisesti alueen libertaristiset vallankumoukselliset pyrkimykset.⁶⁶

Tämän välienselvittelyn todistajaksi osui George Orwellina tunnettu englantilainen kirjailija Eric Blair, joka lähes neljän kuukauden sotapalvelun jälkeen saapui Aragonin rintamalta lomalle Barcelonaan. Hänen reportaasinsa *Katalonia, Katalonia!* kuvaa klassikon tavoin tuon sisällissodan sisällissodassa, joka lujitti antiautoritaarisesta sosialistista loppuiäkseen tinkimättömän antistalinistin, *Eläinten vallankumouksen* ja *1984:n* tekijän.⁶⁷

Tapahtuneen päältä Orwell hylkäsi aikeensa liittyä kommunistien dominoimaan kansainväliseen prikaatiin ja palasi rintamalle miliisijoukkojensa luo. Komennus jäi tällä kertaa lyhyeksi, sillä 20. kesäkuuta vihollisen luoti lävisti hänen kaulansa. Varma kuolema oli milleistä, ellei millistä kiinni. Puolisen vuotta aikai-

Kuva 4. George Orwell, *Katalonia, Katalonia!* ilmestyi Suomessa vasta vuonna 1974 Taisto Niemisen suomentamana ja WSOY:n kustantama. Barcelonan puhdistusten yhteydessä POUM-puolueen miliisijoukkoihin kuulunut ja sen tähden pidätetyksi määrätty Orwell onnistui pakenemaan puolisonsa kanssa 23. kesäkuuta 1937 junalla Barcelonasta Pariisiin. Orwell (Eric Blair) kirjoitti teoksensa heti palattuaan Englantiin ja se ilmestyi huhtikuussa 1938. Orwell joutui etsimään kirjalle uuden kustantajan, koska hänen vanha kustantajansa Victor Gollancz ei suostunut julkaisemaan kommunisteihin ja Neuvostoliittoon kriittisesti suhtautunutta teosta. Kirjasta ei tullut menekkiteosta Orwellin elinaikana. Hänen kuolemaansa, 21.1.1950 mennessä sitä oli myyty vaivaiset 900 kappaletta.

semmin Henry Miller oli puhissut Pariisin kautta matkustaneelle Orwellille voimakkain sanoin,

että oli idiotiaa lähteä Espanjaan tällaisena aikana. Hän olisi ymmärtänyt jonkun matkustavan sinne puhtaasti itsekkäistä syistä, esimerkiksi uteliaisuudesta, mutta sellaisiin asioihin sekaantuminen velvollisuudentunnosta oli silkkaa typeryyttä. Joka tapauksessa aatteeni fasismin vastaisesta taistelusta, demokratian puolustuksesta jne. jne. olivat kaikki höpötystä.⁶⁸

Vaikka Orwell itse pohti politiikkaa ja kirjoitti siitä sekä esseissä että proosassaan hamaan hautaan asti, jotain Millerin välinpitämättömyydestä välittyi siihen kyynisyyteen, jolla George suomi tuoreeltaan 1930-luvun kirjallisuutta liiasta sitoutumisesta ja tendensseistä. Espanjan sodalla oli osuutensa turmiolliseen oikeaoppisuuden ilmapiiriin. Vuoteen 1937 tultaessa koko intelligentsijan läpäisi sodan henki ja vasemmistolainen ajattelu oli kaventunut antifasismiksi, Orwell analysoi:

todella kammottavaa ei ollut väkivalta, jota jouduin näkemään, eivät edes puoluesodat linjojen takana, vaan se, miten maailmansodan henkinen ilmapiiri palasi välittömästi vasemmistopiireihin. Samat ihmiset, jotka olivat hihitelleet kaksikymmentä vuotta omaa ylemmyyttään sotahysteriaan nähden, säntäsivät ensimmäisinä suoraan takaisin vuoden 1915 henkiseen slummiin.

Vuosikymmenen proosalle ei kannattanut antaa juuri mitään arvoa, mutta vikaa löytyi myös lyirikoista, parhaimmistakin. Niinpä Orwellin hampaisiin joutui myös Audenin *Espanja*-runo, joka tuntui henkivän kaaderioppia puolustaessaan tietoista syyllisyyttä ”väistämättömään murhaan”. Omiin kokemuksiinsa vedoten Orwell ei voinut hyväksyä näin kevyttä suhtautumista: ”Mr Audenin edustama amoralismi onnistuu vain ihmiseltä, joka on ollut aina jossain muualla, kun liipaisinta painetaan.”⁶⁹

Nuo säkeet vaivasivat Audenia itseäänkin heti tuoreeltaan,⁷⁰ mutta silti Orwell oli kohtuuton syyttäessään juuri häntä sokeasta puolueuskollisuudesta. Samoin kuin Spenderiä kohtaan uhotes-

saan, että säilyttäisi tämän sotaisat säkeet odottaen päivää, kun runoilija kiemurtelisi häpeästä kirjoittamansa vuoksi. Tosiasiassa Spender kritisoi sodan heroisoimista jo aikalaisartikkeleissaan. Espanjassa hän moitti isännilleen, kuinka tasavaltalaiset olivat omaksuneet runoihinsa romantisoivan ja täysin kritiikittömän asenteen. Kahden kesken kollegat saattoivatkin tunnustaa jopa häpeävänsä tapaa, jolla esimerkiksi Lorcan kuolemaa oli käytetty propagandaan.⁷¹

Muistelmiensa mukaan Spenderille jäi kirjailijakongressista voimakas tunne syvästä tyytymättömyydestä. Se on uskottava jälkiviisiautenakin ja samansuuntainen kuin Ehrenburgin tunnustus, että innostus oli hiipunut vuodesta 1935: ”Kansanrintama rakoili.” Neuvostoliitosta kantautui synkkiä uutisia muidenkin kuin Giden tuomisina. Espanjassa kyseltiin, eivätkö puna-armeijan kenraalit olleetkaan kansan puolella, kun touko–kesäkuussa pidätettiin, tuomittiin ja teloitettiin marsalkka Mihail Tuhatševski ja muita korkeita upseereita.⁷²

Siinä missä pidätykset tulivat Neuvostoliitossa yön ja terrori sellien hämärässä, Espanjassa kuolema kohdattiin auringon paahteessa avoimessa taistelussa. ”Spain was sad but noble”, Louis Fischer kiteytti myöhemmin ja arvioi tasavallan puolustamisen lykänneen lopullista irtiottoa Moskovasta. Tämä saattoi päteä muihinkin intellektuelleihin, jotka aprikoivat Giden ratkaisua.⁷³

Neuvostoliitto oli vajoamassa sisäiseen pimeyteen, joka lyhensi kommunistien liekanarua ja kavensi perspektiivejä kaikkialla.⁷⁴ Oikeaoppisuuden vaaliminen näkyi vaikkapa siinä, millä huolellisuudella Moskovassa synnättiin heinäkuussa 1937 ASSin kokoomateosta *Marxilaisuus*, jossa Raoul Palmgren erehtyi pitämään vastikään pidätettyä Nikolai Buharinia yhä estetiikan auktoriteettina. Syksyn myötä SKP:n ja vasemmistolaisen sivistyneistön suhteesta katosi Kimmo Rentolan sanoin ”suurten odotusten, etenemisen ja mittavien näköalojen henki. Optimismi vaihtui apatiaan, neuvostoystävyyys neuvottomuuteen, joustavuus jäykkyyteen.”⁷⁵

Idästä rajan takaa levinnyt paranoia heijastui luultavasti siihenkin, että Sylvi-Kyllikki Kilven ei onnistunut enää kesällä 1938

toistaa kansanedustajakollegansa Sundströmin vuoden takaista temppea ja vierailla paikan päällä Espanjassa. Kaiken piti olla järjestyksessä, mutta Pariisissa ei löytynyt eikä järjestynyt luvattua viisumia. Sisukas suomalainen yritti vielä Brysselistä käsin eteenpäin sukellusveneellä, mutta aluksen kapteeni ei uskaltanut ottaa häntä kyytiin.

Jälkikäteen Kilpi kuuli, että Wuolijoki olisi varoitellut hänestä, koska ”se nainen voi kirjoittaa mitä tahansa”. Viesti lieenee ollut peräisin Neuvostoliiton lähetystöstä, jonka suuntaan Hella toimi yhdyshenkilönä antaen muun muassa suosituksia ja lausuntoja suomalaisesta kulttuuriväestä. Merkki epäluulojen lientymisestä saatiin vasta vuoden 1939 puolella, kun pitkän lykkääntymisen jälkeen Paavolaiselle järjestyi tilaisuus vierailla Neuvostoliitossa.⁷⁶

Hemingway sen sijaan palasi syksyllä 1937 Espanjaan ja kirjoitti Madridin ilmapiiristä nimeä myöten ammentavan näytelmänsä *Viides kolonna*. Tilinteko kokemuksiin ja ehkä omiin näkemyksiinkin syntyi vasta tappion jälkeen 1939–1940. Martha Gellhornille omistettu *Kenelle kellot soivat* on kuuluisin romaani Espanjan sisällissodasta, joka kirjailijan sanoin myi kuin jääkylmät daiquirit helvetissä. On sivuilla sankaruutta ja seksiäkin, mutta kuvaukset tasavaltalaisten julmuuksista ja neuvostotoverien ristiriitaisesta roolista saivat luotettavat kommunistit takajaloilleen.⁷⁷

Hemingway oli noussut 1930-luvun jälkipuoliskolla Neuvostoliitossa suosituimmaksi ulkomaalaiseksi kirjailijaksi, mutta *Kenelle kellot soivat* vei hänet julkaisupannaan. Kirja kyllä käännettiin välittömästi venäjäksi, niin että Ehrenburg saattoi lukea heinäkuussa 1941 sen käsikirjoitusta läpi yön ollessaan kollegansa kanssa Peredelkinossa paossa Moskovan ilmahälytyksiä. ”Kun vihdoin lopetimme, hymyilimme äänettäminä.”⁷⁸

”Pyhä sota”?

Artikkelin alussa esitetty sitaatti ei ole aikalaistodistajan arvio Madridista 1936, vaan lainaus Eduardo Mendozan romaanista

Kissatappelu, joka palkittiin vuonna 2010 Planetalla, arvoltaan maailman suurimmalla kirjapalkinnolla. Koko lailla hupsu veijari- ja seikkailutarina tarjoilee kyllä tolkkuaakin sekavaan ajankuvaan, mutta kulkee mieluummin Carlos Ruis Zafónin viehättävän viihteellisen maailmanmenestyksen *Tuulen varjon* kuin historiallisen tilinteon merkeissä.⁷⁹

Siitäkin on heijastunut jälkiä, ilahduttavasti aina suomennettuun kaunokirjallisuuteen asti, kuten Javier Cercasin *Salamiin sutureissa*. Epäsuoremmin menneisyys painaa Antonio Muñoz Molinan surumielisen upeaa *Täysikuuta*.⁸⁰ Kirjallisuus ja kulttuuri tarjoavat myös Espanjassa kanavia menneisyydenhallintaan, kun kansakunta on viimein päättänyt katsoa historiansa kipupisteitä avoimin, jos kohta helposti kyyneliin sumentuvin silmin.

Eikä Espanjan sisällissota ole tältä osin menettänyt kansainvälistä luonnettaan. Se löytyi osin jo 1960-luvun vasemmistovirtauksissa, kun latinalaisen Amerikan vallankumoukset ja liikehdintä yhdistyivät yleisemmin kansalaisoikeustaisteluihin ja kapitalismin/imperialismin kritiikkiin. Tasavaltalaisten tunnuslaulut ”El Quinto Regimiento”, ”Los Cuatro Generales” ja ”Viva la Quince Brigada” saivat Charlie Hadenin hienon Liberation Music Orchestran levyllä rinnalleen tuoreemmat kappaleet niin Ché Guevaralle kuin sotaorvoille kaiken päättyessä ”We Shall Overcomiin”.⁸¹

Orwellilaista näkemystä on jatkanut britti Ken Loach elokuvallaan *Maa ja vapaus*, joka päivittää tavallaan myös Hollywoodin tönkköä *Kenelle kellot soivat* -filmatisointia vuodelta 1943. Oma kiinnostavuutensa on myös Philip Kaufmanin *Hemingway & Gellhornilla*, vaikka jääkin aika lailla kuvitukseksi.⁸² Toisaalta Balkanilla koetun 1990-luvun jälkeen, nykyisessä Syyrian ja Ukrainan uutisvirrassa Hemingwayn kelloissa on jälleen kumempi sointi kuin kylmän sodan oloissa. Ehkä siihen viittaa Hilikka Pekkasan uusi suomennoskin.⁸³

Kun Stephen Spender aikanaan nimesi parhaat kirjat Espanjan sisällissodasta (Malraux, Hemingway, Koestler, Orwell), hän totesi niiden kuvaavan tragediaa liberaalista näkökulmasta ja todistavan kommunisteja vastaan. Se oli melkoinen keikaus aja-

tellen kulttuuriväen poliittisia lähtökohtia Pariisiin vasemmalla rannalla 1935–1936. Tätä porukkaa tutkinut Herbert R. Lottman huomauttaakin heti johdannossa, että heidän kansainvälinen vaikutuksensa oli suhteetonta verrattuna aktivistiaikansa taiteellisiin saavutuksiin.⁸⁴

Pidemmässä perspektiivissä taas tässä esseessä mainittujen kirjailijoiden meriitit ovat melkoiset. Nobelisteja mahtuu mukaan seitsemän – Lagerlöf (1909), Gide (1947), Hemingway (1954), Neruda (1971), Johnson ja Martinson (1974), Paz (1990) – ja enemmänkin olisi voinut perustellusti nimetä, kuten Romain Rolland (1915), Thomas Mann (1929) ja Roger Martin du Gard (1937). Kirjallisuuspalkintoa pukkasi Espanjan sisällissodan käsittelyyn viime vuonnakin, kun Prix Goncourt jaettiin Lydie Salvayrelle romaanista *Pas pleurer*.⁸⁵

Romanttisen kansanrintaman näkökulmasta Espanjassa käytiin ”pyhää sotaa”, jossa kamppailtiin Euroopan sielusta. Poliittinen idealismi nousi siellä zeniittiinsä ja saavutti karvaan kliimaksin. Uskonsa menettäneiden kirjassa *The God That Failed* sekä Koestler, Fischer että Spender tilittivät, mikä merkitys Espanjalla oli heidän kääntymiselleen neuvostokommunismia vastaan.⁸⁶ Viime vuosien historian tutkimuksen valossa ei kannatakaan kritiikittä helliä myyttiä jalosta, jos kohta hävitystä taistosta. Sopii kysyä, ammensiko Stalin Espanjasta oppia, jolla oli sitten käytössä pystytettäessä kansandemokratioita Itä-Eurooppaan. Siitä oli toverillinen yhteisrintama kaukana.⁸⁷

”Kansanrintamasukupolven” viimeinen taisi olla Eric Hobsbawm (1917–2012), joka koulupoikakommunistina näki Berliinissä natsien valtaannousun. Pariisissa hän pääsi – paitsi bordellissa poikuudesta – osallistumaan kansanrintaman kesään 1936, jolloin poikkesi myös etelään Pyreneille patikoimaan Espanjan rajalle, osin ylikin. Mutta matka ei jatkunut edelleen taistelijaksi Madridiin, vaan Eric suuntasi kohti Cambridgea, jossa odottivat opinnot ja ennen pitkää myös maine yhtenä kansainvälisesti tunnetuimpana historioitsijana.⁸⁸

Menestystä jarrutti, muttei lopulta estänyt edes se, että Hobsbawm ei luopunut kommunismista niin kuin hän itse sen

ymmärsi ja jäseni edes Unkarin 1956 jälkeen, kun intellektuellitoverit ympäriltä arvioivat näkemyksiään uudelleen. Neuvostojärjestelmän, saati reaaliosialistisen blokin ylistäjäksi hänestä ei ollut. Hobsbawmin ”poliittinen painotus” löytyy ehkä parhaiten nostalgisesta tulkinnasta, jossa kansainvälinen kansan rintama otti välittömästi ja oma-aloitteisesti oikean asian omakseen ja oli valmis kuolemaan sen puolesta:

What Spain meant to liberals and those on the Left who lived through the 1930s, is now difficult to remember, though for many of us the survivors, now all past the Biblical life-span, it remains the only political cause which, even in retrospect, appears as pure and compelling as it did in 1936. It now seems to belong to a pre-historic past...⁸⁹

Lähteet

Lehdet

Helsingin Sanomat
Kirjallisuuslehti
Suomen Sosialidemokraatti
Tulenkantajat
Uusi Suomi

Elokuvat

Buñuel, Luis (ohj.): *Las Hurdes - maa ilman leipää* (*Las Hurdes, tierra sin pan*), 1932.
Ivens, Joris (ohj.): *Espanjan maa* (*The Spanish Earth*), 1937.
Karmen, Roman & Simonov, Konstantin (ohj.): *Granada, Granada, Granada* (*Grenada, Grenada, Grenada moya*), 1967.
Kaufman, Philip (ohj.): *Hemingway & Gellhorn*, 2012.
Loach, Ken (ohj.): *Maa ja vapaus* (*Land and Freedom*), 1995.
Wood, Sam (ohj.): *Kenelle kellot soivat* (*For Whom the Bell Tolls*), 1943.

Äänilevyt

Haden, Charlie: *Liberation Music Orchestra*, 1969.
Haden, Charlie: *Ballad of the Fallen*, 1983.

Kirjallisuus

Affron, Matthew: 'Léger's Modernism: Subjects and Objects'. Teoksessa *Fernand Léger*. The Museum of Modern Art, 1998.
Applebaum, Anne: *Iron Curtain. The Crushing of Eastern Europe 1944–1956*. Allen Lane, 2012.
Beevor, Antony: *Taistelu Espanjasta. Espanjan sisällissota 1936–1939*. Suom. Matti Kinnunen. WSOY, 2006.

- Bloom, Harold: *The Western Canon. The Books and School of the Ages*. Harcourt Brace, 1994.
- Buñuel, Luis: *Viimeinen henkäykseni*. Suom. Sulamit Hirvas. Otava, 1983 (1982).
- Cate, Curtis: *André Malraux. A Biography*. Hutchinson, 1995.
- Cercas, Javier: *Salamiin soturit*. Suom. Matti Brotherus. WSOY, 2003 (2001).
- Cesarani, David: *Arthur Koestler: The Homeless Mind*. Vintage, 1999 (1998).
- Davenport-Hines, Richard: *Auden*. Pantheon Books, 1995.
- Edwards, Gwynne: *Lorca, Buñuel, Dalí. Forbidden Pleasures and Connected Lives*. I. B. Tauris, 2009.
- Ehrenburg, Ilja: *Ihmisiä vuosia elämää 2*. Suom. Juhani Konkka. Kansankulttuuri, 1980 (1961–1962).
- Faber, Sebastiaan: 'Luis Buñuel, chameleon: Revelations from the "Red Decade"'. The Volunteer 4.12.2011, <http://www.albavolunteer.org/2011/12/luis-bunuel-chameleon-revelations-from-the-%E2%80%9Cred-decade%E2%80%9D/>.
- Feinstein, Adam: *Pablo Neruda. A Passion for Life*. Bloomsbury, 2004.
- Fischer, Louis: *Men and Politics*. An Autobiography. Duell, Sloan and Pearce, 1946 (1941).
- Forsgård, Nils Erik: *Hemingway. En betraktelse*. Söderström/Atlantis, 2011.
- The God That Failed*. Ed. Richard Crossman. Harper & Brothers, 1949.
- Haikara, Kalevi: *Bertolt Brechtin aika, elämä ja tuotanto*. Art House, 1992.
- Hemingway, Ernest: *Kenelle kellot soivat*. Suom. Hilikka Pekkanen. Tammi, 2014 (1940).
- van Hensbergen, Gijs: *Guernica. The Biography of a Twentieth-Century Icon*. Bloomsbury, 2004.
- Hitchens, Christopher: *Arguably*. Atlantic Books, 2012 (2011).
- Hobsbawm, Eric: *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914–1991*. Michael Joseph, 1994.
- Hobsbawm, Eric: *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*. Allen Lane, 2002.

- Juusela, Jyrki: *Suomalaiset Espanjan sisällissodassa 1936–1939*. Atena, 2003.
- Kalemaa, Kalevi: *Sylvi-Kyllikki Kilpi. Sörnäisten tyttö. Poliittinen elämäkerta*. WSOY, 1992.
- Kallio, Rakel: 'Retoriikan ruusuihin kätketty nyrkki. Onni Okkonen taidedekriittikkona'. Teoksessa *Kirjoituksia taiteesta. Suomalaista kuvataidedekriittikkiä*. Toim. Ulla Vihanta & Hanna-Leena Paloposki. Valtion taidemuseo/Kuvataiteen keskusarkisto, 1997.
- Katainen, Elina: *Vapaus, tasa-arvo ja toverillinen rakkaus. Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2013.
- Kershaw, Alex: *Sotaa ja samppanjaa. Robert Capan elämä*. Suom. Jaana Iso-Markku. Otava, 2003 (2002).
- Kirjailijaryhmä Kiilan albumit 1937 & 1938*.
- Koestler, Arthur: *Spanish Testament*. Victor Gollancz, 1937.
- Koivisto, Hanne: *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua. Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymyydestä 1930-luvulta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2011.
- Koski, Pirkko: *Kaikessa mukana. Hella Wuolijoki ja hänen näytelmänsä*. Otava, 2000.
- Laamanen, Ville: *Suuri levottomuus. Olavi Paavolaisen kulttuurinen katse ja matkat 1936–1939*. K&H, 2014.
- Lackman, Matti: *Esko Riekk. Jääkärivärväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*. SKS, 2007.
- Lottman, Herbert R.: *The Left Bank. Writers, Artists, and Politics from the Popular Front to the Cold War*. The University of Chicago Press, 1998 (1982).
- Lynn, Kenneth S.: *Hemingway*. Cardinal, 1991 (1987).
- Malraux, André: *Toivo*. Suom. Väinö Kirstinä. Tammi, 1983 (1937).
- Mendoza, Eduardo: *Kissatappelu. Madrid 1936*. Suom. Matti Brotherus. Tammi, 2012 (2010).
- Mickwitz, Joachim: *Folkbildning, företag, propaganda. Den finska icke-fiktiva filmen på det fält där nationellt symbolgods skapades under mellankrigstiden*. SHS, 1995.

- Molina, Antonio Muñoz: *Täysikuuta*. Suom. Tarja Härkönen. Tammi, 2003 (1997).
- Neruda, Pablo: *Residence on Earth*. Transl. Donald D. Walsh. Souvenir Press, 1976 (1973).
- Neruda, Pablo: *Tunnustan eläneeni*. Muistelmät. Suom. Matti Rossi. Tammi, 1975 (1974).
- Neruda, Pablo: *Valitut runot*. Suom. Pentti Saaritsa. Tammi, 1983.
- Orwell, George: *Katalonia, Katalonia!* Suom. Taisto Nieminen. WSOY, 1974 (1938).
- Orwell, George: *Kun ammuin norsun ja muita esseitä*. Valinnut ja suom. Jukka Kemppinen. WSOY, 1984.
- Paavolainen, Olavi: *Lähtö ja loitsu. Kirja suuresta levottomuudesta*. Musta jumala I. Gummerus, 1937.
- Payne, Stanley G.: *The Spanish Civil War, the Soviet Union, and Communism*. Yale University Press, 2004.
- Pennanen, Jarno: *Rivit. Kootut runot*. Kirjayhtymä, 1966.
- Pennanen, Jarno. Teoksessa *Miten kirjani ovat syntyneet?* Toim. Ritva Rainio. WSOY, 1969.
- Pennanen, Jarno: *Tervetultua tervemenoa. Jarnon saaga I*. WSOY, 1970.
- Preston, Paul: *We Saw Spain Die. Foreign Correspondents in the Spanish Civil War*. Constable, 2009 (2008).
- Preston, Paul: *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain*. HarperPress, 2012.
- Rajala, Panu: *Unio Mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset*. WSOY, 2008.
- Rajala, Panu: *Tulisoihdu pimeään. Olavi Paavolaisen elämä*. WSOY, 2014.
- Rentola, Kimmo: *Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY, 1994.
- Reynolds, Michael: *Hemingway. The 1930s*. W. W. Norton, 1998 (1997).
- Riikonen, H. K.: *Nukuin vasta aamuyöstä. Olavi Paavolainen 1903–1964*. Gummerus, 2014.
- Rinne, Matti: *Kiila 1936–2006. Taidetta ja taistelua*. Tammi, 2006.
- Rubenstein, Joshua: *Tangled Loyalties. The Life and Times of Ilya Ehrenburg*. BasicBooks, 1996.

- Saarela, Tauno: ”Eniten ja hyödyllisintä opittavaa Itävällän sosialidemokratialta” – Cay Sundström ja sosialistiset opit 1926–1934. Poliittisen historian lisensiaattityö, Helsingin yliopisto, 1991.
- Sallamaa, Kari: *Kansanrintaman valo. Kirjailijaryhmä Kiilan maailmankatsomus ja esteettinen ohjelma vuosina 1933–1943*. SKS, 1994.
- Salvyre, Lydie: *Pas pleurer*. Seuil, 2014.
- Saunders, Frances Stonor: *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War*. Granta Books, 2000 (1999).
- Schildt, Göran: *Det vita bordet. Alvar Aaltos ungdom och grundläggande konstnärliga idéer*. Söderströms, 1982.
- Schildt, Göran: *Moderna tider. Alvar Aaltos möte med funktionalismen*. Söderströms, 1985.
- Schildt, Göran: ’Fernand Léger och Finland’. Teoksessa *Léger och Norden*. Moderna Museet, 1992.
- Schlögel, Karl: *Terror und Traum. Moskau 1937*. Fischer, 2011 (2010).
- Shelden, Michael: *Orwell. The Authorized Biography*. Harper, 1992 (1991).
- Sheridan, Alan: *André Gide. A Life in the Present*. Penguin, 2000 (1998).
- Soikkanen, Hannu: *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937*. SDP, 1975.
- Spender, Stephen: *World within World. The Autobiography of Stephen Spender*. Hamish Hamilton, 1951.
- Spender, Stephen: *The Thirties and After. Poetry, Politics, People (1933–75)*. Fontana, 1978.
- Suhonen, Pekka: *Artek. Alku – tausta – kehitys*. Artek, 1985.
- Sutherland, John: *Stephen Spender. A Literary Life*. Oxford University Press, 2005.
- Tapio Tapiovaaran grafiikkaa. Koonnut ja toim. Anja Kaarina Räsänen. Kansankulttuuri, 1977.
- Thomas, Hugh: *The Spanish Civil War*. Penguin, 2011 (1961).
- Tuomioja, Erkki: *K. H. Wiik 2. puoluesihtööri ja oppositiososialisti. Elämäkertä 1918–1946*. Tammi, 1982.
- Tuomioja, Erkki: *Häivähdys punaista. Hella Wuolijoki ja hänen sisarensa Salme Pekkala vallankumouksen palveluksessa*. Suom. Heikki Eskelinen. Tammi, 2006.
- Vallejo, César: *Musta kivi valkoisen päällä. César Vallejon runoutta ja proosaa*. Valikoinut ja suom. Matti Rossi. Tammi, 1975.

- Whitford, Frank: 'The triumph of the banal: art in Nazi Germany'. *Visions and Blueprints. Avant-garde culture and radical politics in early twentieth-century Europe*. Ed. Edward Timms & Peter Collier. Manchester University Press, 1988.
- Woirhaye, Helena: 'Jalon taiteen puolesta'. Teoksessa *Sateenkaaren värejä, tummia sävyjä. Muistoja vuosilta 1907–1928*. Toim. Cita Reuter & Lilli Alanen. Suom. Raija Rintamäki. Tammi, 2010 (2008).
- Zafón, Carlos Ruiz: *Tuulen varjo*. Suom. Tarja Härkönen. Otava, 2004 (2001).

Viitteet

Vaikka tyyli on toinen, kunnioittakoon essee Eric Hobsbawmian (1917–2012), joka osasi kutoa kulttuurin ja politiikan yhteen, muutoinkin kuin marxilaisen taloushistorian päällysrakenteena.

- 1 Neruda 1975 (1974), 172.
- 2 Esim. Hitchens 2012 (2011), 612; vrt. Preston 2009 (2008).
- 3 Perusesityksinä Espanjan sisällissodasta Thomas 2011 (1961); Beevor 2006.
- 4 Edwards 2009, 169–173, 184–192; Preston 2012, 173–175.
- 5 Feinstein 2004, 98–101, 105–107, 109; Neruda 1983, 45–48; vrt. Pennanen 1966, 128–130.
- 6 Jarno Pennanen (1966, 130–131) on suomentanut pari ja Pentti Saaritsa neljä (Neruda 1983, 59–64) näistä runoista, jotka toisen maailmansodan jälkeen liitettiin osaksi Nerudan kokoelmaa *Residencia en la tierra*. Tässä on käytetty apuna sen englanninnosta *Residence on Earth*. Tiestä kommunismiin ks. Neruda 1975 (1974), 183–185; Feinstein 2004, 113–122.
- 7 Ehrenburg 1980 (1961–1962), 435.
- 8 Vallejo 1975, 23–34, 73–106; Feinstein 2004, 127, 135, 138; Bloom 1994.
- 9 Neruda 1975 (1974), 171–172; Feinstein 2004, 123–124; Davenport-Hines 1995, 164–169.
- 10 Pennanen Espanja-runoja ilmestyi jo Kirjailijaryhmä *Kiilan albumissa* 1937, 67–68; Pennanen 1966, 14–16, 115–137, 255; Pennanen 1969, 101–102; Salamaa 1994, 226–228 viitteineen. Maailmansodan jälkeen Pennanen myös suomensi Lorcaa ja Nerudaa.

- 11 *Tulenkantajat* 10/10.3.1939 'Suuri espanjalainen on kuollut' (Palencia) ja 'Rikos tehtiin Granadassa' (Machado). de Palenciasta ks. Juusela 2003, 67–70.
- 12 Pariisin kongressista ks. Ehrenburg 1980 (1961–62), 372–381; Lottman 1998 (1982), erit. luku 11; Rubenstein 1996, 141–146.
- 13 Vrt. Koivisto 2011, 65–66, 70.
- 14 *Uusi Suomi* 3.7.1935 'Kommunistien kirjallinen perhejuhla' (J.T.); *Suomen Sosialidemokraatti* 4.7.1935 'Kulttuurin puolustuksen kansainvälinen liitto'.
- 15 Ehrenburg 1980 (1961–62), 382–383.
- 16 Neruda 1975 (1974), 174–176.
- 17 Kirjailijakongressin kuvauksen pohjana seuraavassa Spender 1951, 238–247, ja 1978, 'Spain Invites the World's Writers'; vrt. Ehrenburg 1980 (1961–62), 506–513. Ks. myös *The God That Failed*, jonka propagandistisesta syn-typrosessista Saunders 2000 (1999), 63–66.
- 18 Sheridan 2000 (1998), 502–517; Spender 1951, 240–241; Rubenstein 1996, 168–169.
- 19 Spender 1951, 239. Malraux'n toimista Espanjassa ks. Cate 1995, luvut 25–27.
- 20 Ehrenburg 1980 (1961–62), 508; Preston 2009 (2008), 50–51; Beevor 2006, 393.
- 21 Davenport-Hines 1995, 168.
- 22 *Kirjallisuuslehti* 2/toukokuu 1938; Malraux 1983 (1937), sitaatti sivulta 46.
- 23 Juusela 2003, 103, 109, 300–301.
- 24 Lottman 1998 (1982), 108. Ehrenburg 1980 (1961–62), 506–507.
- 25 Haikara 1992, 226–229, 241.
- 26 *Suomen Sosialidemokraatti* 19.5. Eero Snellmanin haastattelu, 19.6. 'Suomen paviljongin vihkiäiset' (Leo Rosenthal) ja 23.6.1937 Väinö Voionmaan haastattelu; Schildt 1985, 130, 135.
- 27 Schildt 1985, 134–135.
- 28 Ks. esim. Schlögel 2011 (2010), 274, ja van Hensbergen 2004, 62, joka tosin luonnehtii Aallon puumateriaaleja korostavaa paviljonkia inspiroivaksi esimerkiksi rationaalista tyyliä ”showing off the full expressive potential of glass and steel”.
- 29 Affron 1998, 138–146; van Hensbergen 2004, 63.
- 30 Schildt 1982, 87–96, 1985, 86–88 ja 114–117, sekä 1992, 140–141; Mickwitz 1995, 169–180; Rinne 2006, 104–108.
- 31 Schildt 1985, 136–137; Woirhaye 2010 (2008), 335–337.
- 32 Ks. Beevor 2006, 332–335.

- 33 Maalauksen syntyhistoriasta ja myöhemmistä vaiheista van Hensbergen 2004.
- 34 *Kirjallisuuslehti* elokuu 1937 'Hitler'; vrt. Hitlerin puhe 18.7.1937, http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1577. Whitford 1988; van Hensbergen 2004, 72.
- 35 Buñuel 1983 (1982), 102. Omien sanojensa mukaan Buñuel (171, 206–207) ei koskaan liittynyt useiden surrealistitystäviensä tavoin kommunistiseen puolueeseen, vaikka sympatisoikin sitä aina 1950-luvun lopulle asti.
- 36 Vrt. Pennanen 1970, 114–115, 135, 197–201. ”Kaikki muu jäi ikäänkuin toisarvoiseksi tai oikeastaan kaikki muu sai hohtonsa tästä maalaustaiteen virrasta, joka meni silmiäni ohitse.” Pennanen väitteli modernista taiteesta vuonna 1932 ensitapaamisessaan SKP:n edustajan kanssa. ”Matti” eli Hannes Mäkinen tunsu alaa yhtä hyvin kuin Jarnokin, mutta puolusti realistisempaa linjaa ”omalla intelligentillä hausalla ja persoonallisella tavallaan ... mutta loukkaamatta minua laisinkaan”.
- 37 *Kirjallisuuslehti* 14–15/elokuu 1937 'Picasso' ja 16–17/30.9.1937 (Pii ja Pennanen); Rinne 2006, 74, 103–104. Kuva Guernicasta julkaistiin uudelleen Kirjailijaryhmä *Kiilan albumissa* 1938, 86.
- 38 *Kirjallisuuslehti* 30.9.1937; Rinne 2006, 79–80. Ks. myös Tapio Tapiovaaran grafiikkaa (1977, 52–59), jossa on muitakin Espanjan sisällissota-aiheisia ja -vaikutteisia töitä.
- 39 *Uusi Suomi* 1.12.1937 ja 15.1.1939 (Okkonen); vrt. Kallio 1997.
- 40 Suhonen 1985, 82–91.
- 41 van Hensbergen 2004, 72–74; ks. myös kuvaa Schildt 1985, 137.
- 42 Reynolds 1998 (1997), 264–265. Vrt. Karmen & Simonov 1967, jossa on muutama otos myös kirjailijakongressista.
- 43 Faber 2011.
- 44 Ks. Spender 1951, 229–231; Ehrenburg 1980 (1961–62), 474–480.
- 45 Lynn 1991 (1987), 449–452, 465–466; Reynolds 1998 (1997), 267–273. *The Spanish Earth* on nähtävissä netissä osoitteessa <https://www.youtube.com/watch?v=MT8q6VAyTi8>.
- 46 Preston 2009 (2008), 220–221.
- 47 Ks. Katainen 2013.
- 48 Pennanen 1969, 101.
- 49 Koestler 1937, 193; Cesarani 1999 (1998), 124–125; Preston 2009 (2008), 142, 269–270, 303.
- 50 Preston 2009 (2008), 135–138. Vrt. Prestonin kuvaukset esim. Josephine Herbstistä, Virginia Cowlesista ja Milly Bennetistä (Mildred Jacqueline Bremer). Bertha ”Markoosha” Mark ja Louis Fischer avioituivat vuonna 1922 Moskovassa.

- 51 Kershaw 2003 (2002), 49–92. ”Tässä oli nainen, joka ei tukahduttanut kiintymyksellään ja joka oli yhtä häpeilemätön suhtautumisessaan omaan seksuaalisuuteensa kuin tietoinen ulkopuolisesta asemastaan Saksan juutalaisena Pariisissa.” (52)
- 52 *Suomen Sosialidemokraatti* 18.7., 28.7. ja 1.8.1937; *Tulenkantajat* 16/17.4.1937 ’Kischiä suomeksi’ (Katri Vala). Rydbergistä tarkemmin ks. Koi-visto 2011, artikkeli 4.
- 53 *Suomen Sosialidemokraatti* 19.7.1937.
- 54 Kalemaa 1992, 146; Juusela 2003, 132–134, 295. Kiilasta ks. Sallamaa 1994; Rinne 2006, erit. 46–47, 51, 72–74, 101.
- 55 *Helsingin Sanomat* 9.7.1937; Koski 2000, 115–116; Tuomioja 2006, 197–198, 232–242. Wuolijoki antoi nimensä suomalaisten Espanjan-kävijöiden muistikirjan toimituskuntaan vuonna 1939.
- 56 Ks. Rajala 2014 ja Riikonen 2014; Marlebäckin juhlista myös Tuomioja 2006, 194–197.
- 57 Paavolainen 1937, 69, 77–78. Vrt. Rajala 2014, 241, 256; Riikonen 2014, 265–267. Kapinallisten arvioidaan surmanneen Kanarian saarilla sodan aikana noin 2 500 ihmistä, tasavaltalaisten ei yhtäkään. Preston 2012, 216.
- 58 Lackman 2007, 332–337; Rajala 2008, 281–287.
- 59 Rinne 2006, 45–46, 83–84, 94–95, 100.
- 60 Soikkanen 1975, 576–583; Tuomioja 1982, 189–202.
- 61 Ks. Juusela 2003.
- 62 Sundströmin kansainvälisyydestä Saarela 1991; Sallamaa 1994, 57. Espanjan-matkasta seuraavassa ks. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.6., 5.6., 8.6., 9.6., 13.6., 15.6., 17.6., 6.7., 17.7. ja 31.7.1937 (Sundström); *Tulenkantajat* 25/19.6.1937 Sundströmin haastattelu.
- 63 Ibárrurista ja Hernándezista ks. Payne 2004, 33, 37; Hídalgoista ja tasavaltalaisten lehdistötoimistosta Preston 2009 (2008), erit. 27–31, 109–113.
- 64 Neruda 1975 (1974), 185–186.
- 65 *Suomen Sosialidemokraatti* 8.6.1937 (Sundström).
- 66 Ks. Payne 2004, luku 9; Beevor 2006, luvut 22 ja 23.
- 67 Orwell 1974 (1938); Shelden 1992 (1991), luvut 13 ja 14.
- 68 Orwell 1984, 95–96; Shelden 1992 (1991), 320–321.
- 69 Orwell 1984, 90–95.
- 70 Davenport-Hines 1995, 166–167.
- 71 Spender 1978, 66–70, 77–78; Sutherland 2004, 227–228; *The God That Failed*, 249 (Spender).
- 72 Spender 1951, 247; Ehrenburg 1980 (1961–62), 507–509; Feinstein 2004, 128–129.

- 73 *The God That Failed*, 8–9 (Crossman), 218 (Fischer).
- 74 Ks. Schlögel 2011 (2010).
- 75 Rentola 1994, 77–93.
- 76 Kalemaa 1992, 146–147; Laamanen 2014.
- 77 Esim. Lynn 1991 (1987), 482–496; Forsgård 2011, 183–195.
- 78 Ehrenburg 1980 (1961–62), 481–485.
- 79 Zafón 2004 (2001); Mendoza 2012 (2010), alun lainaus sivulta 10.
- 80 Cercas 2003 (2001); Molina 2003 (1997).
- 81 Haden 1969; kuuntele myös *Ballad of the Fallen* (1983), jolta löytyy muun muassa Hadenin tribuutti “La Pasionaria”.
- 82 Wood 1943; Loach 1995; Kaufman 2012. Nicole Kidman on rahtusen uskotavampi Gellhorn kuin Ingrid Bergman (!) kenelle kellojen Maria, kovia kokenut espanjalaisteini Gary Cooperin sylissä.
- 83 Hemingway 2014 (1940).
- 84 *The God That Failed*, 248 (Spender); Lottman 1998 (1982), xii.
- 85 Salvayre 2014.
- 86 Fischer 1946 (1941), 351; *The God That Failed*, 67–73 (Koestler), 218 (Fischer), 243–244 (Spender).
- 87 Ks. Payne 2004, erit. 303–306; yhteenvetona itäisen Euroopan kansandemokratisoitumisesta esim. Applebaum 2012.
- 88 Hobsbawm 2002, erit. 71–77, 318–324, 339–342.
- 89 Hobsbawm 1994, 159–160.

Kirjoittajat

Aho Mikko, (FM) on valmistunut Tampereen yliopistosta 2006 ja työskentelee museoalalla, tällä hetkellä Rauman merimuseossa.

de Anna, Luigi G. (FT) toimii italian kielen ja kulttuurin emeritus professorina Turun yliopistossa. Hän on erikoistunut tutkimaan Suomen ja Pohjolan suhteita eurooppalaiseen kulttuuriin. Hänen tutkimusalaansa kuuluvat myös ritarikuntien ja aateliston historia sekä Kaakkois-Aasian nykyhistoria.

Kekkonen Jukka, (OT) oikeushistorian ja roomalaisen oikeuden professori. Hänen keskeisiä tutkimusteemojaan ovat rikosoikeuden ja kontrollipolitiikan historian kysymykset, kriisien vaikutus oikeuteen sekä historian tutkimuksen metodologiset kysymykset.

Koivisto Hanne, (FL) kulttuurihistorian lehtori avoimen yliopiston opetuksessa, Turun yliopistossa. Hän valmistee väitöskirjaa suomalaisten vasemmistointellektuellien identiteettiproblematiikasta 1930–1950-luvuilla.

Korhonen Juho, (FM) on aiemmin toiminut historian opettajana. Tällä hetkellä hän valokuvaa Istanbulin värikkäitä katuja ja kouluttautuu englanninkielen opettajaksi.

Kosonen Päivi, (FT) yleisen kirjallisuustieteen dosentti, Helsingin yliopisto.

Kotkavaara Kari, (FT) taidehistorian dosentti (HY, JY) toimii akatemialehtorina Åbo Akademiassa ja on tutkinut ikonien merkityksiä 1800-luvun ja 1900-luvun venäläisessä kontekstissa. Viimeksi kiinnostuksen aiheena on ollut suomalainen ja venäläinen pyhäinkuvapolitiikka jatkosodassa, vaikeneminen siitä kylmän sodan aikana, sekä ikonien tuleminen taidepuheen kohteeksi

jälleenrakennuksen, designin, lähialuematkailun ja myöhäisen modernismin Suomessa.

Lehtiö Ossi, (FM) lehtori (eläkkeellä), erikoistunut ranskalaisen, keskiaikaisen propagandan ja suomalaisen, 1800-luvun talonpoikaiston tutkimiseen. Valmistelee väitöskirjaa Kustaa Paturista, hämäläisestä maamiehestä.

Majander Mikko, (VTT) poliittisen historian dosentti Helsingin yliopistossa, työskentelee Kalevi Sorsa -säätiön toiminnanjohtajana.

Salmi Hannu, (FT) on kulttuurihistorian professori Turun yliopistossa. Hän on erikoistunut 1800-luvun kulttuurihistoriaan sekä populaari- ja mediakulttuurin tutkimukseen.

Torninoja-Latola Jaana, (FM) valmistelee väitöskirjaa Suomen historian oppiaineesta, Turun yliopistossa aiheenaan Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Elvi Sinervo kirjoittajina ja työväenluokan kulttuurisen ja historiallisen kuvan määrittäjinä.

NO PASARÁN Espanjan sisällisodan kulttuurihistoriaa vie lukijan vuosiin 1936–1939, jolloin maassa käytiin verinen sisällissota.

Sen osapuolina olivat kansallismieliset kapinalliset ja vaalien perusteella valitun hallituksen joukot. Kumpikin puoli sai tuekseen ympäri maailmaa lähteneiden vapaaehtoisten prikaatit. Tasavaltalaisten puolella taisteltiin demokratian tai sosialismin, ja myös anarkismin ja vallankumouksen puolesta. Kansallismielisten puolelle lähdettiin päinvastaisista syistä – suojelemaan Espanjaa sosialistiselta kumoukselta ja pitämään yllä perinteisiä arvoja, kirkkoa ja vakiintunutta taloudellista valtaa. Jotkut lähtivät mukaan edistämään fasismia ja natsismia. Jo aikalaiset näkivät uuden suursodan olevan alkamassa.

Kokoelman artikkelit kertovat Espanjan sisällissodasta totaalisena sotana, josta tuli poikkeuksellisen väkivaltainen myös uhrilukemien valossa. Sodasta mediasotana, jota historiaan tallensivat niin valokuvaajat kuin elokuvantekijätkin. Sotaa lähestytään kansainvälisten ja suomalaistenkin kirjailijoiden, taiteilijoiden ja lehtimiesten näkökulmasta, jotka asettuivat tasavaltalaisten puolelle. Heidän kirjoitustensa vuoksi Espanjan sisällissota tallentui länsimaiseen kollektiiviseen muistiin. Espanja ja sen kansa jäivät aikalaisten sydämiin myös vasemmistolaisten työläissotilaiden kokemuksissa, joista artikkeleissa kirjoitetaan.

Kokoelmassa avataan myös näkökulmia fransolaisten puolelta, Italian mukaantulon perspektiivistä. Espanjan kansan uskonnollista sie-lunmaisemaa valaistaan artikkelissa, joka kertoo tasavaltalaisten tuhoamista pyhäinkuvista ja niiden rekonstruoinnista sodan jälkeen. Kyse ei olekaan pelkästään siitä, mitä Espanjassa sodan aikana tapahtui vaan myös sodan muistosta, siitä miten sukupolvien takaiset asiat on pystytty kohtaamaan.

Kirjoittajat tulevat oikeushistoriasta, taidehistoriasta, kirjallisuustieteestä, kulttuurihistoriasta, poliittisesta historiasta sekä Suomen historiasta Helsingin, Tampereen ja Turun yliopistoista.